

119.

1
Nicholas

AARBØGER

FOR

NORDISK OLDKYNDIGHED OG HISTORIE,

UDGIVNE AF

DET KONGELIGE

NORDISKE OLDSKRIFT-SELSKAB.

1868.

KJØBENHAVN.

I COMMISSION I DEN GYLDENDALSKE BOGHADEL.

THIELES BOGTRYKKERI.

DL
1
N6
1868

INDHOLD AF AARGANGEN

1 8 6 8 .

	Side
1. O. Blom: nogle Iagttagelser angaaende Materialet i den ældre Jernalders Vaaben.....	1.
2. G. Stephens: om de ældste old-nordiske runeindskrifter.....	14.
3. J. Kornerup: om nogle i danske Kirker opdagede Kalkmalerier. (Hertil Tavle I).....	29.
4. L. F. A. Wimmer: professor G. Stephens om de ældste nordiske runcindskrifter.....	53.
5. C. Engelhardt: en emaileret Bronceskaal fra den ældre Jernalder. (Hertil Tavle II).....	76.
6. C. Engelhardt: Udsigt over Museet for de nordiske Oldsagers Tilvækst i Aarene 1863—67. (Hertil Tavle III)...	81.
7. A. D. Jørgensen: de sønderjydske Strandfrisers foregivne selvstændighed i middelalderen (jevnfør S. 395).....	167.
8. H. Rink: om Grønlændernes gamle Tro og hvad der af samme er bevaret under Kristendommen.....	192
9. L. F. A. Wimmer: den historiske sprogforskning og modersmålet.	257.
10. C. F. Bricka: om Limfjordens Forbindelse med Vesterhavet i det 11te Aarhundrede.....	313.
11. C. G. V. Faber: Efterretninger om »Nordisk Museum« i Odense.	334.
12. K. Gislason: -riðr som sidste Led i sammensatte oldnordiske Qvindenavne.....	351.
13. K. Gislason: Málfilling.....	353.
14. K. Gislason: en Halvstrophe af Hallvarðr Háreksblesi fortolket.	359.
15. A. D. Jørgensen: de historiske efterretninger om Danevirke.	365.
16. A. D. Jørgensen: Tillæg til afhandlingen om Strandfriserne.	395.

I Teksten findes følgende Afbildninger:

Side

- 33—48. Kalkmalerier fra Hellig Tre Kongers Kapel i Roskilde Domkirke (Fig. 1), Skibby K. (Fig. 2 og 3), Hagedsted K. (Fig. 4), Sæby K. (Fig. 5) og Hjørunde K. (Fig. 6—8).
77. Emaileret Broncespænde fra Vimose ved Odense (i Museet for de nordiske Oldsager i København).
99. Plan af en Langdysse paa Tømmerup Mark ved Frederiksværk.
- 100 og 104. Oldsager fra Stenalderen i Oldsagsamlingen i København: firkantede, buede Stenstykker af ukjendt Brug (Fig. 2 og 3), Perler og Smykker af Rav (Fig. 4—6).
- 106 og 118. Gravsteder fra Broncealderen i en Høj ved Anslet i Sønderjylland (Fig. 7) og i Skelhøj i Nørrejylland (Fig. 15).
- 106—127. Oldsager fra Broncealderen i Oldsagsamlingen i København: en Stenhammer (Fig. 8), Guldbelægning til et Bronceskjold (Fig. 9), Kar, Knive og en Meisel (eller Celt) af Bronze, fra en Høj paa Voldtofte Mark paa Fyn (Fig. 10—14), Kronring og to Broncespænder fra Gallerhøj paa Lolland (Fig. 16—18).
133. Fra den ældre Jernalder: Bronceering fra Holbæk Egnen (Fig. 19a-b).
136. Fra Mellem-Jernalderen, i Museet for de nordiske Oldsager i København: Broncespænde fra Bornholm (Fig. 20).
- 144—158. Fra den ældre Middelalder: Sølv-Hængesmykker (Fig. 21—22), en Gravsten fra Kjerte Kirkegaard paa Fyn (Fig. 23—26), et Graastens Dobekar fra Vendsyssel (Fig. 27), en Hængelampe af Malm (Fig. 28), en Skakbrik (Biskop tilhest) af Hvalrostand (Fig. 29—30) — alle i Museet i København.
341. Lille Efterligning i Bronze af et Sværd (Fig. 1).
343. Smaa Dyrefigurer (en And, en Due og en Ko) af Bronze, hørende til Fundet fra Veirupgaard ved Odense (Fig. 2—4).
- 345—346. Tværsnit af skaaldannede Huller ved Fraugdegaard nær Odense (Fig. 5—6).
349. Fire Brændtlerskar sammestedsfra (Fig. 7—10). Originalerne til sidstnævnte Fig. 1—4 og 7—10 ere i det Nordiske Museum i Odense.

Alle Afbildninger, med Undtagelse af 341,1, ere kemityperede af J. Magn. Petersen, som ogsaa har stukket Pladerne I og III i Staal. Plade II er udført i Th Berghs lithogr. Institut.

NOGLE IAGTTAGELSER ANGAAENDE MATERIALET I DEN ÆLDRE JERNALDERS VAABEN.

AF ARTILLERICAPITAIN OTTO BLOM.

Det er formodentlig gaaet mange Andre ligesom Forfatteren til disse Linier, at der nemlig ved Betragtningen af de smukke Vaaben fra den ældre Jernalder har paatrængt sig os det Spørgsmaal, om disse mange Sværd- og Spydklinger have staaet ligesaa høit i Henseende til Materialets Godhed og tekniske Beskaffenhed som, hvad Formskjønheden og Arbeidets ydre Fuldenthed angaaer. Dette Spørgsmaal, som ligger saa nær idetmindste for den, der selv giver sig af med Vaabentechnik, falder i det Væsenlige sammen med det, hvorvidt den ældre Jernalders Vaaben ere smedede af Staal eller af Smedejern.

Den, hvem Forskjellen mellem Staal og Smedejern ikke maatte staae klart for Øie, skal jeg tillade mig at erindre om, at Techniken skjelner mellem tre Hovedvarieteteter af Jernet, der i Henseende til deres fysiske Egenskaber og dermed sammenhængende praktiske Anvendelighed ere høist forskellige, uagtet de alle staae hverandre meget nær i Henseende til den chemiske Sammensætning, idet de nærmest maae opfattes som Legeringer af Jern med forholdsvis ringe Mængder af Kul. Det chemisk rene Jern forekommer ikke i det daglige Liv og bruges ikke i noget teknisk Øiemed. En saameget større Rolle spiller det saakaldte Stang- eller Smedejern, i hvilket Jernet er blandet med en ringe Mængde, indtil $\frac{1}{2}$ Procent Kulstof; det lader sig saagodtsom ikke smelte, endsige støbe, men lader sig lettelig tildanne til hvilkensomhelst Form under Hammeren; det besidder desuden en Egenskab, som af andre Metaller ikkun Platinet vides at have tilfælles med det, og paa hvilken Smedejernets Anvendelighed for en meget væsentlig Deel be-

roer, den Egenskab nemlig at lade sig »sveitse«; det vil sige: to Stykker Smedejern, der hvidgloende bringes under Hammeren, lade sig smede sammen til eet Stykke. En anden Forbindelse af Jernet med 2—5½ Procent Kulstof, hvoraf igjen en større eller mindre Deel kan være chemisk eller blot mechanic indblandet i Jernet, kaldes Støbejern og er, trods den ringe Forskjel i S sammensætningen, i mange af sine fysiske Egenskaber høist afvigende fra Smedejernet; det er meget haardere og sprødere end dette, og lader sig aldeles ikke smede, endsige sveitse; derimod er det forholdsvis let at smelte og lader sig ved Støbning fremstille i hvilkensomhelst Form; deraf har det faaet sit Navn, og derpaa beroer den udstrakte Anvendelse, det efterhaanden har vundet i Løbet af de senere Aarhundreder. Staalet endeligt er den tredie Varietet af Jernet, som med Hensyn til Kulstofmængden, der falder mellem $\frac{1}{2}$ og $1\frac{1}{2}$ —2 Procent, ligger mellem Smede- og Støbejernet; ligesom det sidste kan Staalet smeltes, ihvorvel kun ved meget høi Varme; det duer dog ikke til ligefrem at støbes til den Form, det skal have; men det saakaldte Støbestaal, der kun er sædvanligt Staal, som for at gjøres eensformigt heelt igjennem har været smeltet i Digler, saavel som Bessemerstaal, der ved Tilvirkningen vindes i smeltet Tilstand, maa efterat være størknet ligesom andet Staal bringes under Hammeren for at gjøres brugeligt og for at formes til Redskaber; ligesom Smedejernet lader Staalet sig smede og sveitse, ihvorvel mindre let; forud for Smedejernet har Staalet en Egenskab, der gjør det fortrinligt skikket, efter vore Begreber uundværligt til saagodtsom alle Slags Egværktoi, den Egenskab nemlig at lade sig hærde. Der kan vel bibringes Smedejernet en vis, dog ikke betydelig Haardhed i Overfladen ved at overhamre det koldt; men heelt anderledes er den Hærdning, Staalet modtager, naar det stærkt opvarmet afkøles pludseligt f. Ex. ved at puttes i koldt Vand; ved paany at varme det og dernæst lade det afkøle sig

ganske langsomt kan man igjen afhærde det, og man er saaledes istand til at bibringe Staalet den for dette eller hiint Øiemed tjenlige Haardhedsgrad, saaledes at man ikke berøver det en anden vigtig Egenskab, nemlig Elasticiteten. Den for Staalets særlige Anvendelse betydningsfulde Eienommelighed, at det tager imod Hærdning, udgjør tillige dets fornemste Særkjende fra Smedejernet; thi foruden at man kan skjelne mellem disse to Materialer ved chemisk Undersøgelse, ligesom ogsaa ved Brudfladernes Udseende samt ved at prøve, hvorledes de tee sig under Hammeren, har man det simpleste og sikkreste Kjendemærke paa, hvad der virkelig er Staal, deri, at Filen aldeles ikke bider paa det, naar det er hærdet. Imidlertid er det ikke muligt at drage en fuldkommen skarp Grændse mellem, hvad der nærmest skal henregnes til Staalet og hvad man hellere skal benævne Smedejern; imellem begge ligger der nemlig Varieteter baade med Hensyn til Kulstofmængden og til de fysiske Egenskaber, hvorved der dannes en umærkelig Overgang imellem dem; det kan stundom være vanskeligt nok at sige, eller det beroer rettere paa et Skjøn, hvorvidt man skal give et Stykke Jern Navn af Staal eller af Smedejern, naar det vel til en vis Grad tager imod Hærdning, men dog paa ingen Maade lader sig hærde saameget, at det staaer sig mod Filen. I Nutidens Teknik forekomme disse mellemfaldende Jernsorter kun undtagelsesviis, fordi man til de fleste Øiemed lægger Vind paa, og man derhos har det i sin Magt at tilvirke enten Smedejern eller Staal, begge Dele med sine karakteristiske og hver paa sin Side og til sin Brug lige nyttige Egenskaber fuldstændigt udprægede; men der har været en Tid, hvor man langtfra har været saavidt Herre over Udbyttet af Jerntilvirkningen, som man er det nuomstunder.

Det er sikkert nok, at man i Oldtiden, saasart man har lært at kjende og tilvirke Staalet og er kommet under Veir med dets Egenskaber, fortrinsviis har anvendt det til

Vaaben og især til Sværdblade; thi der gives ingen Redskaber, og der gaves især ingen i hiin Tid, for hvilke den Haardhed, forbunden med Elasticitet og Styrke, som man kan bibringe Staalet, var af saa stor Betydning. Man kan derfor trygt gaae ud fra, at har den ældre Jernalders Folk overhovedet kjendt Staalet, saa maa dette Materiale gjenfindes blandt Vaabnene og navnlig blandt Sværdene.

Fra Schweiz, hvor den ældre Jernalder er repræsenteret i nogle af Fundene i Pælebygningerne, paastaaes det, at Sværdklingerne alle ere af blødt Smedejern, og den samme Erfaring vil man have gjort ved samtidige Fund i Frankrig. Sværdene ligne nærmest de i vore Moser fundne damascerede Sværd; langs ned ad Midten af Bladet har Jernet en flammet Textur i Overfladen, hvorimod Eggen paa begge Sider bestaaer af en mere homogen Slags Jern; det formodes, at man efter Evne har hærdet Eggen paa disse Jernklinger ved kold Overhamring, ligesom man endnu i vore Dage gjør det ved Leebblade^{*)}). Betragter man Vaabnene fra de danske antiqvariske Moser, saa finder man strax en Deel, om hvilke man uden Betænkning kan sige sig selv, at de ikke kunne være af Staal, men maae være af Smedejern; der er fundet Sværdklinger og Spydsoadder, der ere bøiede og vredne paa en saadan Maade, at de, om de havde været af Staal, nødvendigviis maatte være brudte istykker^{**}); de maae være af Smedejern og have været gjort gloende, inden de have kunnet bøies saaledes; paa andre Vaaben finder man dybe Hug, der ikke have efterladt Skaar som i en Staalklinge, men formelige Flænger i Jernet af henved en Tommes Dybde^{***}). Uagtet det saaledes er sikkert nok, at man i

*) Jvfr. Desor: Die Pfahlbauten des Neuenburger Sees, P. 75 og 99 Anmærkningen.

***) See f. Ex. Engelhardt: Nydam Mosefund, Pl. VII, Fig. 13 og Pl. XI, Fig. 23 og 25.

****) See Nydam Mosefund Pl. X, Fig. 1. Ganske lignende ere fundne i Viemosen.

den ældre Jernalder har taget tiltakke med Vaaben af endog temmelig blødt Smedejern, tænkte jeg mig dog, at man muligviis stundom ogsaa kan have havt Vaaben af Staal. For om muligt at komme paa det Rene hermed henvendte jeg mig til det oldnordiske Musæum om at faae udleveret nogle for dette uanvendelige Brudstykker af Vaaben hidrørende fra forskjellige af de danske Mosefund for at undersøge dem lidt noiere, et Ønske, som blev imødekommet med al den Beredvillighed, som enhver om end aldrig saa beskeden antiqvarisk Bestræbelse forud kan gjøre sikker Regning paa at møde hos Musæets Embedsmænd.

Jeg var saa heldig at modtage fem Brudstykker af Vaaben, alle fra den ældre Jernalder, hvis Undersøgelse har givet følgende Resultater.

1) Et lidet, af Rust stærkt medtaget Brudstykke af en damaseret Sværdklinge, fundet i Nydam Mose i Sundeved. Jernet i dette Stykke tog kun meget svagt imod Hærdning og kan ikke benævnes Staal. Brudstykket var for lille og for gjennemædt af Rust til, at det var muligt at smede det saaledes, at man kunde tilveiebringe en virkelig Brudflade, hvis Udseende kunde have givet yderligere Oplysning om Materialets Beskaffenhed.

2) Et omtrent 5 Tommer langt, fuldkomment vel conserveret Brudstykke af en tveegget Sværdklinge, slebet i saakaldte Facetter, fundet i Viemosen i Fyen. Dette Stykke tog fuldkomment mod Hærdning og fremvistê desuden det finkornede, tætte, chrySTALLINSKE Brud, der er karakteristisk for godt Staal; som en yderligere Prøve paa Staalets Beskaffenhed lod jeg mig af et lille Stykke deraf udsmede et Knivsblad, som jeg ved daglig Brug i længere Tid har fundet at være meget godt, uden derfor at ville gaae saa vidt at benægte, at man jo hos en Knivsmed kunde kjøbe sig en ligesaa god Kniv af engelsk Staal. Om at det nævnte Brudstykke bestod af virkeligt og tilmed godt Staal, er der ingen Tvivl.

3) Et henved 3 Tommer langt, af Rust noget angrebet Brudstykke af en Sværdklinge, der formodentlig har været ganske simpelt afsmedet, idetmindste ingen synlige Mærker bar hverken af Slibning i Facetter ellar Damascering. Det hidrører fra Fundet i Dallerup Sø i Nørrejylland. Ligesom det foregaaende tog Stykket fuldkomment mod Hærdning og er altsaa af Staal, uagtet Brudet ikke er saa fiinkornet og sinukt som ved hiint.

4) Et lille, tilsyneladende ganske simpelt afsmedet, men vel bevaret og næsten fuldstændigt, rudeformet Spyd-blad, fundet ligesom Nr. 2 i Viemosen. Jernet tog vel svagt imod Hærdning, men frembød et grovkornet chrystal-linsk Brud; det er ikke Staal, men haardt eller, som Smedene kalde det, storøiet Smedejern.

5) En henved 5 Tommer lang, af Rust stærkt medtaget Kastepydsod af den Slags, som har en lang Læg mellem Døllen og Bladet, funden i Kragehul Mose ved Flemløse i Fyen. Jernet tog meget lidt imod Hærdning og kan med Sikkerhed benævnes Smedejern, ihvorvel Stykket var for spinkelt og medtaget til at der lod sig frembringe nogen tydelig Brudflade paa det.

Det fremgaaer som første Resultat af denne Undersøgelse, som man maaskee tør vente udstrakt videre ved given Leilighed, at man utvivlsomt i den ældre Jernalder har kjendt Staalet og brugt det til Vaaben, uagtet man ogsaa har hjulpet sig med et Materiale, der ikke kan kaldes andet end Smedejern, om det end til en vis Grad, stundom neppe mærkeligt, tager mod Hærdning.

Den Omstændighed, at det undersøgte Brudstykke af en damasceret Klinge var af Smedejern — hvad der maaskee vil vise sig at være Tilfældet med alle saadanne fra vor ældre Jernalder — stemmer vel overens med, hvad man som ovenfor bemærket, har iagttaget i Frankrig og Schweiz, men er iøvrigt forsaavidt paafaldende nok, som man maatte formode, at Vaaben paa hvis Forarbeidning der har været

anvendt saamegen Kunstfærdighed, ogsaa maatte være tilvirkede af det fortrinligste Materiale, man paa den Tid har raadet over. Havde den damascerede Klinge været sammensveitset af Staal og Smedejern, f. Ex. ved at omlægge en Staalskinne med Jerntraad i kunstige Slyngninger og efter at have gjort begge Dele gloende at bringe dem under Hammeren, saa er det rimeligt, at hvad der nu er tilbage af Sværdklingen, efterat den har henligget saamange Aarhundreder i det svagt syrlige Mosevand, vilde have viist sig at være Staal, medens det bløde Jern først var blevet for-tæret; dog er det ikke godt at sige noget derom med Bestemthed.

Det vilde være overilet, om man af Mangelen eller Forekomsten af Staalvaaben i Fundene vilde drage Slutninger om disses større eller mindre Ælde. Staalet og det blødere Jern ere utvivlsomt brugte samtidigt som Materiale for Vaaben. De fleste Sværdklinger fra Viemosen ere af dem, der ere slebne i Facetter; men selv om de alle ere af godt Staal ligesom det ovennævnte Brudstykke Nr. 2, saa er Spydbladet Nr. 4 og mange andre Vaaben fra selv-samme Findested utvivlsomt af Smedejern; af Sværdene fra Nydam var det langt overveiende Antal damascerede Klinger; men selv om disse alle vare af Smedejern, saa maa denne Mose dog ogsaa i sin Tid have gjemt Staalvaaben, aldenstund Omegnens Beboere vide Besked om fortrinlige Knive, som Landsbysmeden i gamle Dage har forfærdiget af Vaaben fundne i Mosen. Fra Kragehulfundet, der rimeligviis er et af de yngste af Mosefundene, hidrører Spydsodden Nr. 5, der er af temmelig blødt Smedejern. Muligt er det, at man fortrinsviis har benyttet dette mindre gode, men lettere overkommelige Materiale til Kastespyd, der bogstaveligt talt vare bestemte til at kastes bort i Kampen, og at man idetmindste af og til vil kunne gjenfinde Staalet i de Spydsodder til Haandspyd, der ere os bevarede i saa god Stand, at der ved dem endnu er rig Leilighed til at

beundre den Formskjønhed og ydre Fuldendthed af Arbeidet, som man maa gaae til Italiens og Spaniens berømteste Vaabensmede i det 16de Aarhundrede for at finde Magen til.

Forekomsten af Staalet jævnsides med Smedejernet i den ældre Jernalders Vaaben maa vistnok opfattes som et Vidnesbyrd om, at man ved Tilvirkningen af Staalet har maattet arbeide noget paa Lykke og Fromme og derfor har faaet et høist forskjelligt Produkt. Det er neppe troeligt andet, end at man har bestræbt sig for at tilvirke Staal, men at man tidt i dets Sted har faaet Smedejern. Metalindustrien har rimeligviis forsaavidt ikke staaet paa noget høiere Standpunkt end som i Broncealderen; i denne tidligere Periode er det meget rimeligt, at man heelt vel har lagt Mærke til, at man stundom ved Tilvirkningen fik en Bronze, der fortrinsviis egnede sig til Værktøi og Vaaben, nemlig naar man ved Udsmeltningen fik den Legering af Kobber med 10—12 Procent Tin, som nuomstunder kaldes Kanonmetal; men man var ingenlunde istand til med Sikkerhed at tilveiebringe netop denne Blanding; man fik stundom Legeringer med ikkun enkelte Procent Tin, stundom andre med over tredive Procent; alt hvad man kunde gjøre for at raade Bod paa denne Usikkerhed, synes at have været, at man fortrinsviis brugte de mere vellykkede Udsmeltninger til saadanne Redskaber, ved hvilke Metallets Beskaffenhed var af meest Betydning, saaledes navnlig til Sværd, og derimod tog de mindre vellykkede Udsmeltninger til Gjenstande, hvor Beskaffenheden var mere ligegyldig. Lignende Forhold have rimeligviis gjort sig gjældende i den ældre Jernalder, ved hvis Metaludsmeltning man sommetider har været saa heldig at frembringe Staal, men, som det synes næsten hyppigere har faaet et Produkt, der mere eller mindre har nærmet sig til Smedejernet.

I vore Dage bruger man saa godt som udelukkende den Fremgangsmaade, at udsmelte Jernet fra Malmene i Form af det kulstofrige Støbejern; dette kan igjen omdannes

ved en Proces, som kaldes Ferskningen, og som gaaer ud paa ved en Slags Udbrænding at borttage en Deel af Kulmængden i Jernet; man kan paa denne Maade forandre Støbejern til Staal, eller man driver sædvanligt Processen endnu videre, saa at man kommer til det endnu kulstof-fattigere Smedejern, hvilket sidste man da igjen kan forvandle tilbage til Staal ved formedelst en langvarig Udglødning med Kulpulver at lade Jernet ligesom indsuge noget mere Kulstof. Selv den nyeste, af Bessemer opfundne Methode for Tilvirkningen af Staal følger samme Spor, idet den som Raamateriale benytter Støbejern, der ferskes til Smedejern og dernæst igjen forvandles til Staal. Men i Oldtiden maa man have brugt heelt andre Fremgangsmaader, eftersom man dengang ikke kjendte eller ialtfald ikke brugte Støbejern*). Der er al Rimelighed for, at man ved Til-

*) Spørgsmaalet om, naar man har begyndt at udsmelte Jernet af Malmene i Skikkelse af Støbejern, og naar man dernæst har begyndt at støbe Gjenstande deraf, har den største Interesse for Artilleriets Udviklingshistorie, men er langtfra bragt paa det Rene. En Angivelse om, at man har Smaagjenstande støbt af Jern fra den romerske Keisertid, skal jeg lade staae ved sin Værd. Den ældste Forfatter om Jern-tilvirkning, Georg Agricola (1556), omtaler endnu ikke Støbejern, og dermed stemmer det vel overeens, at en stor Kanonkugle, som er funden paa Valpladsen ved Øxnebjerg, og som gjemmes i det oldnordiske Musæum, er af Smedejern. Først i 1574 omtales Udsmeltningen af Støbejern udtrykkeligt. Imidlertid maa denne Proces dog være endeel ældre; ellers kunde umuligt allerede i 1592, som det f. Ex. fremgaaer af et Arkei-Regnskab for Kjøbenhavns Slot, den største Deel af Artillerimateriellet bestaae af »gaadne Jernstøcker«. Spredte Vidnesbyrd om Jernstøbningen træffer man desuden meget tidligere, ihvorvel Støbejernsgjenstande fra det 16de Aarhundrede og endnu mere fra det 15de ere overordenligt sjeldne; de ældste bevarede ere formeentligt et Par smaa Støbejernskanoner, som gjemmes i schweizerske Tøihuse og angives at være tagne fra Carl den Dristige ved Murten. Det ældste tilforladelige Vidnesbyrd om Brugen af Støbejern findes maaskee i et Regnskab fra 1412 fra Byen Lille, hvor der er

virkningen af Jernet fra Malmene har fulgt den primitive Methode, som kaldes den cataloniske, fordi den endnu den Dag idag skal være i Brug ved Pyrenæernes sydlige Fod, paa Corsika og somme Steder i Italien, hvorhos den fra ældgammel Tid har været i Brug hos Hinduerne og tillige efter de nyere Reisebeskrivelser benyttes af visse Negerstammer, der trods deres iøvrigt barbariske Standpunkt skildres som Mestere i den Kunst at tilvirke og smede Jern; i Tydskland er det ikke 100 Aar siden, at den benyttedes somme Steder under Navn af »Rennarbeit«, og i Jemteland og Dalarne tilvirkedes endnu i Begyndelsen af dette Aarhundrede det saakaldte Osmundsjern efter samme primitive Methode*). Fremgangsmaaden bestaaer deri, at en temmelig lille Ovn fyldes med Ved eller Trækul samt Jernmalm; ved Forbrændingen udskilles Jernet, der, naar Ovnen er udbrændt, gjenfindes som en saakaldet »Luppe« eller »Ulv«, d. v. s. som en Klump af mere eller mindre staalet Smedejern, blandet med den af Malmens Bjergarter dannede Slagge, hvilken sidste bortskaffes ved gjentagne Gange at

Tale om nogle Bøsser af Støbejern (Jvfr. Henrard: Histoire de l'Artillerie en Belgique, Bruxelles 1865, P. 169). P. A. Munch antager rigtignok, at et i et Brev fra Biskop Haakon i Bergen af Okt. 1338 benyttet Udtryk »Lurksjern«, o: Klumpejern, skulde betyde Støbejern (see: Det norske Folks Historie 2. Afd. 1. Bd., P. 353, cfr. P. 330); men denne Udlægning er vistnok meget tvivlsom, og man kommer formeentligt Sandheden nærmere ved at antage, at det betegner Smedejern i den første raa Tilstand som »Luppe«, hvori det vandtes ved hin Tids Jernudsmeltning, medens »teint« Jern da betegner det i en mere forædlet Skikkelse som Stangjern e. sl.

*) Jvfr. Åkermann: Jernet, dess historia, frambringende och arbetende, (Fahlun 1863) P. 12 o. flg. Benævnelsen Osmund forekommer allerede i en Forordning af Kong Magnus Smek fra 1340, og betegnede en tilvirket Klump Smedejern, der skulde veie 24 Pd. (see P. A. Munch paa det ovenfor citerede Sted).

bringe Luppen gloende under Hammeren. Paa denne Maade kan man udvinde baade Staal og Smedejern og de mellem begge faldende Varieteter; af samme Luppe kan endog en Deel være Staal og Resten Smedejern. Jo mindre Ovn er, jo lavere altsaa Temperaturen og jo kortvarigere Forbrændingen har været, desto fattigere paa Kul vil det udvundne Jern være. Hvorvidt Produktet skal nærme sig mere eller mindre til Staal, afhænger blandt andet af, hvor stærkt Træk der har været i Ovn, noget, hvorpaa Veiriget alene kan øve stor Indvirkning. Ved Opfindelsen af Blæsebælgen maa man dog allerede i Oldtiden have vundet et Middel til nogenlunde at beherske Ovngangen og derved gjøre Produktionen af Staal noget lettere og sikkrere, uden at man dog derved har havt det i sin Magt ganske at sikkre sig imod, at man i samme Smeltning fik baade Staal og det kulstoffattigere Smedejern.

Overgangen fra den ovenfor omtalte primitive Tilvirkning af Smedejern og Staal umiddelbart fra Malmene til den nu almindeligt brugelige Fremgangsmaade, at udsmelte Jernet fra Malmene som Støbejern, hvilket dernæst ved yderligere metallurgiske Behandlinger omdannes til Smedejern og Staal, er utvivlsomt skeet successive, og det er formodentlig derfor, at det falder saa vanskeligt at udpege det Punkt i den senere Middelalder, da den har taget sin Begyndelse. Overgangen har nemlig i det Ydre væsentlig kun bestaaet deri, at man har bygget Udsmeltningsovnene større og især høiere (derfor benævnes Jernværkernes Udsmeltningsovne endnu Høiovne i Modsætning til de ældre, smaae og lave Ovne, man i gamle Dage brugte), samt at man har taget en mekanisk Kraft, fra første Færd vistnok Vandkraft, til at drive Bælgen; det er nemlig den længere Paavirkning af den større Hede, der bevirker, at Jernet optager saameget Kulstof fra Brændselet, at det kan smelte fra som Støbejern. Man opnaaer ved Høiovsbrugen et sikkrere Produkt og samtidigt en Beparelse af Brændsel og

en fuldstændigere Udvinning af alt Jernet i Malmene, hvoraf igjen følger, at man er istand til at bruge fattigere Malme end forðum; i England skal der have existeret Jernværker, der i Aarhundreder ikke udsmedede Jern af andre Malme end af Slaggehobene fra Oldtidens og Middelalderens Jerntilvirkning. Paa den anden Side havde den primitive Fremgangsmaade en for hiin Tid meget væsenlig Fordeel, den nemlig at producere meget reent og godt Jern og det selv af mindre gode Malme. En saadan, der er meget udbredt, som saaledes ogsaa forekommer i vort metalfattige Fædreland, og som desuden er temmelig righoldig, er den saakaldte Myremalm; nuomstunder brydes den slet ikke eller ialtfald kun meget lidt, fordi det deraf efter Nutidens Fremgangsmaade udvundne Jern er fosforholdigt og derfor skjørt; men Erfaringen viser, at man af denne samme Myremalm, som nu vrages, ved Hjælp af den cataloniske Fremgangsmaade kan skaffe sig en Luppe af fuldkomment reent og godt, noget staalblandet Smedejern*). Og Myremalmen er ei alene

*) Uagtet det egenligt ikke har noget at gjøre med Sagen her, vil jeg dog ikke undlade i Forbigaaende at fremsætte til mulig senere Stadfæstelse en Tanke, der rigtignok endnu ikke er og ikke skal udgives for Andet end en løs Gisning. Det er bekjendt nok, at man paa gamle Sværdblade fra det 16de og 17de Aarhundrede jævnligt finder indslaaet et ganske eienommeligt Mærke, der benævnes »Ulven«, eller paa fransk og spansk »Hunden« (le chien, el perro); ofte findes det alene, stundom er det ledsaget af et Tal især ofte Tallet 1414, og ikke sjældent af Sværdfejerens Navn, f. Ex. Andrea Ferara eller endog Navne paa Solinger Klingesmede fra det 17de Aarhundrede. Den spanske Tradition, at Ulvsklingerne skulde skrive sig fra den første bekjendte Toledosværdfejer, Julian del Rey kaldet »el Moro«, der efter Granadas Indtagelse gik over fra Boabdils i Ferdinand den Katholskes Tjeneste, er neppe meget at lide paa; og stort mere beventd synes heller ikke den tyske Tradition, ifølge hvilken Ulven skulde være de Passauer Klingesmedes Mærke fra Aaret 1414. Det forekommer mig derimod langt troligere, at Ulven kun er et Mærke, som skal betegne, at Klingen er forfærdiget af

meget udbredt, baade i Norden og i Tydskland, men den forekommer tillige saaledes, at den er let at bryde; den frembyder en for Oldtidens Teknik meget brugbar Malm, som man ikke behøvede regelmæssig Bjergværksdrift for at skaffe sig. Det er herefter forklarligt, at man hertillands i Middelalderen og maaskee i Oldtiden har brudt og udsmetet Myremalmen, saa at der endog er blevet svaret Landgilde deraf, ligesom der findes Slaggehobe, som vidne om fordums Jernudsmeltning. Det er forsaavidt tænkeligt, at Vaabnene fra vore antiqvariske Moser ei alene kunne være smedede herhjemme, men at selv det Jern, hvoraf de ere forfærdigede, kan være brudt indenfor Landets Grændser; det skal dog villigt indrømmes, at der er flere Ting, som gjøre det lidet sandsynligt, f. Ex. Klingestemplerne med romerske Bogstaver, og at det i ethvert Tilfælde ikke staaer til at bevise; thi selv om det skulde være muligt at godtgjøre, at Jernet hidrører fra Myremalm, ved Hjælp af chemisk Analyse, saa maa det erindres, at man ogsaa i andre Lande fordum har benyttet Myremalmen, fordi den var den lettest tilgængelige, saaledes navnlig ogsaa i Norge og Sverrig, hvor man ialtfald først henimod Middelalderens Slutning begyndte ved virkelig Bjergværksdrift at fremdrage de rige Skatte af langt fortrinligere Jernmalme, som Fjeldet der gjemmer i sit Skjød.

lupesmedet, altsaa af reent Staal, ikke af Ferske- eller Cementstaal, der rimeligviis oprindeligt har været af meget ringere Beskaffenhed; isaafald bortfalder det Besynderlige i at finde Klingesmedenes Navne saa tidt indslaaede paa Ulvsklingerne. Dog det er som sagt kun løs Gisning.

OM DE ÆLDSTE OLD-NORDISKE RUNE-
INDSKRIFTER.

AF PROF. GEORGE STEPHENS.

I sidste nummer (bd. 7, hefte 3) af »Tidskrift for Philologi og Pædagogik«, s. 211—252, har den dygtige Norske sproggransker Prof. Sophus Bugge skrevet en lærd og lærerig afhandling (»Bidrag til Tydning af de ældste Runeindskrifter. I.«), hvori han har forsøgt at tolke en del af de ældste Nordiske runeindskrifter i henhold til den lære som grundvold, at den ældste Nordiske runerækkes Υ er *udlyd-R*, og *ikke selvlyd A*, som jeg havde foreslået, og som forudsættes i mine tolkninger. I det han om Υ antager Prof. P. A. Munchs getning med hensyn til et par stene, og fører den videre til alle stene, vedtager han hvad jeg så længe har hævded, at Υ ialtfald *ikke er M*, som i det senere Nordiske eller Skandinaviske runealfabet, samt at disse ældste Nordiske mindesmærker ikke viser os et sprog, der kan kaldes »grammaticalsk Islandsk« — og idetmindste disse to af mine læresætninger kunne vi derfor nu regne som beviste og almindelig optagne — giver han læsninger, hvoraf de fleste ellers ikke blive væsentlig forskellige fra mine, medens andre afvige meget. En del af de enkeltheder han fremfører, har jeg fået talt om i mit svar*) til Doctor L. F. A. Wimmer. Med hensyn til Prof. Bugges sindrige forsøg i det hele taget, vil jeg kun bemærke følgende.

1. At vi ikke bør ty til overdreven gamle ord og former, hvor simplere udveje tilbyde sig. Men en del af de former Prof. Bugge har construeret ere så »archaiserende«, at man ikke kunde tænke sig dem i Skandinavisk,

*) Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie, 1867, Hefte 3, s. 177—231.

uden ved at gå endnu mange århundreder længer tilbage i tid end disse mindesmærker tilstede, ligesom slige former da også ere ukendte i Óld-Engelsk, som vi kende langt tidligere end Skandinavisk. Den verbale to-tals form, han foreslår, er ukendt i *alle* Skando-Gotiske sprog undtagen Meso-Gotisk. Som eksempler på hvad jeg mener, vilde jeg nævne min lærde vens WITADA-HALAIBAN (Tune-sten) med betydning *krigsfælle*; hans SINGOSTER (Tune-sten) med betydning *ældste*; hans totalsform WARITU (Varnum-sten), *dualis* af verbum i præteritum, 1ste person; hans HAITINAR (Tanum-sten) som nominativ singul. masc. i betydning *hedt (heitinn)*, *kaldt*; hans i Skandinavien aldeles uhørte ord IAH (Varnum-sten) for *og*; allt sager som da vel dog måtte høre til det, der kommer til at tale imod, at de former Bugge får ud af indskrifterne, kunne være ægte »Skandinaviske«, i den betydning, hvori Bugge og hans skole vil have det. Jeg vilde vistnok have fået temmelig ilde at høre, hvis det var mig, der havde fremført disse slemme ord og former, i henhold til den opfatning, at Y er A.

2. At vi ikke kunne vente *på selv samme særdeles gamle mindesmærke*, side om side med så overdreven gamle former, at finde forholdsvis ny. Og dog står sammen med de nys nævnte overdreven gamle sager *ikke ét eneste* eksempel på nominativendelser med -S, der alligevel findes på mindesmærker med den yngre slags runer. Ja på det mindesmærke, der vel med størst sikkerhed kan regnes til de allerældste blandt de af Prof. Bugge omhandlede, Gallehus Guldhorn, have vi (efter hans læsning) HLEWAGASTIR og HOLTINGAR, ikke, som vi dog åbenbart måtte vente i 3dje og 4de århundrede efter Christus, HLEWAGASTIS og HOLTINGAS.

3. At, aldeles bortset fra det usandsynlige (jeg siger ikke umulige) i Prof. Bugges ord og ordformer, må vi da ialtfald kræve, at de lede til *rimelige og sædvanlige formler*.

Men hvem har nogensinde hørt om en sådan formel, som den Prof. Bugge læser på Tune-sten, at

ARHINGA SINGOSTER ARHINGAN, OPLINGOR DOHTRIR,
ARVINGERS ÆLDSTE ARVINGER*), ODLINGAS
DÖTRE,

have gjort et eller andet, uden at én eneste af dem, ikke engang den »ældste«, af disse foregivne »arvingers arvinger«,

*) Med hensyn til det underlige udtryk »arvingers arvinger«, så tror jeg at Prof. Bugge har misforstået Hargstenen i hvilken han søger sin støtte. Ved at han må lade ARFS ARFAIR betyde »arvens arvinger«, ikke »arvingers arvinger«, (skønt formen ARFAIR, i stedet for ARFAR, dog vel må stride mod hans egne teorier), få vi da ud, at disse »arvens arvinger« rejste denne sten over deres Fader, — men uden at engang nævne hans navn, hvilket dog vel var det mindste de kunde gjort, da de ARVEDE eiendom efter ham. Men jeg finder intet »ARVENS ARVINGER« på stenen. ARF er et mansnavn, den omtalte *Faders navn*.

Af materialier have vi, foruden den dårlige text hos Liljegren (No. 273), Bautil No. 558; Bures Ms. No. 7; Bures Sveonum Runæ No. 175; Bures kobberstik; Aschans Ms. 120 Monumenta, No. 86; P. Dijkmans Hist. Anm. s. 91. Ved at sammenholde disse, få vi vel som text:

KUPLEF AUK SIHUIPR, ALTULF, ARFS ARFAIR,
LETU HAKUA STEN AFTIR FAPUR SIN, OK SIHBORH,
MOPOR HANS.

Som må oversættes, da den afdødes navn står tydeligen på stenen:

KUTHLEF OG SIHUIH og -ALTULF, ARF'S ARV-
TAGERE, LODE HUGGE denne-STEN EFTER FADER SIN,
OG efter-SIHBORH, MODER HANS.

Således var KUTHLEF, SIHUIT og ALTULF ARF'S
born, og SIHBORH'S *borneborn*. »ARVENS ARVINGER«
forsvinde. Som ARF er her et *mansnavn*, så have vi anden-
steds det runske ARUA (= ARFA) som *qvindenavn*. — Til-
med betvivler jeg, at ARFS kunde stå med ARFAIR i
meningen *Arv*, arvegods; i så fald fik vi vel ARFI (eller ARFA),
AT ARFI) i dativ, som på andre steder, ARFI (eller ARFA),
nom., ARFI (dat.), en arving til arvet, ikke ARFI (eller
ARFA) nom., ARFS (gen.), en arving AF arvet. Så vidt
jeg véd, forekommer dette ARFS ARFAIR kun på denne sten.

nævnes ved navn! Slig udeladelse af hovedsagen, af *navn*, er jo sikkert nok noget uhørt i vore tusinder af gravskrifter med runer. En gravindskrift indeholder i det mindste ét ord: den afdødes *navn*. Omtaler den fremdeles hvem der reiste mindesmærket og hvem der huggede indskriften, så er det *altid* for at meddele *navn* på den slægtning eller ven, som »rejste sten«, eller »ristede runer«, eller gjorde begge dele.

Således fremdeles med Varnum-stenen. Hvor skulle vi gå hen for at finde nogen indskrift, der blev sidestykke til Prof. Bugges:

UBAR HITE HARABANAR WIT IAH EK ERILAR RUNOR
WARITU.

O^gER HIT, HARIBAN, VI-TO OG JEG ERIL (= JARL)
disse-RUNER vi-to-SKREVE,

uden *to navne* forud for WIT? Efter Old-Nordisk sprogbrug kan VI-TO OG JEG ikke siges, uden den tiltalte iforvejen véd hvem VI-TO ere. I alle de håndskrifts-exempler, som Prof. Bugge omtaler *ere navnene allerede kendte*, have stået tidt forud — uden at tale om grammatiske forskelligheder. Så er det, at vi få de velbekendte Old-Nordiske (Old-Skandiske og Old-Engelske) idiomer, hvorefter, dersom et Personalpronomen forenes med et mansnavn, OG forbigås, men Pronomenet settes i Dualis eller Pluralis i samme kasus som Personsnavnet. Sådant en ordforbindelse som til ex. BIARN AUK PAIR BIRUÐR (hvoraf mange forekomme i runeindskrifter), betyder BIARN, som den ældste levende broder og de andres representant, OG DE (hans andre) BRØDRE, hvilke, som indbefattede under BIARN, ikke behøve at nævnes. Men sådant noget som HARABAN, VI-TO, OG JEG (EN ANDEN), hvor det hele er 1ste person, og HARIBAN alligevel skal være 3dje person, hvor VI-TO har ristet runer, begge to, og hvor dog kun den ene er JEG, — sådant noget har min ærede ven virkelig aldrig fundet i nogen indskrift, og heller ikke i nogen bog.

Og nu Prof. Bugge's læsning af Tanum-sten. Har nogen nogensinde set eller hørt om — og det på noget eneste af alle runemindesmærker tilsammen — en gravskrivts-formel som denne:

PRAWINGAN HAITINAR WAS,

TRAVINGE'S KALDT det-BLEV?

Hvad var det, der kaldtes således? Hvem gætter? Hvem kan? Er det en sten? Er det en høj? Har Prof. Bugge fundet eksempel på slig udeladelse? De to, ogsaa i andre henseender her lidet passende eksempler, han herved kommer til at omtale, de nævne netop nominativet, det ene STIN*), det andet BRU. Om broen siges udtrykkelig, hvem den skal opkaldes efter (KUNAR), *fordi den ikke skulde opkaldes efter den der havde bygget den* (HAKUN); og at broen behøvede et navn, det er der ikke noget påfaldende i; navnet kom for broens skyld; men en gravsten sættes for navnets skyld.

4. Tre af Prof. Bugge's tolkninger hvile på formler som: EK, med navn efter: »JEG, N. N. gjorde, skrev.« Men jeg har sagt, at ingen slig indskriftsformel, med runer, eller med andre bogstaver, kendes i de vestlige lande fra oldtiden. Den viser sig først i middelalderen. Prof. Bugge siger, efter Prof. Dietrich, at sådanne formler skulle findes i Phøniciske indskrifter. Men Phøniciske indskrifter høre ikke vesten til. Lad dem ligge. Sådanne kunde også findes i Sanskritiske eller Kinesiske eller Mahomedanske eller Malaiske, eller i endnu længer bortliggende lande. Prof. Bugge, ligeledes efter Dietrich, siger at der skal være Græske eksempler. Men det er der ikke. Iblandt de uhyre

*) Jeg kan ikke følge min lærde medarbejder i hans nye læsning af Års-stenen. Ei heller kan jeg huske et eneste eksempel på *adverbet* HIR (her) med encliticon SI (HIRSI). Dette SI bruges kun som encliticon til pronominer. Og Prof. Bugge overser at Års-stenen har en hel side med oplysninger om VALTOKE.

masser af levnedede Græske indskrifter er der 2 eller 3, hvor vi have: *først navnet, så verbum i 1ste person singularis.* Men dette er kun en ualmindeligere vending istedenfor: *navn med verbum i 3dje pers. sing.* Ialtfald findes intet JEG efterfulgt af navnet. JEG-et, hele argumentets kærne, mangler aldeles. Så nævner Prof. Bugge (efter Dietrich) eksempler fra Old-Engelske Diplomata och Møso-Gotiske dokumenter. Slige juridiske formler fra den Kristne tid og middelalderen, affattede efter den tids Kristen-Romerske Lovvæsen, på denne måde skrevne i *pergamentsdokumenter*, forefindes i *hundredevis*. Hvorfor ikke tage sagen simplere? Istedenfor en håndfuld pergaments-aktstykker, som begynde med JEG, hvorfor ikke vende sig til de *hundreder og atter hundreder* pergamenten fra Kristne lande, hvor *vidne-underskrifter* forekomme med denne velbekendte *lovformel*? Lad os blive ved England, siden Prof. Bugge går derhen; lad os tage kun det første dokument i Kemble's samling, om hvis ægthed Kemble ikke nærer tvivl, 1ste bind side 16, tid 676 efter Kristus, et juridisk dokument som alle de andre (et gavebrev på et jordstykke ved Bath i England). Det slutter således:

»Signum manus Osrici regis, qui hanc cartam donationis fieri rogavi. †

Ego Aethelredus rex consensi et subscripsi. †

Ego Theodorus, gratia dei archiepiscopus, testis subscripsi. †

Ego Leutherius, acsi indignus, episcopus subscripsi. †

Ego Uuilfridus episcopus consensi et subscripsi. †

Ego Hedda episcopus consensi et subscripsi. †

Ego Frignualdus episcopus consensi et subscripsi. †

Ego Saxulfus episcopus consensi et subscripsi. †

Signum Baldredi. †

Signum Osuualdi. †

Signum Gadfridi. †

Signum Aethelmodi. †

Dette er på Latin, i hvilket sprog da de fleste gamle dokumenter i England og i hele Europa ere. Men vi have da også lignende på de forskellige landes egne mål, især i England, og i dem finde vi den samme brug af JEG. Lad os tage det første oldengelske dokument hos Kemble, 1ste bind, side 114, udstedt af Aethilbald af Mercia anno 743—5. Det *begynder*:

»† In ússes dryhtnes noman háelendes cristes IC AEDELBALD cingc waer beden from þáem árfullan bisceope milrede þaeti ic him áléfde« Og *ender*:

»† IC AETHELBALD cingc míne ágene sylene trymmende HIC heó wrát.

† Milred bisceop þáre hálegan róde tácen he heron gefaestnode.

† Ingwuald bisceop geðafiende he hit wrát.

† Alda cinges gefera he hit wrát.«

Her siger kun kongen (JEG*). Vi ville tage det næste hos Kemble, 1ste bind side 185, under Offa konge af Mercia, år 789 efter Kristus. Det *ender*:

»† Ic offa þurh cristes gyfe myrcena kining ðás míne geoue mid róde tácne gefaestnige.

† Ic aldred wigracestres undercining þás ylce geoue gefaestnige.

† Ic eádberht bisceop þas ylce þing gefaestnige.

† Ic berhtun ðis ylce gefaestnige.«

Af sådanne JEG'er kunne vi på korteste varsel finde *tusinder*. Men hvad har sådant at gøre med de hedenske og barbariske folk og de fra dem stammende *gamle monumentale* formler? Den MERILA, som skrev:

IK MERILA BOKAREIS HANDAU MEINAI UFMELIDA,
JEG, MERILA, BOGAFSKRIVER (? Bogfører), med-HÅND
MIN UNDERSKREV,

*) Den første Franske konge der i sine offentlige handlinger brugte formlen EGO foran sit navn, var Robert II, fra 996 til 1031. — N. de Wailly, *Éléments de Paléographie*, fol. Vol. 1, s. 356, Paris 1838.

på det lille pergamentsblad fra Neapel, hvor der findes fire andre sådanne dokumenter, alle med JEG og navnet, han var en *Kristen mand* i en *Kristen by*, skrivende en qvittering, *efter de Kristnes* måde, for en sum af 60 skilling, samt for en »KAUTSYON« (så kalder han det) stor 160 skilling, stilet af diacon Alamod; dette dokument udfærdiger han efter den gængse *Kristne form*, overleveret af Kristen-Romerske retslærde. Er det nu muligt at alt dette kan angå hedenske barbarers rune-ristninger? Hvad har en Kristen eller Romersk skomagers eller skrædders eller bogafskrivers qvittering — JEG, JOHN THOMAS, TILSTÅR HERVED AT HAVE MODTAGET . . . &c. — med de hedenske Nordboers eller de ældste halv-kristelige *monumentale* udtryk at gøre? *Mindre end intet*. Vi vide jo alle, at vore hedenske forfædre *aldrig kendte eller brugte pergaments-dokumenter*. De eiede ingen pergamentsliteratur, ingen skrevne lovformler. Al eiendom overdroges, alle betalinger gjordes, alting udførtes ved symbolske handlinger eller ord, i vidners overværelse, eller på thinge. Det skrevne dokument indførtes af Romaniseret Kultur og Romaniseret Kristendom*). Og den Kristne Kirkes og de Kristne domstoles udtryksmåder

*) Kemble siger i Codex Diplomaticus, Vol. 1, 1839, s. VII: »I hele Europa rådede Latinernes skikke med hensyn til dokumenterne. Erobrerne optog villig de dele af de undertvungnes lov-væsen, som vedkom de ny livsforhold, som erobringen selv medførte; og de sociale fornødenheder, som der ikke var sørget for i deres egen uskrevne sædvane-ret. Det formale studium af Romerretten vedblev endnu i 7de århundrede . . . Særlige skikke og særlige tilbøjeligheder hos hvert enkelt folk og mange tilfældige omstændigheder havde uden tvivl bidraget til at frembringe store afændringer i det overleverede system; men i det hele hørte formlerne Kejserdømmet og Kirken til. Ti blandt Longobarder, Franker, Øst- og Vestgoter, o. s. v. . . . vedblev Kirken som samfund at leve under *Lex Romana*; . . . og i lige forhold med gejstlighedens indflydelse stod de Romerske og Kirkelige formers fremhersken.«

(både verdslige og gejstlige) vare ikke så lidt forskellige fra det som anvendtes af barbarene og disses nærmeste afkom på RISTEDE GENSTANDE. Men hvis dette er så, hvis en sådan formel som JEG, JOHN THOMAS, SKREV DISSE RUNER (eller GJORDE DETTE) *ikke kunde findes* i de gamle rune-tider på indristede sager, ja, da *MÅ de derpå grundede læsninger falde bort af sig selv*. Vist er det, at *ingen sådan formel* (før end i middelalderen) på rune-ristede eller ikke rune-ristede ting — af de mange tusinder ristede sager, der endnu ere tilbage, — *er endnu opdaget* (så vidt jeg véd) *i hele vesten*, med undtagelse af de få, som et par lærde nylig have forsogt at finde på disse Old-Nordiske rune-indskrifter.

Formodenlig vil min højagtede ven ved nærmere eftertanke ikke fastholde, som et brugbart argument, sin henvisning til den *Kristne Bøn* fra *midten af middelalderen*, som er indhuggen i Tingvoldkirke i Norge, og som er affattet på ældre Norsk og ender med det Latinske ord VALETE*). Og denne bøn har ikke engang JEG fulgt af navn, og det er netop et kirkeligt og juridisk dokument. — Ligeså lidt kan det hjælpe os at omtale dette JEG i andre kirkelige

*) I denne rune-ristning beder bygmesteren om de troendes bønner for sin sjæl:

EK BIP, FIRI GUPRS SAKAR, YPR LÆRPA MENN
ER UARPUÆITA STAÐ ÞÆNNA, OK OLLA ÞA ER RAPA
KUNNU BÖN MINA, MINNISK SALO MINNRI I HÆL-
GUM BÖNOM. EN EK ET GUNNAR, OK GÆRPI EK
HUS ÞÆTTA. VALETE.

Jeg beder, for Guds skyld, eder lærde mænd, som vogte sted dette, og alle dem som læse kunne bøn min, at-mindes sjæl min i hellige bønner. Men jeg hed Gunnar, og gjorde jeg hus dette. Farvel!

Heri ere flere ulovlige og »umulige« ordformer, — at sige efter de herrers mening, som overalt fordre »grammatikalsk Islandsk.« Men alle disse ubehageligheder skydes tilside i den »almindlige Skrivemaade« som her anvendes af Prof. Bugge. Dette »almindelig Skrivemåde«-system er en skuffelse, og har gjort megen skade i studiet af Islandske skrifter,

fraser, som JEG'et i en mands sidste Vilje (Testament), eller i det gamle Kristne Skriftemål: »JEG BEKENDER FOR GUD ALMÆGTIG, OG FOR ALLE HANS HELGENE, OG FOR DIG, GUDS MAND, AT . . .« Ej heller vilde nogen kunne bevise, at ikke alene JEG, men også AMEN og ERKEENGEL og CAUTION og FYRE UNSER og 60 SKILLING og mere sådant, var *Old-Nordiske monumentale runeformler*, — siden han havde fundet dem i *Meso-Gotiske håndskrifter!*

5. Vi have så mange eksempler på -O og -U som endelse i 3dje person singular. præteritum i verber, endog i indskrifter med de senere Skandinaviske runer, at vi ikke ville spille flere ord derpå.

6. Tune-sten. Prof. Bugge omtaler, at mine afbildninger af denne sten ikke ere nøjagtige i enkelte småting, og giver nogle forbedringer. Herved om end indirekte og mod hans vilje og hensigt, kunde der vækkes mistanke mod *min* nøjagtighed. Derfor kunde Prof. Bugge passende have udhævet for *sine* læsere (der dog ikke alle behøve at være *mine* læsere tillige) at hans nye smårettelser ikke ere rettelsers til *min text*, men til *hans egen*. Ti mine tegninger (efter de materialier, jeg DEN GANG havde) af Tunestenen — som jeg aldrig har sét — bleve velvillig eftersete og rettede AF PROF. BUGGE SELV *efter selve stenen, som han havde for sig*, hvad jeg udtrykkelig og med taknemlighed har fremhævet i min bog s. 247, 8*). Min afbildning er da hans, og dens ufuldkommenheder (for så vidt de have

Folk vilde ikke »forfærdes« og »fornærmes« over de mangfoldige uligheder og ejendommeligheder i dialekt og stavning på de *indristede mindesmærker* — hvis de daglig så de samme ting i *de trykte bog-texter*. Men i de fleste nyere udgaver sé de kun en behagelig og »grammatikalsk« ensformighed!

*) Side 247: »the whole carefully checkt and corrected from the stone itself by Prof. SOPHUS BUGGE.« Side 248: »But, thanks to the kindness of my friend Sophus Bugge, I have now the pleasure of giving copies *absolutely perfect*.«

noget at betyde) hans, ikke mine. Et ypperligt papirsafttryk, sendt mig ved Prof. O. Ryghs velvilje, kom mig for sent ihænde til at kunne bruges af mig og af artisten. Den vilde have gjort tegningen endnu mere naturtro end den er bleven. Jeg fik den imidlertid tidsnok til, at den kunde give mig yderligere beroligende forvisning om, at der ingen unøjagtighed af nogen betydning er i tegningen. Og selv som sagen står, skulde jeg næsten mene, at der endnu ikke af noget lignende hugget mindesmærke *i hele Europa* er givet en smukkere og pålideligere afbildning end min af Tune-stenen. Hvilken forskel fra tidligere afbildninger! Og det skønt jeg ikke har været istand til selv at efterse stenen. Opholdet i Christiania er dyrt, og jeg er fattig. Så meget større tak og hæder til Professorerne Bugge og Rygh, som så velvillig have hjulpet mig. — Desuden kommer den, der kun får Prof. Bugges ord for øje, til at tro, at jeg har foreslået at læse DALIDUN STAINA, medens jeg i virkeligheden har foreslået at læse DÆLIDUN (SET)A STÆINÆ. DALIDUN STAINA er ingenting. Men DÆLIDUN SETA STÆINÆ (toge del i at sætte stenen) er, efter min formening, simpelt, naturligt og »grammatikalsk«.

De »rettelser« Prof. Bugge giver til mine afbildninger, ere følgende:

A. 1ste side. R i AFTER skulde være mere åbent i midten; R og ikke R. Det er sandt. Første side var allerede chemityperet, og det lod sig ikke mere gøre at indføre denne rettelse på zinkpladen. Da sagen tillige var aldeles uvæsenlig, fik formen R at passere. Prof. Bugge udpegede det for mig, og jeg vilde have omtalt det i teksten; men det blev glemt mellem massen af små enkeltheder.

B. 2den side. I mit [SET]A, hans [AFTE]R, ser han, ligesom jeg, »det nederste af 4 rette stave«, og tilføjer fremdeles: »og jeg tror endnu temmelig bestemt at sé Spor af en femte«. — På papirsafttrykket *kan jeg ikke finde spor af et femte bogstav*. Skulde der have været et femte, kunde

jeg lade ordet være SETTA eller SETIA, former som vi jo kende andenstedsfra, fra stene og fra bøger. Bogstavfordobbling er *ikke sjælden* på disse Old-Nordiske mindesmærker.

C. »Sporene af Runerne 13—14 (Runerne efter \mathfrak{X} \mathfrak{U}) tillade ikke anden læsning end $\mathfrak{M}\mathfrak{Y}\mathfrak{E}\mathfrak{R}$ «. — Her må jeg være så dristig at gøre indsigelse. Min afbildning følger *nøjagtig* Prof. Bugges egen tegning af disse stave. Ligesom mit facsimile, således viser papirsafttrykket, som jeg har for mig, tydelig, at stykket mellem armen på \mathfrak{U} og siden af \mathfrak{I} er *sprunget af på stenen*; altså er det *aldeles umuligt* for *nogen* at bruge de ord »tillader ikke anden læsning end $\mathfrak{M}\mathfrak{Y}$ «. Man kan have lov til at sige »forbyder ikke læsning som $\mathfrak{M}\mathfrak{Y}$ «, lige som man kan sige: »tilbyder nærmest læsning som $\mathfrak{M}\mathfrak{I}\mathfrak{Y}$ «. Jeg foretrækker det sidste, Prof. Bugge det første. Det bliver da læsning af det hele, taget sammen, der får at afgøre dette enkelte punkt. Men om hele Prof. Bugges læsning af denne side af stenen kan fastslå hans læsning »SINGOSTER«, derom tror jeg, må man altid nære tvivl.

D. »Paa Rune 20 er vistnok noget skallet af, men den er dog sikkert $\mathfrak{F}\mathfrak{A}$; \mathfrak{P} strider mod Sporene på Stenen«. — Min afbildning, *nøjagtig* efter Bugges egen tegning, tillader at læse \mathfrak{F} og tillige \mathfrak{P} , dog måske snarest det sidste. Papirsafttrykket tillader at læse \mathfrak{F} og tillige \mathfrak{P} , måske dog snarest det første. Jeg holder nu, med Prof. Bugge, til at læse \mathfrak{F} (mit $\mathfrak{Æ}$). Men *på afbildningen* vilde forskellen, på grund af skade på stenen, blive næsten umærkelig.

E. Ved sit $\mathfrak{O}\mathfrak{P}\mathfrak{U}\mathfrak{I}\mathfrak{N}\mathfrak{G}\mathfrak{O}\mathfrak{R}$, indrømmer Prof. Bugge at »et ved $\mathfrak{I}\mathfrak{N}\mathfrak{G}\mathfrak{O}$ afledet Kvindenavn $\mathfrak{O}\mathfrak{P}\mathfrak{U}\mathfrak{I}\mathfrak{N}\mathfrak{G}\mathfrak{O}$ er mig aldeles uforklarligt«, drager derfor først \mathfrak{N} i tvivl, foreslår så \mathfrak{U} *som gisning*, og *optager* så derefter $\mathfrak{O}\mathfrak{P}\mathfrak{L}\mathfrak{I}\mathfrak{N}\mathfrak{G}\mathfrak{O}\mathfrak{R}$ som virkelig læst. — Med papirsafttrykket for mig, betænker jeg mig ikke på at sige, at bogstavet tydelig er i mine øjne \mathfrak{N} , og aldeles ikke \mathfrak{U} , samt at \mathfrak{N} ikke er dårligere hugget end flere andre

runer på denne sten. På min afbildning står N nøjagtig som på papirsaftrykket.

F. »4de Rune i 2den Linje (Ing) er uheldig tegnet hos Stephens; dens Form er mere lig de Former af denne Rune, som ellers findes i Indskriften.« — Deri har Prof. Bugge ret, som papirsaftrykket viser. Men han rettede den ikke i min til ham oversendte tegning, og da papirsaftrykket kom, var det for silde.

G. »Foran STAINA er sikkert to Prikker, ikke én Prik«. — Ligesom ved foregående nummer, viser papirsaftrykket at Prof. Bugge har ret. Men han glemte at korrigere denne fejl i min tegning.

Dette er nu alle rettelserne. Altså: 3 virkelige små-ujagtigheder, R for R, hagerne i runen NG ikke tæt nok sammen, endelig én prik for to prikker efter STÆINÆ. Det første kunde ikke mer rettes på afbildningen, og jeg glemte at nævne det i min text. De to andre småting overså Prof. Bugge selv, da han velvillig sammenholdt min tegning med stenen og rettede den.

Jeg kunde her i forbigående omtale et eksempel på, hvormeget *tolkningen af det hele nødvendigvis* påvirker *enhver runologs* opfatning af de *enkelte tegn*. Jeg læser (ligesom Munch*), der imidlertid gør F, mit Æ, til A, og P, mit W, til V):

WITÆI GÆHÆLÆIBÆN.

Prof. Bugge foretrækker at tage det som:

WITADA HALAIBAN.

*) Munchs 2den læsning af Tunestenen er åbenbart langt mindre bekendt end den 1ste. Derfor aftrykker jeg her den 2den (efter »Aarsberetning fra Foreningen til Norske Fortidsmindesmærkers Bevaring«, for år 1856, afgiven 1857, s. 72—78. På dette sted foretrækker Munch Z som gengivelse af Y:

EK VIVAZ AFTER VODURIDE VITAI GAHALAIBAN
VORAHTO R[unaz].

ARBINGA SINGOSTEZ ARBINGUNO (eller ARBINGANO) ÞUINGOZ DOHTRIZ DAEDUN VODURIDE STAINA.

Han tilføjer: »DA er Binderune, som i DALIDUN paa den modsatte Side. Man tør ikke antage, at I X F [min IGÆ, Munchs IGA] kunde skrives sammen, saa at det aldeles kom til at sé ud som N skrevet sammen med F, især naar I måtte slutte et Ord (eller et Sætningsled) og X begynde et andet«. — Og alligevel siger han 4 sider efter, om de to runer S og I (ſ), hvor S (S) og I ere ristede *tæt sammen*, netop på en sådan måde, at de se ud som R ristet omvendt: »I første Linje er Rune 7 og 8 sikkerlig som alle har læst, S I S I; de to Runers Træk ere løbne i hinanden; men det er aldeles tydeligt, at det ikke er tilsigtet at skrive dem sammen; Runen for S vender ellers i denne Indskrift til den anden Side«. — Hvad nu end har været »tilsigtet«, er det klart nok, at disse to bogstaver ere »løbne i hinanden«, det vil sige ere ristede *tæt sammen*, lige som IG på den anden side. Og vi vide alle, hvor *overmåde tidt* ét og samme bogstav (især S) har *forskellige former* på én og samme sten. Altså, hvad man »ikke tør antage« på den ene side af stenen, det skal meget passende og »sikkerlig« »antages« på den anden. Ikke alene i runer ristede tæt sammen, men også i binderuner, hører *tidt det ene* bogstav til ét ord, *det andet* bogstav til *et andet ord*.

Men alle Prof. Bugges 3 mikroskopiske rettelser vare aldeles unødige i en så kort afhandling, og havde intet at gøre med hans nye læsninger. Skulde noget siges, kunde Prof. Bugge da ikke have udtrykt sig omtrent saaledes?: *Chemityperne af Tune-stenen ere ypperlige, et mesterstykke af den Danske artist J. Magnus Petersen. Den ærværdige gamle blok lever op igen under hans hænder, og indskriften gives med forunderlig nøjagtighed. Men R'et i AFTER skulde have været mere åbent, R, og jeg selv har overset 2 andre lige så små afvigelser fra stenen, den gang da jeg (i 1862) sammenholdt de af Prof. Stephens sendte omhyggelige tegninger med stenen selv (som han aldrig har set) og rettede dem.*

Medens jeg da nu takker min højt agtede ven for hans værdifulde arbejde, og medens enhver sådan høflig og vel-sindet og tillige virkelig selvstændig og kyndig kritik er et velkomment bidrag til runeliteraturen, er jeg dog ikke istand til at se, at Prof. Bugge har borttaget grundstøtterne for min tolkningsmåde i sin hélhed; og særlig ikke, at han skulde have svækket betydningen af de mange steder, hvor Y står således (i forlyd og indlyd) at det UMULIG kan blive endelsen -R, — en kendsgerning, som jeg synes mine modstandere, særlig Prof. Bugge, skulde være modige og oprigtige nok til selv åbenlyst at erkende *i spidsen* af deres afhandlinger. Derved ville de også på dette punkt, som i alle andre, følge deres virkelige leders, P. A. Munchs tanker.

Men denne litteraturens mark kræver mange arbejdere. Alle kunne de udrette noget, rette ét, give ny vink om andet. Nye fund ville føre os videre. Om 50 eller 100 år véd man meget mere om disse ting end vi nu gøre. Mine velvillige og højt agtede og kyndige medarbejdere*), som have hjulpet mig så meget og så ufortrødent gennem det nøjsommelige foretagende, lad dem have laurbærbladene, og lad tornene være min del. Måske min opfatning kommer til at stå ene i min levetid. Og måske dens tid kommer alligevel. Og bliver udfaldet, at jeg har uret — skal jeg ikke være sén til at tilstå det, når jeg virkelig ser andre på sikker vej. Alt mit arbejde har dog ikke været spildt; det har værnet mangt et kosteligt mindesmærke mod for-sømmelse eller undergang, og skaffet det så længe tilside-satte studium virkelig hjælp.

*) Det glæder mig at kunne omtale, at Prof. S. Bugge og Prof. Ol. Rygh ere ifærd med et omfattende værk, med afbildninger, over Norges Rune-mindesmærker. Norges Folk og Storting vil vide at sørge for, at arbejdet ikke hindres eller standses for nogle hundrede dalers skyld!

OM NOGLE I DANSKE KIRKER OPDAGEDE KALK- MALERIER.

AF J. KORNERUP.

Det er bekjendt, at en stor Mængde af vore danske Landsbykirker i deres Oprindelse gaae tilbage til Valdemarernes Tid og saaledes have en ganske anselig Alder. De tilhøre en Tidsalder, i hvilken en betydelig Virksomhed udvikledes i den kirkelige Bygningskonst, idet man i den med stor Iver begyndte at ombytte de gamle nordiske Trækirker med nye Stenkirker. Med nogle Undtægelse findes de bedst bevarede og anseligste af Landsbykirker fra den første Valdemars Tid paa den jyske Halvø, medens derimod Øerne i denne Henseende staae tilbage. Se vi for Exempel hen til de fleste sjællandske Landsbykirker, vil det ikke kunne nægtes, at man ved Indtrædelsen i dem kun modtager et tarveligt Indtryk og faaer som oftest kun et ringe antiqvarisk Udbytte. Man finder et af lave svære Hvælvinger trykket, kjælderagtigt Rum med et Præg af Raahed og Uhyggelighed, som bringe Mange paa den Tanke, at saa og uhyggelige Kirker betegne en gammel og barbarisk Tid. Og dog viser det sig ved en nærmere Undersøgelse, at disse Kirker fra den tidligere Middelalder fordm have udmærket sig ved en efter vore fattige Forhold rig, ja undertiden endogsaa pragtfuld Udstyrelse, men at det er de senere Tider, især efter Reformationen, som have bragt Raaheden ind. Lige fra Midten af det 16de Aarhundrede og til vore Dage har Hvidtekosten aarlig anrettet sine Ødelæggelser, saa at de idelige Overstrygninger med Kalk ikke alene forlængst have begravet den gamle malede Udsmykning, som vi her nærmere ville dvæle ved, men endogsaa berøvet de arkitektoniske Former deres oprindelige Skarphed og Nethed. Foruden Hvidtningen har væsentlig en anden, hyppigt fore-

kommende Forandring bidraget til næsten ganske at omdanne Kirkerne, nemlig Indbygningen af Hvælvinger istedetfor de oprindelige Lofter af Egetømmer, en Forandring, som allerede begyndte i det 14de Aarhundrede og fortsattes til Reformationen. For at sætte Kronen paa Værket, foretager man endnu de mest hensynsløse Udvidelser af de gamle rundbuede Vinduer, som ofte erstattes af store spidsbuede. Man synes at antage, at der ikke let kan bringes for meget Lys ind i Kirkerne, og dog tjener netop en heldig Fordeling og noget sparsom Anvendelse af Lyset overmaade meget til at frembringe en for Øiet velgjørende Ro i Kirkens Hal. I de gamle Basilikaer vare Vinduerne helt smaa og smalle, og i Middelalderens gothiske Kirker var Lyset dæmpet med malede Ruder. Blandt vore Kirker kunde man henvise til Roskilde Domkirke og Sorø Kirke, som udmærke sig ved en smuk, rolig Belysning fra smaa høitsiddende Vinduer, hvorved Øiet undgaaer at blændes og Architekturen træder uforstyrret frem. —

Det er en velbekjendt Sag, at vore Kirker i Middelalderen have været forsynede med en paa Væggene malet Udsmykning. Ved Istandsættelser saa man ofte gamle forunderlige Billeder titte frem under Kalken for snarest mulig igjen at begraves under Hvidtningen. Ligeledes havde man lagt Mærke til, at der fandtes Levninger af Malerier ovenover de senere indsatte Hvælvinger. Vore Kildeskrifter omtalte dog kun undtagelsesvis saadanne Malinger, naar det f. Ex. berettes om Biskop Arnold af Roskilde, der levede i Begyndelsen af det 12te Aarhundrede, at han fornyede den maleriske Udsmykning af Klostret i Roskilde*). Men hist og her havde der dog bevaret sig enkelte gamle

*) SCRIPT. BER. DAN. I, 379 . . . »picturam etiam ejusdem monasterii renovavit«. Det er upaatvivlelig Domkirken der her er ment med Udtrykket Monasterium. Se Steen Friis: »Roskilde Domkirkes Beskrivelse«, 1852, Side 51.

Kalkmalerier paa Vægge og Hvælvinger, som aldrig havde været overhvidtede, f. Ex. i Tiustrup K. i Sjælland, i Vinderslev K. nord for Silkeborg, i Oddense K. i Salting og i Sulsted K. i Vendsyssel. Den sidstnævnte Kirkes Malerier, der iøvrigt høre til de raaeste af denne Slags Frembringelser, ere i historisk Henseende mærkelige fordi de ere betegnede baade med Aarstal og Konstnerens Navn. Ved Siden af de høist barnlige Skildringer paa Hvælvingen af Frelserens Lidelser staaer der nemlig, at »ærlig og velbyrdig Mand Just Høg til Vanggaard har ladet denne Kirke udmale i Herrens Aar 1548 ved Hans Maler fra Randers.« Man ser heraf, at den gamle Skik, at male Billeder paa Kirkehvælvingerne ikke ophørte pludseligt ved Reformationen, som man skulde formode, men paa enkelte Steder endnu fortsattes en kort Tid derefter. Men det skulde ikke vare længe inden de lutherske Biskopper, med en fra deres Standpunkt let forklarlig Iver, stormede løs paa den gamle katholske Konst, især paa Helgenbillederne. I den fyenske Biskop Mester Jacob Madsens Visitatsbog vil man paa mange Steder kunne se, hvor glad Bispnen var, naar han kunde faae udryddet nogle af de »Skarns-Billeder«, som han kaldte dem.

Et af de første Forsøg paa at opdage gamle overkalkede Billeder i vore Kirker skete allerede i Aaret 1826*). Ved hin Tid fik Roskilde Domkirke indvendig en gennemgaaende Udbedring, og to Forskere fik da Lov til at undersøge Væggene i de hellige tre Kongers Kapel, hvorved man fandt en Del af Helgenbillederne i nederste Række, blandt hvilke man i Billedet nærmest ved Døren troede at gjenkende Kong Christian d. 1stes Portrait**). Det viste sig imidlertid senere (1856), at dette Billede forestillede den store Christofer, der bærer Jesusbarnet over Vandet.

*) Behrmann: »Roskilde Domkirke«, 1832, Side 101.

***) E. C. Werlauff: De hellige tre Kongers Kapel«, 1849, Side 12.

Paa den østlige Mur opdagedes Rigsvaabnet, som staaer ovenover Kong Christian I.s dengang ubekjendte Grav. Man nøiedes imidlertid hermed og var endogsaa i Tvivl om at disse Billeder fortjente at bevares, men lod dem dog heldigvis henstaae uden at overkalke dem. Der skulde hengaae over 30 Aar inden der blev tagen en Bestemmelse i denne Sag. Da var det, at Direkteuren for vore antiqvariske Mindesmærkers Bevaring, Etatsraad Worsaae, med Iver tog sig af den og lod Kapellet med dets Hvælvinger helt afdække og Billederne istandsætte ved Maleren Hr. Zeuthen i Aarene 1857—58. Dette Kapel har en ikke ringe Betydning i Kalkmaleriets Historie, idet man nemlig her har en fuldstændig gennemført malerisk Udsmykning fra 1464. Ikke alene den hele Stil i dette Værk bærer Præget af det angivne Tidspunkt, Kappellets Indvielsesaar, men flere Omstændigheder tyde bestemt hen paa, at Billederne virkelig ere malede ved hin Tid. Kapellet var, som bekjendt, særlig indviet til de hellige tre Konger, for hvilke Kong Christian den Første nærede stor Ærbødighed, hvorfor han ogsaa paa sin senere Reise til Rom dvælede i Köln forat besøge deres Grav i Domkirken. Ved Afdækningen 1857 fandtes nu netop legemsstore Billeder af disse tre Konger, bringende Gaver til Jesusbarnet, der fra Moderens Skjød rækker Hænderne ud imod dem. Kongernes Dragter stemme nøje overens med Christian d. Førstes Tid. Den yngste af dem, »Melchior«, er klædt i en noget ungdommeligere Paaklædning (Fig. 1) end de to Andre. Han har, mærkeligt nok, Klodser under Fødderne. Efter den ældre Skik er Melchior endnu ikke fremstillet som Mohr; thi det var først senere, at man i Tydskland faldt paa den Tanke, at den ene af de tre Konger skulde være kommen fra Æthiopien. Over Kong Christian I's og Dronning Dorotheas Grave, som opdagedes i 1843, staae deres Vaabenskjolde malede paa Muren. Kongens Vaaben holdes af en Ridder og en Vildmand. Det indeholder foruden Danmarks og Norges Mærker ogsaa tre

Kroner for Sverig og er saaledes et Unionsvaaben, men med Huset Oldenborgs Mærke, to røde Bjælker i gult Felt, i Hjerteskjoldet.

Dronning Dorotheas Vaaben, der holdes af en Dame og en Page, har de samme Mærker men tillige hendes eget Familievaaben, den brandenborgske røde Ørn. Over disse Skjolde staae den hellige Johannes Apostel og den hellige Dorothea, Dronningens Beskytterinde. Ogsaa ses over en af Buerne ind til Kirken St. Anna, til hvem man véd, at Kapellet ogsaa var indviet. Alt dette synes at bekræfte, at Malerierne ere sam-

tidige med Indvielsen 1464. Istandsættelsen af den malede Udsmykning i Hellig tre Kongers Kapel gav iøvrigt Anledning til en nøiere Undersøgelse af Roskilde Domkirkes Indre, hvorved dens nu ved Justitsraad Friis's Bestræbelser gjen-givne gamle Dekoration bragtes frem.

Et Par Aar forinden Hellig tre Kongers Kapel i Roskilde blev afdækket, var der imidlertid sket en mærkelig

Fig. 1.

Fra Hellig tre Kongers Kapel i Roskilde.

Opdagelse i Skibby Kirke ved Issefjorden i Hornsherred. Denne Kirke fortjener i flere Henseender Opmærksomhed. Den er den anseeligste paa hele Egnen og er opført i ren Rundbuestil af den samme Kalktuf eller »Fraadsten« *) som vi finde i alle de ældste Kirker omkring Issefjorden. Skibby Kirke bestaaer af et stort Langhus, et firkantet Chor og en stærkt fremtrædende Chorrunding, som udvendig er prydet med flade Murpiller og smaa Rundbuer. Alt viser tydeligt, at Kirken maa være opført allerede i det 12te Aarhundrede samt, at den fra først af har havt Bjælkeloft baade i Langhuset og i Choret, medens derimod Halvkuplen i Chorrundingen er oprindelig. Omtrent midt i det 14de Aarhundrede ere Hvælvinger af Teglsten blevne indbyggede i Kirken. I Langhuset hvile Hvælvingerne paa fritstaaende Piller, hvorved altsaa tvende Skibe fremkom og Triumfbuen paa en uheldig Maade spærredes paa Midten. Det synes, som om man ikke har havt Mod til at spænde enkelte Hvælvinger over det temmelig brede Rum, hvis Mure ikke heller vare beregnede paa at yde den tilstrækkelige Modstand.

Ved en Istandsættelse i Aaret 1855 opdagede man tilfældigt under Kalken paa Chorets Hvælving en Mængde med brogede Farver malede Billeder, som derpaa, efterat Direktøren for vore Mindesmærkers Bevaring havde faaet Underretning derom, bleve helt afdækkede og istandsatte af Hr. Zeuthen, hvortil Udgifterne bestredes af Direktionen, efterat ogsaa Kirkeejeren Hr. Kammerherre Hafner velvilligt havde tilladt, at disse Arbejder maatte foretages i Kirken. Alle disse Billeder ere malede paa tør Kalk med brogede

*) Etatsraad Steenstrup har i det kgl. Oldskriftselskabs Møde d. 10 Decbr. 1867 yttret en Formodning om, at Fraadstenen i de sjællandske Kirker, blandt andre i Hjørunde, muligen er hidbragt fra Skaane. Ved en noiere Undersøgelse af Sten fra denne Kirke havde han fundet, at den lignede Kalktuf fra Bennesta i Skaane.

Farver paa hvid Grund. Omridsene ere meget skarpt angivne med mørke Linier, og Billederne ere i det Hele mere udførte som farvede Tegninger, end som egentlige Malerier, der træde rundt frem ved Hjælp af Formens Fremhævning med Lys og Skygge. Selve Tegningen lider af en paa-faldende Mangel paa Forhold og Bevægelse. Men uagtet alle disse øienfaldende Feil, er der et besynderligt Liv og noget Udtryksfuldt udbredt over dette gamle barnlige Billedværk, ligesom det ogsaa, betragtet som en Helhed, giver en malerisk Udsmykning, der hæver sig ud over den øvrige ensformigt hvidtede Kirke. Maleriet bærer det 14de Aarhundredes Præg i Prydelser, Stil og Dragter. Navnlig henpege de Ringbrynjer og Hætter, som Soldaterne ved Christi Grav bære, paa en temmelig gammel Tid, neppe yngre end Midten af det 14de Aarhundrede, ligesom ogsaa Indskrifterne have store romanske Munkebogstaver.

Paa nordre Kappe ser man Marie Bebudelse, Marie, der giver Jesusbarnet Die, og ved Siden af hende den gamle Josef, der hviler sig paa en Stol med Haanden under Kind. Tilhøre ere den hellige Simeon og Anna, der velsigne Jesusbarnet. Paa østre Kappe er Lidelseshistorien fremstillet i Hudflettelsen, Korsfæstelsen og Opstandelsen. Foroven svinge et Par Engle Røgelsekar. Paa søndre Kappe er Dommendag malet. Englen blæser i Basunen, Jesus sidder som Dommer over alle Mennesker, og fra hans Mund udgaaer Dommersværdet. Over ham ere Sol og Maane barnligt fremstillede med Ansigter. Tilvenstre staae de Salige i lange Klæder og prise Herren med udstrakte Hænder. Paa en Skriftrulle læses: αααα βαναδιαι. Nedenunder dem ses en Sky, som betegner, at de ere i Himlen. Tilhøre ses de Fordømte med Indskriften: αααα μελαδιαι. Nøgne, blodige og fortvivlet vridende Hænder vende de sig bort fra Jesus. Over deres Hoved svæver en kulsort Djævel med Flagermusvinger og et Pinselsredskab; nedenunder slaa Flammerne dem imøde fra Helvedsgabet. I dette Billede

træde vore Forfædres barnlige Forestillinger os ret levende imøde. Vi se, hvorledes de, med deres i at føre Penslen uøvede Hænder, have stræbt at afmale Dommens forfærdelige Dag saa gribende, som muligt. I en Tid, da Folket var uvidende og de Færreste forstode at læse, maatte der Billeder til, for paa en sandselig og anskuelig Maade at minde den Indtrædende om Religionens Hovedpunkter. Man har derfor ogsaa kaldet saadanne religiøse Billeder *Biblia pauperum*.

Paa vestre Kappe ses foroven den hellige Ridder Morten tilhest, hvorledes han med sit Sværd deler sin Kappe og giver Halvdelen til en nøgen Tigger. Nedenuder (Fig. 2) ride tre Konger i prægtige Dragter med Kroner paa Hovedet og Jagtfalke paa Haanden samt med et Par Hunde efter sig — et mærkeligt Minde om Fyrsternes Jagtglæder i Middelalderen. Flere Enkeltheder ved deres Paa-klædning, f. Ex. Halskraven og de snævre Ærmer med Knapper fra Haandleddet til Albuen, minde om Christofer II's Dragt paa den Broncestatue, som hans Søn Valdemar Atterdag lod anbringe paa hans Grav i Sorø Kirke. Tilhøire ses tre Benrade, af hvis Hoveder Kroner falde og om hvis Ben Slinger vikle sig. Af den dertil hørende Indskrift kan man kun forstaae Begyndelsen: »Qvod sumus«, Resten lader til at være opfrisket paa en misforstaaet Maade. Dog synes det af de enkelte forstaaelige Ord at fremgaae, at det har været den gamle Malers Mening, at ville skildre os, hvor forgyængelig denne Verdens Herlighed er*). Den mørke, uhyggelige Stemning, som paa

*) Indskriften har vistnok været af et lignende Indhold, som paa en Gravsten i Heinhem paa Gulland fra Aaret 1333. Paa den læses: $\overline{sv} : \overline{qd} : \overline{aris} : \overline{qd} : \overline{as} : \overline{ipse} : \overline{fvi} : \overline{o} : \overline{sum} \text{ qv} \overline{od} \text{ eris, qv} \overline{od} \text{ es ipse fui.}$ Se Carl Säve: »Gotniska Urkunder» 1851 og P. A. Säve: »Antiqv. Tidsskrift för Sverige» I, 101. Stockholm 1864. Over adskillige gamle Kirkegaardsporte findes lignende Indskrifter, der skulle udtrykke en advarende Henvendelse af de Døde til de Levende. (Efter velvillig Meddelelse af Prof. Stephens.)

Nedenunder den vestre Kappe, paa den halvrunde Triumfbue, er der malet et prægtigt Baand, der dannes af Drager, som slynge Hoved og Hale i hverandre. Denne udmærkede Prydelse, der viser tilbage til romanske Forbilleder, er en af de fortrinligste Enkeltheder, vi kjende (se Fig. 2) i de hidtil her i Landet opdagede Kalkmalerier.

Afdækningen af Malerierne paa Chorhvelvingen førte til en i antiqvarisk Henseende endnu langt vigtigere Opdagelse, som ogsaa dengang vakte en ikke ringe Opmærksomhed hos Alle, der havde Sands for Fædrelandets Oldsager, nemlig Fundet af et Maleri paa Chorrundingens Hvelving i Skibby, et Maleri, som man erkjendte for at være langt ældre end Alt, hvad man hidtil havde kjendt af denne Slags i Danmark. Da Kalken forsigtigt afdækkedes, fandt man først Levninger af Billeder, der aabenbart vare jævnaaldrende med de ovenfor skildrede paa Chorets Hvelving, men under dette sad atter det omtalte Maleri, som utvivlsomt var samtidigt med Kirkens Opførelse og saaledes i ethvert Tilfælde neppe yngre end Slutningen af det 12te Aarhundrede. Maleriet fylder hele Halvkuplen og har oprindelig været Alterbillede. Det er malet paa en fin, glittet Kalkpuds, paa hvilket det, især i Betragtning af sin høie Alder, sidder meget fast. Der yttredes derfor ogsaa den Formodning, at det var et virkeligt Frescomaleri, eller med andre Ord: et i den vaade Kalk malet Billede, som man havde for sig. Dette er dog noget tvivlsomt. Dersom Billedet var malet »al fresco« ligesom de antike Malerier, skulde man kunne vente at finde tvende eiendommelige Kjendemærker, nemlig de i den vaade Kalk indridsede fordybede Omrids og de saakaldte Stødfuger eller Øgningerne. Man udfører nemlig i Frescomaleriet et mindre Stykke ad Gangen, skjærer Omridset ud og lader næste Gang pudse et nyt Stykke ved Siden af det forrige. Saavidt jeg har iagttaget, har jeg hidtil ikke fundet Noget, der tyder paa, at vore Forfædre have kjendt

en saadan Fremgangsmaade. Imidlertid er dog baade den glittede Puds og den Omstændighed, at Farverne sidde saa fast paa den uden at være blevne udviskede af Hvidtningen, høist paafaldende. I ethvert Tilfælde maa et meget kraftigt Middel have været anvendt forat binde Farverne.

Maleriet i Alternichen i Skibby fremstiller Vor Herre i overnaturlig Størrelse, tronende i sit Høisæde som Menighedens Konge og Lærer (Tavle I). I hans Glorie ses Korsets Tegn. Den ene Haand udstrækker han høitidelig til Velsignelse; i den anden holder han Evangeliebogen og i hans Skød ligger Jordkuglen. Hans Kjole er rødbrun og Kappen hvid, svøbt under den høire Arm og smykket med en perlebesat Brømme. Omkring Herren, paa den dybe blaa Grund, som skal forestille Himlen, viser sig en ægformet Regnbue, uden om hvilken Evangelisternes bekjendte Mærker: Englen, Løven, Oxen og Ørnen svæve. Paa begge Sider staae Evangelisterne, lange magre Skikkelser med lyse Kapper, i hvilke Folderne ere let angivne med rødbrune Linier. Haaret ligger omkring deres Pander i regelmæssige, stive Lokker og deres Ansigter udtrykke Alvor. Under dette Billede er der malet en smuk Bort med en Mængde Rammer, hvori ses eventyrlige Dyr af en (Fig. 3) usædvanlig kjæk Tegning, saasom Løver, Ørne, Pantherer og Lindorme. Det hele Maleri er udført i Overeensstemmelse med Johannes' Aabenbaring 4de Kap., i hvilket Evangelisten skildrer et Syn, hvor han ser Herren sidde paa en Trone i Himlen. Uagtet Tegningen i dette Billede langt fra kan kaldes god, ligesom selve Anordningen er altfor symmetrisk og det Hele for tydeligt har Præget af en stivnet, forældet Kunst, kan man paa den anden Side ikke frakjende dette gamle Maleri en høitidelig Ro og en religiøs Alvor. Ja maaske er det Indbildning, men det forekommer os, at noget Helligt og Ærværdigt er udbredt derover, Egenskaber, der ere af Vigtighed ved et Alterbillede, og som maa bøde paa Manglen af ideal Skjønhed.

Fig. 3.

Malet Bort i Chorrundingen i Skibby Kirke.

Men hvad der især er slaende ved Betragtningen af Maleriet i Alternichen i Skibby, er dets oiensynlige Slægtskab med de gamle byzantiske Malerier i Grækenlands og Italiens Basilikaer, hvor som bekjendt ganske lignende Billeder forefindes baade i Mosaik og udførte med Penslen. Ja selv naar man stiger ned i Roms Katakomber, vil man i de Frescobilleder, som dér ere malede ved de Christnes Grave i det 6te og 7de Aarhundrede allerede finde lignende Fremstillinger*) i hvilke man ogsaa, ligesom i Skibby Kirke, finder den bekjendte Typus for Herrens Ansigt, som igjennem Middelalderen fastholdtes over hele Christenheden, om den end tilsidst udartede til en stiv, død Maske, i hvilken det

*) L. Perret: «Catacombes à Rome», Paris 1851. C. Schnaase: «Geschichte der bildenden Künste» 1844, III, 175.

mere kom an paa at give Udtrykket af en majestætisk Streghed end af en ideal Skjønhed.

Fremstillingen af Herren i sit Høisæde, omgiven af Evangelisternes svævende Mærker, var i den ældre Middelalder saa gjennemgaaende udbredt, at vi ogsaa hos os gjenfinde den i gamle Kirker baade malet og udhugget i Sten, f. Ex. paa Kirken i Vestervig, paa Portalen af Vor Frue Kirke i Aalborg, paa flere Døbefonter, ligesom ogsaa paa de bekjendte i Kobber udhamrede, forgyldte Altere i Jylland (Sahl, Stadil, Ølst, Sindbjerg) fra Slutningen af det 12te Aarhundrede, og da navnlig midt paa Alterbordets Forside, »Antemensalet«. Senere hen da Middelalderens religiøse Stemning tog en anden Retning, fremstillede man ikke mere den i stræng Majestæt tronende Herre, men, idet man dvælede ved Frelserens Lidelser, blev som oftest den Korsfæstede en Hovedgjenstand for Konsten*).

Efterat Opmærksomheden engang var vakt ved Skibby-Fundet, paafulgte snart Opdagelsen af lignende Kalkmalerier i tre andre gamle Kirker i Sjælland, af hvilke de to ligesom Skibby laa i Issefjordens Nærhed og vare byggede af samme Materiale som den, Fraadsten.

I Hagested Kirke i Tusse Herred foretog Direkteuren for de antiqvariske Mindesmærkers Bevaring i Somren 1862 i Forbindelse med Forfatteren en Undersøgelse af den hvælvede Alterniche, paa hvilken han allerede tidligere havde bemærket nogle kredsformede Ophøininger, som han antog for Glorier. Det viste sig da ogsaa strax, at Halvkuplen under et tykt Lag af Hvidtekalk var prydet med et Maleri i en lignende Stil, som det i Skibby, men at der her ikke kunde være nogen Tvivl om, at Maleriet var malet paa tør Kalk med en Slags Limfarve. Men ogsaa her var Kalkpudsen

*) N. Høyen: »Om kirkelig Konst«. Danske kirkehistoriske Samlinger, II.

fint bearbejdet og glittet. Glorierne, der sprang $\frac{1}{3}$ Tomme frem fra Grunden, bestode af Gibs, vare modelerede i Folder og forgyldte. Disse Glorier omfattede Hovederne paa Christus, Maria og Johannes i en Fremstilling, der væsentlig var den samme, som den ovenfor beskrevne: nemlig den i Højsædet tronende Herre, om hvilken Evangelisternes vingede Mærker svæve paa himmelblaa Bund. Dog bemærkes nogle Afvigelser. Af de fire Evangelister ses her kun Johannes. Bag ham staaer en Engel, og tilvenstre staaer Maria, tilbedende Herren med udstrakte Hænder. Ved Siden af hende ses Englen Gabriel med Stav og Kugle. Omkring Maleriet bemærkes en smuk Bort med en Blanding af «à la grecque» Baandet og Firkløveret. Nedenunder er der et bredt Baand med Palmetter i brogede Farver og paa Muren er der

Fig. 4.

Fra Chorbuén i Hagedst Kirke.

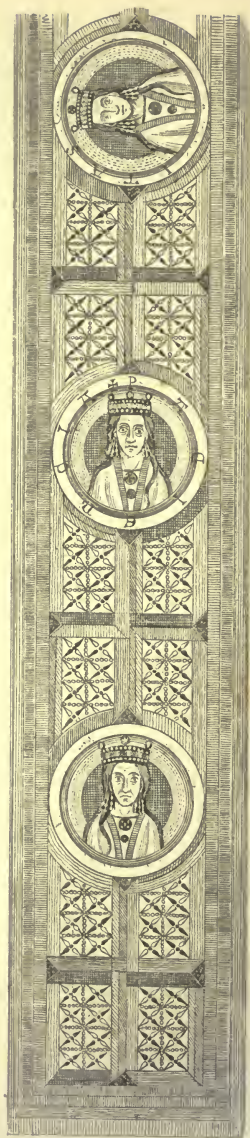
malet et folderigt Tæppe, maaske til Minde om Forhængen i Jerusalems Tempel. Ogsaa paa Triumfbuen og omkring denne opdagedes Billeder. Paa Underfladen af denne Bue fandtes et ret vel bevaret Maleri med 2 Apostle, der staae inden i et Slags Portaler med Bøger i Hænderne (Fig. 4). I selve Buens Midte er det Guds Lam («agnus dei») malet med en Glorie paa himmelblaa Bund. Malerierne i Hagedsted, der med Kirkeejerens, Kammerherre Castenskjolds velvillige Tilladelse istandsattes 1862 og 1866, ere upaatvivlelig noget yngre end det i Skibby, maaske fra den første Halvdel af det 13de Aarhundrede, ligesom de ogsaa i Tegning og det Storslaaede i Holdningen staae tilbage for hint. Ikkedestomindre har denne gamle Udsmykning en meget malerisk Sammenstilling af Farver, hvis Virkning end mere hæves ved de fra den byzantinske Stil stammende gyldne Glorier.

I Aaret 1864 skete der næsten samtidigt to nye Fund af lignende Kalkmalerier fra den ældre Middelalder, nemlig i Sæby Kirke ved Tissø og i Hjølunde Kirke ved Slangerup.

Sæby Kirke, tæt ved hvilken Esbern Snare boede paa Sæbygaard, maa antages at have været til allerede i det 12te Aarhundrede. Den har den for de ældste Kirker sædvanlige Grundform og afsluttes i Øst med en stor hvælvet Alterniche. Bygningen er opført af kløvede Kampesten med Qvadre i Hjørner og Buer af Fraadsten. I Alternichen opdagedes og afdækkedes et temmelig fuldstændigt Maleri, der var udført paa en fast, glittet Kalkpuds. Atter her gjenfinde vi væsentlig den samme Fremstilling som i Skibby og Hagedsted eller vel nærmest som i den sidstnævnte Kirke; thi ogsaa her se vi Maria med udstrakte Hænder, tilbedende sin guddommelige Søn; men ved Siden af hende staae tre Evangelister. Christus sidder ikke her i et Høisæde med Pude, men paa en Regnbue. Maleriet omgives af en gul Bort, paa hvilken der er malet Prydelser, som skulle forestille Perler og Ædelstene eller Bjergkrystaller. Neden-

under ses en prægtig byzantinsk Bort («Mæander»). Billedet synes at nærme sig i Alder til det i Skibby og er et af de smukkeste i sit Slags hos os, ligesom det ogsaa tager sig malerisk ud paa Afstand. Triumfbuen i Sæby er udmalet paa en eiendommelig og smagfuld Maade med 5 Medaillons, omgivne af et fint Net af Ornamenter og Perlemønstre paa rød Bund. I Medaillonerne ses kvindelige Brystbilleder med Perleringe i Ørene og perlebesatte Spænder paa Brystet. Paa Hovedet have de eiendommelige lave Kroner, besatte med Perler. Disse Billeder (Fig. 5) minde paafaldende om Forestillinger paa byzantinske Mønter fra det 12te Aarhundrede. Omkring et af dem staaer med store romanske Bogstaver: *PRAGIADIX*. Paa et af de andre staaer . . . *ITXS*; rimeligvis har der staaet *CARITAS*. Meningen er den, at man har villet fremstille de kristelige Dyder: Fides, Spes, Caritas, Patiencia, Justitia eller Modestia*).

*) Paa Triumfbuen i den gamle St. Ibs Kirke i Roskilde, en Bygning fra det 12te Aarhundrede, ses et Maleri, der forestiller en Konge med Krone og Scepter, maaske St. Knud. Kronen har den samme ældre, lave Form

Fra Sæby Kirke.

Hjørlande Kirke ligger paa en høi Bakke ved Landeveien, en Fjerdingsvei syd for Slangerup. Kirken, der har en ret anselig Størrelse, er utvivlsomt en af de ældste i Nordsjælland. I Kildeskrifterne nævnes Hjørlande som et særegent Herred: »provincia Jørlandehærit«, saa at Kirken rimeligvis har været den første, der byggedes i dette Herred. Den bestaaer af et Langhus og et aflang firkantet Chor samt et senere tilføiet Taarn i Vest. Alle de oprindelige Dele ere opførte af Fraadsten, blandede med enkelte kløvede Kampesten. Der vise sig ved en nøiere Undersøgelse bestemte Spor af at Choret tidligere har havt en halvrund Udbygning, en Absis i Øst. Allerede i Middelalderen er denne Absis bleven nedbrudt og Choret forlænget i Øst. Kirken har oprindeligt havt et høit Bjælkeloft og en rig Udmaling paa en fin glittet Kalkpuds. Ved en senere Indbygning af Hvælvinger er allerede i Middelalderen de gamle Malerier blevene overskaarne og meget forstyrrede. Da Kirken i 1864 skulde hvidtes, fandt man under Kalken de omtalte mærkværdige gamle Billeder. I Langhusets østre Ende, paa Muren omkring den smalle, halvrunde Triumfbue ser man Maria og Martha, der anraabe Christus om Hjælp (Fig. 6) og ved Siden deraf Lazari Opvækkelse. (Allerede i Freskomalerierne i Roms Katakomber træffe vi hyppigt dette Æmne malet*). Tilhoire ser man Peder, der hugger Øret af Malkus. Resten af dette Billede dækkes af Hvælvingsbuen, men har, tydeligt nok, fremstillet, hvorledes Herren forraades af Judas. Foroven ses en vandret Bort (à la grecque), der betegner det tidligere Bjælkelofts Høide. For neden er tilvenstre malet: Christus hos Lazarus med Martha og Maria. Lazarus har en Slags Bispehue paa Hovedet;

som paa Brystbillederne i Sæby Kirke. Om de andre Malerier i St. Ibs Kirke, se Steen Friis: Beretning om Restaurationsarbejderne i Roskilde Domkirke. 1860. Kirkehistoriske Samlinger. 1861.

*) Perret: »Catacombes à Rome«, Paris 1851.

Martha holder en Skaal i Haanden og taler ivrigt til Herren. Tilhoire for Triumfbuen er den Korsfæstede fremstillet efter

Fig. 6.

Om Chorbuen i Hjølunde Kirke. Nr. 1.

den tidligere Middelalders Brug med adskilte Fødder. Soldaten med Spydet staaer ved Siden af Korset saavel som Maria. Hendes Ansigt er sorgfuldt og hun vrider sine Hænder (Fig. 7). Alle disse Billeder træde frem paa en mørk blaa Grund. Hovedfigurerne have Glorier af Gibs, modelerede i Folder og forgyldte. Farverne sade mærkværdigt fast paa den glittede Puds, saaat ogsaa her kunde der være en Tvivl tilstede, om det ikke var Freskomaleri.

Fig. 7.

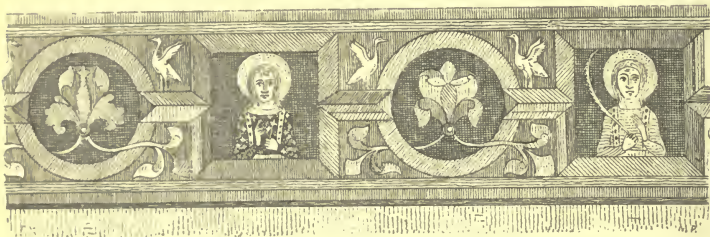

Hjørunde. Nr. 2.

I Triumfbuens Underflade ses to langstrakte Engle, der holde en Glorie i Buens Midte. I Glorien staaer det Guds Lam med Fanen. Naar vi erindre, at Lammet fandtes paa samme Plads i Hagedsted Kirke, maa vi formode, at noget Vedtaget ligger til Grund herfor. Paa den nordre Væg i Choret opdagedes Brudstykker af tre Malerier: Christi Indtog i Jerusalem, Maria med Barnet og den hellige Nadver. Disse Billeder ere allerede tidligere end Langhusets Malerier blevne forstyrrede ved Hvælvingens Indbygning. Ornamentet omkring det lille rundbuede Vindu saavel som den brede Bort under Billederne fortjene særlig Opmærksomhed for deres smukke Tegning og maleriske Sammenstilling af Farver, der bestandig omskifte. Borten er fyldt med Rammer, i hvilke sidde Brystbilleder af Hellige med Palmegrene i Hænderne. Fantastiske Blomster

og Fugle danne de øvrige Motiver. Fugle forekomme hyppigt i den tidlige Middelalders Konst f. Ex. i Katakomberne i Rom. De have sikkert en sindbilledlig Betydning. I det bekjendte Digt af Erkebiskop Anders Suneson, »Hexaëmeron« betegnes ved Fuglene »de Retfærdige, der flagre mod Himlen paa Dydernes Vinger og synge yndigt for Skaberen« *). (Fig. 8.)

Fig. 8.

Malet Bort i Hjørulunde Kirkes Chor.

Der kunde nu vistnok hos Mange reise sig en Tvivl om at disse Billeder virkelig skulde være saa gamle, som vi have antaget, og om de medrette kunne føres tilbage til det 12te eller i alt Fald til Begyndelsen af det 13de Aarhundrede. Men vi maa lægge Mærke til, at vi allerede nu kunne opstille en hel Række af disse Malinger i romansk eller byzantinsk Stil; thi foruden de nævnte Steder, kan jeg paaapege Levninger af lignende Billeder i adskillige andre gamle danske Kirker; saaledes over Hvælvingen af den bekjendte Fjennesløvlille Kirke, der er bygget i den første Halvdel af det 12te Aarhundrede af Asger Ryg**); i Slaglille ved Sorø, i Udby ved Holbek, i Sonnerup ved

*) Fr. Hammerich: »En Skolastiker og en Bibeltheolog« Kjøbenhavn 1865. S. 123.

***) I. I. A. Worsaae: Fjennesløvlille Kirke ved Sorø i »Danske Mindesmærker«, 2det Hefte, S. 11. Kjøbenhavn 1862.

Roskilde, i Veng ved Skanderborg*), i Romb ved Lemvig, i Vilslev ved Kongeaaen og endelig i tre skaanske Kirker (altsaa gamle danske Mindesmærker) nemlig i Wæ Kirke, der opførtes omtrent 1170 med Understøttelse af den første Valdemar, Dronning Sofie og Erkebiskop Eskil, i Strø og fremfor alt i Bjerresjø ved Ystad, hvor de mærkeligste af alle vore gamle Kalkmalerier ere opdagede, hvorom nedenfor mere. (De mangfoldige Billeder fra den senere Middelalder især paa Hvælvinger i Spidsbuestil, som i de sidste 10 Aar ere fremkomne i Danmark, ere der her ikke Tale om.) Alle de her nævnte Kirker tilhøre ifølge deres Architektur og Materiale (huggen Sten) utvivlsomt det 12te Aarhundrede. Naar der nu i dem alle forekomme Billeder og malede Prydelser af den ofte omtalte Slags, komme vi til den rimelige Slutning, at disse Billeder ere samtidige med Kirkebygningerne som oprindelige Dele af dem, idet navnlig Fraadstenskirkene, paa Grund af deres ved Materialet fremtvungne Fattigdom paa arkitektoniske Former, især maatte trænge til Farverne som et udsmykkende Led. Den glatte Freskopuds, Stilen i Figurerne, Klædedragterne, Prydelserne og Guldglorierne, Alt viser hen til hine fjerne Tider og til Oprindelsen fra Byzans og fra Rom. Disse Billeder, hvis kunstneriske Mangler falde let i Øinene, have da en ikke ringe antiqvarisk Betydning som de ældste Spor af en Malerkunst, der tilligemed den christelige Bygningskunst er vandret herind fra Syden. Naar vi betragte dem fra denne Side, vil det vistnok ikke her være nødvendigt, at føre noget Forsvar for dem; men vi ville erkjende deres Værd og Berettigelse i Kirkerne, naar de nu, efterat have været begravede i Aarhundreder, atter bringes for Dagens Lys. Naar vi betegne disse Billeder som de tidligste Spor af en Malerkunst i

*) I. Kornerup: Veng Klosterkirke i »Danske Mindesmærker«. 5te Hefte, Side 29. Kjøbenhavn 1864.

Danmark, maa vi erindre, at denne Konst synes at have været ubekjendt for vore hedenske Forfædre. Vi vide, at disse forstode sig godt paa at forarbeide Vaaben, Smykker og Redskaber, ligesom ogsaa Sagaerne lære os, at de vare øvede i al Slags Udskjæring i Træ, og at de udviklede en egen Konst i denne Retning ved Udsmykning af Høisædestøtter og ved Gudebilleders Forarbeidning. Disse Gudebilleder have ogsaa været belagte med Farver; men af nogen egenlig Malerkonst findes, som sagt, i den hedenske Tid intet Spor.

Efterat vi have dvælet ved nogle af de ældste og mærkeligste Kalkmalerier, der ere opdagede i danske Kirker, maa vi her endnu erindre, at allerede i Halvtredserne gjorde man i Sverig en Mængde høist mærkelige Opdagelser af gamle Kalkmalerier, der i Fuldstændighed overgaae hvad der hidtil er fundet hos os. Disse Opdagelser skyldes navnlig den svenske Artist Hr. Mandelgrén, som i adskillige Aar med sin Regjerings Understøttelse bereiste Sverig og fremdrog gamle Kirkemalerier i Skaane, Vermeland, Smaalands o. fl. St. Nogle af de Kirker, i hvilke der fandtes Malerier, vare af Træ med eiendommelige Tøndehvælvinger, der, efter at Hvidningen var fjernet, fandtes helt bemalede med Billeder, af hvilke de ældste antoges at høre til Begyndelsen af 13de Aarhundrede (?). Hr. Mandelgrén har udgivet Udbyttet af sine Arbejder i et Pragtværk: »Monuments Scandinaves du moyen-âge«, Paris 1862, der er tilegnet Keiser Napoleon III. Af dette Værk vil jeg henlede Opmærksomheden paa Malerierne i Choret af Amenehærads Råda i Vermeland især fordi de bære Datoen 1323. Der staaer nemlig under Hovedbilledet: »Anno domini MCCCXXIII hæc scripta sunt de beata Maria virgine.« Maleriet forestiller Marias Kroning i Himlen, og dets hele Stil er tydeligt nok yngre end de ovenfor omtalte Billeders i Skibby, Hagedsted, Sæby og Hjørlande. Derimod synes Malerierne i Bjerresjø Kirke i Skaane, der vare de første, Hr.

Mandelgrén udgav, og som utvivlsomt ere de ældste og mærkværdigste af dem alle, at være samtidige med og i samme Stil, som de omtalte Billeder i de sjællandske Kirker. De ere imidlertid langt fuldstændigere end vore, hvilket især har sin Grund deri, at de ere malede paa en oprindelig Tøndehvælving, der bedækker Choret, paa hvilken Hvælving de havde bevaret sig udmærket godt. Saadanne Tøndehvælvninger over Choret er et eiendommeligt Træk ved mange af de ældste Landsbykirker i Skaane, som vi, naar Bornholm undtages, ikke kjende noget tilsvarende til i Danmark, hvor i Almindelighed Choret oprindelig alene var dækket af et Bjælkeløft. I Italien findes lignende Tøndehvælvninger med Malerier fra det 13de og 14de Aarhundrede f. Ex. i Capellet Madonna dell' Arena i Padua, der er malet af den berømte Giotto.

Naar Hr. Mandelgrén i Texten til det omtalte Værk siger, at disse gamle Malerier vidne om Hænder, der vare mere øvede i at bruge Sværdet end Penslen, maa det dog herved bemærkes, hvad de ældre Billeder angaae, at der er en stor Sandsynlighed for, at hine gamle Malere ere udgangne fra Klostrene, de eneste Arnesteder for Konst og Videnskab i den tidligere Middelalder, kort sagt, at det har været Munke, der have malet disse Billeder. Vor egen Klosterhistorie er vel fattig paa, eller næsten blottet for Oplysninger i denne Retning; men det er noksom bekjendt, at Forholdene i den tidligere Middelalder medførte, at Munkene selv maatte studere Alt, hvad der henhørte til Kirkernes Opførelse og Udsmykning. Udlandets Konsthistorie indeholder flere Meddelelser om Geistlige, der selv have udøvet Konsten. Det berømte Abbedi Cluny i Frankrig udsendte saaledes ikke faa Architekter og Malere over hele det vestlige Europa*).

*) »Il n'est pas douteux, que Cluny n'ait fourni à l'Europe occidentale des architectes comme elle fournissait des clercs

Adskillige vigtige Punkter med Hensyn til disse Billeders Alder, Teknik og Ophavsmænd trænge ganske vist til en klarere Oplysning og Bestyrkelse, end vi nu ere istand til at give; men forhaabentlig vil man ved fremtidige Opdagelser, som der er saa rig Leilighed til, da en stor Mængde Billeder endnu dækkes af Kalken, komme til endnu klarere Kundskab. Hvad man især kunde ønske, var, at forsøge paa at fremdrage en fuldstændig Udsmykning i en af de Kirker, som have bevaret deres oprindelige Bjælkeloft og som høre til de ældste hos os.

Imidlertid yder det, som vi have fundet paa Sjælland af Kalkmalerier fra det 12te og Begyndelsen af det 13de Aarhundrede, et hidtil ukjendt Bidrag til at danne os et Billede af vore ældste danske Landsbykirkers Indre. Bjælkeloftet, det svage, dæmpede Lys fra de smaa høitsiddende Vinduer, Farverne og Guldglorierne, der glimrede ved Alterlysenes Skin, have unægteligt maattet frembringe et helt anderledes maleriskt og stemningsfuldt Indtryk, end de kolde, hvidtede Flader, belyste af et skjærende Daglys. Høist mærkeligt er det, i de beskrevne Billeder at gjenkjende det byzantinske Præg og at se, hvorledes den christelige Dannelse har ført de samme kunstneriske Former med sig over hele Europa selv op til Norden. Den byzantinske Malerkunst var tilvisse udartet til en stivnet og mat Overlevering; men ikkedestomindre ejede den dog endnu gode Egenskaber: Alvor og Værdighed, forenet med en østerlandsk Pragt, der viser sig i de skønne Prydelser, den rige Farvesammenstilling og de gyldne Glorier. Selv udsprungen af den antike Malerkunst, der besad en ganske anderledes Skjønhed og Frihed, indeholdt den endnu en Spire i

réformateurs, des professeurs pour les écoles, des peintres, des savants, des médecins, des ambassadeurs, des évêques, des souverains et des papes». Viollet le Duc: Dictionnaire de l'architecture française I, 107.

sig, hvoraf en nyere og bedre Smag kunde udvikle sig i Konstens Fædreland Italien ved de store Malere Cimabue (1250—1300) og Giotto (1300—1350). Om end den havde tabt sig noget paa Reisen, var dog den samme Spire bragt op til det høie Norden, men døde her hen som en fremmed Blomst, omplantet i en ufrugtbar Jordbund, hvor den savner Lys og Varme.

PROFESSOR G. STEPHENS

OM DE ÆLDSTE NORDISKE RUNEINDSKRIFTER.

AF LUDV. F. A. WIMMER.

I årbøger for nord. oldk. og hist. 1867, s. 177 ff. har prof. Stephens leveret et bidrag, der er rettet særlig til mig som svar på min afhandling sammesteds s. 1—64, i hvilken jeg for det første viste, at prof.s behandling af de ældste nordiske runeindskrifter var aldeles forfejlet, og dernæst anviste den efter min overbevisning eneste rigtige vej til fortolkningen af disse indskrifter. Professoren «håber at kunne tydeliggøre sig for læsere, som, uden at være særlige fagmænd, har interesse for sagen» (s. 184). Da jeg skrev min afhandling, bemærkede jeg udtrykkelig (s. 50), at «jeg i hele denne afhandling havde forudsat grundig kundskab i den nordiske sproghistorie hos læserne, og derfor på mange steder kun havde anvendt få ord, hvor en længre udvikling ellers havde været nødvendig». Det vil deraf ses, at prof. S. og jeg har skrevet for læsere på helt forskelligt standpunkt; og ligeså forskelligt som vort publikum er, ligeså forskellig er også vor behandlingsmåde. Som dengang jeg skrev min forrige afhandling kan jeg også nu kun tage hensyn til «fagmændene», og mit svar til prof. S. kan

derfor blive meget kort. Prof. S.s afhandling falder foruden en indledning og slutning, der begge udmærker sig ved et stærk lyrisk sving, men forresten ikke vedkommer sagens kærne, i to hovedafdelinger. I den første søger han at imødegå «de mest fremtrædende af mine mange anklagepunkter», i den anden vender han sig til en kritik af min egen behandling af indskrifterne. Jeg skal omtale hver af disse to dele af prof.s arbejde for sig.

Med hensyn til den første del opregner prof. S. 22 «anklagepunkter». Prof. kunde have taget sig sagen meget lettere, da alle mine anklagepunkter i virkeligheden føres tilbage til ét eneste. Jeg har delt prof.s værk i to dele, hvoraf den ene indbefatter afbildningerne af mindesmærkerne, den anden teksten, fortolkninger o. s. v. Den første del af værket har jeg rost og det i udtryk, der forekommer mig at være stærke nok, skönt prof. har en anden mening, hvorom senere; den anden del har jeg derimod erklæret for fuldstændig forfejlet, for stridende mod alle sprogløve. Ikke en eneste af alle disse læsninger og fortolkninger er rigtig. «Ikke én?» spørger prof. (s. 199). «Ikke engang en eneste af dem, der intet Ψ frembød til at vildlede mig?» Mit svar kan gives med det ene lille ord, der er så tydeligt, at det ikke kan fremkalde skygge af tvivl eller misforståelse — «Nej!» For at bevise dette har jeg først påvist det uholdbare i hele prof.s sprogbetragtning, dernæst det forfejlede i hans fortolkninger i det enkelte. Jeg skrev og skriver som sagt kun for folk, der er grundig hjemme i nordisk sproghistorie; at rigtigheden af mine beviser er indlysende for dem, véd jeg, og da prof. nu kun gentager alle sine gamle påstande i en anden form, vil jeg ikke spille et ord mere på dem, da jeg ellers ligeledes atter måtte gentage, hvad jeg én gang har sagt — til ingen nytte, da jeg dog ikke vil kunne overbevise prof. S., hvad jeg naturligvis aldrig har håbet, og da de, der er inde i sagen, ikke behøver yderligere beviser.

Hvert ord, jeg tidligere har anført, fastholder jeg altså fremdeles. Men jeg skal dog fremdrage en enkelt side af prof. S.s svar, da det, som beregnet på «lægfolk» i sin helhed er af en ganske ejendommelig beskaffenhed; at Rask aldrig havde opstillet de tre punkter, der af prof. S. stemples som «Rasks lov», alene som skælnemærker mellem nordisk og germansk, har jeg sagt med spærrede og fede typer; prof. S. kan naturligvis ikke svare noget hertil; men hvad gör han så? «han appellerer til enhver læser — «fagmændene» hører dog vel ikke med —, om disse tre ikke så at sige *allevegne* regnes for *de tre*, for *de afgørende*? I skolebøger og sproglige afhandlinger *allevegne*fra (og ikke mindst fra Skandinavien) omtales sjælden fler end disse tre» (s. 185—86). Det er unægtelig et stærkt stykke at kalde Rask til regnskab for hvad galt der kan siges i en «skolebog» (!) og «sproglig afhandling» mange år efter hans død!! At forsvare Nordens største sproggransker overfor slige angreb anser jeg mig ikke for kaldet til; her er alt forsvar overflødigt, og hver stavelse, jeg tidligere har udtalt med hensyn til dette spørgsmål, står urokkelig og uimodsigelig fast. — Hvad der anføres særlig mod mig i anledning af de andre «anklagepunkter», jeg har fremført mod prof., er helt igennem af samme beskaffenhed, beregnet på «lægmænds» tarv. Et eksempel er tilstrækkelig til at oplyse dette; jeg tager det allerførste; hvad der gælder her, gælder også de andre punkter; når jeg taler i øst, svarer prof. i vest. «Anklagen» formuleres således af professoren (s. 192): «I min «Rune-literatur» skal jeg have udeladt «adskillige af de allervigtigste afhandlinger (f. eks. af P. A. Munch)», og svaret lyder: «Tvertimod. Jeg har udtrykkelig udtalt, at disse arbejder er næsten utallige, og at jeg kun giver de mest fremtrædende iblandt dem, især dem, der afhandler den ældste slags nordiske runer.» Men nu er P. A. Munchs afhandlinger, således som jeg tidligere har vist, foruden Bredsdorffs om guldhornet, de

eneste af alle dem, «der afhandler den ældste slags nordiske runer», som har bragt sagen frem, de eneste, hvorpå den senere forskning har kunnet bygge; de er af alt, hvad der tidligere er skrevet om de ældste runer, det allervigtigste; at udelade dem i en udsigt over rune-literaturen, der kun skal medtage det mest fremtrædende, anser jeg derfor nu som tidligere for en fejl, og man sammenholde nu prof. S.s «tvertimod o. s. v.» med min «anklage».

— Da jeg som sagt ikke agter at gentage, hvad min tidligere afhandling har bevist, iler jeg mod enden af første del af prof.s «svar» og standser kun et øjeblik ved det 21de «anklagepunkt», da det der kunde få udseende af, at jeg havde begået en uretfærdighed mod prof. ved at optage hans forklaring og gøre den til min. Prof. behandler her formlen «ejer mig» med stor vidtløftighed og belærer os om, at denne formel er fuldstændig sikkert fra de ældste tider til nutiden; det er sagtens for «lægmændenes» skyld, vi får disse underretninger; for os andre er de temlig overflødige. Men prof. benytter nu dette imod mig på en ejendommelig måde, idet han ender sit forsvar med følgende ord: «Smykker som Dalby diademet med indskrift LUPRO og Himlingöje spændet med indskrift HÆRISO findes både i mænds og kvinders grave, og mange agtværdige granskere have for mange tider siden læst dem som mandnavne med O, ejer: LUPR EJER. HÆRIS EJER. Men Hr. W. har gjort den opdagelse, at LUPRO er et kvindenavn, og den opdagelse, at HÆRISO (om forladelse! jeg læser HARISO) er et kvindenavn. At de måske er kvindenavne, har jeg for længe siden omtalt i min ordliste. Det samme var Hr. Haighs mening. Og det samme er Hr. W.s. Men kan denne mening ikke fremsættes med sindsro og høflighed? Og hvorfor udstede forbud mod denne formel EJER (mig), som findes på så mange sager i alle nord. lande?» Næst efter at have givet prof. S. den forsikring, at en gransker i mine tanker ikke i mindste måde bliver mindre «agtværdig»,

fordi han begår fejl — og prof. S. selv står netop i allerhøjeste grad for mig som en agtværdig gransker, uagtet hans hele runetolkning er én stor fejl —, må jeg med hensyn til den sidste del af prof.s svar bemærke, at den der omtalte «ordliste» jo endnu er i prof.s private eje, såat det var mig umuligt at vide, hvad der står i den, og den uret, jeg efter disse ord af prof. kunde synes at have begået mod ham, således reducerer sig til intet. Men sæt endog, at jeg havde kendt denne ordliste, sæt at prof. i sin fortolkning havde sagt, at vi *enten* kunde oversætte disse indskrifter ved *Lupr* ejer, *Hæris* ejer, *eller* ved kvindenavnene *Lupro*, *Hæriso*, så vilde derfor min anke have været ligefuldt begrundet, da her kun er et *således*, ikke noget *enten-eller*. «Hvorfor udstede forbud mod denne formel ejer (mig)?» Det er en ganske snild vending at give sagen, NB. for den læser, som ikke af min afhandling har kunnet sé grunden til dette forbud, «at oldnord. *á* i den periode, hvortil disse mindesmærker hører, umulig kunde hedde *o*» (s. 55). I denne og mine andre ytringer sammesteds finder jeg hverken nogen oprørt sindsstemning eller nogen uhøflighed; det hele er kun udtrykt så klart, kort og bestemt som mulig for de læsere, der kender nordisk sproghistorie. Når prof. S. finder, at min mening ikke er fremsat med sindsro og høflighed, antager jeg, at det ligger i, at han som Englænder ikke altid har forstået mine danske udtryk rigtig, og en bestyrkelse herpå finder jeg i hans lige efter følgende bemærkning om *þyiya*, da jeg er overbevist om, at prof. S. ikke forsætlig har villet forvanske mine ord. Jeg har s. 24—25 med hensyn til prof.s *þyiya* på Istaby-stenen (hvor der, som jeg har læst, står *þaiar*) sagt: «Dog er jeg ikke sikker på, hvorledes prof. S. vil have ordet *þyiya* udtalt; for ham selv synes det efter hans udtalelser om bogstaverne *Ü* og *Y* at være meget uklart; jeg er næved at tro, at han i det her nævnte ord tillægger *Y* to betydninger, først som

selvlyd (*dansk Y*) og dernæst som halvselvlyd (*engelsk Y*).» Dette gengives af prof. S. således som det 22de af mine «anklagepunkter»: «Jeg kommer med en så monstros form, þYIYA (acc. pl. = disse), at Hr. Kandidaten «ikke engang kan udtale den!» (med anførselstegn, som om det var mine ord!!). Hr. professorens svar på anklagen, som han selv har rejst, lyder: «Det er slemt. Jeg kan», hvorpå han nævner ord, som han ikke kan udtale; det er mig naturligvis aldeles ligegyldigt at få disse underretninger, ligeså lidt som det vedkommer sagen, om jeg kan udtale ordet eller ikke, hvorom jeg ikke har ytret en stavelse; jeg vilde kun vide, hvorledes prof. S. opfattede de to Y'er, og at jeg var fuldstændig berettiget til at afæske ham en forklaring herom, viser de ord Bugge i sin afhandling om de ældste runeindskrifter i filol. tidskr. VII bruger om prof. S.s læsning af Berga-stenen Saligastiy: «S. gengiver Y ved Y uden at jeg kan sé, om dette er ment som konsonant = j, eller som vokal» (s. 245); akkurat samme tvivl, som jeg har haft og fremdeles har med hensyn til professorens opfattelse af Y! Om prof. S. eller Bugge eller jeg kan udtale former som Saligastiy, þyiya, er jo en ganske uvedkommende sag.

Idet jeg går over til anden del af prof. S.s «svar», der indeholder en kritik af min behandling af disse mindesmærker, er jeg også her så heldig at kunne svare med få ord; kun hvor striden mellem prof. og mig gælder rene fakta, er jeg nødsaget til at udtrykke mig lidt udførligere. Prof. S. kan for det første ikke forstå de skælnemærker, jeg har opstillet mellem nordisk og germansk i denne fjærne tid. At prof. fra sit sproglige standpunkt ikke kan forstå mig, undrer mig virkelig ikke; at hvert ord, jeg har anført, imidlertid forholder sig rigtig, skönt jeg ikke i min afhandling i årbøgerne har fremstillet dette særdeles vigtige og interessante punkt så udførlig, som det fortjente, vil yderligere fremgå af et arbejde, som om kort tid vil udkomme.

Uagtet nemlig min mening endog i alle enkeltheder efter det jeg har ytret i årbøgerne vil stå klar for den læser, der er tilstrækkelig inde i de behandlede spørgsmål, har jeg dog her med vilje været endnu mere kortfattet end i behandlingen af de andre spørgsmål. Grunden hertil er, at jeg samtidig med afhandlingen i årbøgerne udarbejdede en anden afhandling om «navneordenes böjning i ældre dansk», hvor hele runespørgsmålet atter er optaget og den forskellighed, vi finder mellem nordisk og germansk på disse indskrifers tid videre udviklet; mit svar til prof. S. med hensyn til dette punkt har således i virkeligheden været skrevet samtidig med min første afhandling i årbøgerne, og jeg er derfor så heldig angående de yderligere oplysninger at kunne henvise prof. S. til den omtalte afhandling, der uden tvivl vil være udkommen, inden disse linjer er trykte; navnlig vil jeg bede prof. om at lægge mærke til s. 39—48, men forresten at gøre sig bekendt med afhandlingen i dens helhed, da han på forskellige steder ikke blot vil finde flere nye og meget vægtige «anklagepunkter», men navnlig fordi jeg gennem hele den nævnte afhandling stadig har benyttet de ældste runeindskrifers former til at oplyse og forklare de yngre former i de nordiske sprog, idet jeg har set mig istand til for første gang at give en sammenhængende skildring af en vigtig side af modersmålets sproglære i den historiske udvikling fra de ældste tider gennem alle de perioder, hvorfra skriftlige mindesmærker er os overleverede, til den sprogform, som viser sig i vore ældste håndskrifter, navnlig af de gamle love. Efterat både min afhandling i årbøgerne og min afhandling om navneordenes böjning i ældre dansk var skrevet, er der jo forøvrigt, som prof. S. véd, fremkommet et andet bidrag til de ældste indskrifers fortolkning fra en af de dygtigste nordiske sprogranskere, prof. Bugge i Kristiania, hvorved hele dette spørgsmål så at sige er bragt til sikker afslutning, og det vil ikke kunne undgå prof. S.s opmærksomhed, at Bugge

uden at kende min afhandling, som han udtrykkelig havde ønsket ikke at få, førend han havde afsluttet sin egen undersøgelse om samme æmne, med hensyn til bedømmelsen af indskrifternes sprogform er kommen til det selvsamme resultat som jeg, og det endogså næsten med de selvsamme ord. Når jeg (årbøgerne s. 57) har givet følgende karakteristik af sproget i disse indskrifter: «Vi har sét, at sproget i disse indskrifter stod på et meget gammelt standpunkt, så gammelt, at det i flere tilfælde viste ud over gotisk (bevarelse af stammeudlyden i navneordene); at det imidlertid netop på den tid i mange punkter vilde falde sammen med gotisk, kunde vi i forvejen slutte os til. Sprogets nordiske karakter fremgår imidlertid ikke blot af R i endelsen, men også af former som ek, gastir, runar þaiar», kunde jeg ikke ønske nogen bedre bekræftelse heraf end Bugges ord (s. 223): «Af den foran givne tydning vil det være klart, at indskriftens sprogform er mere antik end nogen hidtil bekendt germansk sprogart med undtagelse af gotisk; sproget er åbenbart ikke det samme som i Vulfilas bibeloversættelse, men står dog på væsenlig samme trin som gotisk, er i enkelte stykker mere, i andre mindre antikt. EK synes at tale for, at sproget er nordisk» (hvilket derpå videre bevises). «Også nominativmærket R taler for, at sproget er nordisk» og s. 236: «Tunestenen lægger derfor ny vægt til de grunde, som ledede mig til at tage guldhornindskriftens sprog for nordisk.»* Dette med hensyn til de af mig angivne grunde for at indskriftsproget er nordisk, modsat germansk.

*) Foruden Bugges afhandling er også enkelte strøbemærkninger om disse indskrifter fremkomne på forskellige steder, efterat min afhandling var trykt (således af en dansk indsender i «Ny illustrerad Tidning» 29. Juni og 3. Aug. 1867); men da de alle er fulde af urigtigheder, kun yderligere forvirrer sagen og viser, at forfatterne aldeles ikke har kunnet magte det foreliggende spørgsmål, kan jeg her intet hensyn tage til dem, hvad jeg også for største delen af personlige grunde er forhindret i.

Prof. S.s anden bemærkning gælder min forklaring af den måde, på hvilken **𐌛** i det ældre runealfabet gik over til **Y** i det yngre; atter her har professoren været i det uheldige tilfælde at misforstå mig, idet han, skönt han aftrykker mine ord, dog i sin forklaring af dem udelader noget af det vigtigste. Jeg har (s. 40) sagt: «da det ældre alfabets **𐌛** (M), der som ruin endnu findes på Helnæs-stenen i ordet **YNDN𐌛NT** kupaumut, gik over til **Y** (Φ), idet her som ellers to stave i det ældre alfabet blev til én i det yngre, måtte man som tegn for slutnings-r nødvendigvis vælge formen **𐌛** for at forebygge misforståelse. I det ældre alfabet var det derimod ligegyldigt, om tverstregerne sattes foroven (**Y**) eller forneden (**𐌛**); i begge tilfælde blev det den samme rune o. s. v.» «Nu er da sagen klaret. Hemmeligheden er oplyst», udbryder prof., og så klarer han yderligere sagen — alt til brug for «lægmændene». Ja! sagen er ganske vist klaret, men ikke på den af prof. S. angivne måde; når de to stave i **𐌛, 𐌛** blev til én, fik vi ganske naturligt **Φ** (navnlig på jyske stene), **Φ** (Tryggevælde-stenen), og herfra er overgangen til **Y** som lettere at indriste da ikke vanskelig at forklare; prof. S. har oversat det lille **Φ** i parenteser, der er af stor vigtighed. I det hele var det mig kært, om man, når mine ord gives, vilde medtage alt hvad der er sagt på vedkommende sted, da alt det, der siges af en forfatter, som ikke forstår at bruge overflødige ord, har en betydning.

Prof. S.s tredje og sidste bemærkning endelig gælder den betydning, jeg har tillagt **Y** og min deraf følgende læsning af indskrifterne. Det er mange ord prof. her har anvendt; jeg skal svare så kort som mulig, idet jeg først berigtiger nogle misforståelser i prof.s opfattelse af det, jeg har sagt. Prof. formulerer «loven» om dette **Y** i 7 punkter; da der ved «loven» menes det, jeg skal have ytret om det nævnte **Y**, og da jeg omtrent kun har sagt en syvende

del af hvad prof. S. finder i mine ytringer, må jeg nøjere omtale de 7 punkter, han gör til mine påstande:

1) «Y skal altid og kun være -R». Ja! hver rune har kun én betydning, som prof. selv siger; det er ialtfald konsekvent af prof. altid og kun at læse Y som A. Havde jeg sagt, at Y undertiden var R, undertiden A og undertiden M, da vilde prof. have haft grund til og ret i at anke over min vilkårlighed.

2) «Alle ord med dette R-finale skulle slutte med runen Y». Noget sådant har jeg intetsteds sagt, da jeg anså det for overflødigt at sige, at det sidste bogstav i ordet skulde stå sidst.

3) «Ord i indskrifter skulle altid læses og deles således, at Y står i enden af ord. Hvor man endda ikke kan gøre dette, forbydes læsning ubetinget.» Det er dristigt at tillægge mig de ord, da jeg endogså har læst ord, hvor den ikke står i slutningen; prof. vil måske behage at eftersé min afhandling s. 31 not., hvor jeg udtrykkelig siger om Y: «det er ikke nødvendigt, at den skal være det sidste bogstav i ordet» og derpå anfører eksempler, hvor den ikke er det!

4) «Dog tillades også at sige, at dette Y er -S, det bløde S, det S-finale, som siden blev til -R i Skandinavien (skönt en anden særlig rune, ʏ eller ξ, for lyden S haves både som sluttende bogstav og ellers).» Misforstået; jeg har sagt, at det var vanskeligt at afgøre, om det bløde S i disse indskrifter (ialtfald i de ældste af dem) allerede var gået over til R, om vi altså skulde læse Y som «blødt» S eller som R, hvilket forresten i og for sig var ligegyldigt (med hensyn til prof.s parentes skal jeg ligeledes i en parentes bemærke, at ʏ aldrig bruges som S på de ældste mindesmærker, men kun på de yngre; denne prof.s påstand er en af de største fejl, der kan begås med hensyn til det ældre alfabetets tegn; på Istaby-stenen er ʏ = a; prof. S. læser den jo her selv som Y, ikke som S!).

5) «Som følge af det foregående, og fordi der skal være et A, skal F være A.» Hverken som følge af det foregående, eller alene fordi der skal være et A; jeg og min «skole» har ganske andre stærke og afgørende grunde; men herom en anden gang, når jeg kommer til at belyse runernes oprindelse og de to alfabeters indbyrdes forhold.

6) «Det tillades vilkårligt at regne F for O». Aldrig! på Istaby-stenen er 4 a; F har jeg der gengivet ved å — ikke som prof. S. behager at forvanske min læsning ved Å —, og ved dette å har jeg betegnet den scheva-lyd, der er almindelig i de ældste indskrifter, og som på Istaby-stenen er udtrykt ved F, modsat det rene a. Men dette er noget helt andet end «vilkårlig at regne F for O».

7) «For det under § 3 omtalte tilfælde, hvor læsning ubetinget forbydes, gives følgende simple og nemme lovbud, hvorved enhver mulig vanskelighed letteligen fjernes: — *hvor som helst Y ej kan være -R, har man bare at nægte dets tilværelse. I så fald beskyldes udgiveren for forvanskning. Man behøver ikke selv at have set mindesmærkerne, for at gøre denne beskyldning.* For denne sidste § ville vi dog ikke gøre hele skolen ansvarlig; den er Hr. W.s eget og særlige bidrag, medens han i de andre kun følger sin skole. Og lad os sé, om Hr. W. særlig kan bære sit særlige ansvar.» Det er det dødbringende slag, prof. fører imod mig; men han er ædelmodig; han vil ikke straks sønderknuse mig; jeg skal have et øjeblik betænkningstid, og imidlertid gör prof. en lille digressjon, hvor han beklager sig over, at «skolen» uagtet alle disse love kun har kunnet læse 2½ korte indskrifter. Ikke at tale om at denne indvending efter Bugges afhandling falder bort, er den også aldeles urigtig ligeoverfor mig, da jeg i min afhandling af de længre indskrifter rigtignok kun har læst guldhornet, Istaby- og Tune-stenen i sammenhæng, men dog på forskellige steder har givet bidrag til læsning af næsten alle indskrifter og til bedømmelse af deres sprog, bidrag, der

yderligere er foregedede i min tidligere omtalte afhandling om navneo.s böjning. Med undtagelse af de to store blekingske stene hører jo i virkeligheden de tre af mig læste indskrifter til de allerlængste med de ældre runer; at jeg også foruden andet har læst f. eks. Strårup-diademmet og fibulaen fra Himlingöje omtaler prof. S. ikke på dette sted; skönt hver af disse indskrifter kun indeholder ét eneste ord, viser dog prof.s egen læsning, hvor vigtig det kan være at få også de allermindste indskrifter rigtig tydede. Grunden til at jeg i min første afhandling om disse indskrifter ikke straks gav alt, hvad jeg selv holdt for rigtigt, var, at jeg anså det for det vigtigste at lægge en sikker og tryk grundvold, hvorpå der kunde bygges videre; meget, som jeg dengang med fuldkommen subjektiv sikkerhed kunde have fortolket, holdt jeg derfor tilbage til jeg en anden gang håbede at komme til at behandle indskrifternes sprog o. s. v. udførligere. Prof.s indvending med hensyn til de $2\frac{1}{2}$ indskrifter er derfor aldeles uden betydning; havde prof. selv læst $\frac{1}{2}$ indskrift rigtig og erklæret sig ude af stand til at fortolke resten, da havde han gjort langt mere for denne sag end nu ved at læse alle indskrifter urigtig. At prof. efter at have omtalt mine læsninger ikke finder de former, jeg har fået frem, bedre end sine egne, kan jeg naturligvis ikke beklage mig over; men når han spørger, hvorved de udmærker sig fremfor hans, kan jeg ikke tjene ham i atter at gentage hvad jeg éngang har anført både om hans egne og om mine former. Jeg skal kun yderligere henvise ham både til Bugges afhandling og til min afhandling om navneordenes böjning, hvor de omtalte former vil findes nærmere forklarede.

Til prof.s bemærkninger om min indskriftforklaring slutter sig en anke over den vilkårlighed jeg har anvendt ved på et par steder at foretage rettelser, uagtet jeg ligesom prof. har opstillet den grundsætning, at man skal tage ind-

skrifterne som de findes uden at forandre de enkelte tegn. Desuagtet har jeg 1) på Tune-stenen læst daedun istedetfor dalidun; da Munch, der nøje havde undersøgt stenen, var i tvivl om der stod daedun eller dalidun, o: M (E) eller M (LI), fulgte jeg ham i at læse det første. Hvor vanskeligt det er at afgøre et sådant spørgsmål, viser jo første linje af samme side på stenen, hvor Munch ligeledes læste E, men hvor prof. S. læser LI; at der virkelig står E sér man nu af Bugges afhandling. At jeg har været i tvivl om, hvad der skulde læses, viser «navneordenes böjn.» s. 45, hvor jeg søger at forklare begge ord, der begge kan give god mening. 2) på Berga-stenen har jeg vilkårlig forandret Y til Y; da Y ikke findes i den ældre nord. runerække, kom det an på at finde en betydning for den; hele sprogformen i indskrifterne kunde her lede os; *enlen* måtte Y være tegn for S, såat vi fik navnet i ef., *eller* for R (navnet i nf.); at den ikke var S, viser den helt forskellige form af dette bogstav i det samme ord; *altså* måtte Y her være lævning af Y. Dette er ikke forvanskning, men det er den art konjekturen, som er nødvendige ved læsning af alle mulige gamle indskrifter; men kun når man med sikkerhed kender indskrifternes sprogform, kan man gøre konjekturen med held. Også Bugge har gjort sig skyldig i denne «forvanskning» og læser Y. At vi begge har været ret heldige i vor forvanskning viser et brev, jeg modtager fra Bugge, medens jeg nedskriver disse bemærkninger; han meddeler mig deri, at Dr. Hans Hildebrand i Stokholm har undersøgt Berga-stenen; «der står i ordet saligastir virkelig, som vi begge har formodet, Y (og derefter en prik), ikke Y.» Når jeg 3) på Krogstad-stenen har læst stainer, idet jeg antager den anden rune for at betyde T, er det også kun nødvendig anvendelse af konjunkturkritik; men den side af filologien er prof. S. ligeså fremmed som sproghistorie.

Efter denne digressjon kommer den egenlige kjerne af prof.s svar til mig, det særlige ansvar, han så smukt har formuleret i sit 7de punkt og nu med al magt vælter på mig. Jeg er villig til at bære dette ansvar, endog i den form, hvorunder prof. har fremsat det. Jeg har sagt og siger fremdeles, at Υ i disse indskrifter *stadig* er -R (som dog ikke nødvendig behøver at stå i ordets slutning, skönt jeg rigtignok fra de ældste indskrifter ikke har et eneste eksempel at anføre, hvor den ikke står i slutningen). Prof. anfører nu 11 eksempler, de eneste, hvor han på *mekanisk håndgribelig* måde finder afgørende *bevis* for, at dette Υ *aldeles umulig* kan være R-finale. Ikke et eneste af disse 11 afgiver den ringeste skygge af bevis; jeg skal så kort som mulig gøre det af med alle 11. Først indskrænkes nu de 11's antal betydelig; prof. kaster nemlig ved en beklagelig forvirring mindesmærker med yngre og ældre runer mellem hinanden; ja endog på nogle af de alleryngste indskrifter finder han sit yndlings- Υ i betydning A: nr. 9 (Voldtofte-stenen) går ud blandt beviserne, da den har ruulfr sts, hvor det sidste er en forkortning, som det nu er umuligt med sikkerhed at tolke; når jeg (årb. s. 62) mente, at det måske kunde læses sati stain, var det, fordi jeg antog indskriften for ufuldendt; en anden tolkning er mulig, derfor satte jeg forsigtig måske; hovedsagen ligeoverfor prof. S. er, at vi her har $\mathfrak{A} = R$; denne sten går ud blandt prof.s beviser. Det samme gælder no. 10 (Vordingborg-stenen), hvor jeg endnu antager, at der skal læses \mathfrak{t} , ikke Υ ; prof. S. oplyser os om alle de besværligheder, han har haft for at finde Υ på denne sten; det viser tilstrækkelig, at min påstand er rigtig, at det ikke kan ses; hverken i den mørke niche i rundetårn eller i museets lyse runehal har jeg kunnet opdage Υ , men derimod er \mathfrak{t} jo ganske tydelig i de to første ord aft apisl; derfor er det mer end sandsynligt,

at det også fandtes i faþur*. Egenlig behøvede jeg slet ikke at opholde mig ved disse indskrifter med yngre runer, da de ikke vedkommer sagen; det samme gælder prof. S.s no. 11 (Thisted-stenen), en af vore yngste runestene, om hvilken jeg nu som tidligere påstår, at den ikke indeholder én eneste ældre rune, at Y altså her er M; min læsning skal jeg dog gæmme til en anden gang, da jeg ikke vil bedrøve prof. S. ved at ødelægge hans poetiske fortolkning af denne sten og lade den skønne «Thoræ, Tads sol», forsvinde. Det var de tre *håndgribelige* beviser; der er 8 tilbage; af disse udgår fremdeles som sten med yngre runer no. 2 (Tjängvide-stenen), hvor Y må være M, som Säve gengiver det, men hvor runerne forresten ikke med sikkerhed kan tydes af Säve, hvis tegninger prof. S. har benyttet. Ligeledes på den som no. 1 anførte Konghell-stav er runerne i det hele uforklarlige; et håndgribeligt bevis for at Y ikke er -R vilde dette mindesmærke forresten ikke kunne yde, da Y jo ikke står forrest i indskriften; mine ytringer om denne indskrift s. 25—26 står endnu ved fuld magt ligeoverfor prof. S.s aldeles tydelige læsning af runerne. No. 3 Orstad-stenens YR er ganske vist umulig efter min forklaring af Y, og Y kan ikke stå der; men at den i virkeligheden heller ikke står på stenen, behøver jeg ikke at rejse til Kristiania for at overtøye mig om, men kun at sé på tegningen hos prof. S. og dermed sammenholde hans ord (s. 259): «The two upper lines can be well made out, and the third may be redd with at least tolerable certainty notwithstanding its injuries.» Ser man nu, hvor fortrinlig netop utydigheden af Y er gengivet på prof. S.s tegning, er det næppe overilet, når jeg, ledet af den betydning Y ellers har, i tillid til prof. S.s ord og tegning har

*) ikke sandsynlig, men heller ikke umulig var også * med betydning A som på Højetostrup-stenen og sammen med † på Snoldelev- og Flemløse-stenen.

erklæret indskriften i sidste linje for så utydelig, at Y ikke kunde skælnes. Nu tilstår prof. S. jo selv, at den er «noget udvisket»; men det er uheldigt for et mekanisk håndgribeligt bevis. No. 4 Belland-stenen begynder efter prof. S.s tegning med YK. «Men YC bliver efter Hr. W.s system umuligt. Denne sten tier han da om.» Ikke så umuligt, som prof. S. antager. Da jeg havde bemærket, at gravindskrifterne fra den ældre jernalder som oftest var meget korte, kun indeholdende den dodes navn, i det højeste med tilføjelse af et ord, der betegnede «mindesten» (sml. «navneo.s böjn.» s. 46 not.*, s. 74 not.*), således som vi på Stenstad-stenen finder Igi^{ng}on halar («I.'s sten»), på Tanum-stenen Pravi^{ng}an haitinar vas («Thravinges blev den [stenen] kaldt», eller stenen selv tænkt talende i 1ste pers.: «Thravinges blev jeg kaldt»), og da endelsen -an på Belland-stenen gjorde det sandsynligt, at vi havde navnet i ef., formodede jeg, at runen Y, der stod foran ef. Ke^{pan} var sidste bogstav i ordet (staina)_R, der styrede Ke^{pan} i ef.; dog var jeg meget i tvivl, om der virkelig på stenen selv fandtes Y, da det kun sås på den ene tegning hos prof. S. Min her omtalte formodning, ifølge hvilken Y meget godt kunde stå efter «systemet», havde jeg, førend jeg kendte noget til Bugges afhandling om disse indskrifter, meddelt K. J. Lyngby; senere, da jeg af Bugges afhandling så, at han var kommen til samme resultat, at der på stenen stod et navn i ef., men ikke omtalte Y i begyndelsen af indskriften, meddelte jeg også ham min formodning; han har hertil svaret, at der vistnok ikke findes noget Y, men kun tilfældige rifter i stenen. Uagtet Y altså her aldeles ikke var umulig efter mit system, falder denne sten i ethvert tilfælde bort blandt prof.s beviser. Sit 5te bevis henter prof. S. fra Tanem-stenen, hvor han «tydelig læser» MÆNISLYU; hvor tydelig alt dette er kan efterses på tegningerne hos prof. S. s. 269—70; dette Y er jeg berettiget til at forbigå. No. 6 omhandler skjoldbuglen for Thorsbjerg; heller ikke

denne indskrift strider mod «systemet», uagtet jeg er i tvivl med hensyn til fortolkningen; men her er flere muligheder at vælge imellem, som jeg skal nævne, da de kan få betydning for forklaringen også af andre indskrifter; enten kan man antage, at de enkelte ord ikke er skrevet helt ud, såat vi fik forkortninger (sml. f. eks. navnet marila på Etelhem-smykket, der er skrevet mrla); eller vi kunde anvende samme forklaring, som den jeg har givet af indskrifterne på pilene fra Nydam-mose (sé min afh. s. 26—27); eller hele indskriften kunde endelig være en barbarisk efterligning af en romersk indskrift, således at de latinske bogstaver var gengivet ved de nærmest liggende runer, men uden at det hele forresten havde nogen bestemt betydning for runeristeren; denne sidste forklaring, der vil blive af vigtighed med hensyn til fortolkningen af flere af brakteaterne, vil måské også på enkelte punkter kunne hjælpe os frem, når det gælder spørgsmålet om runernes oprindelse. Denne indskrift er mig således i flere henseender vigtig og kommer ikke i mindste måde i strid med mit «system» eller mine «løve». Tilbage står endnu kun prof.s no. 7—8, der begge behandler Vimose-hövl; at prof. vil bruge den som håndgribeligt bevis mod mig to gange er mig rigtignok en gåde, da jeg jo selv har sagt, at Y på det ene sted var ganske tydelig, hvorimod vi på det andet sted ikke havde Y, men at det, der af prof. S. var antaget for tverstregerne i denne rune, var senere ridset i træet. Prof. S. er bleven i højeste grad forbitret over denne hensynsløse påstand, og han har derfor fra musæets embedsmænd fået en attest for — at mine ytringer i virkeligheden er rigtige. Den nævnte attest lyder nemlig således: «i den fjerde rune i **†IDYÆ** er sidestreger tydelige, skönt den til højre er noget mere rundagtig end afbildningen udviser, og runerne **YN** på hövlens overside synes, hvad enten de betegner to eller tre bogstaver, at være rigtig gengivne på afbildningen.» Efter en meget omhyggelig undersøgelse af hövlen, kom jeg til det resultat,

at den fjerde rune i det omtalte ord ganske vist havde sidestreger; men *da* disse streger aldrig med **I** kunde danne runen **Y**, eller nogen anden rune, der fandtes i den længre række (langt nærmere lå ialtfald **P**), *da* hverken **Y** (eller **P**) desuden med rimelighed kunde antages at stå på dette sted, og *da* jeg også i den anden rune **I** fandt sidestreger forneden (men heller ikke her kunde vi have **A**), sluttede jeg, at det, prof. S. havde antaget for tverstregerne i **Y**, var senere ridser i hövlen, såvelsom sidestregerne i den anden rune; sådanne ridser kunde jo navnlig let komme på bløde træsaager, efterat den egenlige indskrift var ristet; de kunde endogså have været i træet, förend indskriften ristedes. Attesten oplyser jo også kun, at der er «sidestreger», samt at den til højre er unøjagtig på tegningen, netop den samme iagttagelse, der bragte mig til at ansé disse «sidestreger» for ikke at høre til runen; jeg tilføjede som yderligere bevis for rigtigheden heraf: «skulde man læse den fjerde rune som **Y**, måtte man endnu mere læse den anden som **A**»; dette vigtige punkt har prof. S. ikke ladet attesten give oplysning om. Om den af attesten omtalte del af indskriften på toppen af hövlen var mine ord: «af alt det, der dernæst følger, er kun den første rune (**P**) og den kort efter følgende **Y** aldeles klare; alt det øvrige kan man intet sikkert få ud af»; attesten omtaler ikke runerne mellem **P** og **Y** og af de efter **Y** følgende tegn kun **N** og siger derom, at disse tegn «synes» at være rigtig gengivne på afbildningen; det samme synes jeg, og jeg har ikke med et ord sagt, at denne del af indskriften var unøjagtig på tegningen; men jeg har sagt, at runerne, der fulgte efter **Y** (både) på hövlen selv (og på tegningen), var så utydelige, at man intet sikkert kunde få ud deraf; attesten bevidner jo yderligere dette, da den er i tvivl, om det lige efter **Y** følgende tegn er en eller to runer; om de øvrige tegns tydelighed har prof. ikke ønsket attest, men den behøves heller ikke, da enhver, der sér prof.s tegning, vil være enig med mig i, at der hører en

ualmindelig stærk og dristig fantasi til i de dør afbildede runer at finde ordene «*Wili ejer le-skaft-(hövlen)*». For offentliggørelsen af denne attest er jeg forsåvidt prof. S. taknemlig. — Hermed er jeg da færdig med alt, hvad prof. S. har at anføre til sit forsvar mod mig; hans (mildest talt) voldsomme udtryk henregner jeg nemlig ikke blandt grunde; det var hans 11 «*mekanisk håndgribelige beviser*». De går allesammen samme vej som alle hans fortolkninger; ikke ét af dem indeholder endog det mindste spor af bevis. Y er dog R, **overalt** R og **kun** R — NB. i de ældste nordiske indskrifter. Ligeoverfor prof. S.s «beviser» skal også jeg nu opregne mine beviser; men jeg tager naturligvis kun de mindesmærker, der henhører til de ældste, og kun sådanne, hvor de enkelte runer i indskriften er utvivlsomt sikre, medens prof. S. ligeoverfor mig blandt sine 11 «beviser» har været nødt til enten at ty til mindesmærker med yngre runer, som slet ikke vedkommer sagen, eller blandt de ældre at vælge sådanne, hvor indskriften enten er aldeles utydelig eller endog fuldkommen ulæselig. Björketorp- og Stentofte-indskrifterne medtager jeg ikke blandt mine beviser, da de i det hele er mig uforklarlige, uagtet det netop i de ord, jeg kan læse, viser sig, at også på dem Y (𐌷) bruges som R (runar, ronor; -volafR o. s. v.). Ellers findes Y (𐌷) i betydning R på følgende mindesmærker:

Istaby-stenen 5 gange, Berga-stenen 1 gang, Möjebro 2 gange, Krogstad 1 gang, Tanum 1 gang, Varnum 4 gange, Lindholm 2 gange. Hermed er vi færdige med de ældste *svenske* mindesmærker med denne rune, da Etelhemsmykket, Upsala-øksen og Gommor-stenen ikke har den; det samme gælder Sølvesborg-stenen, der slet ikke hører til de ældste indskrifter, hvorom et andet sted; Konghellstaven har jeg omtalt.

I Norge har Tune-stenen den 5 gange, Stenstad 1 gang, Reidstad 2 gange, Orstad 1 gang, Tomstad

1 gang, Bratsberg 1 gang, og så er vi færdige med Norges mindesmærker.

Af de *danske* indskrifter har Thorsbjerg skjoldbugle den 1 gang, Thorsbjerg dupsko 2 gange, hövlen fra Vimose 1 gang, Gallehus 2 gange. Hermed er vi færdige med denne rune; det er de eneste steder på de hidtil bekendte mindesmærker, fundne i Norden, hvis indskrifter i det hele er utvivlsom sikre, hvor vi finder denne rune.

Vi vil nu sé, hvorledes Y på disse 33 steder kan passe i «systemet»; vi finder da:

I) i nævneform ental:

- 1) nævneformsendelsen -ar (Möjebro 2 gange*, Krogstad 1 gang, Tanum 1 gang, Varnum 2 gange, Lindholm 2 gange, Tune 1 gang, Stenstad 1 gang, Reidstad 2 gange, Orstad 1 gang, Thorsbjerg dupsko 1 gang, guldhornet 1 gang).
- 2) nævneformsendelsen -r (Istaby 1 gang).
- 3) nævneformsendelsen -ir (Istaby, Berga, Bratsberg, Thorsbjerg dupsko og guldhornet hver 1 gang).
- 4) nævneformsendelsen -ur (Tomstad 1 gang).

II) i ejeform ental:

- 5) ejeformsendelsen -or (Tune 1 gang)**.

III) i nævneform flertal:

- 6) nævneformsendelsen -er (Tune 1 gang)**.
- 7) nævneformsendelsen -ir (Tune 1 gang).

IV) i genstandsform flertal:

- 8) genstandsformsendelsen -or (Varnum 1 gang).
- 9) genstandsformsendelsen -ar (Istaby 2 gange).

*) også i slutn. af 1ste linje antager jeg nemlig, at der skal læses -ar, ikke -ir.

**) idet jeg holder mig til Bugges formodning oplinger og til hans forklaring af singoster.

V) endelig i to forholdsord:

10) aftar (Tune 1 gang, Istaby 1 gang).

11) ubar (Varnum 1 gang).

Når vi nøjere grammatisk vil bestemme de her opregnede former, hvori R forekommer i slutningen, har vi:

1) nf. ent. hak. af *a*-stammer med bevaret stammeudlyd, altså med endelsen *-ar* 15 gange og uden stammeudlyd 1 gang endelsen *-r* alene (på den yngre Istaby-sten).

2) nf. ent. hak. af *ja-* (eller *i-*) stammer på *-ir* 5 gange.

3) nf. ent. hak. af *u-* stammer på *-ur* 1 gang.

4) ef. ent. huk. af *a-* stammer på *-or* 1 gang.

5) nf. flert. hak. af et tillægsord endende på *-er* 1 gang.

6) nf. flert. huk. af en stamme på *-tar* endende på *-trir* 1 gang.

7) gf. flert. huk. endende på *-or* 1 gang og på *-ar* 2 gange (den yngre Istaby-sten).

8) endelig R brugt i slutning af forholdsordet aftar 2 gange og i ubar 1 gang.

Alt dette passer ganske fortrinlig med det af prof. S. så forhadte «system»; det er alt netop som det skal være efter «skolens» regler. At jeg af de 33 steder, hvor runen Y med sikkerhed findes på de ældste mindesmærker sér mig istand til at forklare de 31, vil man vel ansé for tilstrækkeligt, såmeget mere som det 32te (hövlen) ikke kommer i strid med mit «system», eftersom jeg der ikke kan læse, hvad der står mellem P...Y; men det kunde jo godt være et navn på *-ar* eller *-ir* som Tunestenens *vivar*; det 33te sted endelig (Thorsbjerg-skjoldbugle) har jeg foran sagt min mening om. Efter det her udviklede kan jeg betrakte spørgsmålet om betydningen af Y på de ældste mindesmærker i Norden for afgjort med fuldkommen, uimodsigelig sikkerhed. — Det

er ikke min hensigt ved denne lejlighed at give nærmere fortolkning af mindesmærkerne i det enkelte; jeg ønsker at opsætte dette såvelsom en udførligere fremstilling af sprogform o. s. v., indtil slutningen af prof. S.s værk foreligger offentligheden. Jeg skal derfor heller ikke spilde min tid på en yderligere strid med prof. S. om de her behandlede spørgsmål. Kun en slutningsbemærkning må det derfor ved denne lejlighed være mig tilladt at gøre til prof. S. Gennem hele prof.s afhandling mod mig går der et indgroet had til noget, der af prof. kaldes «skolen», «den tyske filologiske skole», hvortil jeg da regnes; prof. kan ikke finde ord, der er hårde nok, når det gælder at bekæmpe denne skoles kætterske lærdomme. Navnet har prof. imidlertid selv døbt skolen med; hvad han forstår ved tysk filol. skole, tyske filologer, er det, der i den nyere tid er almindelig bekendt under navnet «sammenlignende sprogvidenskab, komparativ filologi». Prof. hader denne videnskab, og det med god grund, da det er den, der så hurtig og afgørende har slået alle hans skønne fantasier til jorden, såat der ikke er bleven sten på sten tilbage af den hele bygning. Ja, jeg tilstår gerne prof. S., at jeg hører til denne videnskabs dyrkere, den videnskab, der dog af prof. med endel uret stemples som tysk, da den for de gotiske sprogs vedkommende blev grundlagt af vor udødelige Rask, men rigtignok ført videre af den med alle sine fejl højtbegavede og geniale J. Grimm, for det videre studium af alle «jafetiske» sprog blev grundlagt ved Bopps store skarpsindighed og kombinationsgave og senere ført videre af forskere som Schleicher, Curtius o. s. v., for kun at nævne de største navne på mænd af den retning i «skolen», til hvilken jeg har sluttet mig, den videnskab, der vel kun er omtrent 50 år gammel, men som dog i den tid har vundet de største sejre og ikke mindst netop ved tolkning af gamle ubekendte indskrifter. Prof. S. har vist hørt tale om, hvorledes Lassen, Burnouf og Rawlinson netop ved hjælp af denne videnskab uafhængig

af hinanden på samme måde tolkede kileindskrifterne fra Akhæmenidernes gamle rige; prof. S. véd måske også, at to danske sprogforskere, hvoraf den ene atter var skolens grundlægger, R. Rask, og den anden endnu er en af vor højskoles største prydelser, har knyttet deres navne til disse indskrifteres tolkning. Ingen af de her nævnte mænd var Tyskere, det er ikke nogen særlig tysk filologi, den har strakt sig ud over hele Evropa og har overalt en mængde dyrkere; hvad den allerede har udrettet i den korte tid, hvori den har levet, varsler om en stor fremtid, og som den engang vandt sin store afgørende sejr ved tolkningen af kileindskrifterne i Persiens gamle sprog, således vil den atter ofte vinde sejre ved at fortolke gamle indskrifter og ved at tilintetgøre fortolkningsforsøg, der trodser de sikkreste sprogløve og kun hører hjemme i fantasiens verden. Når derfor prof. S. til slutning udtaler den formodning, at jeg om 30 år véd langt mindre end nu, så skal jeg vel vogte mig for at optræde som spåmand med hensyn til mig selv personlig 30 år frem i tiden; men ét véd jeg med sikkerhed nu, og det er, at videnskaben (eller i professorens sprog «skolen», «den tyske filologi») længe inden de 30 års forløb vil være kommen såvidt, at enhver, der beskæftiger sig med nordisk sproghistorie vil kende disse indskrifter og deres sprog ligeså godt som de yngre runeindskrifter nu er kendte, og får da om de af prof. varslede 30 år tilfældig en læser prof. S.s og mine afhandlinger i hånden, vil han sikkert undre sig over, at det for så få år siden kunde være nødvendigt for alvor at gøre indsigelse mod påstande som de af prof. S. fremsatte.

Januar 1868.

EN EMAILERET BRONCESKAAL FRA DEN ÆLDRE JERNALDER.

(Kjøbenhavns Oldsagsamling C. 93.)

Af C. ENGELHARDT.

(Hertil Tavle II.)

Blandt mange vigtige Forøgelser, som Museet for de nordiske Oldsager har faaet i Aaret 1867, er der en emaileret Bronceskaal, funden ved Tørvskær i sex Fods Dybde i Maltbæk Mose ved Malte, et lille Stykke nord for Kongeaaen og omtrent midtvejs mellem Ribe og Kolding¹). Mosen skal være en 80 Tønder Land stor, deri medregnet en lille Sø i dens Midte. Denne Skaal, som er prydet med antike Mønstre af Løvværk og Takker i forskjelligfarvet Email, der er af en smuk Virkning, er $2\frac{3}{4}$ Tommer høi og af $4\frac{1}{4}$ Tommers Tværmaal i Aabningen; dens Bund dannes af en meget tynd Bronzeplade af $2\frac{3}{4}$ Tommers Tværmaal, der i Oldtiden er indsat i Stedet for den oprindelig vistnok tykkere Bund; den fandtes nedsat i et Lerkar, af hvilket kun den nederste Del er bevaret. I Nærheden opgravedes nogle ubetydelige Stykker af Yderskallen af et Oxehorn.

Allerede den Omstændighed, at den fandtes saa dybt i Mosen, gjør det rimeligt, at den er fra Oldtiden, thi Middelalders Sager træffes neppe i den Dybde. De antike Motiver i Prydelserne gjøre det endvidere naturligt at henhøre den til det Afsnit af vor Oldtid, hvor vi træffe romerske Konst- og Industrigjenstande, om end ikke i forholdsvis stort Tal, jevnside med en overveiende Mængde barbariske, gammel-gotiske Sager og med enkelte Gjenstande, i hvis Former og Prydelser de to Kulturstrømninger ligesom brydes, saa at det er vanskeligt at sige, til hvilken Side de helst bør regnes. Et andet Udtryk for de to Grundtræk i vor

¹) I samme Mose er der tidligere fundet to Broncelurer — se Ant. Tidsskrift for 1861, Side 24 og 25.

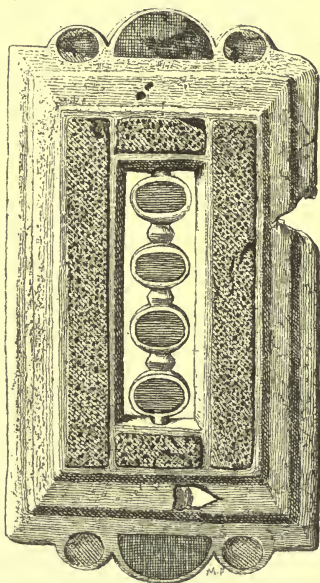
The British Museum

REGINA VICTORIA REGINA ANGLIÆ ET FRANCIÆ

W. & A. G. & Co. London

ældre Jernalder ere Indskrifterne, der som bekjendt enten ere med latinske Bogstaver eller med de ældste hidtil kjendte Runetegn. Men Skaalen har ingen veiledende Skrifteegn; Brudstykkerne af Lerkarret, hvori Skaalen var nedsat, give ingen sikker Oplysning om Alder og Oprindelse, og blandt vore egne ældre Jernalders Oldsager er den hidtil enestaaende. De eneste Eksempler, vi derfra have paa, at Emailkonsten har været øvet af Datidens Folk, ere fire aldeles ens Broncespænder, fundne ved Gravningerne i 1865 i Vimose paa Fyn; se vedstaaende Figur og jevnfør i disse Aarbøger for 1867, Side 255; de ere af temmelig raat Arbejde, uden antike Mønstre og synes bestemt at høre til den gotiske Side af vor ældre Jernalder og henimod dennes Slutning i fjerde eller femte Aarhundrede af vor Tidsregning. Om disse Spænders indre, langagtig-firsidede Aabning ere Border af gul og sort Mosaik-Email, der bestaaer af Smaadele af en glasliggende Masse, som ere sammenbrændte indbyrdes og i Metalpladens Fordybninger. Indlægningerne derimod i de fire fritstaaende Ovaler i Midten og i de tre halvrunde og ovale Hulheder foroven og fornedden paa Spænderne ere virkelige émaux champlevés i røde, grønne og blaa Farver.

Emaileret Broncespænde fra Vimose. $\frac{1}{4}$.

Email¹⁾ er et med metalliske Oxyder farvet Glasstof, som flydende heldes paa den Overflade, det skal pryde. Er

¹⁾ Hebræernes haschmal (nævnt hos Ezechiel); Grækernes electron; — smaltum, émail, Schmelz.

der, som det her er Tilfældet, med Meisel eller ved Støbningen frembragt Huulheder og Fordybninger paa Overfladen, bestemte til at modtage Emailen, kaldes den og den dermed prydede Gjenstand *émail champlévé*¹⁾. Efter de nyeste Forskninger²⁾ er denne Konst oprindelig østerlandsk, i Brug hos Ægyptere, Grækere og Etruskere; men allerede mere end 200 Aar før Christus synes den at være ophørt i Grækenland, og Romerne øvede den ikke. I det Mindste lader Plinius den uomtalt, og Philostrat siger i sine *Icones* (I, 28) ved Beskrivelsen af en Vildsvinejagt og Hestetøiets smukke Udstyrelse og Farvepragt, at »Barbarerne ved Oceanets Bredder« (og dermed forstaaes efter Plinius' Geografi de keltiske Folkefærd i Britannien og Nordfrankrig) »helde disse Farver paa glødende Erts; de klæbe sig fast og blive haarde som Sten, saaledes at Tegningen, som de fremstille, holder sig godt.« Forfatteren var Græker og kaldtes ved Begyndelsen af tredie Aarhundrede til det romerske Hof af Septimius Severus' Hustru; han havde vel neppe fremhævet Barbarers Konstfærdighed i Emailering, som øiensynlig er ment med nysnævnte Ord, hvis Konsten havde været kjendt i Rom eller i Grækenland paa hans Tid. Hans Ord om at denne Konstflid øvedes af Barbarerne ved Oceanets Bredder ere blevne stadfæstede ved en vis Klasse af engelske Oldsagfund, i hvilken emailerede Gjenstande ikke ere sjeldne. Disse Fund høre til den yngste keltiske³⁾, eller som den af nogle Forfattere kaldes, romersk-britiske Periode, der har flere Grundtræk fælles med vor

-
- 1) Andre Emailer som *cloisonné* — indlagt mellem tynde Mellemvægge af Metal, relief, og det egenlige Emailmaleri vedkomme os ikke her, da de dels overhovedet ikke høre til Oldtiden, dels ikke til det Tidsrum af den, som vi her tale om.
 - 2) Navnlig af A. Labarte i hans »histoire des arts industriels au moyen-âge« Paris 1862—64.
 - 3) Pladerne XIV til XX i Kemble's af A. W. Franks udgivne »horæ ferale«, London 1863, give en Udsigt over nogle af de vigtigste Minder om denne Kultur.

ældre Jernalder; den indeslutter saaledes i sig Jernets første Fremtræden i England, er uden organisk Forbindelse med den forudgaaende Bronzealder, og skjønt Oldsagerne, af hvilke vi hente Kundskab om den, oftere ere fundne sammen med romerske Gjenstande, vise de dog ikke tydelige Spor af klassisk Paavirkning. Det er uden Tvivl, at fordybet Emailarbejde var i almindelig Brug blandt Briterne i denne yngste keltiske Periode.

Et Sidestykke til Maltbækskaalen er fundet ved Bartlow i Essex¹⁾ i en Gravhøi, der bestod af vandrette Lag af Jord og Kalk af mellem nogle faa Tommers og omtrent en Fods Tykkelse og indesluttede en Egetræskiste af langagtig firkantet Form, i hvilken vare hensatte: en Del Glaskar, tildels af Flaskeform — det ene af dem fyldt med brændte Menneskeben —, to Bronzekar, en Br. Lampe, en Br. Leirstol til at lægge sammen, to Strigilis af Bronze, et lille Lerkar og en emaileret Bronceskaal, som senere er gaaet tabt ved en Ildebrand, men hvis nære Slægtskab med den i en dansk Mose fundne er umiskjendelig. Det engelske Gravsted hører efter de i lignende Fund truffne romerske Mønter til andet Aarhundrede. Skaalen har vel antike Motiver i sine Prydelsers Form, men det særegne og uromerske er, at Email er anvendt. Da den sidstnævnte Konsts Frembringelser netop vare gængse i Lande, hvor den Afdøde vel har levet sine sidste Aar, kunde det være passende, at sligt et eiendommeligt Minde om Landet var med blandt Gravens Udstyr.

Der er ogsaa en emaileret Skaal fra Pymont, som skal omtales med et Par Ord²⁾. Den laa et Par Fod under Jorden ved et Kildevæld og *«i dens Nærhed»* romerske Mønter og Fibulæ af romerske og romersk-barbariske Former, hvilke Gjenstande antoges nedlagte til forskjellige Tider som

¹⁾ Archaeologia britannica XXVI, 300, [Jvfr. ogsaa samme Værk XXV, XXVIII og XXIX.

²⁾ Efter Jahrbücher d. Vereins v. Altherthumsfreunden im Rheinlande, 38,47 (for Aar 1865).

Offringer til Kildenyumfen. Skaalen, hvis Form er forskjellig fra det danske og det engelske Eksemplars, bliver af Labarte henført til 11te Aarhundrede, medens Andre mene, at den er fra Oldtiden.

Maltbæk Skaalen er sikkert nok fra Oldtiden, og dermed er eet Skridt gjort til dens rigtige Forstaaelse. Dens store Lighed mod Bartlow Skaalen, der af A. Labarte opføres blandt »émaux occidentaux primitifs«, gjør det ogsaa sikkert, at den er fra vor ældre Jernalder og vel rimeligst fra denne Periodes tidligste Tid. Om dens Oprindelse, romersk eller barbarisk, vil der jo vistnok endnu i nogen Tid være forskjellige Meninger, thi det er endnu meget vanskeligt at bestemme, hvormegen Indflydelse romersk Konst og Konstfærdighed har havt paa Barbarerne i Riget selv og ved dets vidtstrakte Grændser, og hvormeget »Barbarerne« have vidst ikke blot at bevare deres Eiendommeligheder i forskjellige Retninger, men ogsaa at virke paa deres mægtige Modstandere. Man er undertiden vistnok altfor hurtig til, fordi der træffes utvivlsom romerske Gjenstande i et samlet Fund, strax at erklære det hele for romersk. Med Hensyn til Emailarbeider have vi Philostrats Yttring om, at Konsten øvedes af Barbarer og paa den anden Side den samtidige romerske Literaturs Taushed om indenlandske Emailarbeider ligesom ogsaa Manglen paa dette Slags Arbeider blandt romerske Oldsager, der dog forøvrigt i saa mange Menneskealdrer have været Gjenstand for en særdeles Opmærksomhed. For os vilde det Østerlandske ved Skaalen ikke være paafaldende eller overraskende, da mange kosteligt damascerede Jernvaaben fra vore Moser og fremfor Alt Sølvhjelm fra Thorsbjerg Mose føre Tanken netop i den Retning¹).

¹) En emaileret Jernhjem i Louvre-Samlingen, funden i et gammelt Leie af Seinefloden. skal ogsaa have et bestemt udpræget østerlandsk Udseende og tilskrives af V. Le Duc (i Revue archéologique for 1862) en Høvding for en af Attilas Horder, altsaa Midten af fjerde Aarhundrede.

UDSIGT OVER MUSEET FOR DE NORDISKE OLDSAGERS TILVÆKST I AARENE 1863—67.

AF CONR. ENGELHARDT.

(Numrene i Klammer henviser til Samlingens Fortegnelser).

Der er oftere yttret Ønske om at faae en Fortsættelse af de Udsigter over Museets Forøgelse, som tidligere ere blevne meddelte i Oldskrift Selskabets Skrifter. Mange mindre betydelige Fund, som ikke egne sig til at gjøres til Gjenstand for særskilte Beskrivelser, kunne dog paa denne Maade blive kjendte i lettere Udkast med oplysende Afbildninger, samstemmende Fund, som ere eller ved Leilighed kunne blive nyttige for Forskningen, stilles sammen og saaledes snarere komme i det rette Lys. I »Antiquariske Annaler«, 3 og 4 Bind findes den første Fortegnelse over Samlingens Vækst; den gaaer fra 1816 indtil 31 August 1827. I disse Aar var Forøgelsen 1730 Nr., som Stykke for Stykke ere beskrevne i den Orden, hvori de indkom. Nu vilde det være et særdeles vidtløftigt og dog neppe hensigtssvarende Arbeide at lade Museets omhyggeligt førte Fortegnelser trykke som det dengang skete uden at samle Stoffet under større Oversigter. I »Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed« findes dernæst »Efterretninger om nordiske Oldsager«, navnlig for Tidsrummet 1828—35, med Findestederne som Hovedafdelinger, altsaa efter Amter, Herreder, Sogne osv. Endelig indeholde Aarsberetningerne fra det kgl. nord. Oldskrift-Selskab Meddelelser for Aarene 1838—50, ordnede i to Afdelinger: *Hedenold*, som indbefatter Sten-, Bronze- og Jernalderen, og *den kristelige Tid*, som deles i ældre og yngre Middelalder og den nyere Tid. Og dermed hørte Meddelelserne om Samlingens jevnlige Forøgelse op.

Det vilde fordre større Plads, end Aarbøgerne kunne indrømme, paa engang at give en om end kortfattet Udsigt

for Tiden fra 1851 indtil nu, naar det skulde gjøres med nogen Nytte og ikke indskrænke sig til en enkelt af Kulturperioderne, der alle kunne gjøre Fordring paa vor Opmærksomhed. Der er derfor valgt et mindre Tidsrum, de fem sidste Aar, i hvilke Forøgelsen er indført i Fortegnelserne under henved 3000 Nr.; maaske bliver der ad Aare Leilighed til at give en Udsigt over Forøgelsen for Aarene 1851—1863.

Dette Tidsrum har, som det allerede kan sluttes af det anførte høie Tal, været særdeles vigtigt for den nationale Samling. Foruden den sædvanlige aarlige Tilgang, som ved sin jevne Tiltagen vidner om, at Sands for Oldsagernes Bevarelse mere og mere udbreder sig i alle Kredse, er der kommen mange usædvanlige Forøgelser. Blandt disse maa først anføres den afdøde Kong Frederik den syvendes Privatsamling, som blev skjænket Museet af Lensgrevinde Danner. Den bestod af en Mængde smukke og mærkelige Stensager, af flere meget lærerige samlede Fund af Broncesager og, for den ældre Jernalders Vedkommende, navnlig af et lille men godt Udvalg af de to store sønderjydske Mosefund fra *Thorsbjerg* og fra *Nydam*, saaledes at dog ogsaa nogle af disse mærkelige Minder fra det gammel-danske Land, som nu ikke længere er vort, have fundet Plads i den nationale Samling, hvor de ikke vel kunde undværes uden at savnes stærkt. Det vigtige Fund fra en Gravhøi ved *Sollested* paa Fyn ¹⁾ og to sjeldne Vikingesværd ²⁾ vare Berigelser for den yngre Jernalder. Afdelingen for Middelalderens og den nyere Tids Vaaben blev ligesom nyskabt ved Tilvæksten fra den kongelige Privatsamling, og der kom kort sagt til næsten alle Museets forskellige Afdelinger nyttige og vigtige Gjenstande i et Tal af henved 7000 Nr., som vare samlede i den korte Tid

¹⁾ Beskrevet med Afbildninger i Antiquarisk Tidsskrift 1861, Side 16; og i Illustreret Tidende III, 259, af I. I. A. Worsaae.

²⁾ I. I. A. Worsaae, i Illustreret Tidende II, 291.

siden 1860 indtil Kongens Død i 1863, efterat en omtrent ligesaa stor Samling af danske Oldsager var gaaet tilgrunde ved Frederiksborg Slotsbrand den 17 December 1859.

Udbyttet af de planmæssige Undersøgelser, som efter Museets Foranstaltning ere blevne foretagne i to fynske Moser, *Kragehul* ved Flemløse og *Vimose* ved Odense, var ligeledes meget betydeligt. Det sidste Fund, som ved de i Aaret 1865 udførte Gravninger kan ansees for sluttet, afhjalp desuden et Savn, som var blevet følelig for Samlingen i Kjøbenhavn, navnlig efterat de to sønderjydske Mosefund vare fremkomne og indlemmede i den Flensborgske Samling, det nemlig, ikke at have et stort samlet Fund fra den ældre Jernalder, hvis Tid med nogen Sikkerhed kunde bestemmes, og om hvilket da mange mindre Fund kunde grupperes efter deres Tidsfølge. Slige større samlede Fund ere nyttige, netop fordi man tør antage, at hvad der er nedlagt samlet ogsaa maa være omtrent samtidig af Oprindelse eller da i det mindste have været i Brug omtrent til samme Tid. Ved Spørgsmaal om Tid og Anvendelse af enkeltvis fundne Oldsager faaer man ofte Veiledning netop af de større, indholdsrige Fund.

Som en tredie vigtig Tilvækst maae de Gjenstande nævnes, som efter Opløsningen af Skulptursamlingen i 1866 afgaves til Museet. Det var navnlig Tiden efter Reformationen, som derved fik en god Forøgelse af Drikkekar og Huskar, Kameer, udskaarne Elfenbenssager, en sjelden Samling af Uhre, flere Møbler og huslige Gjenstande.

Et vigtigt Skridt til lettere Overblik af Mindesmærkerne var Flytningen af Runestene og andre større Sten-Mindesmærker fra Rundetaarn og Trinitatis Kirkegaard. Ved den fortjente Oldforsker Ole Worms vistnok velmente Foranstaltning vare nemlig ved Aar 1652 en Del Runestene fra Landets forskjellige Egne sendte til Kjøbenhavn, hvor de bleve hensatte ved Trinitatis Kirke. Efter den store Ildebrand 1728 fik de en sørgelig og barbarisk Medfart, idet

flere af dem forsvandt og, som man formoder, bleve brugte blandt andet som Grundstene i en-af de nærliggende Gader (Aabenraa). De fire tiloversblevne bleve lang Tid efter opstillede i Nicher paa Rundetaarns Gang, hvor de imidlertid ikke havde godt Lys. I 1866 bleve disse og de senere tilkomne endelig efter Etatsraad Worsaaes Foranstaltning flyttede ned i Oldsagssamlingen og smukt opstillede i Forsalen og et tilstødende Værelse, hvor de have saa godt et Lys, som det for Øieblikket kan skaffes. De ere nu let tilgængelige for Enhver, som har Interesse for disse sproglige Mindesmærker, og den bedre Plads, de nu have, vil vistnok bidrage sit til, at flere beskjæftige sig med deres Tydning, end det hidtil har været Tilfældet. Dertil ere de nu komne i nær Forbindelse med hvad der iøvrigt er levnet fra den Tid, til hvilken de høre, og til hvis Belysning de yde et saa væsenligt Bidrag, og staae ikke længere som et afbrudt og enkelt Led i Rækken af vore Kulturminde.

Ogsaa i Museets indre Liv have de fem sidste Aar været en bevæget Tid. Den 21de Mai 1865 døde dets velfortjente Bestyrer, Konferentsraad C. J. Thomsen, som havde seet dets første Barndom i Aarhundredets Begyndelse, da det endnu kunde rummes i nogle Skuffer i et Værelse bag Universitets-Bibliotheket paa Rundetaarn, som i 1832 havde flyttet det til fem Værelser paa Christiansborg Slot, og derfra i 1853 atter til dets nuværende Lokale i Prindsens Palais. Ved hans utrættelige og varme Omsorg for dets Forøgelse og Ordning var det blevet til en rig, harmonisk udviklet og for sin Tid vel ordnet Samling, og han vaagede vedholdende over dets Interesser til alle Sider. I sine sidste Leveaar modtog han paa Museets Vegne den Samling, som Kong Frederik den syvende havde tilveiebragt. De øvrige større Forøgelser, de fynske Mosers Udgravning, Skulptur-samlingens Opløsning og Fordeling og Runestenenes Flytning falde derimod i den nuværende Bestyrers Tid.

Og i den falder ogsaa Samlingens nuværende Ordning og Opstilling, som ved Siden af andre Arbeider er skreden rask frem, og som nu (i Marts Maaned 1868) er gennemført i sine Hovedtræk. Den bringer større Klarhed og bedre Oversigt over det rige Stof, gjør det lettere fremtidig strax at indordne nye Forøgelser og maa i alle Henseender betragtes som et betydeligt Fremskridt. Omordningen var nødvendig, ikke blot for at skaffe Plads til den store og usædvanlige Tilvækst, som Kong Frederik den syvendes Samling og de store Mosefund have givet, men ogsaa for at komme ind paa nye Veie, som Videnskabens Fremskridt gjorde det ønskeligt for Samlingen at betræde, da de gamle ikke længere syntes at strække til. Der var en Tid, da man gik ud paa at tilveiebringe store Rækker af ensartede Oldsager; samlede Fund bleve derfor adsplittede og hvert Stykke stillet sammen med lignende Gjenstande, som havdes iforveien. Og dog maa ogsaa Thomsen, skjönt han intetsteds har udtalt det og maaske er bleven ledet af sit vidunderlige Blik og Følelse af det rigtige snarere end af klare Grunde og Beviser, have bygget sin Fremstilling af de tre efter hinanden følgende og saa væsenlig forskellige Kulturperioder netop paa de samlede Fund, som han vel havde i Hænde og indførte i Fortegnelserne, men som ikke bleve holdte sammen i Museet. Man vil vide, at et af de første, maaske det første Fund, som blev opstillet samlet, var det vigtige Indhold af Egekisten fra *Bolderslev* ved Aabenraa¹⁾, og at dette var i 1848. Suiterne eller Rækkerne tilfredsstillede imidlertid ikke længe efterat de først havde gjort deres Tjeneste og navnlig blandt andet oplyst om mange Gjenstandes Brug og udryddet urigtige Meninger som f. Eks. den, at Stenøxerne vare Tordenstene og Symboler o. s. y. Men nu ere vel alle enige om, at det væsenlig er de samlede Fund, som der skal bygges paa til Oplysning

¹⁾ Beskrevet i Nordisk Tidsskrift III, 283.

om Kultur, Sæder og Skikke, navnlig i de Tider, som ligge forud for ethvert endog nok saa svagt Spor af skreven Historie. Ved den nye Ordning har Opmærksomheden været henvendt paa at opfylde denne Fordring til et velordnet Arbeidsstof. Og den kunde fyldestgjøres uden i nogen væsenlig Grad at svække de større Rækker af ensartede Gjenstande, som ogsaa have deres Betydning; thi der var nok til begge Dele. Naar Gjenstandenes Tal engang bliver stort nok, og de fornødne Arbeider kunne blive udførte, vil heller ikke den Fordring til en velordnet Samling kunne afvises, at den maa byde Leilighed til Undersøgelser om mulige Forskjelligheder i Kulturudviklingen i Danmarks forskjellige Egne. Enkelte Eiendommeligheder ere berørte i det Følgende, f. Eks. Egekistefundene, større Samlinger af Ravsmykker, Jordfæstelse og Ligbrand i den ældre Jernalder o. s. fr. I flere af Samlingens Afdelinger er en slig topografisk Ordning allerede nu gennemført. Indenfor de større Rammer ere atter Affaldsdynger og saakaldte «Kystfund» udskilte fra Gravfundene og dermed nærmest beslægtede Gjenstande; i Broncealderen ere større Mark- og Mosefund opstillede for sig, Gravfundene for sig; Mellemjernalderen er skilt fra den ældre Jernalder, og til Veiledning for de Besøgende er der sat Overskrifter ved Indgangene og over mange af Skabene.

Ved Slutningen af 1867 vare Gjenstandene indførte i Museets Fortegnelser under 27614 Nr.; det virkelige Tal er imidlertid meget større, da mange enkelte Nr. indbefatte flere Stykker.

Museet er ordnet saaledes:

- 1ste Hovedafdeling: den hedenske Tid med sine Underafdelinger:
- a. Stenalder (Kjøkkenmøddinger og Kystfund, Værksteder (?), Mark- og Mosefund, Gravfund samt enkeltvis fundne Oldsager).

- b. Bronzealder (Gravfund ved Menneskeskeletter og ved Levninger af brændte Lig, Mark- og Mosefund).
- c. Jernalder: Den ældre fra omtrent Midten af tredje Aarhundrede af vor Tidsregning til hen i femte Aarhundrede; Mellemjernalderen til heni ottende Aarhundrede; den yngste Jernalder til omtrent 1030, ved hvilken Tid Kristendommen kan antages at have været almindelig udbredt i Danmark. I de tre nysnævnte Tidsrum ere Gjenstande fra Grave, fra Marker og fra Moser samlede, ethvert Slags for sig og tillige i større topografiske Delinger: Sjælland, Fyn, Nørrejylland og Sønderjylland.

II^{den} Hovedafdeling, den kristelige Tid, som indbefatter:

- a. Den ældre Middelalder eller Rundbuestilens Tid indtil omtrent ved Aar 1300; b. den yngre Middelalder eller Spidsbuestilens Tid indtil Reformationen 1536, med sine Delinger: Kirken og det borgerlige Liv; c. den nyere Tid indtil Enevælden 1660.

Det er vanskeligt at trække aldeles skarpe Grændser for en Samling, og denne standser heller ikke brat ved 1660, men bevarer ogsaa fra Tiden efter Enevælden enkelte Gjenstande, som f. Eks. Vaaben, der have tilhørt berømte Mænd, Almuesmykker, Møbler osv.; og det er et særegt Held, at vi, ved Siden af den oldnordiske Samling og som en Fortsættelse af den, paa Rosenborg Slot have en historisk Samling, der omfatter Enevældens Tid her i Landet og bevarer mange betydningsfulde Minder, som uden blivende Sted let kunde være gaaet tabt.

Stenalder.

En ny Kilde til Kundskab om Stenalderens Kultur ere Affaldsdynger eller Kjøkkenmøddinger, hvor tilhuggede Flintredskaber og forarbejdede Bensager træffes mellem betydelige Lag af Østersskaller og andre Levninger af Datidens Fødemidler, og de saakaldte «Kystfund», som

væsenlig indeholde blot tilhuggede men uslebne Flintredskaber af simple Former. Disse Slags Fund ere opdagede paa mangfoldige Steder i Danmark, navnlig ved Kattegatets Kyster, og deres Tal forøges stadigt.

I de sidst forløbne Aar er der saaledes opdaget:

1. En Affaldsdyngge ved *Hanstedbro* ved den vestlige Ende af Nordstrand, en Vig af Horsens Fjord (20450—55, 21321—26). Fra den haves: en Del Skrabere, Flækker, Meisler, Brudstykker af Lerkar, Hjortetakker, marvkløvede Knogler af Kronhjort, Vildsvin og Fugle, samt Skaller af Østers og Blaamuslinger.

2. Paa den lille *Æskholm* ved Samsø er der formodentlig ogsaa en Affaldsdyngge; af den ere optagne: en Flække, et tresidet Boreredskab, nogle raat tilhuggede Stykker, Fliser og Affald — alt af Flint — samt Skaller af Østers og Blaamuslinger (A 238). Stedet er endnu ikke nærmere eftersøgt.

3. Fra den bekjendte, nu næsten bortkjørte Dyngge ved *Bilidt* nær Frederikssunds Færgegaard¹⁾ er indkommen en lille Efterslet (A 296—8): en saakaldet Planke, Flækker og raa Tilhugninger, af Flint—ildskørnede Stene, samt Østers- og Snegleskaller og en Dyreknogle.

4. «Kystfund» fra *Æskholmen* i Samsøs Østfjord (A 225—37). Over hele Øen, der er omtrent atten Tønder Land stor, fandtes spredte: Blokke, Flækker, Skrabere, smaa tresidede Øxer, Bor, Knuder og raat tilhuggede Stykker samt Fliser og Affald — alt af Flint —; maaske Levninger af et Værksted for Tilhugning af Flintredskaber. Enkelte af Sagerne ere ildskørnede.

5. Hvad der er opsamlet paa *Magleø* i Bodalsmosen ved Nidløsegaard, nord for Sorø (20704—33, 21979—90, 22362 og A 285—7), kan henføres til Flintblokke, som ere bleve benyttede til Afspaltning af Flækker, mange

¹⁾ Videnskabernes Selskabs Oversigter 1851.

Flækker (Knive), Skrabere, trekantede Kiler, meiseldannede Redskaber, «Knuder» samt enkelte Brudstykker af slebne Redskaber — alt af Flint. Disse Oldsager findes spredte over hele Øen og, efter den af Etatsr. Worsaae foretagne Undersøgelse, navnlig i smaa, tragtdannede Fordybninger med kulsort Jord, blandet med Levninger af Trækul og Aske samt Skaar af tykke Lerkar, i hvis Masse grovt Grus er indættet. Hullerne ere aabenbart gamle Kogesteder, og ligesom Findestedet saaledes ikke er en sædvanlig Affaldsdyngge, kan Fundet heller ikke siges at være et «Kystfund», skjønt Oldsagernes Form og Forarbejdning vise Samtidighed med begge disse Slags Fund. Det stemmer med Hensyn til de Omstændigheder, under hvilke det er fremkommet, en Del overens med Hesseløsamlingen (se Side 95) og bliver maaske nærmest at anse for et ældgammelt Værksted for Flintsager.

Som fælles Eiendommelighed for Flintsagerne fra begge disse Slags Fund, Affaldsdynger nemlig og Kystfund, kan det fremhæves, at de næsten udelukkende kun ere raat tilhugne og uden Spor af Slibning, at de ere smaa og vel som oftest bestemte til at sættes i Indfatninger og skæftes, og at Formerne, med Undtagelse af Flækkernes, ere væsenlig forskellige fra de Stensagers, som Gravene indeholde. De have næsten udelukkende været benyttede som Egværktøi: Øxer, Knive, Meisler, Bor o. s. v. Skrabere træffes sjældent i Kjøkkenmøddinger.

Den nye Side af Stenalderen, som viste sig i begge Slags Fund, hvilke navnlig fremkom i stor Mængde mellem Aarene 1850—60 dels ved Etatsr. Steenstrups og Worsaaes, dels ved Leirekomiteens Undersøgelser, er bleven opfattet fra to Synspunkter; flere have deri set Minder fra en ældre, raare og mindre udviklet Tid af Stenalderen, en Modsætning til den Tid, som hvis mest fremtrædende Eiendommeligheder vi have Jættestuerne og de deri fundne større og ofte slebne Redskaber. Andre betragte disse Fund som

hidrørende blot fra en anden Side af et for hele Stenalderen i sine væsenlige Træk fælles Kulturliv; det kan altsaa gjerne være de samme eller dog samtidige Mennesker, som have dannet Affaldsdyngerne, henkastet eller tabt Kystfundene og bygget Jættestuerne og Dysserne ¹⁾). En væsenlig Forskjel foruden den mellem raat tilhugne og smukt slebne, mellem gennemgaaende smaa og ofte forbausende store Flintsager, skulde den være, at Dyngedannerne kun havde eet Husdyr, nemlig Hunden, medens den yngre Stenalder, som Etatsr. Worsaae er tilbøielig til at troe, skulde have kjendt nogen Kvægavl. Om der end efter de baade i Nord og Syd, i Sverig og i Sveits, gjorte Fund ²⁾) synes at være Sandsynlighed for, at ogsaa vort Stenalders Folk mod Periodens Slutning og i Kulturens fuldeste Udvikling har kjendt andre og flere Husdyr end Hunden, have dog vore egne Undersøgelser ikke endnu bragt noget afgjørende Bevis for Kjendskab til Kvæghold eller Kornavl i den nordiske Stenalder.

Siden den om Stenalderens Tvedeling førte Meningsudveksling blev sluttet, ere ingen nye og afgjørende Kjendsgjæringer fremkomne. Derimod ere alle enige om, at der maa tillægges dette Kulturtidsrum en lang Varighed her i Danmark. Derom vidner blandt andet ogsaa den næsten utrolige Mængde Oldsager, som efter mange Tiders Ødelæggelser og en ikke ubetydelig Udførsel til fremmede Lande, navnlig til England, endnu ere tilbage i offentlige og private Samlinger; andre komme stadigen frem af Jordens Skjød,

¹⁾ Se den mellem Etatsr. Steenstrup og Worsaae forte Discussion om, hvorvidt Stenalderen efter disse Fund kan deles i et ældre og et yngre Tidsrum: Videnskabernes Selskabs Oversigter fra 1848—61; Worsaae, om Danmarks tidligste Bebyggelse, 1860; Steenstrup, Menneskeslægtens tidligste Optræden i Europa (Universitets Program) 1862.

²⁾ Se herom Kellers Beretninger om Pælebygningerne i Sveits og Antiquarisk tidskrift för Sverige I, 262 o. flg.

og der er ingen Aftagen kjendelig i den aarlige Mængde, men vel snarere det modsatte. Et saadant længere Tidsrum kan ikke have været uden Forandringer. Fredelige Paa-virkninger, eller organisk Udvikling af det givne, eller maaske ogsaa Indvandring maae sikkert have fundet Sted, og Forandringen vil være foregaaet i en af to Retninger, den maa have været til det bedre eller til det værre med Hensyn til Arbejdsdygtighed, Formsands og hvad andre Færdigheder man kan se af vore Stensager, at Folket har besiddet. Det er imidlertid vist, at Udvikling og Forandring ikke er ensbetydende med Fremskridt; det sees f. Eks. paa Jernalderens Minder. Og den Hjælp, vi for disse sidstes Vedkommende have i fremmede Oldsager, navnlig Mønter, til at bestemme enkelte Funds Alder og dernæst gennem Ligheder og Uligheder paavise en gradvis Udvikling af Kulturen, savnes aldeles i Stenalderen, saa at vi her maae gaae en anden Vei for at se, hvad der muligen er det yngste.

Ligesom man paa nogle Steder i Sydeuropa ret klart kan paavise Broncealderens Slutning gennem saadanne Fund, som vise eiendomlige Former fra Broncetiden, blandede med Egværktøi (som Sværdklinger og Knivsblade) af Jern¹⁾, synes der ogsaa her i Danmark at være Overgangsfund mellem Stenalderen og Broncealderen. Henhen tør regnes store Stenkister, der ere ligesom en Efterligning i en mindre Maalestok af Stentidens Jættestuer, og som indeholde ubrændte Menneskelig og Broncesager. Herhen høre saadanne Fund, hvor Broncesager findes i Forbindelse med Stenhamre af Former, som ogsaa ere opdagede i Jættestuer, og som altsaa gjøre det sandsynligt, at de ere omtrent samtidige med den store Mængde ofte udmærkede Øxer, Knive, Spyd, Benredskaber og hvad andet nævnes kan af

¹⁾ Hallstatt og flere nord-italienske Fund.

Jættestuernes sædvanlige Indhold, og at disse altsaa i det hele taget høre til Stenalderens Slutning hos os. De Fund, som her ere hentydede til, ere vel ikke ret mange, heller ikke alle lige tydelige, men dog altid nok til at bringe det til en høi Grad af Sandsynlighed, at Bronceulturen, hvad enten den nu skyldes Indvandringer eller ei, har truffen Stenalderen paa Høidepunktet af dens Udvikling. Ogsaa den Omstændighed synes at være et talende Vidnesbyrd herfor, at Stenalderen intetsteds, saavidt hidtil kjendes, findes saa stærkt udviklet som netop her i Norden. Vore Knive og store Meisler for Eksempel (jvfr. Side 102, 19—21) vække Forundring i Udlandet, hvis tilsvarende Stykker ere mindre og mindre vel forarbejdede. Formodenlig ligger Grunden deri, at Stenalderen hos os har været noget længere end hos sydligere Folkeslag og faaet Tid til at naae en høiere Udvikling, større Arbejdsdygtighed og mere Herredømme over det vanskelige Arbejdsstof, som i Reglen skulde bruges, nemlig Flintstenen.

Naar Jættestuerne og Dysserne med deres Indhold af Vaaben og Egværktøi og andre Redskaber hos os høre til et Tidsrum nærmest henimod Broncetidens Begyndelse og vel ogsaa strække sig ind i denne og altsaa i nogle Tilfælde kunne være samtidige med den, — og naar de i Affaldsdynger og »Kystfund« opsamlede Flintstykker væsentlig maae have tjent til Egværktøi, men dog ere saa meget forskellige i Former, Størrelser og Arbejdsmaade fra dem, der kjendes fra de førstnævnte Findesteder, synes det rimeligt at forklare disse Forskjelle ogsaa som Forskjelle i Tid. Men fordi man synes berettiget til at skjelne mellem et ældre og et yngre Tidsrum indenfor Stenalderen, hvis Varighed vi gjerne kunne sætte til eet eller flere tusind Aar, er det ikke sagt, at Overgangen mellem dem skulde være brat. Flere Grunde synes tværtimod at tale for en gradvis Overgang mellem hvad der for os stiller sig som det ældste

og som det yngste. Heller ikke er man kommen saa vidt, at man ved hver enkelt Oldsag kan sige, om den hører til en ældre eller yngre Afdeling af Stenalderen. Men det er allerede et vigtigt Skridt fremad, hvis Hovedtrækkene i Udviklingsgangen ere rigtigt paaviste saaledes, at der af det raare og mindre udviklede er fremgaaet en Kultur, som har efterladt sig et saa storartet Minde som Jættestuerne. Endnu er meget gaadefuldt ved den Tid, som Kjøkkenmøddingerne og Kystfundene høre til, og til en tarvelig Belysning af den «ældre Stenalder» mangle endnu Gravsteder fra den Tid; saameget have imidlertid de ofte omtalte Affaldsdynger blandt andet bragt næsten til Vished, at Urbeboerne ikke vare Kannibaler.

Vi gaae nu over til et eget Slags Fund, Sporene som det synes af Værksteder for Tilslagning og Hugning, Slibning og øvrige Forarbeidelse af Flintsager. Jevnfør Side 88, Nr. 4 og 5.

6. Paa den store med Stene oversaaede Sandslette paa Øen *Anholt* mellem Sandklitterne og de græsgrøede høie Bakker, bag hvilke Byen ligger, er der ved en Eftersøgning af Kand. V. Boye i 1866 og før og efter den Tid navnlig ved Pastor Carlsens Omhu opsamlet en stor Mængde Flintsager¹⁾ (7338—42, 11574—82, 12824—38, 13613, 21226—30, A 145—214, A 355—64). Da Findestederne oftere ere eftersøgte, kan Anholt Fundet give et Begreb om hvilken Mængde Gjenstande der paa flere Steder her i Landet ligge spredte paa Jordens Overflade, og nogle Talstørrelser ere derfor ikke uden Interesse. Det indeholder: 328 Blokke til Afspaltning, 570 Flækker, 366 Skrabere, 140 smaa trekantede Øxer, 50 Meisler og meiseldannede Redskaber, 105 raat tilhugne Øxer, 5 halvrunde Stykker med Eg, 24 raat tilhugne runde Stykker («Knuder»),

¹⁾ Jevnfør ogsaa Antiquarisk Tidsskrift 1849, 213.

48 tilhuggede Fliser og Flækker, 114 raat tilhuggede Stykker, som vanskelig lade sig beskrive, 3 tilhugne Øxer, 50 Brudstykker af slebne Øxer, 2 Brudstykker af bedre tilhugne Spydspidser, 2 Brudstykker af tilhugne Smalmeisler, 33 trekantede Pilspidser, 36 Brudstykker af lignende, og en ganske overordenlig Mængde sønderbrudte Flækker og andet Affald, fremkommet ved Tilhugning af Flintredskaber. Flere af Sagerne vare ildskørnede. Gjenstande af Graasten ere ikke fundne. Paa nogle Stykker seer man, at Feil i Hugningen eller i selve Arbeidsstoffet have afbrudt Arbeidet og saaledes vel bevirket, at Stykkerne bleve bortkastede som ubrugelige. Disse Ting findes pletvis spredte over Sandsletten og navnlig paa og ved smaa Jordhøie, dækkede med ildskørnede Rullestene, og som, efter Pastor Carlsens Undersøgelse, ikke ere opkastede af Menneskehaand. Hr. Pastor Carlsen fremhæver endvidere som eiendommeligt, at hvert forskjelligt Slags Flintredskab har ligesom sin Plads. Saaledes samledes over to hundrede Skrabere og skraberdannede Redskaber af ham paa en kun 70 til 100 Kvadrat-Alen stor Plet tæt øst for Byen. Sammen med Skraberne fandtes en Mængde Affald af Flinttilhugning og enkelte ildskørnede Stene, men iøvrigt ingen andre Redskaber. Ildsteder har man ikke truffet, saalidt som Lerkar eller Levninger af Dyr, som tjente til Føde for Øens daværende Beboere. — Legationssecretair C. C. A. Gosch har gjort mig opmærksom paa, at det allerede for henved 200 Aar siden var bekjendt, at der var Rigdom af »trekantede Flintstykker« (Flækker) paa Anholt. Ole Borch har nemlig i 1676 meddelt følgende til det af Thomas Bartholin udgivne Tidsskrift: »Acta medica et philosophica Hafniensia«, vol IV, p. 177:

Trekantede Flintstykker fra Anholt.

Denne Ø hæver sig i Codans Bugt; lille og berygtet for mange Skibbrud, er den mærkelig derved, at der ved Efterøgning paa dens Kyster findes en uendelig Mængde sorte,

hvide og brogede Flintstykker skjulte i Sandet, sex Fingerbreder lange, een Tomme brede, alle trekantede, ligesom spidsede ved Menneskehaand og som oftest saaledes tilskærpede, at de kunde have tjent til Israeliternes Om-skærelse, som efter Josvas Paabud skulde foretages med Stenknive. I denne vor Jernalder tjene de til andet Brug; thi naar de med Hamren ere huggede i passende Stykker, meddele de hurtig Ild til Geværlaasen og tjene som Tønder til Krigernes Ildrør.

(Silices Anholdini triangulares. D. Olai Borrichii.

Insula hæc porrigitur in sinu Codano, minuta illa quidem, et naufragiis multorum infamis, uno hic laudanda, quod si quis arenas littoris ejusdem scrutetur, infinitos reperiat silices nigros, albos, varios, in sabulo hinc inde sepultos, ad sex transversos digitos in longitudinem protensos, latos digitum unum, omnes triquetros ac si manu artificis fuissent acuminati, et lateribus plerumque in illam aciem excitatis, ut Josuæ servire potuerint cultris saxeis filiorum Israel circumcisionem imperanti. Nunc ferreo hoc seculo in alios vocantur usus: malleo enim in frusta convenientia divisi stlopetorum rotulis ignem prompte ministrant, et fomitis incendiarii loco fulmineis bellatorum tubis ancillantur.)

7. *Hesselo* i Kattegatet, fire Mile nord for Sjælland, er ligeledes rig paa Stensager, men de findes der under noget egne Forhold (20221—6, 20356—8, 21207—10, 22308—17 og A 439—475). Øen er omtrent hundrede Tønder Land stor. Efter Fyrinspektør Groves og navnlig efter afdøde Marinelieutenant Mariboës Undersøgelser findes Sagerne paa temmelig høie og steile Skrænter paa Øens sydøstlige Pynt og ved Foden af Skrænten langs hele Øens Kyst. De ligge pletvis i Lag paa ni til atten Tommers Tykkelse og paa undertiden 80 Fods Længde under Græstørvæn, der kan være omtrent en Fod tyk. Fundet bestaaer navnlig af Flintsager: 15 Blokke til Afspaltning af Flækker; omtrent 130 Skrabere og Flækker dels til høire,

dels til venstre Haand; over 200 Fliser med tilhuggede Kanter; henved 100 store, næsten firsidede, uformelige Øxer eller Hamre, mellem henved 4 og $11\frac{1}{4}$ Tommer lange — paa mange af dem er der ved Slag og Hug omtrent paa Midten frembragt en Indknibning, der vel har tjent til at fæstne Skaftet (Dobbeltøxer) — 65 Bor og Meisler; 20 Kugler, der maaske som visse Mærker synes at tyde paa have været brugte til at støde og knuse med; flere halvmaanedannede Redskaber, det største $5\frac{1}{2}$ Tommer langt og 4 Tommer bredt; flere smaa trekantede Øxer; en raat tilhuggen, hjertedannet Harpunspids, en tresidet Pilspids og en meget betydelig Mængde Affald fra Tilhugning af Flint; en beskadiget og gjennemboret Sandstensskive; 2 Slibestene (7 og $7\frac{1}{3}$ Tommer lange); Brudstykker af flere omhyggeligt tilhugne Spydspidser af Flint, af slebne Flintøxer og af Graastenshamre, det ene med begyndt Hulboring; — samt mange Skaar af Lerkar, ofte prydede med indridsede Streger og med Huller, der ikke gaae helt gennem Karrets Sider. Lieutenant Mariboe opsamlede 158 Skaar med Prydelser og mente, at de større Kar maatte oprindeligt have været af mellem 15 og $18\frac{1}{2}$ Tommers Tværmaal i Aabningen. Hist og her fandtes Knøgler af Sælhunde; de vare tildels itubrudte, havde Mærker af skarpe Redskaber og vare svedne af Ild. Der opdagedes derimod ingen Østersskaller eller Levninger af andre spiste Dyr, end Sælhunde, som endnu talrigt samle sig paa et Stenrev nordvest for Øen; ligesom der heller ingen Bensager ere opdagede. Blandt de fundne Oldsager ere flere ildskørnede. Hist og her fandtes store Ildsteder, en fastliggende Rullesten nemlig med mindre Stene lagte omkring den, eller en lille Brolægning til at henstille Karrene paa. Omkring slige Ildsteder, af hvilke det største var sex Alen i Kvadrat, fandtes mange smaa ildskørnede Stene, deriblandt ogsaa Brudstykker af slebne Kiler, og gjerne ogsaa Potteskaar i Mængde; ligesom ogsaa Jorden var blandet med Kulstøv og Kulstumper. Flintfliser og andet Affald fandt

Lieutenant Mariboe paa mange Steder i Dynger og navnlig om en eller anden stor Sten.

8. Paa *Helnæs*, en Halvø ved Assens af omtrent samme Størrelse som Anholt, har Skolelærer Runge i flere Aar samlet hvad der paa dette begrændsede Omraade kom frem paa Overfladen, naar Markerne vare pløiede, og navnlig paa en Mark, som syd for Møllen høiner sig omtrent 24 til 30 Fod over Havet, mod hvilken den har en steil Skrænt (21910—42, A 490—543): Flækker, Skrabere og Øxer, Meisler, Bor, halvmaanedannede Stykker og en Mængde forskjellige andre Redskaber.

9. Ved *Valløby* (Kjøge) er der paa Præstegaardens Mark ved Pramaaen opsamlet en Mængde trekantede smaa Øxer, skedannede Skrabere, Flækker, saakaldte »Knuder« samt Brudstykker af slebne Øxer, — alt af Flint (20436—49, 20679—703). Marken er omtrent fire Tønder Land stor.

10. Et andet Værksted for Tilhugning af Flintsager er truffet paa Marker ved *Vester Egesborg* ved Nestved (21348, 22321, A 82—88, A 130—4)¹⁾. Dyrelevninger og Lerkar ere ikke fundne, men vel enkelte raat tilhuggede Flintstykker (Meisler), nogle Flintflækker og en lille Øxe, huggen af et slebet Redskab. Fortrinsvis synes det dog at have været Skrabere, som ere blevne tilhugne der. Af dem er der opsamlet over 250 Stykker og tillige flere Blokke til at spalte dem af. De laae i et fra den omgivende Jordmasse forskjelligt Slags Jord i Pletter paa et Par Alen i Firkant. Gjenstandene ere givne til Samlingen af Gaardfæster Peder Jørgensen i Vester Egesborg.

11. En Mængde Brudstykker af slebne og uslebne Flintredskaber samt Kugler af Flint ere opsamlede paa *Rengegaards* Mark i Stevns (20761—64.); og flere lignende Findesteder kjendes, men de have endnu ikke givet et saa betydeligt Udbytte som ovennævnte.

¹⁾ Se herom i disse Aarbøger I, 305.

Det fælles ved alle disse Fund er den store Mængde Flintsager, som ligge spredte over et begrændset, ikke ret stort Omraade og ikkun dækkede af Græstørven eller Flyvesandet. Paa Hesseløen og paa den Side 88,⁵ nævnte Magleø omtrent midt paa Sjælland træffes ogsaa andre Spor af Menneskelivet, nemlig Kogesteder. De franske Fund, som nærmest kunne sammenstilles med vore fra Anholt, Helnæs o. a. ansees for Levninger fra Flintsagers Tilhugning paa vedkommende Steder, og vore Fund blive vel ogsaa nærmest at betragte som saadanne Levninger, omendskjønt de mange færdige og brugelige Gjenstande — to Hundrede Skrabere f. Eks. paa een Plet! — kunne vække nogen Tvivl om, hvorvidt hele Sandheden er truffen, naar man betegner dem som Værksteder. Det er imidlertid værdt at lægge Mærke til, at det kun ere saadanne simplere Redskaber som navnlig Flækker og Skrabere, der findes i større Mængde. Slebne Øxer og Knive ere næsten altid kun tilstede i Brudstykker, altsaa mislykkede og ubrugelige eller sønderbrudte. Det er vanskeligt at sige, til hvad Tid disse Fund høre. Paa Steder, hvor Betingelserne for et godt Værksted vare forhaanden, have Slægter maaske i en lang Række af Aar afløst hinanden, og der er intet Bevis, end ikke nogen Sandsynlighed for, at alt det, der henligger paa slige Steder, skulde være ganske samtidigt. Derimod ligge alle disse Fund afgjort indenfor Stenalderen, og en Del af deres Indhold taler ogsaa for en senere, yngre Tid af denne Kulturperiode.

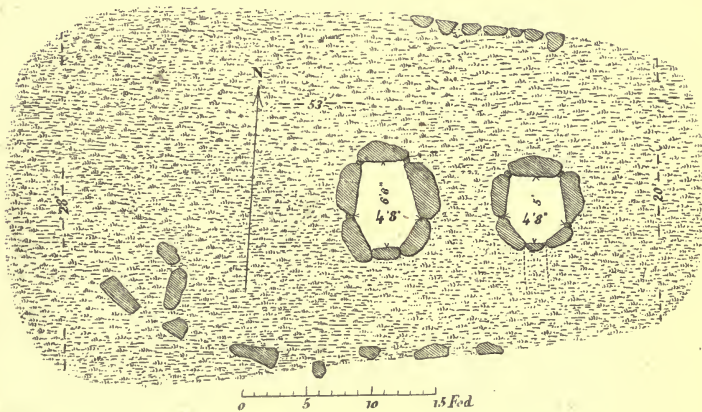
Blandt mærkeligere Gravfund fra de fem sidste forløbne Aar nævne vi følgende:

12. En Langdysse med Jættestue ved *Hammer* i Præstø Amt (21107—40).¹⁾

¹⁾ Beskrivelse af V. Boye i *Annaler for nord. Oldkyndighed og Hist.* 1862, 323.

13. Paa en Langdysse paa *Tommerup* Mark ved Grønnesøgaard nær Frederiksværk fandtes to Stenkamre, der husede flere Menneskeskeletter i en med Stene stærkt blandet Jordfyld. Dyssen var 53 Fod lang fra Øst til Vest og af omtrent 25 Fods Middelbrede fra Nord til Syd, (se vedstaaende Grundplan, Fig. 1, som er optagen af Arkitekturmaler J. Kornerup.) I det ene af Kamrene fandtes: en Flintøxe,

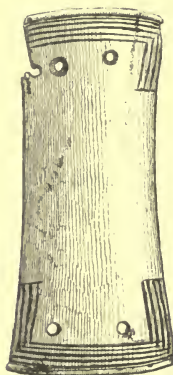
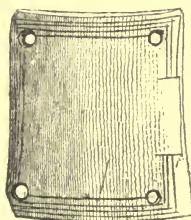
Fig. 1.

en Hulmeisel af Flint, to Øxhamre af Graasten, tre Flint Spydspidser og Brudstykker af lignende, en lille Ravperle og et Lerkar. Det andet noget mindre Kammer, som blev undersøgt af Etatsr. Steenstrup og Worsaae, indeholdt: en sleben Flintøxe, en Spydspids af Flint, nogle Ravperler og Brudstykker af gjennemborede Hundetænder samt af Lerkar. (22081—95.)

14. »Stendysse eller ovalt Stenkammer med Indgang» — paa *Helnæs* Mark ved Assens (A 97—101.) Langs Sidestenene indeni Kamret og ved svage Spor af Menneskeben optoges følgende Oldsager: Fire Øxer, en Smalmeisel, fire Flækker, — af Flint — samt et ubestemmeligt Stykke af

en finkornet rød Sten (se Fig. 2) $3\frac{1}{2}$ Tr. langt, $1\frac{5}{12}$ til $1\frac{8}{12}$ Tr. bredt og med fire Huller. Dette Stykke er ikke eneste i sit Slags. Museet havde alt iforveien to noget lignende, men af Ben og med kun to Huller; det ene afbildet i Wor-saaes Nordiske Oldsager Fig. 85; de ere fundne i Stenkister paa fem til sex Fods Længde og femten til atten Tommers Brede i en Gravhøj paa Langeland.¹⁾ I enhver af Kisterne vare to Skeletter, ved hvilke forøvrigt Intet fandtes. Senere er et lignende Stykke af rød finkornet

Fig. 2. $\frac{1}{2}$.Fig. 3. $\frac{1}{2}$.

Sten fundet sammen med nogle Stensager og Ravperler ved Gaarden Stensbjerg ved Sønder Hoptrup, syd for Haderslev. (Fig. 3). - Det er 2 Tr. langt, $1\frac{1}{2}$ Tomme bredt og har fire Huller, et i hvert Hjørne.

15. I en stor Jættestue paa *Bygholms* Nørremark ved Horsens (A 411—15) fandtes ved Levninger af flere Menneskelig en smukt tilhuggen Flintdolk, fem Spydspidser af Flint mellem $5\frac{1}{2}$ og $12\frac{3}{8}$ Tr. lange og en Flintflække, tilhuggen som Skraber langs den ene Kant. I Høiens østlige

¹⁾ Annaler for nord. Oldk. og Hist. 1840, 166.

Side stode Urner, der indeholdt brændte Ben samt Knive og Niptænger af Bronze. (B 151—3.).

16. To til tre Alen under Toppen af »Ventehøi» — paa *Heinstrupgaard's* Mark ved Roskilde — men flere Alen over det oprindelige Jordsmon var en Kiste af omtrent sex Fods Længde sat i Retning V—Ø af utilhugne Stene, hvis Mellemrum vare udfyldte med Fliser; den var dækket med middelstore Sten Overligger, og dens Bund var strøet med Sand. I den laa et Menneskelig med Hovedet mod Vest; ved Skuldrene stode to raat arbejdede Lerkar, det ene af Bægerform med Indknibning tæt under Mundingen og af $5\frac{1}{2}$ Tr's Høide; ved høire Haand laa en Flintdolke. Desuden optoges af Kistens Indre tre Flintdolke, den ene med fir-sidede Haandtag. Kisteformen, som minder om de Side 107—9 under Nr. 32 til 37 anførte Gravsteder fra Bronzealderen, Kistens ringe Størrelse i Modsætning til Jættestuernes, dens Plads oppe i Høien og de deri indeholdte Oldsager, alt dette synes at tale for, at den hører til Stenalderens Slutning. (A 328.)

17. Et andet Gravsted, der vel ogsaa tør regnes til den Tids Slutning, er truffet i en Høi ved *Nybøllegaard* i Smørum Sogn ved Kjøbenhavn (20995.) Det var en Kiste, sat af temmelig flade Stene, otte Fod lang. I den laa et Menneskeskelet og ved dettes høire Skulder en temmelig flad Øxhammer af Sten.

18. Et hidtil i sit Slags enestaaende Fund fremkom ved en af Kammerraad Jørgensen for Kong Frederik den syvende foretagen Undersøgelse i en Høi paa *Rammediget* i Nærheden af Lemvig (27268), hvor der mellem Levninger af et brændt Lig fandtes nogle Flintsager, nemlig fire Pilspidser, en Flise med tilhuggede Sider og en Spydspids, hvilke Gjenstande ere stærkt brændte.¹⁾

¹⁾ Omtalt i Antikv. Tidsskrift for 1861, Side 11.

En meget betydelig Mængde Stensager ere fundne og findes endnu stadigen enkeltvis i Moser og paa Marker som Vidner om, at Folket har færdedes vidt og bredt over hele Landet. De fleste af vore største og mest udviklede Stenoldsager, Øxer, Dolke, Knive, Spyd osv., ere trufne saaledes enkeltvis og under Omstændigheder, som gjøre det indlysende, at de maa være tilfældigen tabte eller nedlagte, men derimod ikke oprindelig have hørt med til Indholdet af Gravsteder, hvorfra de da senere ved Jordarbejder og Jevning af Høie skulde være blevne spredte over Markerne. Mange af disse Pragtstykker vidne endvidere om den store Fuldkommenhed, som Stenalderen med sine smaa Midler har naaet til her i Norden, hvor den uden Tvivl har faaet bedre Tid til at udvikle sig, end i andre europæiske Lande; de staae ligesom et Slags Forbilleder for den senere ligeledes kraftige og ligeledes noget eiendommelige Udvikling i Vikingetiden, hvor Vaaben, Ridetøi og Runestene have et vist storartet og særeget Præg, ligesom det er Tilfældet med Stenalderens Minder fra dennes Slutning, med Jættestuernerne nemlig og de større veltilhuggede og velslebne Oldsager. Blandt saadanne Pragtstykker fremhæve vi:

19. En Hulmeisel af Flint, sleben paa alle fire Sider og ikke mindre end $16\frac{1}{4}$ Tr. lang. (A 374.) Den skal være fra Egnen ved *Vordingborg*.

20. En Graastens Kniv eller Meisel med Haandtag, Form som Worsaaes Nord. Olds. Fig. 27; den er 10 Tr. lang og er funden i Jorden i *Gjerum* Sogn ved Frederiksbavn (21257.)

21. En usædvanlig stor Fuglepil af Ben, $11\frac{1}{4}$ Tommer lang, med fire store Modhager i den ene Side, er fra en Mose i Nærheden af *Frederikssund* (A 378.), og en lignende Pil, men kun omtr. 6 Tommer lang, af Form som »Nord. Olds.« Fig. 75 skal være fra Egnen ved *Frederiksborg* (A. 119.)

Af større samlede Mosefund omtales følgende:

22. I en Dybde af fire til sex Fod i *Hæbelstrup* Mose i Hallund Sogn ved Aalborg (22203) fandtes elleve halv-runde Flintredskaber samlede, mellem $5\frac{1}{2}$ og 8 Tommer lange, Former omtrent som »Nord. Olds.» Fig. 58. De ere alle forsynede med Saugtænder, alle med en eneste Undtagelse fuldstændige og alle uden tydelige Spor af Slid eller Brug. Fundet blev overladt Samlingen af det historiske Selskab i Aalborg.

23. I en lille Tørvmose i Storskoven ved *Donse* (Hørholm) opgravedes i en Dybde af to til tre Fod og ved Siden af en stor Egestub syv Øxeblade af Flint dels blot tilhuggede dels slebne, mellem $4\frac{1}{2}$ og 10 Tommer lange. (A 477—481).

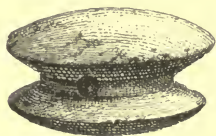
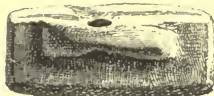
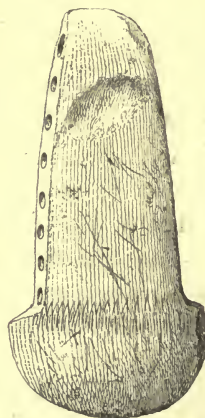
24. Et andet samlet Fund af 13 Flintredskaber er fra en Mose ved *Sandbjerg* ligeledes i Nærheden af Hørholm (A 482—9). Det bestaaer af: en ualmindelig stor Raspe eller Spydspids med Saugtænder ($12\frac{1}{2}$ Tr. lang), to smaa Meisler, den ene sleben, den anden kun tilhuggen — og ti smaa Øxeblade. Begge disse Fund ere Gaver fra afdøde Konferentsraad Forchhammer.

Undertiden træffer man ogsaa Stenoldsager i Jordhøje, men udenfor mulige Gravsteder i disse, som det f. Eks. var Tilfældet i

25. en Høi ved *Freilev* nær Aalborg (20747—49.), hvor man fandt et Stenrug, i hvis Hulning der laae en Spydspids af Flint, Halvdelen af en sleben Flintøxe og nogle Ravperler. Truget, som blev slaaet itu til Brostene, skal have været omtrent fire Fod langt og, paa henvend tre Fods Længde og i en Dybde af en ni Tommer, have været udhulet i en glat aflang Runding. Et lignende Stenrug eller rettere Halvdelen af et saadant, én stor Graasten nemlig af 19 Trs. Længde med en Hulhed af $8\frac{1}{2}$ Trs. Dybde, 16 Trs. Længde og 11 Trs. Brede, er fundet paa *Omo* (22329).

Endvidere skulde man nævne nogle mærkelige, samlede Fund af Ravsmykker. De fleste større Samlinger af Ravsager fra Oldtiden ere hidtil komne fra Jylland, hvis Kyster vel have været rige paa Rav. Den største, som Museet har, er saaledes fra en Mose ved Læsten nær Randers og indeholder 4000 Perler og Smykker.

26. Fra Gaardmand *Aggers* Mose ved Kjær, Tørring Sogn, Ringkjøbing Amt, erholdtes henved 1800 Stykker Perler og Hængesmykker af Rav (A 43—50). De laae i et Lerkar, som stod ti Fod dybt i Mosen.

Fig. 4. $\frac{2}{3}$.Fig. 5. $\frac{2}{3}$.Fig. 6. $\frac{1}{2}$.

27. En anden Samling paa henved 200 Stykker er ligeledes vistnok forsætlig nedlagt i Jorden og ikke tabt eller tilfældig kommen deri. (Jevnfør under Nr. 25 det fra en Høi ved Freilev nær Aalborg nævnte Fund). Disse Ravsmykker nemlig, der ere tilskaarne som Cylindre eller af uregelmæssige, naturlige Former, dog i enkelte Tilfælde noget tildannede af Menneskehaand og alle gjennemborede, laae tre Fod dybt i Jorden i et kuglerundt Hul, dannet af flere Smaastene og dækket af en større Sten. Findestedet er paa *Vesterbygaards Brakmark* bag Ravnebjerg Banke (ved

Kallundborg) og tæt ved et Mosehul. (A 392—99). Blandt Smykkerne fremhæves tre med indborede Huller langs Kanterne, et af Form som de i Bronzealderen forekommende flade Dobbeltknapper (Fig. 4) og et, som Fig. 5 viser.

28. Henved 200 hele Ravperler og en Mængde Brudstykker af lignende, af runde eller langagtige Former, opdagedes ved at pløie Resterne af en Kæmpehøi paa *Stagstrup* Mark ved Thisted (A 76—77). Nogle Aar tidligere var der i samme Høi fundet en Stensætning, i hvilken et Broncesværd var henlagt. Det er vel tvivlsomt, om Ravperlerne høre til Stenalderen eller til Bronzealderen.

29. Et ualmindeligt Hængesmykke af Rav af vedstaaende Form (Fig. 6) $4\frac{1}{4}$ Tr. langt, optoges i otte Fods Dybde af en Mose paa *Samsø* (A 102.) Det er gjennemboret for oven, og langs Siderne ere Huller indborede i omtrent $\frac{1}{4}$ Tommes Dybde; den ene af Bredsiderne er prydet med indridsede Streger.

Bronzealder.

Vi omtale først nogle Gravsteder med Indhold, som kunne henføres til et ældre Tidsrum af denne Kulturperiode.¹⁾

30. En Jættestue i »*Bronhøi*« ved *Enslev* i Nærheden af Grenaa, som er bleven benyttet til Jordfæstelse ind i Bronzealderen (B 3).²⁾ Stenkamret var sat af tretten utilhugne Sidestene med tre svære Overliggere, som inde sluttede et Rum af 14 Fods Længde og 5 til 8 Fods Brede, men kun 3 Fod høit. Øverst i dette usædvanlig lave

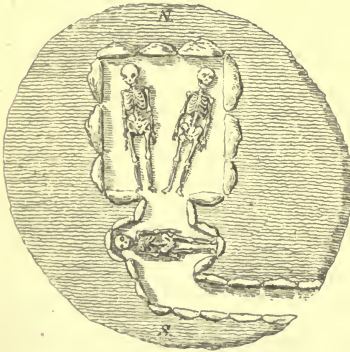
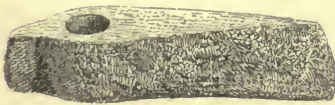
1) Om dens Gravsteder og om dens Deling i et ældre og et yngre Tidsrum henvises til J. J. A. Worsaaes Skrift »Om en ny Deling af Steen- og Bronzealderen« i Videnskabernes Selskabs Oversigt for 1859.

2) Undersøgt og beskrevet af J. Jensen, se Aarbøger for nord. Oldk. og Historie, 1866, Side 207.

Kammer laae ved et Menneskelig en Broncenaal og en lille Perle af Guldtraad, men dybere nede henved tredive Menneskeskeletter med Sten- og Benredskaber og andet for Stenalderen sædvanligt Gravgoods. Gravstedet hører altsaa oprindelig til den sidstnævnte Tid, men er ogsaa blevet benyttet til et ubrændt Lig fra den paafølgende Kulturperiode.

31. Et omtrent jevnaldrende Fund, vistnok ligeledes fra en tidlig Tid af den nordiske Bronzealder, er fra en stor Gravhøi ved *Anslet*, Fjelstrup Sogn mellem Christiansfelt og Haderslev. (B 58—60) I den stensatte, omtrent tre Fod brede Gang til et Jættestue eller et stensat Kammer var der tæt udenfor Indgangen en Udvidelse paa tværs af Gangen, i hvilken et Menneskelig laa og ved det: en Spiral-

Fig. 7.

Fig. 8. $\frac{1}{2}$.

fingerring af dobbelt Guldtraad i sex Omgange; — Brudstykker af et Broncesværd, hvis Fæste er støbt over en Lerkjerne, og som saavidt det kan sees af de bevarede Levninger har havt Form som det i Atlas for nord. Oldk. III, 17 afbildede; — samt en Øxhammer af Sten, 5 Tr. lang (se Fig. 8). Gangens Sidestene vare tre til fire Fod høie. Selve Kamret, hvis Grundplan vedstaaende løse Skitse i Fig. 7 viser, var omtrent firsidet, fem Fod i Kva-

drat og sat af sex omtrent 3 Alen høie Stene med Spidserne nedad og i lidt indadheldende Stilling samt med jevnere Sider mod det Indre; Overliggerne omtales ikke. I Kamret laae to Menneskeskeletter, men ved dem fandtes aldeles Intet.

Vi gaae dernæst over til Grave, hvor det nedlagte bestemt viser hen til Bronzealderen, og som paa Grund af deres mere og mindre regelmæssige dannede Stenkister af omtrent Mandslængde, der ligesom minde noget om Stenkamre fra den foregaaende Kulturperiode, og fordi Jordfæstelse er anvendt i Modsætning til den senere brugelige Ligbrand antages for at høre til den ældre Bronzealder.

32. »Huelhyv« i *Aasted Sogn* ved Skive (B 130—3). Man traf i dens sydøstlige Side en stensat Gravkiste i lige Linie med det omgivende Jordsmon, tæt ved Udkanten, knap fire Fod inde i Høien, og mærkeligt nok noget krum, saa at den følger Høiens Runding. Den var sat af tre Side-stene mod Vest, fire mod Øst, een Sten ved hver Ende og fem Overliggere eller Dækstene, alle med den glattere Side indad mod Graven. Længden fra Nord til Syd var 8 Fod, Bredden ved den nordlige Ende $1\frac{1}{2}$ Fod og ved den sydlige 2 Fod, Høiden $1\frac{3}{4}$ Fod. Dens Bund var lagt med blaalige, skiferagtige Fliser af et Slags, som endnu træffes i Bakkerne ved Stranden paa den nordre og søndre Side af Fur — paa $\frac{1}{2}$ til $1\frac{1}{2}$ Tommes Tykkelse; den største var tre Kvadratfod stor. I Kisten var et syv til otte Tommer tykt Lag Muld, hvori fandtes Spor af næsten opløste Ben, der saae ud til at være kløvede paalangs (jevnfør Fundet Nr. 38 fra Hørbygaard, Side 109), et Broncesværd omtrent som Atlas for nord. Oldk. B III Fig. 17, nemlig med Ringe om Grebspidsen; en Bronzekniv med krumt Blad; Brudstykker af en Br. Niptang; Brudstykker af en Fibula som Nord. Olds. Fig. 228 samt en oval Armring, dannet af en firsidet Guld-stang. Udenom hele Kisten fandtes gult, fedt Ler med indblandede smaa Stene. Fundet indsendtes med omhyggelige Oplysninger fra Skolelærer Strandgaard i Selde ved Skive.

33. Omtrent midt i en Høi ved *Hovstrup* (Henne Sogn nær Varde) stødte man paa et af store Stene dannet, regelmæssigt Gravkammer, 6 Fod langt i Retning Øst til Vest og $2\frac{1}{2}$ Fod bredt, og deri »Spor« af Ben, formodenlig

ubrændte, da brændte Ben holde sig bedre og ere lettere kjendelige som saadanne. Paa Bunden, som var belagt med Smaaastene, laa i det sydvestlige Hjørne Brudstykker af et Sværd eller en Dolk af Bronze, som syntes at have været nedlagt i en Træskede (22134.)

34. Høi ved *Semolle* i Seierslev Sogn paa Mors (B 12—14.) Den indeholdt en af Cement-¹⁾ og Kampesten dannet Kiste paa $4\frac{1}{2}$ Fods Længde og 1 Fods Brede, med Kampestens Overligger. I Jordfylden laae nogle Levninger af Menneskeben — som det formodes ubrændte — en itubrukt Broncedolk med flad Grebtunge og en Dobbeltknap af Bronze med en fordybet Stjerneprydelse. »Ved« det ene Hjørne af Kisten stod et Lerkar og derved laa et Brudstykke af en Flint Spydspids.

35. I »*Tyrhoi*« ved *Bjergby* paa Mors (B 7—9) var en Gravkiste, sex Fod lang og to Fod bred, sat af mindre Kampesten, brolagt med Haandstene og dækket med smaa, flade Cementstene¹⁾. Levninger af Lig omtales ikke; følgende Oldsager optoges: et ufuldstændigt Broncesværd, hvis Fæste er støbt over en Kjerne af brændt Ler, og hvis Form er som Atlas for nordisk Oldkyndighed B III, 17²⁾ — en dobbelt Spiralfingerring af Guldtraad og en itubrukt Br. Haarnaal med rund og flad Knap.

36. Ved en Gravning i »*Havrhoi*« ved *Fredso* paa Mors traf Kjøbmand Schade i den sydlige Side af Høien paa en stensat Grav med Overligger, 6 Fod 11 Tr. lang, mellem $16\frac{1}{2}$ og 30 Tommer bred; dens Bund var lagt med Smaaasten. Paa Bunden af Kisten og omtrent midt i den laae: et Sværd, nedlagt som det synes i Skeden, en Krog til et Sværdbælte, 2 smaa »tutuli«, en lille Meisel

1) Paa Øens Nordkyst findes endnu mange Cementstene.

2) Det Slags Fæster synes at tilhøre en tidlig Tid af Broncealderen. Det er blandt andet ogsaa paa et af de i Egekister fundne Sværd.

med Skafrør, en lang Klemme af usædvanlig Form og en krum Kniv; alt af Bronze, — men ingen Levninger af Lig. (Formodenlig altsaa et Slags Kenotaf) (21020—26).

37. Brudstykker af en Sværdklinge af Bronze samt en Bronzeceit eller lille Øxe, der synes at have haft Øsken, ere optagne paa Bunden af et Gravkammer af 6 Fods Længde (Øst til Vest) og 5 Fods Brede (Nord til Syd) i en Høi ved *Svingelbjerg* By ved Hobro. Paa Kamrets Bund laae desuden nogle Menneskeben. To Rækker reiste Stene dannede Indgangen til Kamret i Høiens sydøstlige Side. (20932—3). Jættestue?

Undertiden har Graven været anlagt i en stor Stendynge og som det synes været dækket af Træplanker, som i følgende to Tilfælde.

38. Paa en Høideryg »*Kulbjerg*« paa *Hørbygaards* Mark ved Holbæk (21331—2) fandtes ved en af Etatsr. Worsaae foretagen Undersøgelse indeni en Jordhøi en anselig Stendynge, i hvilken og paa hvis Bund der var et otte til ti Tommer tykt Lag Kul og Aske blandet med adskillige som det synes spaltede Dyreknogler. (Jvfr. det tidligere under Nr. 32 nævnte Fund fra Aasted.) Derover opdagedes ved opløste Dele af ubrændte (?) Menneskeben en itubrukt, ti Tommer lang Broncedolk. Liget synes at have været dækket af en Træplanke og over denne var et Lag Tang tæt sammenpakket. Høien bestod i de øverste Lag af tæt stampet Ler og var otte Fod høi.

39. Fra en Høi i *Jægersborg Hegn* ved Kjøbenhavn, udgravet af Kong Frederik den syvende i August 1863. (25761—78). Den var 300 Fod i Omkreds og 12 Fod høi; omtrent 10 Fod inde i den fandtes en Kreds af mindre Stene. Ind imod Midten var der en Hob Stene af henved tyve Fods Tværmaal og tre Fods Høide, i hvis Midte Graven var indrettet: et langagtigt, firkantet Rum, ti Fod langt, tre Fod bredt og neppe en Fod høit, med Vægge simpelthen dannede af uregelmæssige Stene, ingen større, end

at en Mand kunde magte den, og formodentlig oprindeligt dækket af Træplanker, da der ikke fandtes Overliggerstene. Overalt ved Siderne og paa Bunden, som var dækket af ganske smaa Rulle- eller Strandstene, saaes Spor af forkullet Træ. Omtrent midt i Graven laae paa et Tværmaal af henved fjorten Tommer Levninger af en tynd, bladagtig Guldbelægning med indpressede Prydelser af vedstaaende Form (Fig. 9) til et tyndt Bronceskjold,¹⁾ som var lagt

Fig. 9. $\frac{1}{4}$.

over et stærkt irret Broncesværd, en Broncekrog til Sværdremmen, af hvilken det anførte »tykke Læder« formodentlig ere Levninger, samt fire smaa Broncestykker af Former som Nord. Olds. 207 men meget mindre; de ere vel altsaa Beslagstykker til Sværdremmen. Over og under Vaabnene

¹⁾ Smaastykker af en lignende Belægning af Guldblik paa et Bronceskjold ere fundne i Kogehøi i Egnen ved Løgstør (22079—80) sammen med Brudstykker af en Bronceklinge.

vare tykke Stykker Egetræ henlagte, formodenlig for at beskytte dem. Længere mod Øst i Graven opdagedes en Paalstav af Bronze med Levninger af Træskaftet; noget derfra en Bronze Meisel og atter noget fra den en stærkt irret Br. Naal. Alle disse Gjenstande vare ligeledes indsluttede eller omgivne af Træstykker. I Gravens vestlige Ende stod et Lerkar, fyldt med Sand. Levninger af Lig synes ikke at være trufne; muligen er Høien med sit oprindelige Indhold lagt til Minde om En, der døde fjernt fra Hjemmet eller paa Havet. (Kenotaf). Det skal endvidere anføres, at der i Høiens øverste Lag fandtes to smaa Stensætninger med brændte Menneskeben og i den ene desuden en lille Bronzekniv med ombøiet Grebtunge. I samme Høi fandtes en Egetræs Lysestage bestaaende af et firsidet fladt Understykke af $4\frac{1}{2}$ Tommers Tværmaal og en Lysepibe af 3 Trs. Høide.

Ubrændte Menneskelig fra denne Tid findes ogsaa henlagte i store og svære undertiden endog dobbelte Egetræskister, dannede af tilhugne, spaltede og udhulede Stammer; Halvdelen af en saadan er fremstillet i »Nord. Olds.« 293. De ere trufne i fjorten Jordhøie i Nørre- og Sønderjylland; det sydligste Findested er Uge ved Aabenraa, det nordligste Sandbækmark ved Flynder Kirke, syd for Lemvig — for gamle Danmarks Vedkommende, thi lignende Grave kjendes fra Ditmarsken, Meklenborg, Bøhmen og Storbritannien.¹⁾ Med den afdøde Konges Samling fik Museet følgende mærkelige Fund af dette Slags:

40. Fra nysnævnte *Sandbækmark* ved Flynder Kirke — se disse Aarbøger 1866, Aarsberetning S. 4 (25743—46).

¹⁾ Nærmere herom kan eftersees i Worsaaes »Slesvigs eller Sønderjyllands Oldtidsminder«, 1865, Side 30 til 36; samme Forfatter i *Illustreret Tid.* 1861, S. 246; A. P. Madsens *Afbildninger*, 5 og 6te Hefte.

41. Fra *Trenhøi* ved *Vester Vamdrup* nær Kolding — se A. P. Madsens »Afbildninger af danske Oldsager«, 5te Hefte. (25725—38.)

42. Fra *Store Kongshøi* paa *Havdrup* Mark ved Kolding, hvor der udgravedes fire Egekister, af hvilke de to vare dobbelte. (25710—24). Madsens Afb., 6te H.

Det synes vel i Almindelighed rigtigt, at disse Egekistefund høre til en ældre Periode af Broncealderen, men de ere neppe jevnaldrende eller samtidige i strengere Forstand. Der findes bestemt udprægede Forskjelle f. Eks. i Sværdenes Former, som vistnok tyde paa Forskjel i Tid. Fundet fra *Nøragerhøi* paa en Mark ved Emmerlev nord for Høier turde være det ældste, da det nærmest stemmer med hvad der kjendes fra store Stenkister med ubrændte Skeletter. Brugen af Egekister har efter de hidtil gjorte Erfaringer været indskrænket til den jyske Halvø.

43. Endelig ere »ubrændte Ben« fundne paa store, flade Stene foroven i en Jordhøi paa Gaarden *Femhøis* Mark ved *Uvelse* i Nærheden af *Slangerup* (B 18—24). Ved disse Ben laae nogle Broncesager: en overbrudt Armring, en Haandletring, to Knapper, en Synaal, en Syl, Brudstykker af en Saug og en »tutulus« — hvilke Gjenstande nærmest minde om hvad der ofte findes ved brændte Ben i Gravkar af Ler.

Blandt de mange forskjelligt indrettede Gravsteder, som indeholde Løvninger af brændte Lig fra denne Periode, nævne vi først Stenkister af omtrent Mandslængde, lignende de nylig Side 107 omtalte. Det mærkeligste af de tidligere Fund af dette Slags er fra en Høi ved *Hvidegaard* ved Lyngby nær Kjøbenhavn¹⁾; det maa ansees for et af de ældste Eksempler paa Ligbrand her i Norden.

¹⁾ Beskrevet af C. F. Herbst i *Annaler for nord. Oldk.* 1848, Side 336.

44. En lignende Stenkiste, 6 Fod lang, var i en Høi paa *Allerupgaardens* Mark ved Holbæk (B 52—53). I den optoges ved »som det synes brændte Ben« et Broncesværd med massivt Hefte og en Del Levninger af Skeden med Tilbehør.

45. I den sydvestlige Side af *Svalhøi* paa *Sienge* ved *Hasle* paa Bornholm (B 70—71) fandtes en stensat Kiste, syv Fod lang, to Fod bred og tre Fod høi, dannet af tre og tre Sidestene, to Gavlstene og tre Overliggere. Midt i den laa en Bunke brændte Ben og derpaa et Broncesværd, som ikke er kommen tilstede, samt to Bronceknive, af hvilke den enes Haandtag endte i et Dyrehoved (Former som «Nord. Olds.» 163 og 164).

46. I en Høi ved *Borregaard* (Løgstør) fandtes et Gravkammer »af Størrelse som en stor Ligkiste.« Deri optoges: et lille Lerkar indeholdende brændte Menneskeben, og et kort Broncesværd, hvis Grebtunge har otte Sømhuller (B. 154—5).

47. Her kunde vel ogsaa, under Henvisning til begge de paa Side 109 under 38 og 39 anførte Fund, omtales et Gravsted i en Jordhøi ved *Tudse* nær Holbæk (25739—42) hvor brændte Menneskeben vare nedlagte i en af Egeplanker dannet Kiste. Ved Benene laae et Broncesværd med spids Angel og Levninger af Træskeden samt en Paalstav (Meisel) af Bronze.

De i det foregaaende omhandlede Gravsteder, større Stenkister af Mandslængde (med brændte og ubrændte Lig), Egetræskister (med ubrændte Lig) og Kister af Egeplanker i større Stendynger (med brændte og ubrændte Lig) vise i det hele taget en vis Lighed i Gravgodset og regnes vistnok med rette til den ældre Bronzealder. Men det maa ikke lades usagt, hvad allerede ovenstaaende kortfattede Uddrag af nogle Beretninger om Fundene ville have vist, at det i mange Tilfælde er tvivlsomt, om Ligene have været brændte eller ei, og endog i nogle Tilfælde, om der over-

hovedet har været Lig i Gravstedet. Ogsaa her trænger man høiligen til flere paalidelige Undersøgelser, inden hele Spørgsmaalet om Udviklingsgangen i Bronze Kulturen kan bringes paa det rene. Planmæssige Undersøgelser burde imidlertid ikke opsættes for længe, thi Høiene forsvinde mere og mere helt, eller der graves dog i dem snart hist og snart her af Nysgjerrighed, øieblikkelig Interesse, som ikke er vedholdende og naaer Maalet, i Forventning om Skatte og af andre Bevæggrunde. Som Materialet nu foreligger, synes det imidlertid at være saa, at Ligbrand vel har været samtidig i nogen Tid med Jordfæstelse, men at mindre Stenkister og smaa Stendynger, der indeslutte brændte Ben, og Lerkar med brændte Ben høre til den yngre Bronzealder.¹⁾

Man træffer nemlig hyppig i Jordhøie smaa Stenkister af en tre Fods Længde, altsaa omtrent halvt saa store som nysnævnte, med Levninger af brændte Menneskeknogler og med Broncesager, som have en noget anden Karakter end de tidligere nævnte.²⁾

48. Et af de mærkeligste af de herhenhørende Fund er fra en Høi paa *Voldtofte* Mark ved Assens i Fyn (20080—84 og 26430—6) med et Gravkammer af tre Fods Tværmaal, opsat af Stenflækker og med en Sten til Overligger. Deri stod en Broncespand, (Fig. 10) fyldt med brændte Ben, og omsvøbt med grovt uldent Tøi med syede Sømme, om hvilket der var lagt en Dyrehud. I Karrets Indre synes der at have været bredet hvidt Linned, og som Laag har formodenlig et nu krumbøiet rundt Stykke Bronze tjent; dette (Fig. 10 a)

¹⁾ Worsaae. En ny Deling af Steen- og Bronzealderen, 1860, Side 25.

²⁾ Det er interessant at sammenligne de smaa symbolske Sværds Former med de virkelige Vaabens, som ere fundne i større Stenkister. Museet har omtrent 50 saadanne smaa Sværd, men ingen blandt dem af de Former, som nu ansees for de ældre. Dermed stemmer det ogsaa, at de hyppig findes i eller maaske snarere ved Urner med brændte Ben.

Fig. 10 a. $\frac{1}{4}$.

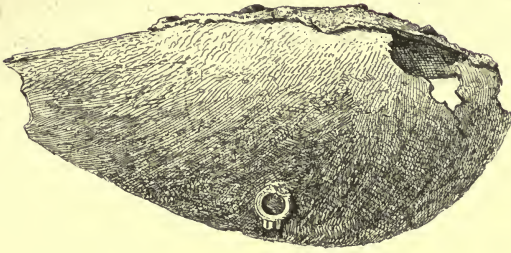

Fig. 10. $\frac{1}{4}$.

Fig. 10—10 a. Fra en Høi paa Voldtofte Mark ved Assens.

har paa begge Sider et temmelig tykt Lag af en brun, harpixonagtig Masse blandet med store uregelmæssige Stykker Rav, og som hyppig findes anvendt i Broncetiden dels som et Slags Kit, dels til Indlægning i Fordybninger paa Vaaben og Smykker, hvor den vel ogsaa ved sin fra Broncen forskellige Farve har tjent som Prydelse. Den findes i store runde og gjennemborede Kager nedlagt i Moser, og Brudstykker af slige Kager træffes mellem andet Gravgoods i Lerkar fra Broncealderen. (Jevnfør Side 119, 52 o. flg. og Side 124, 66). I Spanden vare følgende Gjenstande nedlagte paa de brændte Ben: en Guldarmring, som er hul paa den indvendige Side og ved hver Ende har en udvidet Knap (denne Ring er ikke i Samlingen) — fire Stangknapper af Former som Nord. Olds. 269 (Figuren længst tilvenstre) de to af Guld, de to af Bronze, med S dannede Prydelser — to Bronceknive (Fig. 12 og 13). Som det synes have ogsaa tre smaa fine og tynde Bronceskaale (Fig. 11) af $3\frac{1}{2}$ Tommers Tværmaal været nedlagte i Spanden; af dem ere Brudstykker bevarede; omtrent midtveis paa Bugen ere Overdel og Underdel nittede sammen. Paa Gravens Bund laa endvidere en Broncecelt med Levninger af Træskaftet. (Fig. 14). Spandens og Skaalenes Former saavel som Prydelserne paa Stangknapperne tale for, at dette Fund hører til Broncetidens Slutning.

49. I to smaa Gravkister i »Vedshoi« i *Vedstrup* Sogn nær Roskilde (20505—13), som vare satte af Stene og hver havde en tyk Træplanke som Laag, hvilken atter var dækket med flere Lag Tang, indeholdtes ligeledes brændte Ben samt et Sværd, hvis Haandtag er omviklet med et smalt, tyndt og fladt Guldbaand, en Kniv med krumblad, et lille symbolsk Sværd omtrent som »Nord. Olds.» Fig. 156, en stor dobbelt Knap med Guldbelægning paa Oversiden, en Niptang, et Sylblad og en Naal med tre fremstaaende Knapper paa Hovedet — alt af Bronze.

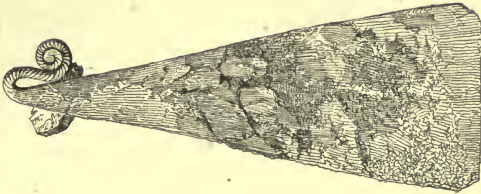
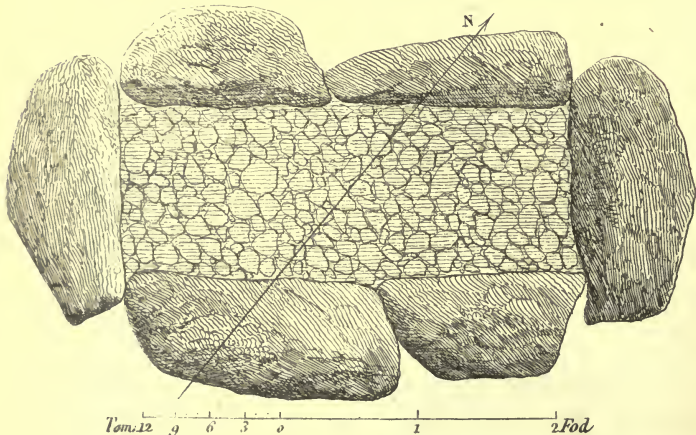
Fig. 12. $\frac{1}{2}$.Fig. 13. $\frac{1}{2}$.Fig. 14. $\frac{1}{2}$.Fig. 11. $\frac{1}{2}$.

Fig. 11—14. Fra en Høi paa Voldtofte Mark ved Assens.

50. I »Skelhøi« ved *Asgaard* mellem Grenaa og Randers (B 74—79), en stor Jordhøi, hvis Fod var omsat med en Stenkreds, stødte man fem Fod under Toppen og syv Fod over Jordsmonet paa en Stendynge, som dækkede en Kiste, der var 3 Fod 3 Tr. lang, 1 Fod 3 Tr. bred og 7 Tommer høi indvendigt Maal og var sat med særdeles Omhu af sex utilhugne Kampestenene med fire Overliggere, der meget nøiagtigt passede sammen, og Fugerne vare desuden tættede med tynde Fliser. (Fig. 15) Bunden var lagt med Haandstene, der vare dækkede med et Lag hvidt Sand, og her laae mellem en

Fig. 15.

Dynge brændte Menneskeben tre Armringe, dannede af brede Bronzebaand, to Spiral Fingerringe af Broncetraad, som begge øiensynlig havde været nedlagte i Graven i en forbukket og fortrykket Tilstand, en Syl og Brudstykker af en Fibula af Bronze samt en lille Perle af mørkegrønt, næsten sort Glas. Det er hidtil saa omtrent den eneste Gjenstand af Glas, som kjendes fra Broncealderen her tillands, og den taler for at Graven hører til en sen Tid. Undersøgelsen er foretaget af Exam. pol. J. Jensen i August Maaned 1866.

51. I den østlige Side af en Høi ved *Østby* i Selsø Sogn nær Roskilde stødte man i tre Alens Dybde paa en Stenkiste, omtrent halvtredie Fod lang, under en Hob Haandsten. I Kisten laa paa skraas, fra et Hjørne til det diagonalt modsatte, en Sværdklinge af Bronze med fem Broncenitter til Hjaltet, af hvilket kun en lille rudedannet Endeknap var levnet, og under Sværdet brændte Ben. (21342).

52. Som en Eiendommelighed blandt Broncealderens Grave maae dobbelte Stenkister anføres, som ere opdagede i Jordhoie i Egnen ved *Pederstrup* og i *Kjøng* Sogn nær *Nestved*;¹⁾ enhver af Siderne er dannet af to opretstaaende Stene, den ene udenfor den anden, medens Dæksten og Bundsten ere enkelte. I enhver af dem stod et Lerkar med brændte Ben og i et af Karrene (fra »Svalehøi») vare tillige nogle smaa Broncesager, en Naal nemlig og en Kniv, samt et Stykke Harpixkage (21103—5).

Til Oplysning om Harpixkagernes Brug som Kitmiddel og som Gravgoods mærke vi endvidere følgende Fund: I et Lerkar med brændte Ben, fundet i en »Stenhvelving« paa *Vallund* Mark ved *Kolding*, laae flere større og mindre Stykker af denne Masse, der bestaaer af Tjære af Birkebark, maaske blandet med Rav, og som formodenlig har været brugt til at kitte Laaget med (20822). Et Stykke Harpixkage, tildannet efter Karrets Runding ved Mundingen, som om det havde tjent til at kitte Laaget, fandtes sammen med en Spiral Fingerring af Bronze ovenpaa brændte Ben i en Urne, der udgravedes af en Høi ved *Vedbæk* nær *Kjøbenhavn*. (8218). Et Stykke af denne Masse var endvidere lagt ovenpaa de brændte Ben et Lerkar fra en Høi i *Ruthsker* Sogn paa *Bornholm* (18445). Jevnfør endvidere om Harpixkager Side 116 og 124, 66.

1) Beskrevne af V. Boye i Aarbøger for nord. Oldk. og Historie, 1866, 217.

53. Ved Pløining af en Høi paa *Starup* Mark ved Kolding, stødte man paa en Urne forsynet med Laag og fyldt med brændte Ben, ovenpaa hvilke en Haarnaal, en Syl og en Ring — af Bronze — vare henlagte. (B 65—67). Lignende Fund som dette ere særdeles hyppige. Derimod er det noget sjældnere, at Broncesager findes ikke i men ved Siden af Urner som det var Tilfældet i

54. en Høi ved *Agerup* nær Roskilde (21481—5). Urnen gik itu; en Dolkeklinge, to Knive, hvis Skafter ere belagte med tyndt Guldblik, en Haarnaal og en Stangknep indsendtes til Museet.

55. Undertiden er Gravurnen tæt omgiven af en lille Dyngge sammenpakkede, haandstore Stene. Et saadant Gravsted er truffet i *Svanehøi* ved *Overkærby* nær Kjerteminde (22074—77). Mellem de brændte Ben, som Karret indeholdt, laae nogle Smykker og Redskaber af Bronze, nemlig et indvendigt hult Armbaand med ombøiede Ender, en Haarnaal, en glat Fingerring, Brudstykker af to Knive, en Niptang og en Syl.

Endelig skal her ogsaa mindes om, at Gravsteder med brændte Liglevninger og Gjenstande fra Broncetiden, i et enkelt Tilfælde endog Gjenstande af Jern, ere truffet i en naturlig, ikke af Menneskehaand opkastet Banke ved *Vester Egesborg* ved Nestved¹⁾. Det synes utvivlsomt, at slige Gravsteder høre til Slutningen af Bronzealderen, da denne Kultur var ved at blive afløst af Jernalderen, men endnu i nogen Tid bestod ved Siden af den.

Nogle af de i Broncetiden benyttede Gravkar af Ler udmærke sig ved en eiendomlig Form, som f. Eks. det i *Antiquarisk Tidsskr.* 1858—60 Side 278 afbildede, som indeholdt brændte Ben og derimellem en Kniv og en Niptang,

¹⁾ V. Boyes Meddelelser i Aarbøger f. nord. Old. og H. 1866, Side 231.

begge af Bronze; fundet paa *Christiansmindes* Mark ved Jægerspris (26337—9).

En stor Mængde Gjenstande fra Broncealderen ere opgravede paa Marker og i Moser. De have ofte været nedlagte paa en egen betegnende Maade som f. Eks. under en stor Sten paa Marken eller i Udkanter af Høie og Grusbakker og ere tilmed ofte inden Nedlægningen behandlede saaledes, at der kan være Anledning til at prøve, om ikke nogle af dem ere Offeringer, som ved den egne Behandling og Nedlægning ere viiede til Guderne, medens andre kunne være hengjemte Skatte eller Dele af Metalarbejderes Forraad. Den Skik i Jordens Skjød at nedlægge Gaver til Guderne kan for Fundene, som høre til Broncealderens Slutning, maaske tydes som Paavirkning af den fremtrængende og snart herskende Jernkultur, hvor slige Offeringer utvivlsomt vare i Brug, endog efter en saa paafaldende stor Maalestok, som den ældre Jernalders Mosefund i deres Helhed ere Vidnesbyrd om.¹⁾ Om man end maa tro, at Jernet og den dermed følgende Kultur er kommen til Norden ved en Indvandring, maae de to Folk dog, som alt sagt, vistnok længe have færdedes ved hinandens Side.

Af de Mosefund, som Museet har erhvervet i de sidste fem Aar, ere følgende mærkelige:

56. Paa Bunden af en Mose ved *Taarup* nær Stubbe-kjøbing paa Falster udgravedes nogle tildels ufuldstændige og brudte Broncesager: to Armringe, en Spydspids, to Meisler, fire Segler og et tyndt Kar; endvidere mange Brudstykker af simple Lerkar, enkelte Stykker Trækul og en Mængde Dyreknogler, som ikke ere nærmere undersøgte. (21572—8).

¹⁾ Jevnfør J. J. A. Worsaae »om Mosefund fra Broncealderen« i Aarbøger, 1866, S. 313; og samme Forftr. »om Betydningen af vore store Mosefund fra den ældre Jernalder« i Vidensk. Selsk. Oversigter, 1867, Side 242—264.

57. Fra *Øgemose* ved *Kirkendrup* paa Fyn ere følgende Broncesager (19068—70, 25790—93 og 97—98, B 86—90): fem tynde drevne Skaale med Ører, to Hængekar, fire »tutuli«, to usædvanlig brede Spiral-Armringe, fire brede Haandledsringe og 36 Cylindre mellem $1\frac{1}{2}$ og 2 Tommer lange, som formodenlig have dannet et Bælte. Alle disse Gjenstande, af hvilke de fleste efterhaanden ere erhvervede af Museet, laae sammenpakkede saaledes, at flere Stykker vare satte indeni hinanden; Fundet er øiensynlig forsætlig nedlagt i den nuværende Mose.

58. Ved *Aarup* i Hedensted Sogn mellem Horsens og Veile ere Tid efter anden opgravede af en Mose: to massive ensdannede Bronze Haarringe, to Spiral Haandledsringe af brede, udvendigt konvexe Bronzebaand med graverede Prydelser, en Armring af Br., en massiv Guldhaarring, tildannet ved Filning saaledes, at den seer ud som om den var vreden, og tre spiraldannede Øskner af Guld med skaaldannede Endeknapper. (18891, 22032—3, 22181, 22187—8, B 25). Haandledsringen er et af vistnok faa Eksempler paa, at Gravernaalen kjendtes i Broncealderen, da Gjenstandene som bekjendt sædvanligen støbtes.

59. I en Mose ved *Eiby* nær Odense fandtes samlede: to ufuldstændige Spiralarmbaand, en Meisel («Celt»), en Syl, alt af Bronze, og Brudstykker af Broncetraad (22217—19).

60. En Armring, tre »tutuli«, en itubrukt Spydspids, to Paalstave, en Meisel, to hele Saugblade og nogle Brudstykker af lignende, — alt af Bronze — og et lille Stykke uforarbejdet Rav ere opgravede paa en flad Eng ved *Skydebjerg* i Nærheden af Assens (20858—66).

61. Af en Mose i Nærheden af *Dyreborg*, Horne Sogn ved Faaborg (B 42—44) opgravedes Brudstykker af et tyndt Hængekar med opstaaende Øskner og hvis Bund var prydet med koncentriske Ringe. Fire dobbelte Spiralringe af tynd Guldtraad skjønnedes at have ligget i det. Fundet er øiensynlig forsætlig nedlagt i Mosen.

62. Ved Tørvskær i en Mose ved *Taarup* i Frørup Sogn ved Nyborg (B 158—62) optoges samlede paa et Sted af omtrent en Kvadratalens Størrelse og i en Dybde af omtrent to Fod følgende Broncesager: et Hængekar af $6\frac{1}{2}$ Tommers Tværmaal med retvinklede Ører og prydet paa Undersiden med koncentriske Ringe og Kredse i ophøiet Arbeide — omtrent Halvdelen af en vreden Halsring af Form nærmest som «Nord. Olds.» 220 — tre Stykker af en oval, hul Haandledsring med hule Knapper ved Enderne — Beklædning til et Sværdfæste — den yderste Spids af et Spydblade, en Tomme lang — to massive Støbeknolde og en lille Klump smeltet Metal — syv rundagtige, tynde Plader, hver af en halvanden Tommes Tværmaal, af uvis Bestemmelse; flere af dem ere ufuldstændige — nogle sammenbukkede, flade Stykker Metal — alt af Bronze — og desuden et halv rundt Flintredskab med uregelmæssige Saugtænder, $5\frac{1}{2}$ Tr. langt, af Form som «Nord. Olds.» 58. Broncesagerne ere sammenbøiede og itubrudte alt fra Oltiden af og synes at være Dele af en Metalarbeiders Forraad; muligen have de været i Karret, da dette nedsattes i Mosen.

63. Ved Pløining af en Mose ved *Laagerup* ved Nysted fandtes i 1863 et Bronze Hængekar, i hvilket følgende Broncesager vare nedlagte: Brudstykker af et Hængekar, af en Sværdklinge og af Spænder samt en lille Celt. (20753—8). I samme Mose og omtrent 10 Alen fra dette Findested var der i 1862 udgravet en Del Broncesager (20215—20).

64. Tre udmærket smukke og velbevarede Broncesværd fandtes samlede i en Lavning ved Kanter af et Vandløb nær *Tidselholt* ved Svendborg (B 120—1). De ligne i Former Sværdene i «Nord. Olds.» 125—128; Fæsterne ere støbte over en Lerkjerne. Alle tre vare brudte i flere Stykker og uidentivl i Oltiden nedlagte i samme Tilstand, hvori de nu ere. De to af dem fik Museet som Gave fra Gaardens Eier, Proprietair Jørgensen.

65. I en Mose ved *Preilerup* i Odsherred fandtes to Fiskekroge af Bronze, 3 Tr. lange.¹⁾ (25803—4)

(66). I Aaret 1867 opgravedes i *Tangmose* ved Stareklinte By under Baroniet Adlersborg (ved Holbæk), i en Dybde af halvanden Fod, sex runde, flade og gjennemborede Harpixkager eller Skiver, som meget nøiagtigt vare stablede den ene oven paa den anden. De ere omtrent 7 Tommer i Tværmaal, enhver af dem rigelig $\frac{3}{4}$ Tomme tyk; paa to, som ere sammenklæbede, findes Indtryk som af en Snor ved den ene Side af Hullet; de synes saaledes at have været nedlagte sammenbundne. (Fundet eies af Baron Zytphen). Lignende gjennemborede Harpixskiver ere fundne i Moser ved Holte nær Kjøbenhavn (DXXXVIII), paa »Skoven« nær Jægerspris (8261), ved Sengeløse (12535), ved Herstedvester nær Kjøbenhavn (2 Stykker, 14097) og paa Falster sex Stykker samlede (omtalte i Ant. Ann. 1, 131). De ere mellem 6 og $11\frac{1}{2}$ Tommer i Tværmaal. Jevnfør endvidere om Harpixkager Side 116 øverst og Side 119, 52. o. fig.

Andre Mosefund fra denne Tid se Fundene 70—75.

Mange Markfund vise umiskjendeligt Slægtskab med nogle af de nysnævnte Mosefund.

67. I en Grusgrav ved *Kostrødebanks* i *Kjøng* Sogn ved Nestved (B 31—35) udgravedes saaledes en stor Bronze Siskaal ($11\frac{1}{2}$ Tomme i Tværmaal) som foruden to saakaldte »tutuli« af Br. og en Br. Fibula af Form nærmest som »Nord. Olds.« 231 ogsaa indeholdt et Br. Hængekar, i hvilket atter to Spiralfingerringe af Guldtraad vare nedlagte.²⁾

¹⁾ To lignende ere komne fra Egnen ved Skjelskør (13235—6); et Brudstykke med indskaarne Stregeprydelse er fundet sammen med en Bronzeknop oven i en Urne, som udgravedes af en Hoi ved Kragelund nær Viborg (10616); Museet eier endvidere en Fiskekrog af Ben med Modhage og to Hak foroven, $3\frac{1}{2}$ Tr. lang; Findestedet er ukjendt. (22251).

²⁾ Jevnfør A. P. Madsens »Afbildninger af danske Oldsager«, 13de Hefte.

Fundet er mærkeligt i flere Henseender. Det er nemlig sjældent at træffe Sager fra Broncealderen i Grusgrave, hvilke derimod hyppig ere benyttede i den ældre Jernalder til Gravsteder og til Henlæggelse af Offergaver. Siskaalen er dertil enestaaende for denne Tid, medens Kasseroller og Sier derimod hyppig forekomme i den ældre Jernalder, men de ere mindre og af en anden Form og Arbeidsmaade end denne Siskaal. Fundet hører efter sit Indhold og efter Stedet, hvor det blev truffet, til Broncealderens Slutning.

68. Ved *Speilsgaard*, Hvidbjerg Vester Nor nær Thisted (B 27—28) opdagedes i en Høi to afhuggede Stykker af Spiralfingerringe af tynd Guldtraad og nogle Broncesager: Brudstykker af en Dolk, af en Dopsko til en Skede (som »Nord. Olds.« 120 b) og af en Haarring, et fladt riflet Armbaand, Niptang, Kniv og Syl.

69. I *Gallerhøi* ved *Stokkemarke* nær Maribo (22232—5, C 31) fandtes samlede: en Bronze Haarring (Fig. 16), som noget ligner »Nord. Olds.« Nr. 219; den er massiv, forsynet med tre og tredive Takker paa Oversiden og knapt $5\frac{3}{4}$ Tommer i Tværmaal; den ene Fjerdedel er indrettet til at aabnes om et rundt Hængsel med en Prydelse foroven som en Blomst med fire Blade; tre Spænder af omstaaende Form (Fig. 17 og 18), af drevne Plader paa $3\frac{1}{8}$ Tr. i Tværmaal; Tornene ere bortrustede men synes at have været af Jern; Brudstykker af et lignende Spænde og flere løse Led af en Kjæde af sammenbøiede flade Baand — alt af Bronze. Disse Gjenstande kunne vistnok henføres til Broncealderens Slutning. (Jevnfør Nr. 71).

Foruden i slige større, samlede Fund træffes denne Tids Sager, hyppig ogsaa enkeltvis eller som det ofte er Tilfældet f. Eks. med snoede Halsringe og Haaringe og med Lurer parvis.

70. En Bronze Haarring af Form som Nord. Olds. 222 med to store runde Endeknopper, paa hvilke en egen Prydelse af tre i et fælles Midtpunkt sammenstødende Halv-

buer er dannet i ophøiet Arbeide, blev funden i en Mose ved *Egeslevmagle* ved Skjelskør (21489.)

71. Kronring af Br. (som »Nord. Olds.« Fig. 219) fra en Mose ved *Stobberup*, Løsning Sogn ved Horsens (22240). — En lignende, $5\frac{3}{4}$ Tr. i Tværmaal, er funden ved Pløining paa Øen Hjelmen ved Ebeltoft (B 172).

72. To massive Haarringe af Bronze med Hager, som gribe ind i hinanden, ere fundne i *Gimlinge* Enghave ved Slagelse (20928, B 47.)

73. To massive Armringer af Guld (saakaldte Edsringer) — som Nord. Olds. Fig. 367 — opgravedes af en Mose ved *Buskyminde* i Vedby Sogn ved Slagelse (C 83—84). En lignende, men med ophævede Mæander Prydelser, er funden ved Gravning paa *Thoreby* Mark ved Sækkjøbing paa Lolland. (C 101). Dette Slags Ringe tilhøre formodenlig Bronce-tiden, da en af »Edsringene« i Museet er funden sammen med en Bronze Spydspids, en anden af dem sammen med to Spiral Armbaand af dobbelt Guldtraad og mange tildels lignende Ringe træffes sammen med Gjenstande fra Broncealderen.

74. To Broncelurer fra *Maltbæk* Mose i Malte Sogn, omtrent midtveis mellem Ribe og Kolding (21246). Jevnfør Beskrivelse og Afbildning i Antiquarisk Tidsskrift 1861, Side 24.

75. To ensdannede Broncelurer med Kjæder ere fundne paa sex Fods Dybde i *Folvisdam* paa Nedergaard Mark ved Græstrup nær Horsens (22302).

Vi ville særskilt omtale Støbeformer, fordi de have en forøget Betydning i vor Tid, hvor der fra flere Sider er reist Indvendinger mod Broncesagerens indenlandske Forarbeidelse, ved hvilken Støbningen var det væsentlige. Den svenske Naturforsker og Archæolog, Professor emer. Nilsson har tilskrevet Phoenicierne en udbredt Handelsvirksomhed her i Norden og omkring i Europas Kystlande og udleder deraf Broncealturens Udbredelse i denne Verdensdel. Dr.

Lindenschmit i Mainz mener, at den stammer fra Etrurerne, som skulle have sendt deres Handelsvarer omkring og paa

Fig. 16. $\frac{1}{2}$.

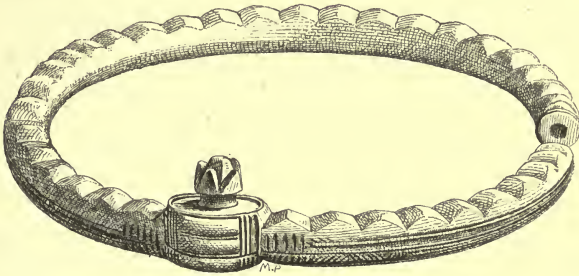
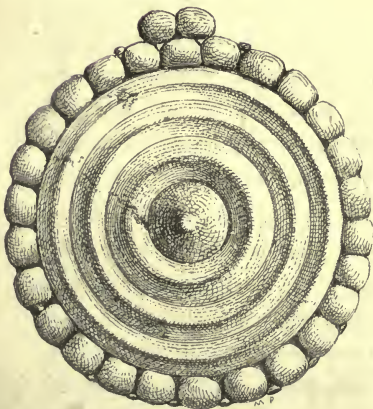
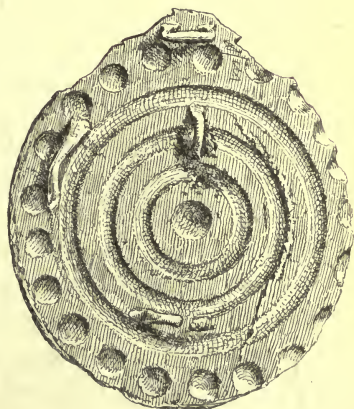

Fig. 17. $\frac{1}{2}$.

Broncespænde.

Fig. 18. $\frac{1}{4}$.

Bagside af et andet lignende
Broncespænde.

Fig 16—18 høre til Fundet (Nr. 69) fra Gallerhøi ved Stokkemark.

den Maade udbredt Civilisationen. Begge se altsaa det almindelig orientalske¹⁾ i Bronceulturen, men tage ikke Hensyn nok til de store Forskjelligheder, som trods al Lighed let iagttages ved Broncerne fra forskjellige Lande, og som vilde være uforklarlige, hvis disse stammede fra det samme Folks Handelspladser i disse Egne eller fra et Folk som Etrurerne, der tidlig kjendte Skriftegn, af hvilke der hidtil ikke er fundet mindste Spor paa Gjenstande fra Broncealderen hverken her eller i sydligere Lande f. Eks. ikke i det store og vigtige Fund fra Hallstatt, som dog bestemt hører til den yngste Broncealder i Sveits. Man kan heller slet ikke være enig med Dr. Wiebel, som i sine kemiske Studier af Oldsager²⁾ kommer til det Resultat, at denne Kulturs Vugge skulde have staaet i England, naar ellers Intet taler for, at dette Land har været et Kultur Midtpunkt undtagen netop den Omstændighed, at det har frembragt Tin og Kobber, der ere de Bestanddele, som blandede i et vist Forhold give Bronze. Disse Metaller kunne i Oldtiden ogsaa været frembragte andensteds, uden at dette just nu er tilstrækkelig oplyst. Bronceulturen er rimeligvis af orientalsk Oprindelse, og den er sikkert nok et Mellemed, som næsten alle Europas nuværende Nationer og deriblandt da navnlig ogsaa Grækerne og Romerne have gennemgaaet for at naae fra Stenalderen over i Jernalderen. De stærke Forskjelle maatte fremkomme, fordi Gjenstandene, om end Culturen oprindelig var en fremmed, efterhaanden bleve arbejdede i selve Landene, og de mange Støbeformer, som ere opdagede hvor der overhovedet er nogen livlig Interesse for Oldtidsminderne, tale for, at det forholder sig saaledes. Men man tør fra

1) Etrurerne ere nemlig efter hvad man synes at være enig om et orientalsk Folk som en 13 til 1400 Aar før Kristi Tid fra Asien er indvandret i Norditalien.

2) i 26r. Bericht der Kieler Gesellschaft, 1865.

første Haand af ikke vente sig ret mange af det Slags Gjenstande. Mange Støbeformer have vistnok været af let forgængelige Stoffer som Ler, Sand og Vox¹⁾; de bleve ikke nedlagte i Gravene; saaledes er det vel kun de tilfældig tabte, som vi kunne vente at finde. Museet eier ikkun 8 Støbeformer, de sex af Sten, de to af Bronze.

Af dem ere følgende indkomne i de sidstforløbne fem Aar.

76. Halvdel af en Form til at støbe smaa Øxer (saakaldte Celter) i. Den er af fin Sandsten med Glimmer og skal være funden paa *Sjælland* (20653.)

77. Halvdel af en Støbeform af Sandsten til med den ene Side at støbe Saugblade og med den anden Knive; funden ved *Ellinge* nær Nyborg (25831). Jevnfør Fund 81.

78. Halvdel af en Støbeform af Bronze til Paalstave (Meisler), 8 $\frac{1}{4}$ Tr. lang; funden i en stor »Stenknude« paa en Mark ved *Norup* nær Veile (21774). Ill. Tid. 6 B, S. 258.

79. En ganske lignende Halvdel af en Bronze Støbeform til Paalstave er i halvsmeltet Tilstand opsamlet paa Frederiksborg Brandtomt (25833).

80. En Sandstensform til Celter er funden i *Skaane* (25832);

81. en anden til krumme Saugblade fandtes i en Mose ved *Ellinge* By nær Nyborg (19483), formodentlig sammen med ovennævnte Nr. 25831 (Fund 77).

Som et Fund, der maaske ogsaa er Vidne om indenlandsk Fabrikation af Bronze kan her nævnes tre Læs store Klumper af sammensmeltet Metal, som ved 1859 bleve opgravede under et Stengjerde paa en Mark ved *Øsløs* i Nærheden af Thisted. To af disse Klumper bleve indsendte, Resten »begravede« i en dyb Lergrav. Efter Undersøgelse,

¹⁾ Jevnfør A. Morlots Afhandling i Oldskriftselskabets Mémoires for 1866.

som blev foretagen af Konf. Forchhammer, Prof. Steenstrup og Mekanikus Winstrup, bestaaer den ene af disse Klumper af næsten rent Kobber med en yderst ringe Tilsætning af Tin; dens Ydre er til en ikke ringe Dybde iltet (oxyderet), hvilket tyder paa, at den maa have ligget meget længe i Jorden; den veier $11\frac{1}{2}$ Pund.

Den ældre Jernalder.

Gravsteder med ubrændte Lig træffes i Grusbanker. Ligene ere ofte simpelthen nedgravede i Jorden uden beskyttende Planker, Bræder eller Stene; Vaaben, Smykker og Kar ere hensatte og henlagte ved dem. Hvor Ligbrand har været i Brug, ere de opsamlede Levninger blevne nedlagte i Kar af Ler, eller undertiden af kostbarere Stoffer som Bronze og Glas, og mellem de brændte Ben træffes smaa Gjenstande som Knive og Niptænger. Det er ikke klart, om disse to Gravskikke ere ganske samtidige. Ligbrand synes at have været almindelig Skik paa den jyske Halvø saa langt mod Syd som vore Oldtidsminder ere trufne, medens Jordfæstelse synes at have hersket næsten udelukkende paa Sjælland; paa Fyn derimod seer det ud til, at begge Gravskikke have været anvendte omtrent i Flæng¹⁾.

82. Ved *Aasø* i Glumsø Sogn nær Ringsted er der saaledes fire Fod dybt i en Grusgrav truffet et Menneskeskelet, som var dækket med Stene. Ved dette Lig fandtes flere Vaabendele, Kar, en Træspand og Beslag til en Æske, hvilke Gjenstande synes samtidige med de to sønderjydske Mosefund (21272—9, 22361 og C 4)²⁾.

83. En Del mærkelige Oldsager ere Tid efter anden udgravne af *Kulsbjerg* Grusbanke ved Norup i Nærheden af

1) Jevnfor Fortegnelsen i Engelhardt, »Nydam Mosefund,« 1865, Side 44—62.

2) Sammesteds Side 50.

Odense, (22167—71, 22212—15, 22299¹). Ved et Mennekelig fandtes: et Lerkar, et stærkt sammenbøiet tveegget Jernsværd (Fig. b i Aarbøger for 1866, Side 318), samt en Skjoldbule, en Spydspids og en Kniv af Jern. Et andet Lig laa med Fødderne mod Nord; ved Siden af Hovedet fandtes en Sølvnaal og Brudstykker af to Broncefibulae samt af en Benkam med tresidet Overstykke; bag Hovedet stod et Lerkar, fyldt med Jord og deri Levninger som det synes af en bred Jernkniv; paa Ligets ene Finger sad en Spiralfingerring af Bronze.

84. I Toppen af en Høi, som ligger paa et høit Punkt ved *Kneverheder*, en halv Mil fra Sæby og fra Havet, udgravedes flere Lerkar fyldte med brændte Ben. Et Par af dem vare hensatte paa en stor Sten med Slibebane paa den ene Side. Den er 22 Tr. lang, 15 Tr. bred og 9 Tr. tyk og ligner Stenalderens Slibestene. »Sammesteds« optoges: en Guldbelok af Form som Worsaaes »Nord. Olds.« 378 og Brudstykker af en lignende; to Perler af Guldblik; Brudstykker af en guldbelagt Broncefibula; en Jernspydspids, brudt i tre Stykker, af Form som »Nord. Olds.« 346 og med Levninger af Træskaffet og af firskæftet Tøi, i hvilket den har været svøbt; en spids Jernbule med Dele af Træskjoldet; et sønderbrudt Skjoldhaandtag af Jern, indsvøbt i Lærred; to prydede Lerkar, flere ubestemmelige Brudstykker, og et Brudstykke af en Granitsten med to glatte Sider og en indleben, rund Fordybning. Alle disse Ting ere maaske Mindegaver til dem, hvis brændte Ben vare nedlagte i Urnerne (22220—30).

85. Et stort Lerkar, fyldt med brændte Ben, stod tre Fod dybt i Gruset paa Gaardspladsen i *Ny Hevringholms* Hovedgaard ved Randers (C 53). Paa de brændte Ben laa et Jernknivsblad med Ryg og Grebspids; Kniven var $7\frac{1}{4}$ Tommer lang og brudt i tre Stykker.

¹) Jevnfør Engelhardt »Kragehul Mosefund« 1867, Side 13.

86. Flere Lerkar med Levninger af brændte Menne- skelig opgravedes paa flad Mark ved *Aastorp* By i Taps Sogn, nord for Christiansfelt (22237). I et af dem laae tillige: to Broncefibulæ af Form som »Nord. Olds.« 388 eller 389.

Blandt Markfundene fra denne Tid nævne vi:

87. Et vigtigt Fund af Guldsager fra *Brangstrup* i Ringe Sogn, sydvest for Nyborg (22259—81)¹⁾. Det kan henføres til omtrent Aar 400. De romerske Guldmønter, som det indeholdt, ere fra Tiden mellem 250—350.

88. En Bronze Kasserolle og Si, et Bronzehaandtag til en Kasserolle og forbukkede Brudstykker af en saadan, Brudstykker af sorte Lerkar og af en Træspand ere fundne tilligemed nogle Knogler ved *Thorslunde* nær Høie Tostrup vest for Kjøbenhavn (21816—18).

89. Romersk Sølv mønt (Denar af Antoninus Pius) fra *Ibsker* Sogn paa Bornholm (21771).

90. To romerske Broncemønter, prægede for Konstantin den store og hans Sønner (306—37) og for Konstantius II (323—51) skulle være fundne paa *Kollemorten Mark* i Nykirke Sogn ved Veile (C 56).

91. Paa en Mark ved *Skals* nær Viborg opløiedes en Spiralfingerring af Guld og Brudstykker af en Broncehank til et Kar (C 25—26).

92. Ved *Favervraa* vest for Christiansfelt ere opgravede en Skjoldbule og en Spydspids, begge af Jern (22124—5).

93. En høire Menneskehaand af støbt Bronze, 4 $\frac{3}{4}$ Tr. lang, er funden etsteds paa *Fyn* (25499). Tømmelfingeren er udstrakt; de fire andre Fingre lukkede; Haanden afbrudt ved Haandleddet²⁾. Den er af romersk Oprindelse.

¹⁾ Beskrevet af C. F. Herbst i Aarbøger for nord. Oldk. og Historie, 1866, Side 327, med Afbildninger.

²⁾ Til Sammenligning gjøre vi opmærksom paa en meget lignende, men venstre Haand, der ligeledes er uregelmæssigt overbrudt ved Haandleddet, 6 Tr. lang, og som er funden ved

Det vigtigste og rigeste antikvariske Udbytte fra vore Moser er fremkommet ved planmæssige Gravninger paa to fynske Findesteder, *Kragehul* ved Flemløse, en lille Mose, som blev udgravet i 1864 og 65, og *Vimose* ved Allesø i Nærheden af Odense, hvor den seneste større Udgravning af Oldsager fandt Sted i 1865¹⁾.

Der er endvidere i 1866 foretaget en Gravning efter Oldsager i *Knarremose* ved Ruthsker paa Bornholm, fra hvilken der allerede i 1832 var indsendt Oldsager — stærkt sammenbankede, tynde Broncekar, en Broncehank til en Kjedel, flere Rembeslag og Skjoldrande af Bronze, Brudstykker af Jernsværd samt en Dopsko af Jern (3330—6). Ved ovennævnte Undersøgelse udgravedes Brudstykker af et damasceret, tveegget Jernsværd og en Bronceknep til et Sværdfæste (C 46); men Vandet hindrede Arbeidets Fortsættelse.

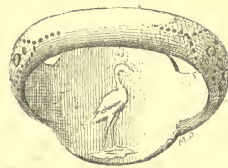
Bottkamp nær Preetz i Holsten sammen med en massiv Ring af Bronze med en indfattet romersk Broncemønt af Nerva (Omskrift: IM CAES NERVA TRAIAN AVG GERMAN) og med ophævede Prydelser forestillende Blomster og andet paa Ydersiden (25497 og 98; begge fra Kong Frederik den syvendes Samling). Fig. 19 a og b vise en noget lignende Broncering,

Fig. 19 a.

†.

Fig. 19 b.

der ligeledes tidligere var i den afdøde Konges Eie og skal være funden i Egnen ved Holbæk; den indfattede Mønt af Bronze har paa Forsiden Omskriften DIVO TRAIANO PARTH. AVG. PATRI; paa Bagsiden en staaende Fugl. Den var hidtil ukjendt i Bronze, men haves i Guld (Cohen, Nr. 294).

¹⁾ Engelhardt, »Kragehul Mosefund«, Kjøbenhavn 1867, og »om Vimose Fundet« i disse Aarbøger 1867 Side 233 o. flg.; J. J. A. Worsaae »om Betydningen af vore store Mosefund« i Vid. Selsk. Overs. for 1867, Side 242 o. flg.

Fra *Balsmyr*, en Mose ved Klemensker paa Bornholm, kom der i 1832 et mærkeligt Fund af Jernvaaben og halvsmedede og sammenbankede Broncesager. Denne Blanding af Jernalders Sager med forsætlig ødelagte Ting fra Broncealderen er endnu uforklaret og hidtil eneste i sit Slags. Det er efter tidligere Indberetninger ikke klart, om disse Gjenstande just laae samlede i Mosen, og det i 1866 indsendte, som skrev sig fra Gravningerne i 1832, gav ingen nye Oplysninger. Man ønskede derfor meget at foretage planmæssige Gravninger paa dette Findested, men Mosen stod i 1866 under Vand, og Forsøget maatte da opsættes til bedre Tider (2578—90, B 50—51, C 22).

94. En Baad, som ligner den i Vimosen paa Fyn i 1865 udgravede, fandtes i en Dybde af sex til syv Fod i *Tibberup* Mose ved Gladsaxe i Nærheden af Kjøbenhavn (C 89). Den er udhulet af en Egestamme; 8 Fod lang, $2\frac{1}{2}$ Fod bred og noget over een Fod dyb. Bredden ved Enderne er 21 Tr. I dens Nærhed udgravedes en Aare af omtrent 3 Fods Længde¹).

95. Ved Tørvgravning i *Porskær* Mose i Underup Sogn ved Horsens fandtes et Spiral-Armbaand, dannet af et sølvblandet Guldbaand, omtrent 1 Tomme bredt ved Enderne, smalere i Midten og prydet paa hele Ydersiden med indslaaede Trekanter, der ere udfyldte med Streger; et forbukket Stykke af en vreden Stang af sølvblandet Guld, afhuggen ved begge Ender; et Brudstykke af et tveegget Jernsværd, en Jernspydspids og en Knogle (C 114—118). Med disse Sager fandtes nogle Menneskeben (?) og nogle Spydspidser, »som atter kastedes ned i Mosen.«

¹) En noget lignende Baad («Ege»), ligeledes udhulet af en Træstamme, samt en Aare med bredt Blad til begge Ender og af omtr. tre Fods Længde ere fundne i en Mose mellem Brunsaab og Søndermølle, en halv Mil fra Viborg, og ere i sidstnævnte Bys Oldsagsamling.

96. Den mærkeligste af de enkeltvis fundne Gjenstande er en emaileret Bronceskaal fra *Maltbæk* Mose ved Kolding (C 93)¹⁾.

I Mellem-Jernalderen²⁾ eller Tiden mellem femte og ottende Aarhundrede udvikledes megen Pragt i store, undertiden noget plumpe Spænder med overlæssede og fantastiske Prydelser, i en forbausende Rigdom af Guldringe af alt Slags, navnlig Smykker, men ogsaa brugte som Betalingsmidler, og i et eget Slags Hængesmykker eller Amuletter af Guld, de saakaldte Brakteater, af hvilke nogle synes at vise hen til bysantinske Forbilleder. Ogsaa de fremmede Mønter, som findes sammen med disse Gjenstande, ere som oftest prægede for østromerske Keisere.

Man kjender endnu kun faa Gravsteder fra Mellem-Jernalderen, og det er endnu ikke oplyst, om Jordfæstelse har været den sædvanlige Gravskik.

97. I den saakaldte *Skovhave* paa et høit Sted af Birkende Mark ved Odense (22366) fandtes et Menneskelig, ved hvis Hals og Arme der laa 64 Perler af Rav, Mosaik, blaat Glas og glasseret Ler; en Del af Ravperlerne ere kjendeligt dreiede og have fordybede Linier om Kanterne. Ved Ligets Hoved stod et Lerkar fyldt med Jord.

98. To Jordhøie paa Møllebakken vestlig ovenfor *Gudhjem* paa Bornholm (C 6—12 og 32—43). Den ene var omtrent 160 Fod i Omkreds og af kun halvanden Fods Høide. Midt paa dens Bund fandtes et tyndt sort Lerkar staaende paa en flad Sten og omgivet af utilhugne runde Stene; ingen af dem større, end at en Mand kunde magte dem. Karret var prydet med et skraatstribet Baand i op-

¹⁾ Beskrevet af C. Engelhardt i disse Aarbøger, 1868, S: 76—80.

²⁾ Første Gang fremstillet i 1865 af J. J. A. Worsaae i hans Skrift »om Slesvigs eller Sønderjyllands Oldtidsminder« S. 69—87. Jevnfør C. Engelhardt »Kragehul Mosefund«, Kbhvn. 1867, hvor der S. 18—26 er givet en Udsigt over de mærkeligere Fund fra denne Tid.

høiet Arbeide og fyldt med »Aske« og sort Muld; i Jorden omkring det opsamledes:

tre Fibulae, de to af Bronze og bøiledannede, den tredje af Sølv og forgyldt (Plade III, Fig. 1);

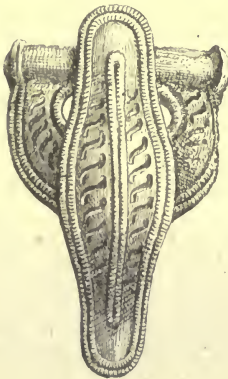
en Sølv (Haar) Naal med smaa Halvmaaneprydelser;

tre Perler af Sølvblik, trukne paa en temmelig tyk Broncetraad (Pl. III, Fig. 6), flere Ravperler og Perler af spiraldreiet Sølvtraad, som formodenlig have været Mellemstykker i Perlerader (Plade III, Fig. 8);

et større og nogle mindre Stykker gulagtigt Glas med Spor af Tilhugning, og som vel vare bestemte til at lave Smykkestene af.

Den anden Jordhøi, af ligesaa stor Omkreds men tre Fods Høide, var allerede jevnet, da Meddeleren i 1866 kom til Stedet. Af hvad der endnu kunde sees, synes det, at en Kreds af sex til syv Fods Tværmaal paa Høiens Bund havde været omgivet af jevnt store Stene, hver enkelt omtrent svarende til en Mands Kræfter; i Midten har der været ladet Plads til et eller flere Lig, som have hvilet paa en finere og mere muldet Jord, end den, der var udenfor Stenkredsen, og Liget eller Ligene have vel været dækkede med de mange Smaastene, som nu vare spredte omkring paa

Fig. 20.

Stedet. Ved at rydde Pladsen i Midten fandtes nogle Stumper ubrændte Ben og:

en Broncefibula af den tidlige Bøileform; tre Broncefibulae med Niello og Belægning af Sølv og Guld, samt ved Spiralfjedren bag paa de to Levninger af uldent, vævet Tøi; Brudstykke af en Fibula som de sidstnævnte (Plade III, Fig. 4 og 5). Til Sammenligning med det Plade III ved Fig. 7 fremstillede Brudstykke

af en Broncefibula afbildes her (Fig. 20) et fuldstændigt Spænde af samme Slags, som ligeledes er fundet paa Bornholm.

et rundt og fladt Broncespænde med Torn;

Brudstykker af en flad Broncering (Hals- eller Armring);

flere runde og langagtige Perler af tyndt, forgyldt Sølvblik med indpressede Prydelser; de have indvendig været udfyldte med Træ for at styrke dem; en omtrent fire Tr. lang rund Broncestang, som disse eller lignende Perler synes at have været trukne paa. To Perler af rød Stenjord og en større rund og grønlig Glasperle med Rifler paa Ydersiden;

en lille Guldring af to Spiralomgange, lige afskaaren ved den ene Ende; den er temmelig lille til at have været Fingerring og har maaske tjent som Pengering (Pl. III, Fig. 2);

to smaa Broncenaale med Ringe i Øskenerne;

to smaa halvrunde, guldbelagte Sølvbeslag, som ende i Dyrehoveder og bagpaa have Nitter (Plade III, Fig. 3);

et Spindehjul til en Haandten; det er en rund gjennemboret Sandstensskive af halvanden Tommes Tværmaal;

en lille Broncedopsko til en Sværdskede med den navnlig fra Kragehul Mosefund (Pl. I, Fig. 18) bekjendte Prydelse af fremstaaende Sømhoveder;

samt Skaar af to tynde Lerkar, som maaske alt i Oldtiden ere blevne trykkede itu mellem Stenene.

Hvad der er fundet i Høiene paa Møllebakken synes at tilhøre en tidlig Tid af denne Periode, maaske femte Aarhundrede, da paa den ene Side flere Former og Prydelser minde om de seneste Fund i den ældre Jernalder og paa den anden de for Mellemjernalderen eiendomlige Fibulae her ere mindre grotesk udviklede end det er Tilfældet i mange andre Fund.

99. Maaske det følgende Fund ogsaa i det mindste tildels kan henføres til denne Tid. Det er fra en Høi paa en Parcel af attende Selveiergaard i *Vestermarie Sogn* paa Bornholm (C 57—61) hvilken har været benyttet dels til Gravsted dels til i dens Udkanter at henlæggø Sager, af

hvilke nogle inden Nedlægningen ere blevne behandlede paa hin egne Maade, som har givet Anledning til at tro, at slige Gjenstande ere viede til Guderne og givne dem som Offergaver. I denne Høi, hvis Indre bestod af Jord og mindre Stene i uordenlig Blanding, fandtes saaledes paa flere Steder Lerkar, fyldte med brændte Ben og Kulstumper, og andre, som kun vare fyldte med Jord. I dens nordlige Side udgravedes paa ringe Dybde en Del af et Menneskeskelet og tæt derved et aflangt firsidet Spænde af Jern og to Broncefibulae af (romersk) Bøileform. Et eenegget krumhøiet Jernsværd med Spor af Skeden — Form som Annaler for nord. Oldk. 1849, III, 2 — og Brudstykker af et lignende Sværd fandtes i den sydlige og vestlige Udkant af Høien.

Den største Del af Minderne fra vor Mellem-Jernalder ere fremdragne af Jordens Skjød uden Forbindelse med Menneskelig.

100. Saaledes fandtes følgende Smykker tolv Fod dybt i en Bakke ved *Lundby* i Nærheden af Vordingborg (C. 102 — 108): en stor Broncefibula af noget lignende Form som »Nord. Old.» 384 med prydede drevne Sølvplader og indfattede blaa Glasstykker — tre mindre Fibulae af Bøileform — og efternævnte Gjenstande, som maaske engang vare Dele af et Halssmykke: halvmaanedannede Hængeprydelser med Øskener, spiraldreiede Bronceperler, nogle smaa Perler af Glas og brændt Ler af forskellige Farver og 106 Ravperler, blandt hvilke de ti have en særegen Form, idet de ere indknebnede omtrent paa Midten. Tre Alen over disse Ting opdagedes en Urne og et Menneske-Skelet, ovenpaa hvilket en Række Stene laa.

101. En Del Redskaber og Værktøi af Jern — tre Leer paa mellem $16\frac{3}{4}$ — $18\frac{3}{4}$ Tommers Længde og med fremstaaende Tapper; en Øxe, der ligesom flere i Moserne fundne er skilt i flere Stykker; en »Celt«; et Bor af over 11 Tommers Længde; flere Meisler; en itubrukt Uldsax og tre Redskaber

af ukjendt Bestemmelse — ere udgravede af en Jordhøining paa *Skovslunde* Mark nord for Kjøbenhavn. (21589—98)¹).

102. Fra *Skodborg* ved Kongeaaen er indsendt: en særdeles smuk og smagfuld Guldfibula med farvede Glasstykker indlagte mellem smaa opstaaende tynde Guldplader (verre cloisonné); en oval Guldring ligeledes med Prydelser indlagte med farvede Glasstykker, og som maaske har hørt til en lignende Fibula; tre Guldrakteater og fem smaa røde og grønne Perler (20880—2, 20997 og 22138)²).

103. Paa en Mark ved *Skierne* nær Stubbekjøbing fandtes en stor og særdeles vel bevaret Sølvfibula med fantastiske Dyrehoveder, Firben og Slinger, forgyldt og paa flere Steder prydet med Niello (22147)³).

104. En Guldmønt, som er en tro Efterligning af en af Honorius' (395—425) Mønter, kun at Bogstaverne staae fra høire til venstre, formodentlig fordi Arbeideren har glempt, at de skulle stikkes omvendt, er oppløiet i *Østermarie* Sogn paa Bornholm (Kongl. Møntkabinet).

Fem Guldrakteater af to Typer med Forestillinger af overhuggede Slinger nærmest som flere paa Tavlerne IX og X i Atlas for nordisk Oldkyndighed, navnlig som 181, 190 og 191, ere efterhaanden i de senere Aar fundne et Steds paa Grændsen mellem Nørre- og Sønderjylland. Aftryk af to af dem ere i Samlingens Arkiv.

Endnu skulle vi minde om et prægtigt damasceret, tveegget Jernsværd med Prydelser paa Heftet, som sikkert vise, at det hører til denne Tid. Det er udgravet af *Bildso Mose* ved Valdbysgaard nær Slagelse og er i Hofjægermester

¹) Lignende Fund af Værktøi: fra Thiele ved Viborg og fra Snoldelev ved Kjøbenhavn (Annaler for nord. Oldk. 1858, S. 191), fra Vimose ved Odense (disse Aarbøger 1867, S. 246).

²) Worsaae »om Slesvigs eller Sønderjyllands Oldtidsminder«, S. 81, med Afbildninger; G. Stephens »old-northern runic monuments« S. 561, ligeledes med Afbildninger.

³) Afbildet i C. Engelhardts »Kragehul Mosefund« Side 24.

Bechs Samling. Et lignende Sværd, næsten Magestykke til dette, kjendes fra det mærkelige Skibsfund i en lille Høi ved Ultuna nær Upsala¹⁾.

Den yngre Jernalder — Tiden fra 8de Aarhundrede indtil ved Aar 1030 — eller Vikingetiden er Nordens glimrende Periode. De Minder vi have tilbage fra den udmærke sig ved en særegen storladen Pragt i Former og Prydelser. De fleste af vore Runestene høre til denne Tid. Foruden de vigtige Forøgelser, som denne Afdeling af Museet fik dels ved Runestenenes Flytning, dels ved Optagelse af Kong Frederik den syvendes Samling, navnlig to Vikingsværd, opløiede samlede paa en Mark paa *Magleo* under Taarnborg Gods ved Korsør, paa et Sted hvor der tidligere har været en lille Høi, (25683—84) og det prægtige Gravfund fra Sollested i Fyn (25581—600)²⁾ bør nævnes:

105. Nogle Mønter og andre Sølv-sager, som ere fremkomne ved Pløining mellem nogle smaa Jordhøininger ved *Munkegaarden* i Ibsker Sogn paa Bornholm (21459—77): en snoet Haandletring, en prydet Sølvplade, Perler af Sølvblik med Prydelser i kornet Arbeide, Ørenringe og andre Ringe, Kjæder, snoede Hals- og Haarbaand og Barrer. Mønterne vare bysantinske, kufiske, engelske, svenske, bømske og tyske i et Tal af 866 hele og en Del Brudstykker og den yngste af dem fra Aar 1000 og 1006. Hele Skatten havde som det synes været nedlagt i en Trækasse, og næsten alt, baade Mønter og Smykker, var itu-hugget. De talrige Snit i de afhuggede Sølvstykker, der

1) Bildsø Sværdet er afbildet og beskrevet i Illustreret Tidende, 7de Bind, 1866, Side 272 og 274. — Om Ultunafundet, se Skandinaviske Naturforskeres syvende Møde, Kristiania 1856, Side 644.

2) Begge Fund ere beskrevne (med Afbildninger) af J. J. A. Worsaae i Illustreret Tidende 2det Bd., 1861, S. 291—92 og 3die Bd., 1862, S. 259. Jevnfor ogsaa for Sollested Fundets Vedkommende Antiquarisk Tidsskrift 1861, Side 16 o. flg.

have tjent som Betalingsmiddel efter Vægt, ere formodentlig gjorde for at prøve Metallets Godhed, dets Hvidhed og Blødhed¹⁾).

106. Et noget lignende Fund af Sølvsmykker — glatte og riflede Hals- og Armringe, Kjæder, — Stænger og Barrer, hvilket alt er brudt og hugget itu, samt Mønter, af hvilke den yngste er præget mellem Aarene 946—955, er fra Egnen ved *Jyndeved* i Burkal Sogn mellem Tønder og Flensborg (20952—60). Mønterne ere for største Delen kufiske, dernæst engelske, franske, tyske, italienske og een fra Bysants.

107. Ved *Kulhusgaarden* nær Jægerspris (21053, 21244 og 21770) er i en Mose fundet afhuggede Stykker af fladt hamrede Sølvbarrer, af Hals- eller Armringe, snoede af Sølvtraade, af flade Sølvvarmbaand o. s. v. samt nogle Mønter, blandt hvilke de yngste, som ere prægede for Kong Ædelred den anden af England, vise, at Fundet maa være nedlagt omtrent ved Aar 1000.

108. En ufuldstændig Sølvring, snoet af sex Sølvsnore, som enhver for sig atter er sammensnoet af to Traade — 11 Tommer i Tværmaal — og en ligeledes ufuldstændig konstigt flettet Sølvkjede ere fundne ved *Stevntoft?* (25566—7).

Dette Slags Fund (105—108), der ere særdeles hyppige fra Hedenskabets sidste Tid her i Norden, minde levende om Steder i Sagaer, f. Eks. den om Egil Skallegrimsen, hvor Nedgravning og Henlæggelse af Penge og Smykker maa bero paa Forestillingen om, at slige gjemte Skatte vilde komme En tilgode i det næste Liv. Og de ere ogsaa Vidnesbyrd om en betydelig Handel med Arabien eller arabiske Provinser, om end denne Handel vistnok ikke har været direkte, men er gaaet gennem mellemliggende Folkefærd.

¹⁾ Jvfr. C. F. Herbst i disse Aarbøger 1866, Side 389.

109. To skaaldannede Spænder lignende Nord. Olds. 421 bleve fundne ved Harvning paa en Mark under *Eriks-holms* Gods ved Holbæk. (11869 og 22178)

110. I en Høi i *Odsherred* ere to skaaldannede Spænder fundne sammen med Brudstykker af et tredie, som det siges ved et Kvindeligg. (25643—4) De to ere omtrent ens, af 4 og $4\frac{1}{2}$ Tommers Længde og prydede med Ormeslyngninger i drevet, gjenembrudt og forgyldt Arbeide samt med fem fremstaaende Halvkugler; Former nærmest som »Nord. Olds.» 421.

111. En gjenembrudt Overdel af et skaaldannet Spænde, lignende Nord. Olds. 422, er opgravet af en Mose ved *Hede-lusene* ved Roskilde (C 112).

112. Et Brudstykke af en Runesten er i Marts Maaned 1866 opdaget ved *Norre Stenderup* fem Fjerdingsvei nord for Kolding. (C 87)¹⁾

Ved den Side 83 omtalte Flytning af Runestene bleve følgende bragte fra Rundetaarn og Trinitatis Kirkegaard til Prindsens Palais:²⁾

Stenen fra *Vordingborg* (Th. S. 350; St. S. 335)³⁾; *Tryggevalde* ved Kjøge (Th. S. 30, St. S. 807); *Snoldelev* ved Roskilde (Th. S. 13 og 243, St. S. 345); *Sandby* ved Ringsted (Th paa flere Steder); Brudstykke fra *Baarse* ved Præstø (Th. 292, Antikv. Ann. 4, 233) — paa Sjælland; *Sørup* ved Svendborg paa Fyn (Th. Side 115; Ant. Ann. 3, 353);

Bregninge (Nord. Tidsskrift f. Oldk. I, 320 og 325) og *Tirsted* (St. Side 798) — paa Lolland;

¹⁾ Stephens, Old-northern runic monuments, Side 582.

²⁾ Om de middelalderlige Mindesmærker, som ved samme Leilighed fik Plads i Museet, se blandt andet Side 145 og 148.

³⁾ Som Forkortninger i Henvisningerne ere brugte: Th. om Professor Thorsens »De danske Runemindesmærker«, Kbhvn. 1864; St. om Professor Stephens' nysnævnte Runeværk.

Sønderkirkeby paa Falster (St. S. 730);

Eistrup Mølle ved Asferg nær Randers (St. S. 637);

Egaa ved Randers (Nord. Tidsskr. 2, S. 242); *Glenstrup* ved Hobro (Antikv. Ann. I, 129); *Brønderslev* ved Aalborg (St. S. 659) — i Nørrejylland.

Sørup Stenen og Brønderslev Stenen ere fra den kristne Tid, og maaske ogsaa en enkelt af de andre er yngre end Aaret 1030.

Den ældre Middeltalder

er Tiden mellem 1030, da Kristendommen kan antages at være almindelig udbredt i Danmark, og henved 1300, da Rundbuestilen (den romanske Stil) er afløst af Spidsbuestilen eller Gotiken. I den tidlige kristne Tid indtager Geistligheden sin Plads ved Siden af og ofte over Krigeren og Statsmanden; Kirkehyrden forener ofte som Biskop alle tre Værdigheder i sin Person. De mindre Mindesmærker, som ere os levnede fra den Tid, ordne sig ligesom af sig selv i kirkelige og krigerske. Mark- og Mosefund blive nu sjeldnere og tilhøre alle denne Periodes Begyndelse, og enkelte af de under 1—4 nævnte større Sølvfund kunne maaske høre til Tiden, ligesom det ogsaa kan være Tilfældet med en og anden af Runestenene. Vaabnene ere i det hele taget sjeldne, og største Delen af det bevarede skriver sig fra vore Kirker.

113. Markfund fra *Harrendrup* Skov ved Middelfart (D 31—34): Ved at grave langs en Grøft opdagedes: Et Armbaand, dannet af en krumbøiet tynd Guldplade, der i Midten er $\frac{1}{2}$ Tomme bred, og hvis Ender ere lagte over hinanden og loddede sammen; det er af temmelig raat Arbeide. — Et Hængesmykke, der er dannet af en forgyldt Sølv mønt med riflet Øsken og Ring. Paa Mønten, som er overbrudt, findes et Kors staaende paa tre Trin og ved dets Sider to Brystbilleder. Den er en barbarisk Efterligning af en af Keiser Basilius 2den og hans Broder Konstantin

11tes Mønter (975—1025), med ulæselig Omskrift paa Forsiden og en ligeledes ulæselig og uforstaaelig Indskrift med latinske (?) Bogstaver paa Bagsiden. Saadanne barbariske Efterligninger af græske og romerske Mønter ere ikke sjeldne i Oldtiden (jevnfør f. Eks. den foran paa Side 139 under 104 omtalte Guldmønt). — Hængesmykke af en rund, noget hulbøiet Sølvplade, der har svage Spor af Forgyldning, og paa hvilken med takkede Omridslinier er fremstillet Brystbilledet af en Mand med oprakte Hænder og med tre Kors udgaaende fra Hovedet; det er formodentlig et Kristusbillede. Pladen er omgivet med en riflet Sølvring med Øsken og Ring (Fig. 21). — Et lignende Sølv Hængesmykke med en lignende, men endnu mere barbarisk Forestilling. — Paa alle tre Smykker sidder Ringen til at bære dem i saaledes, at Forestillingerne komme til at staae paa Hovedet.

Fig. 21. †.

Fig. 22. †.

114. Forgyldt Bronze Hængesmykke (21519) fra Egnen mellem *Roskilde* og *Leire*; paa det sees et kronet Mandshoved med en Omskrift af latinske Munkebogstaver, der ikke er tydet (Fig. 22). »Det er neppe muligt at afgjøre, hvilken af de tre samtidige Konger, Svend Grathe, Knud den femte eller Valdemar den første, der er fremstillet paa det«¹⁾,

¹⁾ C. F. Herbst, *Bjergsted Møntfund*, i disse Aarbøger 1866, 403.

men der er ingen Tvivl om, at det er fra de nævnte Kongers Tid. Ogsaa her sidder Øskenen med Ringen til at bære det i bagvendt.

115. Et Hængesmykke som er dannet af en stør, forgyldt Kobberbrakteat omgivet med en Rand af riflet Kobbertraad med Øsken og Ring. Forestillingen, som nærmest minder om den paa bysantinske Mønter fra omtrent Aar 1000, er et stort Jerusalemskors paa et Fodstykke (Golgata) og ved hver Side af Korset et kronet Brystbillede af en Mand. Omskriften er hverken fuldstændig eller til at tyde. Det skal være fundet i Nærheden af *Roskilde* (D 61). Ligesom paa de ovennævnte Hængesmykker sidder ogsaa her Øskenen med Ringen paa et for os feilt Sted, men da dette synes at være almindelig paa tidlig kristelige Hængesmykker, har det vel havt sin Grund og er ikke tilfældigt ¹⁾.

116. Et af de tidligste kristelige Minder her i Norden og vistnok ogsaa et indenlandsk Arbeide er en Mindesten eller Gravsten, som opgravedes ved Aaret 1820 paa *Kjerte Kirkegaard* (ved Assens), hvor den var sunken noget ned i Jorden. (DLXVI ^{b)} ²⁾ I 1866 blev den flyttet fra Trinitatis Kirkegaard til Oldsagssamlingen i Prindsens Palais. Det er en massiv tagdannet Granitblok af $5\frac{1}{2}$ Fods Længde, rigelig 2 Fods Brede og 20 Tommers Høide, hvilende paa to Graastens-Fodstykker (Fig. 23). Paa alle fire Side findes Forestillinger i halvtophøiet Arbeide. Paa den ene Langside (Fig. 24): en langstrakt, gaaende Løve med et Menneskehoved i Munden, hvorved der formodentlig er tænkt paa Ordene i Peters 1ste Brev 5, 8: eders Modstander Djævelen gaaer omkring som

¹⁾ Jevnfør bl. andre ogsaa et hos Stephens (i Runic Monuments, Side 510) afbildet Smykke fra Sverige, og en Guldbrakteat fra Lerbro Sogn paa Gulland, afbildet i Annaler for 1842, Side 129.

²⁾ Antikvariske Annaler 4, 204.

en brølende Løve og søger hvem han kan opsluge.» Paa den anden Langside (Fig. 25): en Mand, som spænder Pilen paa sin Bue i Kamp mod en Centaur, væbnet med et Skjold; dernæst en Engel med Vinger og Straaleglands om Hovedet, som med begge Hænder løfter en lille Menneskeskikkelse, Billedet af den afdødes befriede Sjæl, foran sig. Da Centauren forestiller de onde Lyster og Fristelserne, kan hele Fremstillingen vistnok tydes saaledes, at den afdøde har været efterstræbt af Menneskets Fjende, men har bekæmpet sine onde Lyster, saa at hans Sjæl efter Døden af Englen bliver baaren op til Paradisets Glæder. Paa den ene af Endestykkerne (Fig. 24), findes en Menneskefigur med en Stav i den høire Haand og et Kors i den venstre, som holdes op mod

Fig. 26.

Brystet, og paa den modsatte Flade synes Kristi Navnetræk at være fremstillet (Fig. 26). Dog maa det bemærkes, at Stenens Overflade er bleven meget ru og har lidt en Del af Tidens Tand og af Fugtighed, saa at flere af Figurerne ere utydelige. En noget lignende Mindesten, men fra en senere Tid, findes paa Sjørring Kirkegaard (ved Thisted); en omtrent samtidig med Runeindskrift

og latinsk Indskrift i Stockholms Nationalmuseum (fra Botkirke i Södermanland) og flere i England¹⁾. Vi have ingen bestemte Data til Oplysning om Kjerstenens Alder, men da den efter Konststilen synes at være en Del ældre end Gjesingholm Stenen (næstfølgende Nr. 117), feiler man neppe meget, naar man sætter den til 11te Aarhundrede.

¹⁾ Cutts, Sepulchral Slabs and Crosses of the Middle Ages, London 1849, paa flere Steder.

Fig. 23.

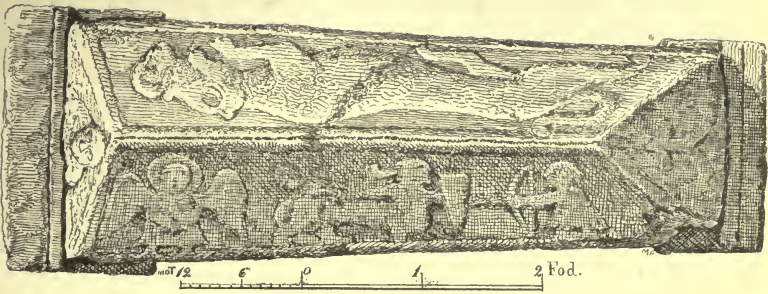

Fig. 24.

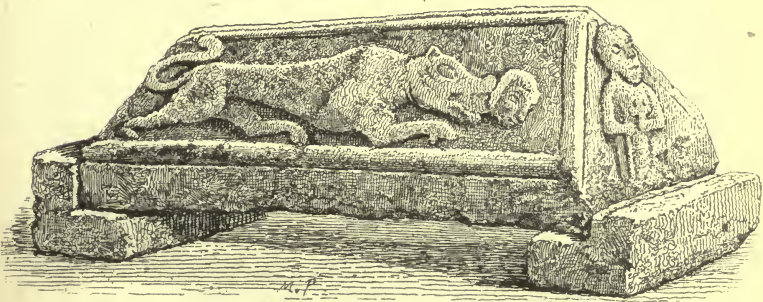

Fig. 25.

117. Ligstenen fra *Gjesingholm*, forhen Løvenholm (ved Randers), som ved oftnævnte Flytning fra Trinitatis Kirke ligeledes blev opstillet i Samlingen (DLXVI °), er en flad mørk Granitsten, paa hvilken Biskop Thore af Ribe (1114—34) er fremstillet i halvt ophøiet Arbeide. Under Bispen sees Kristus som det Guds Lam, der bærer al Verdens Synd; her fremstillet som en Væder, der støtter Korset med det ene Forben.¹⁾ I Runeindskriften findes eet Ord med latinske Bogstaver. Stenen er 2 Alen 14 Tr. lang, 18½ Tr. bred foroven, 16 Tr. forneden og fra 4 til 8 Tommer tyk.²⁾

Fig. 27.

118. Et Graastens Døbekar fra *Vendsyssel* af 28 Tommers indvendigt Tværmaal har paa Ydersiden en mærkelig Fremstilling i halvt ophøiet Arbeide af en Menneskeskikkelse (maaske en Kvinde), staaende mellem to mod den vendte Løver, der synes at bide i dens Bryster (?) Paa den anden Side staae to mod hinanden vendte Løver.³⁾ Lignende Forestillinger af to mod hinanden vendte Dyr ofte med et

¹⁾ Jevnfør med Hensyn til denne Fremstilling det Side 154 nederst anførte.

²⁾ Beskrevet (med Afbildning) af Prof. G. Stephens i *Illustr. Tidende*, 8de Bind, 1867, Side 397.

³⁾ Jevnfør Aarbøger for nord. Oldk. og Hist. 1866, 345.

Menneske, et Træ eller en Søile med en Skaal mellem sig ere gængse i den ældre Middeldalers kirkelige Kunstværker og kunne følges gjennem Middeldalderen langt ind i Oldtiden. Det ældste Eksempel paa dette Slags Forestillinger, som vi have herhjemme, er paa Hængesmykker fundne ved Brangstrup (afbildede i disse Aarbøger 1866, Tavle IV Fig. 1 og 2), men de ere udentvivel af bysantinsk Arbeide, medens Døbekarret vistnok er indenlandsk Arbeide. Forestillingen paa det skal maaske sige, at Mennesket, inden det renses i Daabens hellige Vande, fortæres af sine onde Lyster, som ere fremstillede ved vilde og glubske Dyr. (21047). Jevnfør ogsaa Skakbrikken Nr. 131 Side 158.

I den katolske Tid indviedes Alterbordet ved Nedlæggelse eller Indmuring af Helgenlevninger. Oprindeligt havde man høitideligholdt Martyrernes Fødselsdage, saaledes kaldtes de Dage paa hvilke de havde lidt Martyrdøden, ved deres Grave paa Kirkegaardene eller i Katakomberne; senere flyttedes deres jordiske Levninger ind i Kirkerne, og naar der var en underjordisk Kirke eller Krypt fik Martyrens Kiste sin Plads i denne og lige under Altret i den øvre Kirke. Derved kom der for den katolske Bevidsthed en vis Forbindelse mellem Alterbordet og Martyrgraven, og efterhaanden som Kristendommen bredte sig ud ogsaa over mange Lande, som ikke havde Martyrer for Troen, maatte man lade sig nøie med mindre Levninger, der nedlagdes i Alterbordet ligesom i en Martyrgrav. Det er gjerne smaa Blyæsker som f. Eks. den i Nord. Olds. Nr. 529 afbildede, der bevaredes i Hulningen af en større Sten eller af et større Stykke Træ og dækkedes af en Serpentinsten eller anden Sten. Ved Istandsættelser af Altrene fra den katolske Tid er der efterhaanden fundet en stor Mængde slige smaa Helgen- og Martyrgrave, og mange høre vistnok til Tiden før 1300.

119. Egetræsplade med Ligsten af Serpentin fra *Gosmer* Kirke mellem Horsens og Aarhus (D 17); den var indmuret

i Alterbordets Fodstykke. Træpladen, 10 $\frac{1}{4}$ Tommer i Firkant, noget over en Tomme tyk, er forsynet med et Skydelaag. Serpentinstenen dækker et regelret firsidet hult Rum i Træpladens Midte og deri gjemmes nogle Relikvier, en Bensplint og et lille Stykke Rav, indsvøbte i Tøi; paa et Papir staaer skrevet »parvum frustum de sto teobabaldo« — med opløste Forkortninger.

120. Ved Nedbrydning af det gamle Alterbord i *Freslev* Kirke under Bregentved Gods (D 66—68) fandtes i 1867 midt i Overfladen en firkantet glat Kalksten, omtr. 8 Tommer i Firkant og henved en Tomme tyk og under den en lille Relikviæske, dannet af en sammenlagt Blyplade, med sit Indhold af nogle Benstumper og smaa Stykker Silketøi. Dybere nede i Bordet omtrent mod Midten laa en lignende lille Blyæske, som ligeledes indeholdt nogle smaa Stykker Silketøi.

121. Lignende smaa Relikviæsker, som oftest sammenlagte af en som et Kors udskaaren Blyplade; ere indsendte fra *Hallenslev* Kirke ved Slagelse (D 26—27) — hermed fulgte en rund Dæksten af Serpentin af henved tre Tommers Tværmaal og $\frac{1}{2}$ Tommes Tykkelse — og fra *Skjolde* Kirke ved Horsens (21237); i den sidstnævnte var der nogle Stumper Silketøi, et lille ringdannet Broncespænde uden Torn og en Frugtkjerne.

122. Om en fra *Hostrup* Kirke ved Tønder indsendt Relikviæske har C. F. Herbst givet Meddelelse i Slesvigske Provindsialefterretninger, 4de Bd., Side 162. Den indesluttede foruden nogle i Silketøi svøbte Benstumper en Pergaments-seddel med latinsk Skrift, hvoraf det sees, at Høialteret var indviet i 1477 til Ære for Jomfru Marie, Hellig Laurentius, Marie Magdalene og Andreas (20950).

123. En Hængelampe af Malm, 5 Tr. bred, med Laag, paa hvilket en fritstaaende, udgraveret Due, og som hænger i en sytten Tommer lang Malmskjæde, er oppløiet paa en

Mark under *Thiele* Gods (Randers) paa et Sted, hvor Thiele Munkekloster tidligere skal have staaet (21490). Fig. 28.

Fig. 28. $\frac{1}{3}$.

Ligesom man saaledes ved Altrenes Indvielse nedlagde Helgenlevninger i dem, hensattes der paa dem ved Høitider

kostbare Skrin, som gjemte Minder om ofte mange Helgener, og man bar Helgenlevninger paa sig, indesluttede i kostbare Kors som f. Eks. det i Nord. Olds. 510 afbildede af Guld fra *Ouro* i Holbæksfjorden eller Sølvkorset Nr. 511 sammesteds fra *Gundsemagle* ved Torkildstrup paa Falster.

124. Halvdelen af et Relikvikors af Hvalrostand blev optaget af Jordfyld fra *Herlufsholms* Kirke (D 58). Det er 2½ Tr. høit og 1½ Tr. bredt. Paa det sees i halvt ophøiet Arbeide Kristus paa Korset med den for den ældre Middeldalder sædvanlige Beklædning, Fødderne jevnside og korsdelt Straaleglands om Hovedet. Korset er foroven gennemboret og var saaledes bestemt til at bæres.

125. Den vigtigste Forøgelse, som Museet har faaet af kirkelige Gjenstande i Tidsrummet 1863—67, er Alteret eller rettere sagt Alterprydelserne fra *Lisbjerg* Kirke ved Aarhus (D 287), nemlig til Forsiden af Alterbordet (antependium eller antemensale) og til Midtstykket med en stor Rundbue. Disse Prydelser bestaae af mange større og mindre Kobberplader med Fremstillinger af den hellige Skrift i drevet og halvtophøiet Arbeide, brunt ferniserede og forgyldte, og som ere nittede paa og bøiede om temmelig tykke Egeplader; enkelte af Arabeskerne ere malede med Forgyldning paa den brune Fernisgrund, medens Mariebilledet med Kristusbarnet er støbt. Det hele er stærkt forgyldt og har paa mange Steder havt formodenlig forskjelligfarvede Smykke-stene, der nu alle paa een nær ere borttagne eller udfaldne. Breden er rigelig 5 Fod og Høiden 8 Fod, som ere fordelte saaledes, at Antependiet er 3 Fod 5 Tr., Mellëmstykket 1 Fod 3½ Tr. og Buen 3 Fod 4½ Tr. høie. Paa Antependiet findes en Fremstilling af Livet i det himmelske Jerusalem (CIVITAS HIERUSA) med Jomfru Marie som Himmeldronning holdende Jesubarnet paa sin Arm og omgiven blandt andet af tolv kvindelige Figurer (ligesom Kristus med sine tolv Apostle) af hvilke de ti forestille Dyder og de to Helgeninder (SCA BRIGIDA og SCA TRICLA). Alle Figurerne ere omtrent ens, og

Konstneren har øiensynlig ikke havt mange ydre Kjendetegn til Raadighed, en Omstændighed, der forøvrigt tjener med til Bestemmelse af Konstværkets Alder, da det først var henimod 1250, at Særtegnene bleve almindelige. Indskriften paa Rammen, af hvilken kun de tre Sider ere læselige, medens den fjerde ved Tidernes Ugunst og daarlig Behandling paa en Tid, da man ikke forstod at skatte dette Mindesmærke, er udslettet, har Hensyn til de billedlige Fremstillinger; der staaer nemlig, med opløste Forkortninger og tildels i Munkevers:

+ HORTOR VT INRETIS REQVIEM DVOR TEMPVS RABETIS :
 + NE FORIBVS CLAVSIS QVET VOS NON AVDIAT AVRIS : ∞ +
 + VENITE BENEDICTI PATRIS MEI PERCIPITE REGNVM QVOD VOBIS
 + PATRIVM EST AB ORIGINE QVNDI DICET DOMINVS : ∞

(„Jeg paaminder Eder at gaae ind til Fredens Rige, medens I have Tid, for at ikke, naar Dørene ere lukkede, mit Øre ikke skal høre Eder. Kommer, I min Faders Velsignede, og tager det Rige i Arv, som er Eder beredt fra Verdens Grundvold blev lagt, siger Herren.“)

I sex Runddele paa Rammen om Antependiet ere de fire Evangelisters symbolske Mærker, som de aabenbares for Ezekiel (I, 10) og som Johannes saa dem i sine Syner (4, 7): Ørn (+ IOHANNES) Menneske (MATHEVS) Kalv (LVCAS) og Løve for Markus, alle bevingede og med Straaleglands om Hovederne. Endvidere Kristus som det Guds Lam, der bærer al Verdens Synd, her en Væder, hvis ene Forben støtter et Kors, og i den sjette Runddel to kæmpende Dyr.

Paa Mellemstykket findes en af den tidlige Middelalders mest yndede og maaske hyppigst gjentagne kunstneriske Fremstillinger, Kristus kommen i sin Herlighed for at dømme levende og døde, og omgivet af Apostlene. Han holder i sin Haand Livets opslaaede Bog, hvori læses: EGO SVB VIT VERITAS ET VITA, „Jeg er Veien, Sandheden og Livet“, og ved hans Fodskammel ligge to Løver i Henhold til Ordene i en af Davids Psalmer (91, 13) „Paa Løver skal du træde og

paa Øgler og stampe paa Løveunge og Drage.« Blandt de mange andre Særkjender, som omgive Herren, træffe vi her ogsaa Solen og Maanen, personificerede efter klassisk Opfattelse, som to Brystbilleder nemlig, Solen med to Fakler og Maanen med een. Til begge Sider staae tolv Apostle, alle ligesom Kristus med nøgne Fødder, med lukkede eller aabne Bøger og Straaleglands om Hovederne; ikkun Peter, kjendelig ved Nøglerne, er udmærket fremfor de øvrige ved en perleprydet Straaleglands lig den om Kristi Hoved, dog at den ikke er korsdelt. Paa Rammen om Mellemstykket ere følgende tre leoninske Verslinier:

+ OMBVS EXVTIS REX ET TVT IVSST SECVTIS
 . QVE FVERIT MERCES DIC REX QVI CVNCTA COHERCES
 . ANTE MEV VVLTV CV NIL REQVNEBIT INVLTVOI .:

(»For dem, o Konge! som have forladt alt og fulgt dine Bud, siig Konge, som styrer alt, hvad Lønnen skal være? (Matth. 19, 27—28). For mit Aasyn skulle I staae, naar Intet bliver ustraffet (paa Dommens Dag).«.)

Under den aabne Bue har der været tre fritstaaende Figurer, af hvilke kun den midterste er tilbage, men ufuldstændig. Den Korsfæstede er fremstillet med aabne Øine, uden smerteligt Udtryk, som den, der seirede over Døden; han bærer derfor Livsens Krone, ikke Tornekronen, og Fødderne, der ere jevnside og uden Naglegab, hvile paa et Slags Skammel (suppedaneum). De to manglende Figurer ved begge Sider have sikkert været Maria ved den høire Side og ved den venstre Johannes. Nærmest hertil slutte sig to store Runddele paa Buens brede Fodstykker, den ene med en typologisk Scene af det gamle Testamente, Isaks Offring (1ste Mose Bog 22, 12) der er den gamle Pagts Forbillede for Kristi Død. Abraham sparer ikke sin eneste Søn, og denne bærer selv Brændoffrets Træ ligesom Guds Eenbaarne selv bar sit Kors; Væderen, som ved Hornene hængte i Busken, og som blev offret, blev derefter Forbillede

for Kristus paa Korsets Træ og brugtes i Fremstillinger af agnus dei i Stedet for Lammet. Saaledes f. Eks. paa Altrene fra Lisbjerg og fra Tyenstrup, paa Ligstenen fra Gjesingholm (se foran Side 148, Nr. 117) og for at tage et Eksempel andensteds fra paa en Sølvbrakteat fra Valdemar den Store (se Plade V Nr. 27 i disse Aarbøger for 1866).

Den forklarende Omskrift paa Buen er tildels i gamle Munkevers:

+ IN CRVCIS HOC SIGNO DANTV MEDICAMINA LIGNO
 : HIC SANCTVR HOMO QVI TRAXIT VVLNERA POMO
 + QVALIA CERNIS HOMO PRO TE CRVCIAMINA PORTO
 . CREDITO NEC DVBITA MORS MEA VITA TVA
 : ABSQ NOTICIA CREATORIS SVI OMI . HOOLQ PECVS €

(«I dette Korsets Tegn gives Lægedom ved Træet; her læges Mennesket, som fik sine Saar af Æblet. Du seer, o Menneske, hvilke Pinsler jeg bærer for dig. Tro og tvivl ikke om, at min Død er dit Liv. Uden nogen Kundskab om sin Skaber er Mennesket som Markens Dyr»).

Øverst paa Buen ere syv mindre Buer i aftagende Størrelse med Kristus i sin Herlighed, omgiven af Marie (+ SCTA MARI) og Johannes (+ IOHNS EVVANGELIST) Kosmas og Damianus og to knælende og tilbedende Engle. De to Helgene, som havde deres Fødselsdag, den Dag de lede Martyrdøden, her i Norden den 27de September, vare Læger paa Sicilien og bleve henrettede under Kristenforfølgelsen Aar 303. Da de ere de eneste Helgene, der findes paa disse Alterprydelser, kan man formode, at Alteret oprindeligt har været viet til dem.

Rammerne og Buen ere prydede med Sammenslyngninger af Planter, Fugle, firfødede Dyr, Centaurer og Mennesker. Dyr og Mennesker ere i urolig Bevægelse og i indbyrdes Kamp. De kunne ikke betragtes som blotte Prydelser, men fremstille vistnok tillige Verdens lidenskabelige og urene Kampe i Modsætning til det Fredens og Hellighedens Rige, som Hovedforestillingerne vise. Gjennem Bestiarierne eller Beskrivelser af Skabningens og Fantasiens forskjellige Dyr

var man i Middelalderen, navnlig i 11te, 12te og 13de Aarhundrede, fortrolig med Billedernes Indhold. Hele Karakteren i dem minder stærkt om den, der findes i vævede Tæpper, hvis Brug var almindelig i den katolske Kirke, og som allerede fra 8de Aarhundrede af forskreves fra Orienten og Syrien; de kaldes *cortina Alexandrina*, *pallia Tyria* og *vela Byzantea et Syrica*. Saracenske og senere ogsaa bysantinske Arbeidere vævede i Palermo prægtige Tøier af dette Slags til de normanniske Hertugers Brug; vi have udentvivl Prøver paa slig Vævning i de Tøier, som optoges af Kong Knuds Helgenskrin i Hellig Knuds Kirke i Odense, og som nu til dels bevares i Oldsag-Museet. Maurerne bragte denne Haandgjerning til Spanien, og selv længe efterat den var bleven indenlandsk i Vesteuropa, vedbleve dog orientalske Mønstre at være yndede og gængse. Endnu i trettende Aarhundrede kaldes det Slags Arbeidere i Paris *«tapiers de tapis sarazinois»*. Tæppe-Mønstrene kunne vistnok i det hele taget betragtes som Forbilleder for mange Reliefer paa Kapitæler, Portalbuer og Forsider fra Rundbuestilens Tid¹⁾.

Lisbjerg Alteret er ikke enestaaende i Danmark; vi kjende syv andre, som stemme med det i Konststil og Arbeidsmaade, i Udsmykning, i Valg af Indhold og dets Ordning, og som derfor vistnok ogsaa ere samtidige med det. Museet eier et fra den nedbrudte Tvenstrup Kirke ved Horsens; det prægtigste og bedst bevarede er i Sal Kirke mellem Holstebro og Skive; i Ølst K. ved Randers og i Stadil K. ved Ringkjøbing ere kun Antependier eller Beklædninger til Alterbordenes Forside, medens Prædella eller Mellemstykke og Bue nu mangle og maaske aldrig have været der, da de formodenlig oprindeligt have været Hovedaltere, medens Lisbjerg, Tvenstrup og Sal Altrene kunne tænkes at have været Sidealtere i den katolske Tid. End-

¹⁾ Jvfr. Springers ikonografische Studien i 5te Bind af Mittheil. d. k. k. Central-Commission zu Wien.

videre findes der efter Arkitekturmaler J. Kornerups Meddelelse til Direktøren for de antikvariske Mindesmærkers Bevaring Levninger af et lignende Antemensale i Sinbjerg Kirke nord for Vejle. I Sønderjylland kjendes kun eet, nemlig Antependiet i Kværn K. i Angel og i Skaane et i Lyngsø K. ¹⁾).

Efter Konststil og Indhold, Bogstavformer og mange Enkeltheder, som det er vanskeligt at paavise forstaaeligt uden Afbildningers Hjelp, høre disse Altere til den anden Halvdel af 12te Aarhundrede, og de bør holdes i Ære ogsaa som Minder om den Pragt, hvormed de Kirker af Kampsten, Tuf- og Brændtsten bleve udstyrede, som trindt om i Danmarks Land dengang afløste de tidligere Træbygninger. Men nu ere lignende Altere ikke længere almen forstaaelige, og der vises dem heller ikke altid den tilbørlige Omhu. Da Lisbjerg Kirkeeeiere ønskede at afhænde den gamle Altertavle, blev den erhvervet af Museet mod et nyt malet Alterbillede.

Af Gjenstande, som ikke høre til Kirkens Omraade, henlede vi Opmærksomheden paa følgende:

126. Et tveegget Jern Slagsværd, fundet i et Vandløb paa Skjellet mellem *Tornemark* og *Skasterup* Marker ved Skjelskør, tre Fod under Jordsmonet (D 261). Det har en flad Knap og lige Parerstang; Pladsen mellem disse ere 7 Tommer lang; Sværdets hele Lægde 4 Fod.

127. Et Broncesegl, hvori er indgraveret St. Peter siddende med Pavekrone paa Hovedet og Nøgle i venstre Haand. Omskriften er + S † AORVIVII † SAKREI † PATRI † FABRORVM' HORS (21308). Det er indsendt fra *Horsens*.

128. *Gjording* Herreds Segl (21438). Det er rundt, af Bronze og i det er graveret en til venstre Side ridende Riddersmand med halvt fældet Lanse og Tøndehjelm paa Hovedet. Omskriften er + SACRATVOR EVRINA HERTH; gjennem

¹⁾ Omtalt i Brunius, Skånes konsthistoria, Side 545.

andet v og næstsidste α er der en Streg. Tværmaal $2\frac{1}{3}$ Tr. Efter Dragten og Bogstavformerne synes det at være fra trettende Aarhundrede. Indsendt fra *Ribe*.

129. Et Signet af Rav i Form af et spidst Skjold; paa den halvrunde Bagside er der en Øsken, paa Forsiden et Kors mellem Solens og Maanens Stjernebillede og derom en Indskrift med Munkebogstaver, som paa et Par nær (B O L) ere ulæselige. Det skal være fundet paa *Fyn* (D 268).

130. En Sølvfingerring, paa hvis udvendige Side findes følgende Bogstaver udfyldte med Niello: + RICHOLXUS SKIVTÆBARCH; funden under et gammelt Hus i *Saxkjøbing* (21143). Næved Assens ligger en Sogneby, som hedder Skydebjerg.

131. En $2\frac{1}{2}$ Tr. høi Skakbrik, udskaaen af Hvalros-tand og forestillende en Biskop tilhest med Tøilen i venstre Haand. Den høire stikker han rolig i Gabet paa en Drage eller andet glubende, firbenet Dyr, hvorved Tanken vel er

Fig. 29. — † — Fig. 30.

den, at det onde er magtesløst og uskadeligt i Kamp mod den, der stoler paa Gud. Venstre Arm dækkes af et langagtigt, trekantet Skjold. Den er funden ved Gravning dybt i Grunden til Bikubens Gaard i Silkegade i *Kjøbenhavn* (D 16).

132. Skakbrik af Hvalrostand, $3\frac{1}{2}$ Tr. høi (D 35). En Konge sidder med foldede Hænder paa en Tronstol. Paa Stolens ene Side er indridset et lille Hagekors (†) og paa Bagsiden ⊥ indeni en Sirkel. Den blev opløiet ved *Hjortespring*.

133. Et fladt Broncestykke med Runer indridsede paa begge de brede Sider, maaske en Amulet, er 1867 funden ved Gravning i *Roskilde* mellem Maglekilden og Domkirken (D 29). Det er $3\frac{1}{2}$ Tr. langt, $\frac{1}{2}$ Tomme bredt, rundet i den ene Ende og gjennemboret og forsynet med en Broncering i den anden. Af Runerne kunne læses paa den ene Side *𐌹𐌺𐌹𐌸𐌹𐌸* (Sivarth) og paa den anden: *𐌹𐌺𐌹𐌸* (Oluf) ¹⁾.

Den yngre Middelalder, Spidsbuestilens Tid eller Tidsrummet fra omtrent Aar 1300 indtil Kirkeforbedringen 1536.

134. Skibskanon af smedet Jern og indrettet til Bagladning, noget over 5 Fod lang, fæstet ved Jernringe til en $9\frac{1}{2}$ Fod lang Egetræs Bjælke (21552) ²⁾. I dens Hovedrør var en Graastens Kugle, omgivet af et Krydsslag af Kabelgarn. Kanonen blev optagen af et Vrag af et Krigsskib, bygget af Egetræ, to Mile nord for Øen *Anholt*. Der optoges ialt otte Kanoner. Under Skibets Dæk vare tre Rum med Stangkugler af smedet Jern, Stenkugler af forskjellige Størrelser og, i Midtrummet, en Del Menneskeben samt Støvler og Sko af Læder, et Tinbæger og en Tintallerken (maaske Kalk og Disk). Vraget menes at høre til Tiden mellem 1350—1400.

¹⁾ G. Stephens, *The old-northern runic monuments*, Side 864.

²⁾ Afbildet i »Gammelt Skyts fra 14de—16de Aarh.« Kbhvn. 1859, Pl. 3 B.

135. En gammel Stridshammer af Bronze med Jernnæb, funden ved *Volmerstoft* ved *Bov* i Nærheden af Flensborg (21558). Den er rigt graveret og paa Knoppen er **R** indgravet.

136. Drikkehorn med forgyldt Indfatning ved Mundstykket og to Mellemringer. Endebeslaget mangler. Det er, uvist naar, fundet paa den tidligere *Klosterkirkegaard*, nuværende Latinskoles Gaard, i *Flensborg* (D 7)¹). Indskriften, som findes paa Ringen ved Mundstykket, er paa det sidste Bogstav nær læst rigtigt af Abrahamson. saaledes: help . got . ut not drink : ik nicht so starv.

Efterhaanden er der samlet en Del Fund fra Ruiner af gamle Borge omkring i Landet, navnlig fra de nu udtorrede Grave om slige gamle Bygninger. Et af disse skulle vi omtale.

137. Ved Oprensning af Søen, som omgiver *Rugaard Slot*: Vaaben som Dolke, Knive, Spydspidser, Armbrystbolte; Redskaber som Øxer og et Slags Baadshage; glaserede Kakkellovnsliser og andre Gjenstande (20773—801).

Fra Tiden efter Reformationen:

138. En Del Sølv-sager, som kunne være skjulte under den svenske General Torstensons Indfald i Jylland, 1643—49, fandtes ved en Istandsættelse af *Taaning Kirke* (ved Skanderborg) under Tagværket (20910—18): et forbukket Bæger, fem Skeer, en Kjæde, et Par Bælter med Sølvbeslag, o. s. v. Det yngste Aarstal paa Sagerne er 1628.

139. Andre lignende Sølv-sager ere opdagede ved at gennemgrave et nyt Aaløb paa en Mark ved *Plouglund* i Grene Sogn ved Kolding (D 40—44). De 108 Sølv-mønter, som fandtes sammen med dem, ere navnlig fra Christian den fjerde og Frederik den tredie, mellem Aarene 1616 og 56, og Sagerne ere saaledes formodenlig nedgravede under Carl 10 Gustavs Indfald her i Landet 1657—60. Det er,

¹) Se Antikv. Annaler 2, 388 og 398 (med Afbildning).

foruden de nævnte Mønter, en Skaal, to Spiseskeer, en Del Dupper, Knapper og Maller, — alt af Sølv. Skaalen og Skeerne ere mærkede Eske Pedersen (M N D og P) og paa Skeerne er desuden Aarstallet 1651. I Nærheden fandtes Levninger af en Tønde eller andet Kar af Træ, hvori Sagerne muligvis have været gjemte.

140. Et vævet Tapet, som synes at være fra Christian den tredies Tid (21280). Det er kommet fra *Haderslev* og antages at have været paa *Haderslevhus Slot*, hvor Christian den tredje, der inden sin Tronbestigelse var Statholder i Hertugdømmerne, ofte opholdt sig. Deri er vævet en paa en Trone siddende Fyrste, omgivet af Fruer og Riddere; foran Tronens Fod trille to Pager med Kugler. Høide 8 Fod, Brede henved 6 Fod.

141. Omtrent fra samme Tid er et Stykke Panel i kinesisk Smag med Arabesker, Menneskefigurer o. s. v. konstigt indlagte med farvet Ben, Elfenben, og Perlemoder (21366). Det stammer maaske fra det gamle *Kjøbenhavns Slot*.

142. Et vævet Tapet, formodenlig fra Midten af 16de Aarhundrede; 9 Fod 2 Tr. høit, 5 Fod 7 Tr. bredt, med Fremstillinger af Historien om David og Bathseba og en bred Blomsterbort. Det er erhvervet ved Bytning med Rosenborg Samlingen (D 286).

Ved Skulpturmuseets Opløsning afgaves til Oldsagsamlingen blandt andet ogsaa en Mængde Uhre, baade Stueuhre og Lommeuhre, som i Forening med hvad Museet alt i Forveien havde af lignende Slags, nu danner en mærkelig Samling.

143. I den fremhæves Tycho Brahes Sølvlommeuhr med dobbelt Kasse (D 125). Paa den indre Kasse er Brahernes Vaabenskjold graveret, Tycho Brahes Navn med Aarstallet 1597 og derover paa en Seddel Valgsproget »quo fata me trahunt«. I Værket: »Robert Gi... kin Fleetstreet Fecit.« Den berømte Astronom skal have foræret det til

Statholder Henrik Rantzov, og senere var det i det Kgl. Danske Selskabs Samlinger¹⁾).

144. En Broncefigur forestillende Atlas, der bærer Himmelkuglen, paa hvilken alle de af Tycho Brahe iagttagne Fixstjerner ere betegnede (D 146).

Af Minderne om historisk bekjendte Mænd, ogsaa fra en nyere Tid, som Museet har faaet i de senere Aar, skulle vi sluttelig omtale et Par.

145. En Guldsegling med Familien Brahes Vaabenskjold, hvorover O. B. og Indskriften *HELP STÅ NZVT SIELF TRIDIE*, som maaske har tilhørt Oluf Brahe den Halte, der døde udenlands hos Christian d. anden (20665). Funden i *Skaane*.

146. Forgylt Sølvpokal, inden i hvis Laag findes Ulfeldternes Vaaben, hvorom: »Flamming . von . Ulfeldt . 1647.» Den hviler paa tre forgylde Ulve (D 77).

147. Det norske Riges Kantsler og Stiftamtmand i Thronhjem Ove Bjelkes Haglbøsse (21753).

148. Peter Tordenskjolds Pistoler, paa hvis Halse et kronet Skjold, hvori: PT. SKJOLD (21741); hans Pallask med Aarstallet 1717 paa Klingen (21742); — et egenhændigt Brev fra ham til »Monsieur de Winge, Lieutenant de Artillerie de Dannoisse«, dateret Marstrand 1 August 1719 (19027).

149. Captain Peter Gribs Pallask til ventre Haand — han havde mistet den høire Arm i Slaget ved Strømstad — paa Klingen: »Dieu mon espérance, l'épée pour ma défense«; — hans Signet: et over to Ankere hvilende Vaabenskjold, hvori en Grib over to korslagte Kanoner, graveret i en tresidet Karneol i Sølvindfatning (21743, 22078).

150. Den Flensborgske Patriot Frants Bockmanns Sværd (22336)²⁾.

¹⁾ Langebek »Det danske Selskabs Begyndelse o. s. v.«, Kbhvn. 1748, Side 353.

²⁾ Afbildet i Illustreret Tidende for 1865, Nr. 321.

Henvisning.

Samplings Nr.	Side	Fund	Samplings Nr.	Side	Fund
20653.	129,	76.	21342.	119,	51.
665.	162,	145.	348.	97,	10.
679-703.	97,	9.	366.	161,	141.
704-33.	88,	5.	438.	157,	128.
747-49.	103,	25.	459-77.	140,	105.
753-58.	123,	63.	481-85.	120,	54.
761-64.	97,	11.	489.	125,	70.
773-801.	160,	137.	490.	150,	123.
822.	119.		519.	144,	114.
858-66	122,	60.	552.	159,	134.
880-2.	139,	102.	558.	160,	135.
910-18.	160,	138.	572-78.	121,	56.
928.	126,	72.	589-98.	138,	101.
932-3.	109,	37.	741-42.	162,	148.
950.	150,	122.	743.	162,	149.
952-60.	141,	106.	753.	162,	147.
995.	101,	17.	770.	141,	107.
997.	139,	102.	771.	132,	89.
21020-26.	108,	36.	774.	129,	78.
047.	148,	118.	816-18.	132,	88.
053.	141,	107.	910-42.	97,	8.
103-5.	119,	52.	979-90.	88,	5.
107-40	98,	12.	22032-33.	122,	58.
143.	158,	130.	074-77.	120,	55.
207-10.	95,	7.	078.	162,	149.
226-30.	93,	6.	079-80.	110,	Anm.
237.	150,	121.	081-95.	99,	13.
244.	141,	107.	124-25.	132,	92.
246.	126,	74.	134.	107,	83.
257.	102,	20.	138.	139,	102.
272-79.	130,	82.	147.	139,	103.
280.	161,	140.	167-71.	130,	83.
308.	157,	127.	178.	142,	109.
321-26.	88,	1.	181.	122,	58.
331-32.	109,	38.	187-88.	122,	58.

Samplings Nr.	Side	Fund	Samplings Nr.	Side	Fund
22203.	103,	22.	A 119.	102,	21.
212-15.	130,	83.	130-34.	97,	10.
217-19.	122,	59.	145-214.	93,	6.
220-30.	131,	84.	225-37.	88,	4.
232-35.	125,	69.	238.	88,	2.
237.	132.	86.	285-87.	88,	5.
240.	126,	71.	296-98.	88,	3.
251.	124,	Anm. 1.	328.	101,	16.
259-81.	132,	87.	355-64.	93,	6.
299.	130,	83.	374.	102,	19.
302.	126,	75.	378.	102,	21.
308-17.	95,	7.	392-99.	104,	27.
321.	97,	10.	411-15.	100,	15.
329.	103,	25.	439-75.	95,	7.
336.	162,	150.	477-81.	103,	23.
361.	130,	82.	482-89.	103,	24.
362.	88,	5.	490-543.	97,	8.
366.	135,	97.	B 3.	105,	30.
25497-99.	132,	93.	7-9.	108,	35.
566-67.	141,	108.	12-14.	108,	34.
581-600.	140.		18-24.	112,	43.
643-44.	142,	110.	25.	122,	58.
683-84.	140.		27-28.	125,	68.
710-24.	112,	42.	31-35.	124,	67.
725-38.	112,	41.	42-44.	122,	61.
739-42.	113,	47.	47.	126,	72.
743-46.	111,	40.	50-51.	134.	
761-78.	109,	39.	52-53.	113,	44.
790-93.	122,	57.	58-60.	106,	31.
797-98.	122,	57.	65-67.	120,	53.
803-4.	124,	65.	70-71.	113,	45.
831.	129,	77.	74-79.	118,	50.
832.	129,	80.	86-90.	122,	57.
833.	129,	79.	120-21.	123,	64.
26337-39.	121.		130-33.	107,	32.
430-36.	114,	48.	151-53.	100,	15.
27268.	101,	18.	154-55.	113,	46.
A 43-50.	104,	26.	158-62.	123,	62.
76-77.	105,	28.	172.	126,	71.
82-88.	97,	10.	C 4.	130,	82.
97-101.	99,	14.	6-12.	135,	98.
102.	105,	29.	22.	134.	

Samlings Nr.	Side	Fund	Samlings Nr.	Side	Fund
C 25—26.	132,	91.	D 17.	149,	119.
31.	125,	69.	26—27.	150,	121.
32—43.	135,	98.	29.	159,	133.
46.	133.		31—34.	143,	113.
53.	131,	85.	35.	159,	132.
56.	132,	90.	40—44.	160,	139.
57—61.	137,	99.	58.	152,	124.
83—84.	126,	73.	61.	145,	115.
87.	142,	112.	66—68.	150,	120.
89.	134,	94.	77.	162,	146.
93.	135,	96.	125.	161,	143.
101.	126,	73.	146.	162,	144.
102—8.	138,	100.	261.	157,	126.
112.	142,	111.	268.	158,	129.
114—18.	134,	95.	286.	161,	142.
D 7.	160,	136.	287.	152,	125.
16.	158,	131.			

Sjælland 129, 76. 142. **Kjøbenhavn** 158, 131. 161, 141. Hjorte-
spring 159, 132. Skovslunde 138, 101. Vedbæk 119. Jægersborg Hegn 109, 39.
Hørsholm 103, 23 og 24. Holte 124, 66. Frederiksborg 102, 21. Glads-
axe 134, 94. Sengeløse 124, 66. Smørum 101, 17. Herstedvester 124, 66.
Høie Tostrup 132, 88. **Roskilde** 144, 114. 145, 115. 159, 133. Hedehusene 142, 111.
Vedstrup 116, 49. Selsø 119, 51. Agerup 120, 54. Heinstrupgaard 101, 16.
Frederikssund 88, 3. 102, 21. Uvelse 112, 43. Jægerspris 121. 124, 66. 141, 107.
Frederiksværk 99, 13. Hesselø 95, 7. **Holbæk** 132, Anm. 2. Hørbygaard 109, 38.
Eriksholm 142, 109. Allerupgaard 113, 44. Tudse 113, 47. Preilerup 124, 65.
Adlersborg 124, 66. Odsherred 142, 110. Vesterbygaard, **Kallundborg** 104, 27.
Samsø 105, 29. Æskholm ved Samsø 88, 2 og 4. Glumsø, **Ringsted** 130, 82.
Freslev 150, 120. Nidløsegaard, **Sorø** 88, 5. Gimlinge, **Slagelse** 126, 72.
Buskyminde 126, 73. Hallenslev 150, 121. Valdbygaard 139. Taarnborg,
Kørsør 140. Valløby, **Kjøge** 97, 9. Rengegaard 97, 11. Tornemark, **Skjel-**
sker 157, 126. Omø 103, 25. Herlufsholm, **Nestved** 152, 124. Vester Eges-
borg 97, 10. 120. **Kjøng S.** 119, 52. 124, 67. **Hammer**, **Præstø** 98, 12.
Vordingborg 102, 19. **Lundby** 138, 100.

Bornholm. Hasle 113, 45. Ruthsker 119. 133. (Knarremose).
Ibsker 132, 89. 140, 105 (Munkegaard.) Klemensker 134 (Balsmyr). Gud-
hjem 135, 98. Øster Marie 139, 104. Vester Marie 137, 99.

Lolland-Falster. 124, 66. 142. 143. Thoreby, **Saxkjøbing** 126, 73. Laagerup, **Nysted** 123, 63. Stokkemarke, **Maribo** 125, 69. Taarup, **Stubbe-
kjøbing** 121, 56. Skjerne 139, 103.

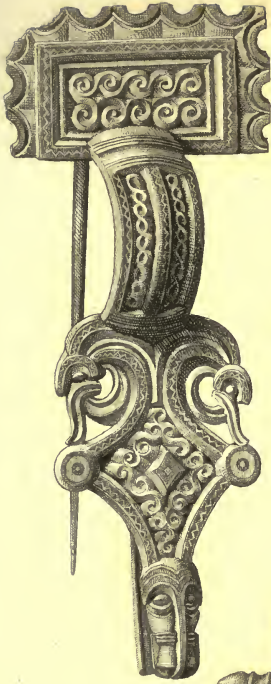
Fyn 132, 93. 142. 158, 129. Vimose, **Odense** 133. Eiby 122, 59. Norup 130, 83. Rugaard 160, 137. Kirkendrup 122, 57. Birkende 135, 97. Ellinge, **Nyborg** 129, 77 og 81. Taarup 123, 62. Brangstrup 132, 87. Overkærby, **Kjerteminde** 120, 55. Harrendrup, **Middelfart** 143, 113. Kjerte, **Assens** 145, 116. Skydebjerg 122, 60. 158, 130. Voldtofte 114, 43. Søllested 140. **Flemløse** 133. Helnæs 97, 8. 99, 14. Dyreborg, **Faaborg** 122, 61. Tidselholt, **Svend-
borg** 123, 64.

Nørrejylland 143. Vendsyssel 148, 118. Gjerum, **Frederiks-
havn** 102, 20. Kneverheder, **Sæby** 131, 84. Stagstrup, **Thisted** 105, 28. Speilsgaard 125, 68. Øsløs 129. Sømølle, **Mors** 108, 34. Bjergby 108, 35. Fredsø 108, 36. Kogehøi, **Løgstor** 110, Anm. Borregaard 113, 46. Freilev, **Aalborg** 103, 25. Hallund 103, 22. Aasted, **Skive** 107, 32. Skals, **Viborg** 132, 91. Thiele 150, 123. **Anholt** 93, 6. 159, 134. Svingelbjerg, **Hobro** 109, 37. Ny Hevringholm, **Randers** 131, 85. Gjesingholm 148, 117. Asgaard 118, 50. Enslev, **Grenaa** 105, 30. Hjelm Ø 126, 71. Lisbjerg, **Aarhus** 152, 125. Taaning, **Skanderborg** 160, 138. **Horsens** 157, 127. Gosmer 149, 119. Hanstedbro 88, 1. Bygholm 100, 15. Skjolde 150, 121. Løsning 126, 71. Græstrup 126, 75. Underup 134, 95. Aarup 122, 58. Nørup, **Velle** 129, 78. Nykirke 132, 90. Vallund, **Kolding** 119. Starup 120, 53. Stenderup 142, 112. Vamdrup 112, 41. Havdrup 112, 42. Plouglund 160, 139. Malte 126, 74. 135, 96. Rammedige, **Lemvig** 101, 18. Flynder 111, 40. Kjær, **Ringkjøbing** 104, 26. Hovstrup, **Varde** 107, 33. Gjørding H., **Ribe** 157, 128. Skodborg, **Kongea** 139, 102.

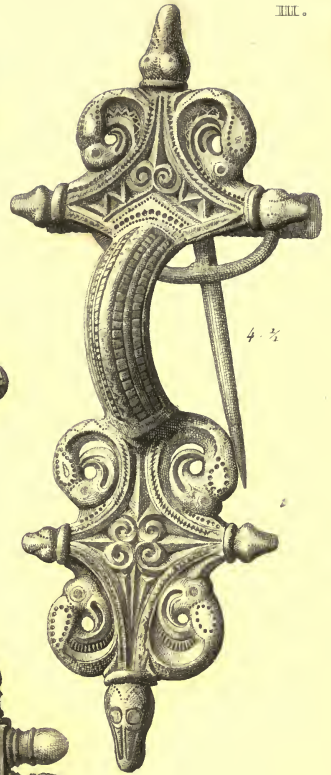
Sønderjylland. Taps, **Christiansfelt** 132, 86. Favervraa 132, 92. Anslæt 106, 31. **Haderslev** 161, 140. Sønder Hopstrup 100. **Flensborg** 160, 136. Bov 160, 135. Jynde vad, **Tønder** 141, 106. Hostrup 150, 122.

1. 1/2

2. 1/2

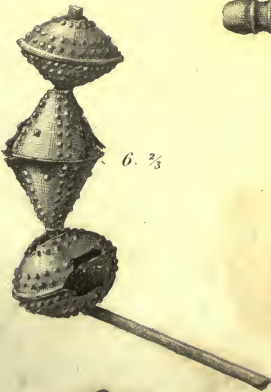

4. 1/2

3. 1/2

5. 1/2

6. 2/3

7. 1/2

8. 1/2

DE SØNDERJYDSKE STRANDFRISERS FOREGIVNE SELVSTÆNDIGHED I MIDDELALDEREN.

AF A. D. JØRGENSEN.

Intet er så vanskeligt, og intet må man i historien være varsommere med, end slutninger efter analogi fra et forhold til et andet lignende. Medens det ganske vist netop er gennem dem det geniale blik på historien viser sig, så er heller intet mere vildledende og al historisk sikkerhed opløsende, end slige slutninger, når de ikke er forenede med en kritik, der med samme skarpsindighed opdager den væsentlige forskel, som altid vil være tilstede ved siden af en større eller mindre lighed.

Det er uden al tvivl slige falske analogier, der har skabt den historiske doktrin om et i middelalderen selvstændigt Friserfolk i Sønderjylland. Ikke at tale om de ældre kritikløse forfattere; ogsaa A. J. L. Michelsen har i sit fortjenstfulde skrift »Nordfriesland im Mittelalter« (Schleswig 1828), og med ham Falck og de nyere danske forfattere*) betragtet den som grundlag for enhver forståelse af denne særegne lille folkegrens historie. Det er her analogien med Ditmarsken, der hævdede sin uafhængighed så godt som gennem hele middelalderen, som har forledet først Friserne selv, senere ogsaa historikerne til at antage dem for en lige saa uafhængig stamme, der sent bøjede sig for kristendommen, og endnu senere for de danske kongers herredømme. Intet kunde da ogsaa synes naturligere, end at disse øde og usikre holme, hvis beboere bevisligt havde deres egne love og eget sprog, tillige fra arildstid holdt sig

*) Hammerich, Danm. under Valdem. II, 25 ff. Stemann, Gesch. des öffentl. u. Privat-Rechts d. H. Schl. I, 17 f. 53. 135. Trap, Beskrivelse af hert. Slesvig. s. 123 ff.

uafhængige af alle naboer, siden Ditmarsken, der dog lå langt ugunstigere, gjorde det. Forskellen er kun den, — men den er tillige afgørende, — at Danmark fra umindelige tider var et samlet kraftigt rige, medens Nordtyskland på korte afbrydelser nær indtil den nyere tid var adspaltet og svagt.

Før vi imidlertid inlader os på en undersøgelse af Frisernes politiske stilling i den ældre tid, en undersøgelse, der på grund af kildernes fattigdom må strække sig til alt, hvad vi kan overkomme af ældre efterretninger, skal det indrømmes og slås fast som en kendsgerning, at største delen af dem indtil den nyere tid havde egne love og ejendommelige retsvedtægter, grundede i de særlige naturforhold og det afvigende sprog. Allerede den ældre slesvigske stadsret deler Friserne i dem med frisisk og dem med dansk ret*), eller som man vel med en kortere betegnelse kunde sige: Strandfriser og Sysselfriser**), Utlandets eller marskens og gestens (gøsens) beboere. Men den forskellige lovgivning har selvfølgelig intet med den politiske afhængighed eller uafhængighed at bestille. Det var i sig selv det ene naturlige, at man til en tid, da der intet kendtes til fremmed retssprog, og da hvert lovområde var langt mindre end nu, lod de frisisk talende egne blive udenfor den bevægelse, der ellers gik gennem alle beslægtede lande, at samle love og vedtægter i større lovbøger, og til samme tid de mange mindre thinglag til større helheder. Det var

*) Frysones de lege Frysonica — de lege Danica —. Thorsens slesv. Stadsretter s. 11.

**) Navnet Strandfriser bruges i middelalderen (Annal. Stadenses ad 1252); de tre herreder med dansk lov var lagte til de sønderjydske sysler, Kærherred til Ellem-, de to Gøsherreder til Isted-syssel. Navnet »Nordfriser« er senere, (1424 siges dog alt »Frisia, que est dicta Norfrisja«, Script. r. D. VII, 404), og dannet med hensyn til de sydligere Øst- og Vestfriser. (I modsætning til syslerne kaldtes de øvrige 13 herreder: Tønning, Gerding, Holmbo, Lundebjerg, Edoms, Pelvorm, Biltring, Viriks, Bøking, Horsbøl, Før øster- og vesterherred og Sild, i almindelighed blot »herrederne«).

også i god overensstemmelse med denne grundtanke, at man alligevel optog de halv frisiske og halv danske herreder på fastlandet i syslerne; thi her lignede de naturlige forhold, og altså en stor del af lovgivningen, langt mere de østlige egne, og det danske sprog kunde heller ikke være fremmed for den del af folket, der var berettiget til at møde på thinge.

Friseregneren har ligesålidt som de andre danske lande nogen egen historieskriver fra middelalderen. Der haves dog en række korte optegnelser i årbogform på plattysk, den såkaldte »Ejderstedts krønike«, der af mange er bleven anset for at være et godt grundlag for forskningen*). Forfatteren ses imidlertid selv at have været tilstede ved en begivenhed, han fortæller til året 1461; hvad der altså er synderligt ældre, må han have øst af andre skriftlige kilder eller af folketraditionen. Det er nu troligt nok, at der har foreligget enkelte tarvelige optegnelser fra en ældre tid, men disse har da i alle tilfælde været så usikre og indbyrdes modsigende, at det er meget vanskeligt, for ikke at sige umuligt, at udskille det sande fra det upålidelige. Næsten alt hvad krøniken fortæller har nemlig den uheldige egenskab at stride mod det vi kender andensteds fra, og ikke på nogen måde kan betvivle, og det giver i alle tilfælde ikke nogen tillid til det, vi ikke kan kontrollere ved hjælp af andre kilder. Dette fuldendte præg af upålidelighed er dog undgået de ældre historikere, Hvitfeldt indbefattet, Kornelius Hamsfort alene undtagen**), og de nyere har været for stærkt forudindtagne for krøniken til ikke at finde en mild forklaring til alle disse misligheder.

*) Den er trykt i Falcks »staatsbürgerliches Magazin« for 1828, s. 695 ff.

***) *Scriptores rer. Dan.* I 271: — *testibus annalibus Ejderstaden-sibus, qui tamen ita sunt conscripti ut illis parum fidei tribuam.* — Huidfeld, (kvartudg.), I, 222 ff.

Hvad annalerne fortæller om højvande og oversvømmelser kan være rigtigt nok, der kan have været særlige kilder at øse af i den henseende; det vedkommer os imidlertid ikke her, og det kan ikke afgive nogen målestok for bedømmelsen af de andre efterretningers værd.

Meget tvivlsomt er det derimod vistnok alt, hvad der fortælles om trækapellers opbyggelse i Ejdersted ved år 1103, 1109 o. s. v.; thi det synes at udgå fra samme forudsætning som andre senere efterretninger, at nemlig Utland blev omvendt langt senere end landets andre egne. Denne anskuelse er det der har ført Meyer til på sit kort over Frisland, som det antages at have set ud ved 1240, at afsætte hedenske templer, og sagn, der ikke synes at være synderlig ældre, taler endog om en sidste hedning på Sild i året 1284*). Der kan vel intet anføres af historiske kendsgerninger, der umiddelbart modsiger annalernes beretning om kristendommens indførelse eller befæstelse blandt Strandfriserne i begyndelsen af det tolvte århundrede, men der er dog meget der taler imod en slig antagelse, om det end kan være rimeligt nok, at enkelte hedninger kan have holdt sig her indtil det elvte århundrede, ligesom f. ex. i Vendsyssel eller på Bornholm. Hvad der taler stærkest imod et andet forhold, er især selve de endnu bevarede gamle kirkebygninger. Som bekendt var det først henved midten af det 12te årh., at man her i Danmark begyndte for alvor at tage fat på opførelsen af stenkirker, og at denne sag derpå havde så stor fremgang, at landet vistnok alt et par slægtled efter var som oversået med disse bygninger. Men fra selvsamme tid er nu hovedkirkerne blandt Strandfriserne, forsåvidt ikke vandfloder har ødelagt de gamle former. Både bygningsemnet, tuf fra Rhinegnene

*) Hammerich, Danmark under Valdemarerne, II, s. 28. Helveg, d. d. kirkes hist. til reform. I, s. 320 f. Slesvigske Provindsialefterretninger, IV, s. 157.

eller gråsten, og bygningsstilen, de runde buer, tykke mure og små vinduer, er de samme som vi finder dem ved de nærmeste hovedkirker, Ribe og Slesvig. Slige kirker træffes endnu i Kejtum og Morsum på Sild, den store Johanneskirke på Før og Gammelkirken på Pelvorm, ligesom i Breklum og Svabsted på fastlandet*). Men dette synes på det bestemteste at tyde på, at Friserne dengang havde en lignende udvikling bagved sig som landets andre egne, og at kristendommen var dybt rodfæstet hos dem gennem flere slægtled.

Det er dog især annalernes politiske efterretninger, der her skal beskæftige os, da de, hvor underligt det end må lyde, egenlig er det eneste vidnesbyrd fra en noget ældre tid om Strandfrisernes forment selvstændighed. Summen af disse politiske efterretninger er da snart talt op; thi det er igrunden kun den ene om Abels fald der findes, men så til gengæld i flere forskellige former, uvist hvormange. Først fortælles der nemlig udførligt til året 1145 om to tog, Abel gjorde mod Friserne; derpå atter kortere til 1202; endelig til 1204 og 1200 om tog af kong Valdemar, hvorved der dog øjensynlig tænkes på det samme. Det må nu vistnok antages, at forfatteren har taget disse fortællinger efter ældre optegnelser, idetmindste i hovedsagen, og at han dertil har føjet hvad traditionen har vidst at berette; men der er den mislighed derved, at ingen af dem er rigtig underrettet, eller har kunnet undgå fejltagelser i de simpleste ting. Således med hensyn til årstallet, der ikke gives rigtigt af en eneste, skøndt ingen ældre kilde ellers er i tvivl om det. Endvidere med hensyn til dagen, der af annalerne angives at have været den 29de Juni, medens disse sætter den 14 dage senere uden nærmere at bestemme den. Kongens navn angives to steder urigtigt

*) Trap, statist. topogr. Beskr. af hertugd. Slesvig, s. 193, 199, 215, 244, 255.

som Valdemar, medens atter til gengæld to forskellige tog blandes sammen, et ved vintertid, da den hellige Kristians billed var med, og et efter midsommer, på hvilket kongen faldt. Begge disse tog henføres til kong Abel, og det således, at vintertoget fortælles efter det andet, men med tilføjelse af, at det havde fundet sted længe før («in vortiden»^{*)}). Historien ved intet om dette tog; derimod gjorde Erik et samme år som han blev myrdet, hvorved han mistede mange folk^{**}), og det er da rimeligvis det, traditionen har kendt og henført til Abel. Ligeså modsigende er beretningerne med hensyn til kongens drabsmand; ved 1145 kaldes han en »wagentimmermann«, ved 1204 siges der, at Abel blev »doet gesteken van einem edelen Fresen«. Hele den givne situation er derhos fuldstændig misforstået og set i en langt senere traditions belysning; der siges, at Abel »wolde düsse Lande sere vornichtigen«, og at de efterat have besejret ham gav sig frivillig under »hertug Knud i Slesvig«, en beretning, der ikke let kan være opstået i det første århundrede efter begivenheden.

Men når således alt hvad der nogenlunde kan kontrolleres, viser sig at være i den grad upålideligt, hvad skal man så tænke om resten? Hvem vil så sige god for den tale, Friserne fører på thinge, og som igunden er hovedhjørnestenen for den hele tro på deres selvstændighed og »frihed«? De vilde holde fast ved de privilegier, den ærværdige kejser Karolus havde givet deres forfædre til tak for deres troskab, sagde de, »og før de vilde hylde kong Abel og give ham skat og skyld, vilde de alle dø, eller og kong Abel skulde dø«. Denne hele tale er lånt fra det store Frisland, hvor man fremsatte de mest eventyrlige fordringer til fyrsternes vedtagelse, alt under navn af kejser

^{*)} s. Hammerich, D. under V. II, s. 29.

^{**}) *Scriptores r. D. I, s. 245: 1250, hoc anno rex Ericus a Fresia est fugatus, militibus suis quam plurimis interfectis. Et postea in nocte St. L. etc.*

Karls privilegier*). At imidlertid vore Friser aldrig har tænkt på sligt, ligesom de aldrig har tjent Karl den store eller nogen anden tysk kejser, er vistnok hævet over enhver tvivl; det var først det 15de århundrede med alle sine uklare rørelser og sin opvågnende trang til national sammenslutning, der kunde bringe sligt ind i Ejdersteds annaler. Det var da heller aldrig faldet dem ind at sætte den ørn i deres segl og våben, der var det ydre tegn på Karls friheder, tvertimod førte de frisiske herreder næsten alle skib og plov i deres bomærke, som det bedst sømmede sig for et fredeligt, om end kækt og frihedselskende folk, der som enhver anden almue kun da kom i våben, når man vilde gå den for nær, særlig i pengesager.

Og andet var det i virkeligheden ikke det drejede sig om 1252, da Abel besluttede at tugte de genstridige undersåtter. Herredagen havde bevilget en skat, der nu også afkrævedes Friserne; de undskyldte sig, hedder det, med at digerne kostede så meget, men kongen vilde tvinge dem. Det samme var sket et par år tidligere, da kong Erik drog ud mod dem med sine mænd og led et stort tab; dengang skal de dog have bekvemmet sig til at betale en rund sum. Men denne holdning var ingenlunde enestående for Friserne; Erik kaldtes »Plovpenge« overalt, fordi han opkrævede en usædvanlig skat, og Skåningerne fordrev ham fra Lund året før han måtte vige for Friserne; også de måtte dog falde tilføje og betale**). Det samme gentoges på Sælland i Kristoffers tid, nogle år derefter; bønderne satte sig op mod konge og adel og måtte undertrykkes i blodige kampe; det var den trange overgang fra bondefrihed til herrevælde. Senere, efter den lovløse tid, måtte Valdemar Atterdag begynde forfra og i en række kampe skaffe lovene gyldighed. Også denne gang var Friserne blandt de genstridige, de

*) Michelsen, Nordfriesland s. 44.

***) Annal. Esrom. i Script. r. D. I, s. 245.

var som Sønderjyllands Vendelboer; men de måtte atter bukke under for den nye kongevælde og mere ydmygt end nogensinde før love skat og hærfølge*). Heller ikke dengang var det noget politisk fjendskab der opgjordes; thi få år iforvejen havde de godvillig lovet prins Otto hjælp mod Holstenerne, og som der fortælles endog skjult ham hos sig i et helt år; det gik dem som Nørrejyderne, først hjalp de en dansk kongesøn på tronen, derpå gjorde de oprør mod ham. Og når da ordet »frihed« måske engang imellem slap med ind i deres kampråb, — og at det har gjort det, kan der neppe være tvivl om — da må der derved ingenlunde tænkes på politisk selvstændighed, men som i reglen også i vor tid på social uafhængighed og selvregering. Således kæmpede Skåningerne for deres »frihed« mod Absalon og hans mægtige frænder, der vilde lægge adelens og kirkens åg på dem, og Magnus Eriksøn lovede dem i åbne breve at hævde denne deres frihed; Eskils oprør mod kong Erik Emun med den sællandske almue »brugte frihedens navn« o. s. v.**). Der er her selvfølgelig ingensteds tale om ophøret af den politiske forbindelse med rigets andre dele, kongemagtens afskaffelse eller sligt; det er en væbnet modstand mod noget nyt, hvad enten det er en lov, en skat eller en konge, der ikke er vedtagen efter landets skik og frie vilje. Almuens har da intet andet at gribe til end også på sin side at anse grundlaget for alt samfundsliv, den offentlige fred, for brudt og væbne sig mod den der brød først. Det er det, de gamle årbøger bedømmer fra herrernes synspunkt, når de pludselig afbryder deres latinske bemærkninger for at indskyde de foragtelige ord, der blev brugte om almuens opstand paa Sælland 1256:

*) Se aktstykkerne hos Michelsen, s. 190 ff.

**) Saxo, ed. Müller, p. 664: »sub titulo libertatis«; p. 907: »Scaniensibus scribebatur — Magnum repetendæ libertatis auctorem habituros«; p. 960: »qvasi tuendæ libertatis gratia«.

»kådkarlene blev alle galne med køller«*); det var fattigmandsvåben mod herrernes sværd og brynjer, og på få undtagelser nær måtte de der førte dem bukke under i hele Evropa.

Fra dette synspunkt må nu uden al tvivl begivenhederne i Ejdersted 1252 ses; samtiden fandt dem kun påfaldende, fordi kongen her fandt sin bratte død; den så deri ingenlunde almuens nødværge mod statsmagtens formentlige overgreb, men alene himlens forfærdelige hævn over brodermorderen, en opfyldelse af Eriks sidste ord, »at hans broder skulde dø en endnu skændigere død, hvis han ikke omvendte sig«. Abels fald fuldendte ligesom den folkelige opfattelse af Erik som en helgen og Abel som en ond ånd, ligesom hungersnøden i kong Olavs tid var det store afgørende jertegn for Knuds hellighed.

Men når det nu end herefter må anses for afgjort, at der ingen originale frisiske efterretninger haves fra en ældre tid, der tyder på landets selvstændighed, og at den eneste begivenhed, der senere kunde synes tjenlig til baggrund for en slig anskuelse, fordi den indeholdt et så dramatisk moment som et kongedrab, ikke på nogen måde kan bære denne forklaring, — så kunde der jo dog tænkes andre begivenheder og andre forhold, der vejede langt tungere, ja endog talte afgørende for den nævnte opfattelse af Strandfrisernes stilling. Men dette er så lidet tilfældet, at vi tvertimod skridt for skridt kan følge dem tilbage til den ældste historiske tid som utvivlsom danske undersætter og en del af det danske folk og rige.

Det er bekendt nok, at Friserne nævnes som Valdemar Sejrs trofaste ledsagere, og at han især brugte dem mod Ditmarskerne, deres gamle uforsonlige fjender. Dog nævnes også to af dem mellem hans huskarle, Sven Starke

*) Script. r. D. I, 168. »Kådkarlene« bruges med hån om bønderne: de der bor i kåd, husmænd.

og Broder Ganling (eller Gavling), der i enekamp nedlagde to af kejser Fredriks bedste mænd*), hvorefter Tyskerne trak sig tilbage sydfor Elben (1215). Også den samtidige jordebog indeholder et vægtigt vidnesbyrd om at Utland var en uadskillelig del af riget; dets herreder er nemlig sat i skat som alle de andre, og de nærmest liggende af dem skal give kongen og hans »hær« frit ophold i tre døgn om sommeren og tre om vinteren, »når han ligger ved Danevirke«. At endel af skatten i Frisland kaldes »vennegave« (wingift), er ingenlunde enestående, men har sit tilsvarende i Eriks sællandske lov, der (3, 63) gør forskel på »lovstud« og »gavestud«, (laghæ stuth, giæf stuth), idet den første kan opkræves som anden lovlig gæld, den anden derimod ikke.

Men at Strandfriserne i henseende til skatter stod på selvsamme fod som de andre herreder, alene med de undtagelser digevæsenet muligvis medførte, fremgår alt af en tidligere begivenhed med fuldstændig sikkerhed. I striden mellem de to konger, Sven Eriksøn (Grade) og Knud Magnussøn tog denne sidste nemlig som bekendt i året 1151 sin tilflugt til Frisernes marskegne, efterat han var bleven slagen anden gang i nærheden af Viborg. Friserne holdt ligesom Jyllands øvrige beboere med Knud og optog ham i en lille borg ved Mildefloden; til gengæld lovede han dem en nedsættelse af deres årlige skat til kongen. Sven belejrede og overvandt dem imidlertid, som Saxe fortæller især ved Valdemars tapperhed, og det var med nød og neppe at Knud undslap med nogle få af sine mænd. Sven pålagde dem nu som oprørere en bøde af 2000 pund sølv foruden den gamle skat; men de gik til Valdemar og bad ham i deres navn at tilbyde Sven et nyt slag; efter deres mening var det nemlig kun ved uheld og enkeltes uforsigtighed de havde tabt første gang. Sejrede

*) Script. r. D. I, 165.

de da, skulde han stå ved Knuds bud om en nedsættelse af landgilden; sejrede han, vilde de betale bøderne dobbelt. Sven indlod sig imidlertid ikke på dette skifte og de måtte finde sig i den skæbne der overgik hele Jylland*). Men heraf fremgår da atter, at Strandfriserne alt dengang fra umindelige tider havde været kongen skatskyldige, og at selv deres dristigste forventninger kun gik ud på en nedsættelse af denne skat, medens de, da det gik galt, ligesom andre besejrede oprørere måtte betale svære bøder. At Friserne også i andre henseender af de regerende behandles ligesom de andre egne af landet, fremgår af de få diplomer fra denne tid der nævner dem. Således gav kong Erik Lam i året 1141 Odense Knudskirke 30 mark af sine årlige indtægter på øen Sild, og Absalon påbyder den almindelige ydelse af tienden i Sønderjylland, både på denne og hin side af Slien, som også i de sydlige frisiske herreder, medens de andre, som det synes, måske på grund af de bekostelige diger, har været fritagne for den ene tredjedel, der faldt til bispem**).

Heller ikke Saxe forbigår et så mærkeligt landskab som Friseregnet var med tavshed, tværtimod giver han både i sin indledende almindelige beskrivelse af de danske lande, og senere i anledning af kampen mellem Knud og Sven, adskillige træk til en skildring af det «lille Frisland» (Frisia minor), som han kalder det efter sine klassiske forbilleder. Men det fremgår tydeligt nok af hele hans beskrivelse, at det kun var ham bekendt på anden eller tredje hånd, og det gennem mindre vel underrettede folk. Når han således siger, at landet om vinteren ligner en sø og at man da kan sejle, hvor der om sommeren sås og høstes, idet landet frugtbargøres ved disse oversvømmelser, da har han sikkert uvilkårlig overført billedet af de sællandske og jyske åer

*) Saxo, p. 689—91.

**) Thorkelin; Diplom. p. 246 og 61.

og søer og deres frodige enge, på Utlandet, og han har intet kendt til Vesterhavets golde saltvand og de daglige strømninger i det. Men ligeså løst er det han siger om Utlands historie. Engang var disse egne ubeboede, »da kom en gren af det store frisiske folk, der søgte nye bo-pæle, hertil, og gjorde det lave sumpede land fast ved sit ihærdige arbejde. Derpå kom landet under vore konger*»). Hele denne formodning om en indvandring af Friserne sydfra, efterat hovedmassen af folket havde fundet et hjem ved Nordsøens sydkyst, kan være sand, men den er neppe sandsynlig. Hos Saxe står den i alle tilfælde som en af de mange ethnografiske meninger, der intet værd har, fordi de går ud fra aldeles vilkårlige og tilfældige forudsætninger. Det eneste han vidste, var det faktum, at de sønderjydske Friser nu »stod under vore konger« og havde gjort det fra umindelige tider; Saxe havde ikke nogensomhelst bestemt efterretning eller endog blot et bestemt sagn om dette forholds oprindelse; — thi efter hele den måde han omtaler dem på, måtte han ellers have fortalt det her.

Før vi forlader Saxe vil det være det rigtigste at omtale endnu et sted han nævner vore Friser, skøndt han også her sikkert er mindre vel underrettet. Det er i betretningen om de lovløse tilstande under kong Nils, før Knud blev hertug i Sønderjylland, da Henrik af Venden hærgede op ad halvøen ikke mindre end på øerne. Saxe har ikke nogen klar forestilling om stedsforholdene her og derved forvirres også selve den historiske sammenhæng for ham. Således siger han, at Venderne ikke blot hærgede i egnen omkring Ejderen, men også »alle de strækninger der

*) Saxo, p. 689: hos a Frisonum gente conditos, nominis et lingvæ societas testimonio est; quibus novas quærentibus sedes ea forte tellus obvenit; quam palustrem primùm ac humidam longo duravere cultu. Administratio deinde provinciæ sub nostris regibus esse coepit. Jfr. p. 688: Frisiam minorem, quæ et ipsa Danicarum est partium.

ligger mellem den vold vi kalder Danevirke og Slesvig«; ja de angreb endog selve byen ved hemmelig at skaffe folk ind i den på skibe o. s. v.*), — en beretning der tydelig røber, at han ikke kendte de lokaliteter han taler om. Det er da let at forstå, hvorledes han også kan bringe Friserne med ind i disse begivenheder uden at have haft bestemte eller klare efterretninger om deres holdning i den tid. Han siger da, at de indenlandske var ligeså meget at frygte som de udenlandske, thi Friserne tilligemed Ditmarsker og Holster hærgede og stjal dag og nat i håb om at undgå retfærdighedens arm, siden der ingen jarl var i Sønderjylland**). Der vilde nu ganske vist intet være til hinder for, at også Friserne i hin lovløse tid kunde have slået sig løs og deltaget i fredsbruddet; men selv om så var, vilde det ikke have berettiget Saxe til at stille dem op ved siden af Ditmarsker og Holster, der her vel ved anticipation kaldes »indenlandske«, men dog for forestillingen træder i en bestemt modsætning til de Danske; thi Friserne var netop ikke vore landsmænd i den betydning Holsterne var det da Saxe skrev, men i samme betydning som Thyboerne eller Lålikkerne. Ganske anderledes og langt rigtigere opfattes da også deres stilling af den ældre kilde, der giver os Knud hertugs levnedshistorie fra første hånd: de legender, der læstes over ham ved skrinlæggelsen i Ringsted 1170. Her siges der nemlig om tiden før Knud blev hertug, at der på grund af lovløsheden var så stor fare for Vendernes hærtog,

*) Saxo, p. 621: At Henricus, ob superioris pugnæ successum audaciæ incrementis evectus, littorales Danos piratica lacesendo non solum Eidoræ finitima, sed etiam cuncta Slesvico valloque, quod Danorum opus vocamus, interjecta vastabat. Ipsam interdum urbem, illatis clam per navigia copiis, improvidam aggrediebatur.

***) Saxo, p. 622: Æque civis ut hostis formidabatur. Quippe Fresones cum Holsatiis ac Dytmerschis, impunitatis spe ob præfecturæ vacationem concepta, dies latrocinii, noctes furtis emetiebantur, etc.

at kongen selv ikke kunde opholde sig en nat i Slesvig »uden Frisernes beskyttelse«^{*)}). Det var altså så langt fra at disse slog sig til rigets fjender, at de tvertimod udgjorde kongens sikkerhedsvagt.

Der er endnu en kilde fra omtrent samme tid med hentydninger til Friserne og deres forhold, som er bleven tagen til indtægt for påstanden om deres politiske selvstændighed, nemlig Slesvigs gamle stadsret. Det hedder nemlig i § 30, at Sysselfriserne skal betale 6 skilling i told for hver læst salt, Strandfriserne derimod 12, og Michelsen forklarer det af, at de måtte betale som udlændige, medens hine var landsmænd^{**}). Den samme betragtningsmåde gør sig også gældende i de forskellige formodninger, der er opstillede over stadsrettens affattelsestid, idet man er gået ud fra, at grænsen mellem Friserne under dansk og dem under frisisk ret havde samme betydning, som den mellem Danske og Tyskere ved Ejderen^{***}).

Men noget slikt ligger dog sikkert ikke i lovens tanke. Hele toldlovgivningen er her, som det strax ses, endnu i sin første barndom; tolden er en meget bekvem skat for konger og købstæder, og den pålægges med stor vilkårlighed og uden nogen skønsomhed, som det bedst falder. Således er det her endnu gennemgående skibet og vognen, ikke varerne, der skal betales told af, kun vendisk kvæg og frisisk salt gør en undtagelse fra denne regel. Skibet er frit, når det går til en dansk havn, går det derimod udenlands, skal der betales af det, forskelligt efter mandskabets størrelse. En vogn der går fra byen svarer fire skilling, om den skal til Huglestad, sex, går den til Rensborg, tolv,

*) Vita Canuti ducis, lectio II: ibi erat tempore illo pro defectu juris et justicie tam assiduus Sclavorum incursus, quod ipse rex, nisi munitus Frisonum presidio, illic pernoctare non potuit. (Abhandl. der Gesellschaft der Wissenschaften in Göttingen VIII).

***) Nordfriesland, s. 57.

***) Thorsens stadsretter, indledn. s. 26 ff.

om den skal over Ejderen; her begynder afgiften altså strax udenfor byens grund, tilsøs først udenfor rigets grænse. Der kan altså ikke lægges nogen særlig vægt på modsætningen mellem Rensborg og Holsten, siden den alt findes mellem Hugglestad*) og Rensborg, det er afstanden der bliver det afgørende for bedømmelsen. Men på samme måde må da uden al tvivl modsætningen mellem de forskellige Friser opfattes; de danske hørte til samme syssel som byen, og i forhold til dem var de andre fremmede, som der udtrykkelig siges på et senere sted i loven**), og de boede kun halvt så langt fra byen som Strandfriserne.

Der er endnu en anden bestemmelse i stadsretten, der kunde synes at bestyrke den antagelse, at Friserne holdtes for et fremmed folk, idet der siges at »fremmede fra hertugdømmet Saxen, Frisland, Island, Bornholm og andenshedsfra« skal betale arvekøb i byen. Men heller ikke dette har noget på sig. Thi for det første er det meget tvivlsomt, hvorvidt der her ved Frisland (Frysia) er tænkt på det sønderjydske landskab, der senere i loven kaldes Utlandia (§ 76); af sammenstillingen med Saxland kommer man snarere til at tænke på det der ellers kaldes Fresia, Nordsøens sydkyst, da loven synes at lægge an på at nævne fjerne lande, der kan pynte op og indgyde ærbødighed for byens vidtstrakte forbindelser***). Og for det andet er det meget tvivlsomt, om stadsretten ikke også her i grunden tænker sig enhver, der ikke er født i syslet, eller

*) Huhelstath, rimeligvis det 1285 nævnte Hugglestath i Haddeby sogn, s. Kok, sønderjydske folkesprog, II, 191.

**) § 20: si uero sunt extra sysæl, in ciuitate tenentur vt hospites respondere —. Nyere stadsret § 108: isset ok dat de horen buten de sysel, so scolen ze antworden in der Stad also gheste.

***) Sml. § 30: mercatores ituri in Gutiam vel alias extra regnum Datia —. Åbenrå skrå § 46: nullus — suum conciuem — extra ciuitatem nostram in Skania vel alibi conuenire debet —; o. s. v.

vel endog i byen, som fremmed, og som forpligtet til arve-køb. I detmindste forstår Flensborg skrå det således, når den modsætter »bymen, thær fød ær hær i by« og »all gæst ie hvathæn the kummæ« (§ 11). Også det at Bornholm nævnes mellem de fremmede, taler for, at det slet ikke ligger i lovens tanke at skelne mellem Danske og ud-lændinge i vor tids betydning, men kun at nævne nogle vellydende eksempler på udenbys »gæster«.

Der foreligger altså heller ikke i Slesvigs stadsret noget som helst, der berettiger til at opstille en anden eller større forskel mellem de sønderjydske Friser indbyrdes, eller mellem Strandfriserne og rigets andre indbyggere, end den loven udtrykkelig nævner: Friser med dansk og med frisisk ret.

Når vi går tilbage i tiden fra borgerkrigenes og stadsrettens dage, hører vi intet til Friserne i nogen historisk kilde. Det skulde da være i den usikre tyske efterretning, at Normannerhøvdingen Rurik i året 857 drog hjem fra Dorstad og af den danske konge Erik fik den del af riget, der ligger mellem Ejderen og havet*); er denne opgivelse nemlig nøjagtig, må den gå på Ejdersted, det gamle floddelta; men der er vistnok et så stort misforhold mellem denne lille besiddelse og de tillavninger, søkongen gør for at få den, at man snarere må tænke sig det som en unøjagtig angivelse af et større len, og da nærmest Sønderjylland.

Men denne de ældre kilders tavshed om de frisiske egne hos os, der i og for sig er så naturlig — thi hvor ofte nævnes Angel, Sundved o. l.? — har vakt Friser-vennernes forbavselse og vantro i høj grad, og de har derfor fundet ikke få efterretninger, der efter deres mening kan og altså bør henføres til dem. Således først hos

*) R. — partem regni, quæ est inter mare et Egidoram cum sociis suis possedit. Annales Fuld. a. 857.

Adam af Bremen, det elvte århundredes nordtyske polyhistor. Han fortæller nemlig blandt andet om Harald Blåtand, at han efter Sven Estridsøns sigende gav Friserne og Saxerne love, som de holdt endnu på hans tid, hundrede år efter, og dette har man da uden videre villet henføre til de danske Strandfriser*). Men dette forbyder sig selv af flere grunde, blandt andet fordi Adam slet ikke kan have kendt de sønderjydske Strandfrisers hæderlige stamme, endnu mindre deres lovgivning. Han nævner nemlig meget ofte Friserne, thi næst Saxerne stod ingen folkestamme kirken i Bremen så nær, han ved at fortælle såre meget om deres forhold i fred og krig, men han ved ikke, at der boede folk nord for Ejderen, der talte deres sprog, ligesålidt som han f. ex. ved af noget Danevirke at sige. Thi han tier ikke blot om disse mærkelige strandboere, men han fornægter dem endogså ligefrem, idet han gentagne gange lader hele kysten her være beboet af Danske, og det endog i modsætning til Friserne. Således siger han, at Helgeland, der interesserer ham særdeles, ligger mellem Friserne og de Danske, og at Nordsøen mod øst grænser til de Danske og Normændenes land, mod vest til England og mod syd til Frisland og Saxen**). Det er jo desuden netop det storslåede ved Svens omtale af Harald, at han siger, han gav love, ikke blot for de Danske, men også for folkene hinsides Elben, Saxer og Friser, som han hjemsøgte med hærskjold og aftvang agtelse; bygder som Utland og Holsten er der her slet ikke tænkt på.

Ligesålidt kan der være alvorlig tale om, at det af Adam nævnte »Farria» skulde være Før eller en større strækning af Utland, skøndt en række forfattere har søgt

*) Michelsen, s. 48 ff.

***) Pertz: monumenta Gem. VII 369: Fosetisland — quæ sita est in confinis Danorum et Fresonum. p. 372: Occidentalis oceanus a meridie Fresos tangit — a solis ortu habet Danos ostiumque Baltici maris et Nordmannos etc. —

at forsvare denne påstand*). Der fortælles nemlig, at biskop Ejlbert (ved 1050) på vejen til Fyn led skibbrud og oprettede et kloster på Farria, hvorpå det blev lagt til Odense bispedømme. Men der kan ikke være tvivl om, at jo Adam antager denne ø, der senere kommer til at figurere i pave- og kejserdiplomer i over hundrede år, for den samme som Helgeland, så nøje betegner han den**). Skulde det altså være så, at Farria (den ø, Ejlbert kom til) i virkeligheden dog var Før, — og der kan neppe afgøres noget for eller imod en slig antagelse — så viser Adams ord i alle tilfælde, at han anså den for at være Helgeland, der havde kirkehistorisk navnkundighed, idetmindste i Bremen, fra biskop Vilhads tid, og at han altså end ikke kendte Før.

Vi har endelig efterrøtninger fra vor histories morgengry, der ialmindelighed henføres til de sønderjydske Strandfriser. Einhards årbøger fortæller nemlig, at de danske konger, brødrene Harald og Reginfred, i året 813, da tyske udsendinge kom for at underhandle med dem, ikke var hjemme, men »var dragne til Vesterfold med hæren; det, siges der, er den yderste del af deres rige mod nordvest og peger over mod Brittaniens nordspids; dets høvdinge og folk negtede dem lydighed, men de blev undertvungne***). De lærde har nu vel altid været meget uenige om, hvor dette Vesterfold skulde søges, men de fleste, også af de nyere forfattere, giver dog Michelsen ret

*) Senest og fyldigst digekonduktør C. Bruun i »Slesv. Provind-sialefterr.« IV, 152 ff.

***) Pertz VII, 369: — *Farriam insulam, quæ in ostio fluminis Albiæ longo recessu latet in oceano — Hæc insula contra Hadeloam sita est ... Heiligland dicatur ... —*

****) *Qui tamen eo tempore domi non erant, sed ad Westarfoldam cum exercitu profecti, quæ regio ultima regni eorum inter septentrionem et occidentem sita contra aquilonalem Britanniæ summitatem respicit, cujus principes ac populus eis subici recusabant. Quibus perdomitis etc. Pertz, monumenta Ger. I, p. 200.*

i, at det må være omtrent det samme som det vi nu kalder Utland*). Den nødvendige baggrund for denne antagelse, at Gøtrik og hans nærmeste efterfølgere, der omtales i de tyske annaler, kun var konger i Jylland, eller vel endog kun i Sønderjylland, må jo nu imidlertid anses for kuld-kastet ved dr. Jessens »Undersøgelser«, og det synes ikke at den derefter har noget sikkert holdepunkt. Navnet Vesterfold findes desuden ingensteds brugt om Strandfriserne hjem; thi jordebogens »VVæstenland« er neppe andet end en særlig anvendelse af den endnu på østkysten brugelige betegnelse »e Væsten« og »Vesterbo« om hele den vestlige halvdel af landet og dens beboere, (og det omfatter da også i jordebogen alle øerne fra Fanø til Helgeland), så at der intet kan sluttes af det til fordel for et bestemt navn, der ellers kun findes i et norsk landskab. Den omstændighed, at der tidligere på Nordstrand, i Byltringherred lå to landsbyer, Vester- og Øster-Wold*), kan derimod så lidt tale for, at hele landet er bleven kaldet Vesterwold (og at dette da er det samme som Vesterfold er atter usandsynligt), at man snarere kunde slutte det modsatte deraf: betød »wold« på frisisk noget der kunde være betegnende i et bynavn, vilde det neppe kunne bruges om en hel landstrækning. Men lige så usandsynligt er det efter hele den historiske situation, som den skildres af Einhard, at antage, at kongerne var i Utland. De tyske udsendinge kom til dem med fredstilbud og med deres fangne broder Hemming; de holdt et møde med de danske stormænd, og afgjorde deres ærende med dem; »thi kongerne var ikke hjemme, de var i Vesterfold, i den nordvestligste del af deres rige«. Man kan herved ganske vist ikke uden tvang tænke på et tog i den sydligste del af deres rige, og det mod et folk, der sikkert ikke vilde være

*) Dahlmann, Gesch. v. Dänm. I, s. 26. Michelsen, Nordf. s. 42. Schiern, hist. stud. II, s. 206. Maurer, Bekehrung des norw. Stammes I, s. 53.

**) Schiern, hist. stud. II, s. 206.

undgået Karl den stores blik som en værdifuld forbunds-fælle, hvis det blot en eneste gang havde gjort mine til at optræde fjendtligt mod de danske konger som sådanne; thi ingen var som han en mester i den politik at rejse fjender i ryggen på sin modstander. Men ligeså tvungen og uholdbar hele forklaringen bliver, når der ved Vesterfold tænkes på Sønderjyllands Vesterland, ligeså naturlig og let forståelig bliver den, når der tænkes på det norske Vesterfold ved Kristjanafjord. Det var det danske riges yderste egne mod nord, — at det tillige lå mod vest sluttede Tyskeren sig vel til af navnet — der hvor efter de utydelige geografiske forestillinger, der er ejendommelige for hin tid, landet vender sig over mod Brittanien. Men at det danske rige i oldtiden strakte sig helt op langs Kattegattets kyst er der såre meget der taler for; det var først Norges samling og storhed under Harald Hårfager og hans slægt, der efterhånden løsnede hine egne fra deres gamle forbindelse med »Danevælden«, der indbefattede kyststrækningen fra Øland til Skiringsal. Dette fremgår ikke blot af de senere kongers stadige fordring på »Vigen«, der strækker sig så langt ned i tiden som til Valdemarerne, men også af den rejseberetning Normanden Ottar gav kong Alfred i England ved år 900. Han siger nemlig, at man i fem dage kunde sejle fra Skiringsal, »der ligger sønden i Norge« (i Vesterfold), til Hedeby, således at man hele tiden havde Danmark tilvenstre. I de tre første dage havde man rum sø tilhøjre, i de to sidste, altså vel fra syd for Anholt, ud for Mols, Jylland og småøerne, medens man nu også fik øer tilvenstre*).

Der må imidlertid udtrykkelig tilføjes, at spørgsmålet om hvor Einhards Vesterfold er at søge ingenlunde har

*) *Scriptores r. D. II, p. 113—18:* »da he thiderveard seglode fram Sciringesheale, tha væs him on thæt bæcbord Denamearc, and on thæt steorbord vid sæ thry dagas etc. Sml. N. M. Petersen: gml.-nord. geografi I, s. 282 ff.

nogen afgørende indflydelse på det større spørgsmål om Strandfrisernes selvstændighed i oldtiden. Selv om det nemlig var dem, der 813 havde negtet de to konger lydighed, vilde det ikke bevise andet end at disse ikke var almindelig anerkendte i riget, hvad der jo desuden fremgår tydeligt nok deraf, at de kort efter, endnu i samme år, bukker under for Gøtriks sønner, der kom tilbage fra deres landflygtighed i Sverig og nu hævdede tronen i en række af år, medens Reginfred faldt og Harald gik til Tyskland og lod sig døbe af Ludvig den Fromme for at få hjælp mod sine medbejlere.

Jævnside med den påstand, at det var de to brødre Reginfred og Harald, der først undertvang de »frie Friser« i Jylland, står den anden, lige så uhjemlede, at Gøtrik hærgede deres land og tog en vanærende skat af dem. Medens det hist var en norsk bygd, hvis navn skulde udtydes på Utland, er det her Nordsøens rige sydkyst, det store Frisland, der volder misforståelse*). Einhard fortæller, at Karl i året 810 fik efterretning om, at en dansk flåde på 200 skibe havde gjort landgang ved Frislands kyst, hærget øerne og fastlandet, slået indbyggerne i tre slag og tvunget dem til at betale en skat, af hvilken alt 100 pund sølv var udredte. Det er næsten ubegribeligt, hvorledes nogen har kunnet falde på at forstå alt dette om de danske Strandfriser. Gøtrik, der nogle år før havde opholdt sig i Slesvig for at påse grænsevirkets opførelse, skulde være gået tilsøs for at overfalde et folk, der boede dør om dør med ham; skulde have vovet sig ind mellem de små lave øer med 200 skibe, være gået i land — op på Jyllands fastland — for i tre slag at besejre folk, der lå værgeløse for hans landhære fra øst? Men er det meningsløst at tænke sig tildragelsen på denne måde, og må det indrømmes, at landgangen skete i det nuværende Holland,

*) Michelsen, s. 41. Schiern, hist. studier II, s. 207.

da er det en ren vilkårlighed at antage, at der med øerne tillige skulde være tænkt på de jydsk-frisiske, thi de kaldes udtrykkelig »Fresiaco littori adjacentes«. Og Einhard anede sikkert ligesålidt som Adam, at der blev talt frisisk nord for Ejderen*).

Men der er ikke blot intet i de ældste kilder, der i fjerneste måde taler for Strandfrisernes selvstændighed og tilværelse som politisk folk, der er tvertimod afgørende kendsgerninger, der taler for, at de så langt historien går tilbage, har været en del af det danske rige, forskellig fra de andre dele i sprog og lovgivning, lig dem i alle politiske forhold. Disse kendsgerninger er rigets ældgamle grænse med dens virke, og Utlandets inddeling i herreder.

Oldtiden kender ingen anden grænse for Danmark mod syd end Ejderen. Annalerne fra det niende og tiende århundrede nævner den end ikke udtrykkelig som sådan, de forudsætter den som given. Vel er det bleven som en historisk trossætning, at denne flod i freden mellem Karl og Hemming 811 blev udtrykkelig bestemt som grænse, men det er ikke des mindre en falsk antagelse, der kun støtter sig til en af Adam af Bremens mange misforståelser af den ældre tids forhold. Kampen mellem Gøtrik og Karl drejede sig ikke om noget grænsespørgsmål, den var foranlediget ved kejserens store fremgang i Saxen og særlig hans voldsomme behandling af landet nord for Elben. De Danske måtte frygte en mulig fare af dette naboskab, når en så stor magt som Karls satte sig fast umiddelbart op til grænsens dybe skovstrækninger, og de ønskede at stanse ham, mens det endnu var tid, ved at støtte Saxernes og Vendernes modstand mod hans vælde. Denne kamp er det Hemming opgiver efter Gøtriks mord; freden sluttedes ved Ejderen og bekræftedes af rigets stormænd, tolv fra hver

*) Sml. Saxo, ed. M. p. 437.

side. Siden de vel underrettede annaler intet melder om fredens indhold, kan der vel ikke være tale om, at den gik ud på andet, end at de to fyrster skulde lade hinandens lande i fred og så forresten lade alt blive ved det gamle. Et par år før havde jo Gøtrik iøvrigt bygget et virke langs landeskellet, eller som Einhard udtrykker det, langs Ejderens nordlige bred fra Østersalt til Vesterhavet; han havde tænkt sig det tilfælde, at det kunde falde Karl ind at forfølge sin sejr over Nordalbingerne videre mod nord.

Men når det er givet, at der i Karl den stores tid ingen tvivl var om, hvor Danmarks grænse var, når der ingen forsøg gjordes på at forandre den sydfra, når historiskriverne på den tid slet ikke antyder, at der var noget grænsespørgsmål til, end sige at det afgjordes i den ene eller den anden retning, så er dermed tillige Strandfrisernes politiske stilling givet. Det vilde være utænkeligt, at et folk som det danske skulde tålt en selvstændig stamme indenfor sine grænser, og det på det mest udsatte, det farligste sted. Ligeså godt kunde det have overleveret Danevirkes nøgler til de hamborgske grever; thi den fjende, der ikke kunde finde vej gennem Ejdersted og Gøsherred, når disse egne var tilgængelige uden Danmarks minde, vilde sikkert heller ikke finde gennem Danevirkes port, om den stod på vid væg. Først når man går ud fra den bestemte forudsætning, at Friserne var selvskrevne til at bevogte Ejderens sumpede bredder, bliver det forståeligt, at der aldrig tales om noget tysk indfald ad den vej, men at de stærkeste hære måtte op mod virket, hvor Sønderjyllands hele mandskab kunde byde dem brådden. Derfor kunde det sydfra tage sig ud, som om hele Ejderens nordlige bred var befæstet, på en eneste gennemkørsel nær, og derfor kunde det fuldstændig undgå de fjernereboende Saxere, at der mod vest boede folk som talte en anden tunge end de Danske: de nærmest boende, Ditmarskerne, havde mere end engang lejlighed til at erfare, at det nationale slægt-

skab idetmindste i dette tilfælde langt fra betød så meget som det politiske fællesskab.

Utlandets inddeling i herreder findes i Valdemars jordebog, og der er ingen grund til at antage den for yngre end det øvrige lands. Thi vel er det rimeligt, at der oprindeligt, da landets adskilte bygder fulgte hver sin udvikling, har været andre navne, og da selvfølgelig frisiske, for disse thinglag; men fra det øjeblik af riget havde dannet sig af alle de enkelte lande, fra det øjeblik det havde fæstnet sig indenfor sine grænser, og da navnlig den, mod syd, kan der neppe være tvivl om, at den ensartede inddeling i herreder har fortrængt de særlige navne, de større uligheder i omfang og andre forskelligheder, der må antages at have udviklet sig fra først af i det af naturen adspaltede land. Men inddelingen i herreder er helt igennem af nordisk oprindelse, den fandtes ikke syd for Slien, medens den er eneherkende nord derfor, og også i den henseende falder altså Strandfiserens land afgjort til den danske side. At det ikke tillige er lagt til noget syssel, som Jyllands andre egne og som de herreder, der dels indeholdt Friser, dels Danske, har rimeligvis som før omtalt sin hovedgrund deri, at lovgivningen og lovsproget var forskelligt; men det kan tillige have sin grund i de særegne forhold ved landeværnet. Der kan nemlig neppe være tvivl om, at jo de tre sysler, der havde fællesthing ved Urnehoved, var særlig udlagte til at forsvare virket ved første opbud, hvorfor også den jarl, der sattes til landeværn her, idetmindste senere havde en del af deres krongodser i forlening og ret til at udtage hærmand hvor han vilde i dem*). De frisiske lande hørte nu langt ned i tiden umiddelbart under kronen, og det synes at bestyrke den antagelse, at de i krigstid havde et særligt hverv ved Ejderens nedre løb, der gjorde dem uafhængige af jarlen i Slesvig, ligesom de var uafhængige af

*) Jydske lov, 3, 8.

Urnehoved thing. — Derfor kaldtes Strandfrisernes land, idetmindste i en senere tid, fortrinsvis »herrederne«, i modsætning til syslerne, og de selv »kongens Friser« i modsætning til hertugens*), og de var så lidt fritagne for den almindelige værnepligt og kongeskat, at de endog efter jordebogen netop skulde være med til at holde kongen frit i tre dage om sommeren og tre om vinteren, når han lå med hæren ved Danevirke og derfra plejede at gå til Utland**); ligesom det jo efter det forhen omtalte var dem der holdt vagt om kong Nils under hans ophold i Slesvig by.

Det synes herefter at være godtgjort, at Frisernes indlemmelse i det danske rige falder forud for al historie, ligesom selve rigets samling, og at forbindelsen mellem dem og rigets andre dele ikke på noget punkt i hele middelalderen har været brudt anderledes end den for en kort tid kunde være det for enhver anden del. Hvad de gjorde i kampen mellem Knud og Sven, gjorde de som partigængere i borgerkrigene; hvad de gjorde mod Abel og Valdemar Atterdag, gjorde de som danske oprørere og som en misfornejet almue mod kongens forment overgreb. Fra dette synspunkt må alt hvad der vides om dem i tidens løb forstås, ethvert andet fører til misforståelser og uholdbare teorier.

*) Kejser Sigismunds dom af 28 Juli 1424: de et supra Jucia australi, in qua situata sunt Sleszwik, Gottorp, aliisque ad ipsam Juciam pertinentibus vna cum silua Danica, insula Alsen et provincia Frisie, herden vulgariter nominata. . . Anti-slesv.-holst. Fragm. 14, 81. 83. Kristoffer overdrager grev Gert blandt andet »des Kuninges Fresen«, 1332. Michelsen, Urkundensamlung II, s. 82.

***) Script. r. D. VII, p. 522. Arældshæret. Danæwyrki cum eydærstath et Lundæbiarghæret cxx marcas puri et procuracionem trium noctium in estate cum exercitu sicut consuevit rex in utlandiam transire. Item procuracionem III noctium in hyeme vel dccc marcas denar. — Lundæbyærgh. 12 m. p. Thynningh., Giæthningh., Holm, Hæfræ. de istis v habet rex L m. puri pro wingift et L m. p. pro stuth præter apparatum vj noctium qui pertinet ad danwyrky.

OM GRØNLÆNDERNES GAMLE TRO OG HVAD DER AF SAMME ER BEVARET UNDER KRISTEN- DOMMEN.

AF H. RINK, INSPEKTØR FOR SYDGRØNLAND.

Ved Kristendommens Indførelse blandt Grønlænderne overførte man enkelte af deres tidligere Begreber under en forandret Skikkelse paa Kristendommen. Navnlig gjorde man deres høieste Væsen eller Viisdoms-Kilde, Tornarsuk, til de Kristnes Djævel, og stadfæstede saaledes ialtfald dets virkelige Tilværelse. Deres øvrige Tro lod man mere eller mindre upaaagtet, og da samme støttede sig til en Overlevering, som vedblev at fortsætte sig jævnsides med den europæiske Underviisning, men ganske selvstændig for sig indtil den Dag idag, have de derved ogsaa bevaret Kundskaben om deres gamle Tro, saa at man endnu kan lære den af deres Mund ligesaa godt, og tildeels langt klarere og omstændeligere, end af de europæiske Beretninger om de oprindelige hedenske Indvaanere. Hvad der er anført i en Afhandling: «om Folketro i Norden» af B. Grøndal i Annaler for nordisk Oldkyndighed 1863, nemlig at det især er de underordnede Guder eller Magter, som endnu vedligeholde deres Anseelse efter den nye Læres Indførelse, finder en særegen Anvendelse her. Thi her er rigtignok ogsaa det mest Overordnede blevet stadfæstet som virkeligt værende, men ved dets Forvandling til Djævelen er det kommet til at indtage en anden Plads i Forestillingen. Hvad derimod den underordnede Aande verden angaaer, da har denne ikke alene i dens Heelhed vedligeholdt sig, men den har ogsaa, alt som den stod fjernere fra Tornarsuk, bevaret sin oprindelige Skikkelse, mindre besmittet af den Skam, der blev kastet paa denne.

Overleveringen af den gamle Tro skeer gennem Sagnfortællingen, den dertil knyttede Forklaring og Anvendelsen

deraf paa det daglige Livs Begivenheder. Sagnene ere to Slags: de ældre eller egentlige, og mere eller mindre for alle Eskimoer fælleds Sagn, og de nyere, som mere ere et Slags Krøniker for visse Egne eller visse Slægter. De sidste, saaledes som vi kjende dem fra Grønland, gaae sjeldent længer tilbage end 150 til 200 Aar; det historiske er ogsaa i dem i Reglen behandlet som Mythe, med stærk Anvendelse af det Vidunderlige, selv paa de allernyeste Begivenheder, og medens de gamle Sagns Antal synes at være temmelig begrændset, vilde de nyere, dersom de samlede fra hele Grønland, muligen gaae i tusindviis. Ved denne Anvendelse af det Vidunderlige paa den nyere Tid kan man forklare sig, hvorledes Troen paa den gamle Aande verden har kunnet vedligeholde sig saaledes, at den endnu vel næsten er ligesaa levende, som i gamle Dage, naar man nemlig tillige betænker den store Kløft mellem de Indfødte og Europæerne, fra hvilke de nye Begreber skulde indføres, men som endnu bestandig ere som Fremmede, der kun midlertidig opholde sig iblandt dem. De Indfødte have endnu daglig for Øie, at saavel deres, som disse Fremmedes Livsophold alene beroer paa det, som hine have lært af deres Forfædre. Det er ikke her, som i andre Lande, hvor samtidig med Kristendommens Befæstelse, og fredet ved denne, europæisk Konstflid har udvidet Erhvervs-kilderne, men Alt tærer kun paa det Gamle. Grønlænderen har endnu daglig den samme Kamp at bestaae, umiddelbart for at friste Livet, som i gamle Dage. Kommer hertil, at de Indfødte ikke kjende andre, end deres eget Lands, fra den øvrige Verdens saa forskjellige Naturforhold, og at de af andre Folks Levemaade heller ikke kjende andet, end hvad de leilighedsviis kunne see hos de faa, i Grønland bosatte Europæere, vil man, om det end er vanskeligt ret levende at sætte sig ind i deres Forestillingskreds, dog let kunne tænke sig, at den aandelige Føde, som kan tilføres dem af Fremmede, aldrig vil kunne erstatte den, som de

have i deres Sagn, og at disse derfor ligesaa sikkert ville vedligeholde sig, som Tanke og Indbildningskraft fordre Næring. Der kan i saa Henseende heller ikke drages nogen ligefrem Sammenligning mellem Grønlænderne i deres Land, og Almuen, sondret fra de øvrige Stænder, i et europæisk Land. Thi Europæerne ere og blive kun som Fremmede i Grønland, de støtte ikke de Indfødte i noget væsentligt Punkt, hvad disses Livsophold angaaer, og om end den indfødte Erhververs Stilling ved deres Nærværelse er bleven forringet er dog endnu mere eller mindre, ligesom tidligere, alt det forenet i hans Person, som i europæiske Lande er sondret i forskellige Stænder, der gjensidig støtte hverandre, og i Tidernes Løb blande og atter sonde sig indbyrdes. Denne Mellemting mellem Selvstændighed og Afhængighed afspeiler sig ogsaa i den Indfødtes Tro, ved Tvivl og Modsigelse i samme. I Hovedsagen giver han efter og stoler blindthen paa den europæiske Lære, men i Enkelthederne, naar han overladt til sig selv skal røgte sit Livs farlige og besværlige Gjærning, som han veed Europæerne ikke forstaae sig paa, tvivler han atter. Her faaer Troen paa de underordnede, usynlige Magter atter Overhaand hos ham. De onde frygter han, og de gode, som vaage over ham, naar han færdes ene i sin skrøbelige Kajak, troer han dog muligen endnu at kunne faae Hjelp af, ja han paakalder dem endogsaa. Det sidste troer han dog at maatte holde hemmeligt, det øvrige vedkjender han sig mere eller mindre, men dog mindst ligeover for den europæiske Lærer, og møder han den ringeste Modsigelse, saa indrømmer han alt men bliver dog ligefuldt ved sin Tro.

Det kan efter det Foregaaende ikke undre os meget, at der i Grønlændernes Sagnfortælling, som ikke alene er skabt af de Indfødte, men tillige maa være afpasset efter deres Evner og Smag, ikke findes saa godt som det ringeste Spor af Paavirkning gennem Fremmede, og at den ikke omhandler det ringeste, som de ikke selv have havt Lei-

lighed til at see i deres eget Land. Den betegner paa en vis Maade ogsaa en skarp Grændse mellem Europæerne og de Indfødte. Thi vel gives der enkelte Europæere, som have grønlandske Familier, leve i Huus med dem og endog have tilegnet sig noget af det grønlandske Erhverv, men selv om disse, hvad der dog er sjældent, have opnaaet nogen Færdighed i Sproget, saa ere de dog ikke med, naar det kommer til Sagnfortællingen. De høre da ikke efter eller forstaae den ikke, den lader dem ligesaa eller mere uberørt og kold, end Fortællingen om europæiske Begivenheder lader Grønlænderen. Men derimod forstaaer ethvert grønlandsk, og saaledes vedkommende Europæers eget Barn strax den indfødte Sagnfortæller, og denne er en yndet Gjest i ethvert grønlandsk Huus endnu i vore Dage. Denne Forskjellighed ligger ganske naturligt deri, at der til den gjensidige Forstaaelse vilde udfordres, saavel fra Europæerens som fra Grønlænderens Side, Forklaring og Eftertanke, og derpaa strander Opmærksomheden. Den er saaledes begrundet i Opdragelsen, og denne atter i Levemaaden og Erhvervet, der endnu danner den samme Kløft mellem begge, som tidligere.

Det som imidlertid udgjør den største Vanskelighed ved Forstaaelsen af de grønlandske Sagn selv for den, der stiller sig dem som Opgave, er netop den før omtalte Indblanding af den gamle Tro næsten overalt i disse Fortællinger. De ere ligefrem en Rettesnor for denne Tro, og naar man spørger en Grønlænder om en bestemt Lærdom i samne, saa udleder han Hjemmelen derfor af bestemte Sagn, som han saa anfører. Uagtet Troen saaledes paa den ene Side vedligeholdes ved dem, forudsættes den dog atter i dem paa hvert enkelt Sted som bekjendt. Fortælleren giver sig ikke af med at forklare i selve Fortællingen. Det Enkelte skal fremgaae af det Hele, og omvendt. Af den Indfødte kan man vel sige, at det læres paa samme Maade, som han har lært sit eget Sprog; vi Fremmede

støde ogsaa herved paa ganske lignende Vanskeligheder, som ved Sproget Ved at udgive en Samling af Sagnene paa Dansk (Eskimoiske Eventyr og Sagn, 1866) blev dette mig ret indlysende; jeg har efter den Tid samlet endnu omtrent ligesaa mange Sagn til, som i hiin, og det især ved selv at opskrive dem efter mundtlig Fortælling. Derhos har jeg ved at erkyndige mig hos forskjellige Indfødte søgt Forklaring paa meget, og ved at sammenholde dette med det, som vi finde hos Egederne, Crantz, Glahn, Dalager o. A. om de hedenske Grønlændere, har jeg søgt en Ledetraad til Forstaaelsen af de mange Forestillinger, der udenfor deres Sammenhæng forekomme os saa fremmede i bemeldte Sagn. Adskilligt kunde jeg ogsaa derefter ønske at rette eller tilføie i hiin Samling, saavel hvad Valget af passende Benævnelser, som og Forklaringer angaaer, om end disse Mangler kunne være tilgivelige paa Grund af Æmnets Nyhed. I efterstaaende Oversigt har jeg søgt at sammenstille det, som saaledes er blevet mig bekjendt om Grønlændernes gamle Tro, i en sammenhængende Form, og ved hvert Afsnit tilføiet, hvorledes de paagjeldende Forestillinger endnu opfattes af de Kristne. Til den rette Forstaaelse af begge Dele kan det ikke noksom fremhæves, at den gamle Tro har dannet sig efter den for et Jagtfolk særegne og fra vor saa forskjellige Livsanskuelse, ved hvilken Deling af Arbeide og Forskjel paa Stand og Eien-dom ere forsvindende, hvorimod den personlige Duelighed i een og samme Retning træder i hine Betingelsers Sted i Samfundslivet. Naar der saaledes i europæiske Folkesagn er Tale om skjulte Skatte, om fortryllede Prindser og Slotte, saa træffe vi i de grønlandske paa Tryllemidler til at opnaae Kraft, Behændighed, Usaarlighed o. s. v., men der kjendes ikke til anden Anseelse, end den, som saa atter følger umiddelbart af disse Egenskaber, eller til anden Rigdom, end den, som bestaaer i deres Besiddelse.

Det er indlysende, at de Ufuldkommenheder, som fra Kristendommens første Begyndelse have ledsaget dens Udbredelse mere eller mindre overalt i Verden, her maatte blive større end nogetsteds. Reisen til og Bosættelsen i Landet vare for de første Europæere saa vanskelige, at de ved dem alene kunde opnaae en vis Navnkundighed. Sproget var aldeles ubekjendt, og der savnedes ethvert Hjælpemiddel til dets Forstaaelse. Havde Sproget ogsaa været bekjendt, saa vilde dog Oversættelsen af den hellige Skrift i samme have været en Umulighed, eftersom det savnede Udtryk for talrige af de allersimpieste Begreber, vedkommende deels Naturen, deels Menneskelivet, som findes i Skriften, og som ere Beboerne af næsten alle andre Himmelstrøg og rigere befolkede Lande ligesom medfødte, ikke at tale om afledte eller høiere Begreber og Udtryk. Naar det saa ogsaa, hvad der vel haves Midler til, lykkes, af det grønlandske Sprog at danne passende Betegnelser for saadanne Begreber, saa blive dog selve Begreberne noget, som endnu den Dag idag maa læres Grønlænderen som noget, der kun vedkommer eller findes i fremmede Lande. Paa den anden Side maatte Synet af de første Fremmede, som ankom i Skibe fra det aabne Hav, og af det, som de førte med sig, hos de Indfødte vække Tanken om Trolddom eller Forbund med høiere Magter, saa at de fremmede Lærere for dem ikke alene vare Lærere, men, og det vel hovedsagelig, tillige Mennesker af en Slægt, der havde en saadan særegen Begavelse, og Ordets eller den hellige Skrifts Magt blandede sig derfor sammen med den Magt, som Forkynderne havde i nysbemeldte Egenskab eller som Europæere alene, et Forhold, som udentvivl giver Anledning til megen Misforstaaelse i al nyere Missionsvirksomhed overhovedet. Man vil af alt dette kunne dømme om den Afstand, der maatte være mellem Meningen af Skriftens Ord, eller den rene Kristendom, og den Mening, hvori Grønlænderne opfattede den paa dem anvendte Kri-

stendom. Da Grønlænderne jo allerede som Hedninge vare et fredsommeligt Folkefærd, hvis indbyrdes daglige Samliv endog i visse Henseender havde et større ydre Præg af oprindelig Kristendom, end vort eget, var den Opgave, at tilveiebringe et, efter det ydre Skin kristeligt Samfundsliv, ikke vanskelig, naar man først havde overvundet de andre Vanskeligheder ved Bosættelsen i Landet. Det gjaldt nærmest kun om at give Tilliden til Europæerne og Tilslutningen til dem Varighed og en mere ordnet Form, hvorimod den Opgave, i en lignende Grad at anvende Kristendommen efter de Indfødtes Tarv, og derefter at omskabe deres Samfundsliv paa en for dem frugtbringende Maade, neppe vil blive løst af Nogen.

Hyldingen af den europæiske Myndighed i Troessager er senere bleven til en Overlevering og er som saadan nu ganske befæstet. Men der er endnu, som omtalt, den samme skarpe Adskillelse mellem de Indfødte og de europæiske Lærere, der endnu, som i Missionens første Dage, umiddelbart maae opretholde Kristendommen iblandt dem. De Indfødte, der opdrages paa selve Missionspladsene og saaledes daglig kunne see dem, staae ganske paa samme Trin, som de, der voxte op paa Steder, hvor Missionæren kun kommer engang om Aaret. Jævnside med det ydre Samqvem med Europæerne vedligeholde de Indfødte en, efter Kristendommen lempet Overlevering af den gamle Tro, i hvilken ingen Europæer har nogensomhelst Deeltagelse. Denne Overlevering kan ikke ganske sættes i Lighed med gammel Overtro eller Levning af Hedenskab i europæiske Lande, eftersom den danner et mere sammenhængende og med de kristelige Forestillinger sammensmeltet Hele, der udentvivel har uddannet og befæstet sig samtidig med Kristendommens Indførelse, og senere holdt sig ganske uforandret. Der synes saaledes allerede i lang Tid at have været en fuldkommen Stillestaaen i saa Henseende, og der er saameget mindre Udsigt til nogen Forandring, som

Fattigdom og Mangel paa indbyrdes Samqvem blandt Kystens Beboere mere og mere gjøre det blotte umiddelbare daglige Livsophold til deres Hovedopgave. Man har ogsaa af og til sendt Indfødte til Danmark og uddannet dem der, for gjennem dem at virke paa deres Landsmænd, men de blive derved enten til Europæere i nysomtalte Betydning, eller og gaae de atter ganske op i det grønlandske Samfund, uden at øve nogen europæisk Indflydelse, endog blot paa deres egne Slægtnings eller Huusfællers Begreber. Disse synes neppe engang at bryde sig synderligt om at høre dem fortælle om hvad de have oplevet i Europa. Paa de Indfødte ialmindelighed er deres Indflydelse end ikke til at spore. Hvad dem selv angaaer, da medfører den europæiske Halvdannelse en paafaldende Udvikling af Evnen og Lysten til at efterligne eller til alt Arbeide, som ikke udfordrer selvstændig skabende Tanke. De formaae ikke at bringe deres tidligere Begreber i Samklang med den europæiske Kundskab, som de mene at skulle bære til Skue, og deres Væsen og Tale erholde derved et vist paataget Præg.

Da de grønlandske Benævnelser kun saa høist ufuldkomment kunne gjengives efter deres Bogstavlyd, naar de skulle optages i dansk Skrift, uden Anvendelse af særskilte Bogstaver eller Tegn, ere saadanne Benævnelser, hvor de første Gang forekomme i Efterstaaende, tilføiede efter den grønlandske Skrivemaade, saaledes som den er opstillet af S. Kleinschmidt i hans grønlandske Grammatik. I denne Anledning bemærkes:

Bogstavet *k* udtales som en Ganelyd, der staaer imellem *kr* og *g*.

Bogstavet *r'* udtales som et, dybt i Ganen udtalt, tysk *ch*.

Bogstavet *ss* udtales som et ganske blødt, tysk *sch*. Accenternes Betydning er den sædvanlige.

Derimod har jeg, ved at optage Ordene i det Danske, for hine Bogstaver ligefrem brugt *k*, *r* og *s*, og istedetfor

Accenterne tildeels fordoblet Vokalerne. Endvidere er Hovedordenes grønlandske Fleertalsform, som dannes ved Slutningsbogstavet t, med mere eller mindre Omsætning af den sidste Stavelse, eller og ved i og e, naar der underforstaaes: »hans« eller »deres«, tildeels bibeholdt i det Danske.

A.

Almindelige Forestillinger om Tingenes Væsen, Verden og Menneskelivet, samt dettes Opholdere.

1. Sjæl og Legeme. Alle levende Væsener, Mennesker og Dyr, have Sjæl og Legeme. Sjælen staaer i en vis Forbindelse med Aandedrættet, der udgaar fra samme; den er ganske selvstændig og kan endog midlertidigt forlade Legemet og atter vende tilbage til samme, saa at altsaa Sjælens Fraværelse ikke synes aldeles ubetinget at forudsætte Legemets Livs Ophør. Den er forsaavidt ulegemlig eller oversandselig, som den ikke kan opfattes ved Menneskets almindelige Sandser men kun ved en særegen Sands, som findes hos Mennesker i særegne Tilstande eller af særegen Begavelse. Den viser sig da at være af samme Form og Udseende, som det Legeme, der tilhører den, men kun af en finere eller luftigere Beskaffenhed. Den menneskelige Sjæl fortsætter sit Liv efter Døden og fører da en Tilværelse, som foreløbigen mere eller mindre svarer til det levende Menneskes. — Saaledes er den almindelige Tro; som afvigende, eller ialtfald mindre sikkert paaviselige Forestillinger kunne endnu følgende tilføies: Der siges i europæiske Beretninger, at man ogsaa har tillagt livløse Gjenstande, selv af en nok saa betinget Selvstændighed, saasom menneskelige Redskaber, Sjæle. Denne Paastand turde muligen finde en Støtte i Forestillingen om, at visse Eiendele (see nedenfor E) synes at have været knyttede til Sjælen i en lignende Grad som Legemet, men forøvrigt

turde den vel hidrøre fra en Forvexling med de efterfølgende Begreber; man sporer ialtfald neppe sligt i den øvrige Tro eller i Sagnene, ikke engang for Planternes Vedkommende. Leilighedsviis bemærkes her, at jeg ikke paa et eneste Sted erindrør at have seet Planter eller Planteliv indtage en Plads i Grønlændernes tidligere Tro eller digteriske Forestillinger. Man kan alene af dette Træk see, hvor vanskeligt det maa være at oversætte Bibelens Sprog for dem saaledes, at det kan fremkalde levende og tydelige Forestillinger. Derimod er der noget mere Rimelighed for, at man ogsaa tildeels har tillagt Dyrenes Sjæle en vis Udødelighed. Ligeledes sporer man hist og her Forestillinger om Sjælevandring, saavel mellem afdøde og levende Mennesker, som mellem Mennesker og Dyr, men det er uvist, om disse ikke ere at forstaae billedligt. Endelig tales der om, at den menneskelige Sjæl i visse Tilfælde kan deles, beskadiges, ja vel endog ødelægges, men saa omvendt atter sættes sammen og udbedres. Nysnævnte Sjælevandring beskrives endnu tildeels ogsaa saaledes, at en Deel af den Enes Sjæl, f. Ex. en Afdøds, kan gaae over i den Andens og derved bevirke en Lighed. Men ei heller disse Forestillinger kan der tillægges synderlig Betydning i deres Forhold til det Hele.

2. Ting og Eier. Hele den synlige Verden beherskes paa oversandselig Maade af visse »Eiere« i høiere Betydning, eller Inue (Fleertal af *inua*, dens eller dets Menneske eller Eier, deels i almindelig, deels i høiere Betydning, af *inuk*, et Menneske), og hver af dem øver sit Herredømme paa et vist Omraade, der i Navnet er udtrykt deels efter dets Udstrækning i Rummet, saasom Indlandets eller et bestemt Fjelds Eiere eller Eier, deels efter de Midler, hvorigjennem de herske, saasom bestemte Drifters og Lidenskabers Eiere, hvilket Navn vi her ville bibeholde iflæng med *Inua*, skjøndt det nærmest svarer til lavere Guddomme eller Aander. I første Tilfælde ligger der i

Betegnelsen ikke altid en Forklaring af vedkommende Eiers væsentligste Egenskab eller Magt, men snarere kun af hans Opholdssted; man turde derfor maaskee antage, at Betegnelserne i dette Tilfælde heller ikke svare til den oprindelige eller til den mere fuldstændige Troeslære, og at man ved et bedre Kjendskab til samme vilde kunne betegne dem alle, som i sidste Tilfælde. Begrebet synes forøvrigt at have en næsten ubegrændset Anvendelse, og deals tillægges der enkelte ubetydelige Omraader en særskilt Eier, deals maa der til forskjellige Troeslærdommers Forklaring forudsættes en saadan, om den end ikke udtrykkelig er benævnt. Dog omtales Tingenes Inue overhovedet vel kun forsaavidt disse gjennem dem øve Indflydelse paa Menneskene. En Eier forudsætter Forestillingen om en Person eller en Sjæl, men denne behøver ikke at have Legeme, og den nærmeste Gjenstand for dens Omraade kan, som omtalt, være hvadsomhelst, altsaa uidentvivil ogsaa en Samling af Ting, der allerede hver for sig have deres, altsaa underordnede Eiere. Sjælen maa efter Døden betragtes som Eier, baade af det efterladte Legeme, saalænge der endnu findes Levninger af samme, og tillige af sine, her paa Jorden benyttede Eiendele i snevreste Forstand.

3. Verden efter dens Rumforhold. Jorden med det af den baarne Hav hviler paa Støtter og skjuler under sig et aabent Rum med en særskilt Verden, Underverdenen, til hvilken der hovedsagelig er Adgang gjennem Havet dog vel og gjennem Jordens Kløfter. Over Jorden udgjør Himlen ligeledes en Verden for sig, men denne forestilles dog som baaren af, eller en Fortsættelse af Jorden, idet man vel nemlig, i Lighed med hvad man seer i Bjerglande ialmindelighed, tænker sig den som Toppen af et høit Land, hvis Fod man paa Grund af Afstanden ikke kan see. Den blaae Stjernehimmel, hvoraf den begrændses, synes man at have tænkt sig som af fast Beskaffenhed og dreiende sig om Spidsen af et høit Bjerg. Paa dette er der altsaa et

virkeligt Land med Bjerge, Dale og Søer. Reisen derhen forestilles som gaaende ud over Havet, derpaa stigende gjennem Luften til man atter støder paa fast Grund. De menneskelige Sjæle komme efter Døden enten til Under- eller til Oververdenen. Underverdenen har afgjort Fortrinet, den er rig paa Varme og Næring, — en naturlig Forestilling for et Folk, der lever af Havet, som daglig yder sine Rigdomme, uafhængigt af Aarstid eller Solens opvarmende Straaler, og i hvis Skjød der jo maatte synes at være Kilde til mere Varme og Liv, end der i Aarets Løb kommer fra Solen. Sammesteds findes derfor ogsaa de lyksalige Afdødes Boliger, men for at naae til disse, maatte de i 5 Dage glide ned ad en ujævn Klippeflade. De der kom til Oververdenen, forestilles som staaende i Telt omkring en Indsø og lidende Kulde og Mangel, men dog egentlig ikke underkastede yderligere Pine eller Straf. Naar de spille Bolt med et Hvalroshoved, bemærker man dette paa Jorden som Nordlys. De kaldes derfor ogsaa Boltspillerne (*arssartut* eller *arssarnerit*). Den nuværende Jord og som Følge deraf vel ogsaa Himlen ville engang ødelægges eller forandre sig, nemlig naar Støtterne ere hensmuldrede, saa at de ikke mere kunne bære dem. Mennesker af en vis Begavelse kunne opdage, i hvad Tilstand Støtterne ere.

4. De høieste Magter. Der er intetsteds Tale om nogen Skabelse af Verden eller nogen Skaber, og der findes kun enkeltstaaende og tildeels indbyrdes afvigende Fortællinger om Menneskenes og visse Dyrearters Oprindelse af Jorden eller af allerede givne Skabninger, forøvrigt tænkes Alt som værende fra Begyndelsen og underkastet de omtalte, mod Menneskene dels fjendtlige, dels venlige Eieres Herredømme. Men der gives en Magt, som synes at regjere over alle disse underordnede Magter, kan tvinge dem til at tjene eller til ikke at skade Mennesket og maa antages at raade for Menneskets Skjæbne efter Døden.

Denne Magt kaldes Tornarsuk (*tórnársuk*) og forestilles som et personligt Væsen, der hverken er Mand eller Qvinde. Foruden denne findes der endnu en anden, ligeledes ialtfald overordnet Magt, der ligesom er Kilden til det legemlige Liv og Velværen her paa Jorden, og stadigen om ikke skaber, saa dog forsyner med det Nødvendige hertil. Denne forestilles som en Qvinde og kaldes Arnakuagsak (*arnakuagssák*, som ogsaa betyder: gammel Qvinde ialmindelighed).

Der er givet Menneskene visse Midler, ved Hjælp af hvilke de paa oversandselig Maade kunne bekæmpe det Onde og opnaae det Gode ialmindelighed. Over disse Midler raade blandt Menneskene nærmest Angakut (Fleertal af *angákok*). Til at blive Angakok udfordres der, at Vedkommende, ved at paakalde Tornarsuk, fik denne til at aabenbare sig for ham og give ham Hjelpeaander, Tornat (Fleertal af *tórnak*) d. e. visse af Verdens underordnede Eiere, til at hjælpe sig med Raad og Daad, naar det behøvedes. Han opnaaede derved tillige den høieste menneskelige Viisdom og Kundskab om alt, Troen vedkommende. Tornarsuk er derfor Kilden til al Viisdom og al Hjælp paa det Oversandseliges Omraade. Han har tillige sit Sæde under Jorden i de lykkelige Boligers Land, selv hjælper han Menneskene dog kun gennem Angakut, og disse atter almindeligviis kun gennem Tornat, og det er kun gennem Kamp og Selvovervindelse, at man kan opnaae hiin Aabenbaring, af hvilken Grund han saa atter for det almindelige Menneske kan være den Frygtindgydende. Dette er hvad der kan siges om Tornarsuk ialmindelighed, men Kundskaben til dette Væsen var vel nærmest en Hemmelighed, som eiedes af Angakut, og hvad de derom meddeelte til Mængden, var vel mere end alt andet lempet efter Omstændighederne. Deraf komme de forskjellige og besynderlige Forestillinger om Tornarsuks Udseende og Egenskaber, som de første Europæere angive at have opspurgt blandt de hedenske

Grønlændere, samt endvidere den næsten fuldstændige Taus-
hed om samme i Sagnene, og endelig ere de nuværende
Grønlænderes Begreber derom blevne endnu mere forvirrede
ved Tornarsuks Forvandling til Djævelen.

Arnakuagsak har sin Bolig dybt under Havet. Fra en
Bakke, som staaer under hendes Lampe udgaae Sødyrene,
som næsten udelukkende afgive alle Midlerne til Menneskets
Underhold. Naar de forsvinde fra Havets Overflade, da
skeer dette fordi hun holder dem tilbage, og Aarsagen
hertil ere da atter de saakaldte Agdlerutit, som hænge
om hendes Ansigt og fremkalde hendes Uvillie. Der siges,
at disse vare mishandlede, eller i Dølgmaal fødte, menne-
skelige Fostre, altsaa Frugterne af Menneskenes hemmelige
Forbrydelser. Det var en af Angakuts vanskeligste For-
retninger, at formilde hende ved at befrie hende fra disse
Hindringer, hvorpaa hun atter udsendte Sødyr. I de ældre
Skrifter er hun fremstillet som den »fæle Qvinde«, som et
ondt Væsen, der tog Sødyrene bort fra Havet. Jeg har
først selv fulgt denne Anskuelse, men ved nærmere Under-
søgelse, og navnlig ved at udspørge de nulevende Grøn-
lændere, fundet, at den er urigtig. I Navnet ligger sim-
pelthen blot Betydningen af »en gammel Qvinde«, og i de
grønlandske Sagn er en saadan det stadige Billede paa
Sparsommelighed og klog Forvaltning af Forraad, ligesom
selve hendes Kjøen tillige turde være Billedet paa det fødende
og paany skabende i Naturen. Hun er altsaa ikke den,
der borttager Sødyrene, men vel den, som kan nægte at
forsyne med dem, og det Frygtelige og Farlige, hvormed
hun er omgiven, er saaledes, ligesom ved Tornarsuk, kun
Billedet paa de Onder, som Mennesket selv her i Livet
har at kæmpe med. Det skulde da være, at man i en
ganske overført Betydning, ved at betragte hende som den
legemlige Verden og Tornarsuk som den evige Fornuft,
kunde knytte Forestillingen om det Onde til hende, men
denne Betragtning hører sikkert ikke hjemme her. I Hen-

seende til hendes Oprindelse og Forhold til Tornarsuk finder man forskjellige Beretninger i de gamle Skrifter, men af lignende Beskaffenhed, som de ovenomtalte angaaende Tornarsuks Udseende og Egenskaber.

Ligesaa lidt som der er Tale om nogen Skabelse af Verden, ligesaa lidt tillægges der Tornarsuk nogen Deel i Menneskeslægtens første Oprindelse. De første Mennesker antages at være opstaaede af Jorden. Efter Nogle skal det første Menneske have været en Mand, ved Navn Kallak, og denne skal have skabt den første Kvinde af en Tue.

Vi saae, at Tornarsuk gennem Tornat og Angakut var Kilden til al høiere Hjelp for Mennesket, men ved Siden af denne søgtes der tillige en anden, ligeledes oversandselig Hjelp, der betragtedes som ulovlig og slet, og hvis Benyttelse betegnedes som Hexeri. Ved Hexeriet brugtes der Ord, altsaa en Henvendelse, men man finder intetsteds Oplysning om, hvo der paakaldtes i Hexeriet, og det synes derfor, som om der til Grund for samme har ligget Troen paa et ondt, og Tornarsuk modsat Væsen, men som man senere har glemt at personliggjøre. Det samme Væsen turde da vel være det, som drog Sjælene til sig til Oververdenen, efter Døden, med mindre man betragtede denne Vei som den naturlige for den med Aandedrættet beslægtede Sjæl, saa at den maatte følge denne af sig selv, hvis den ikke af en høiere Magt blev draget nedefter.

5. Godt og Ondt. Alle Vedtægter eller Love og Skikke vare mere eller mindre ligefrem begrundede i Troen. Paa Grund af Vedtægterne, der satte meget snevre Grændser for Stands- og Eiendomsforskjel, maatte Frugten af den Enkeltes Arbeide mere ligefrem komme hans Næste tilgode, end dette er Tilfældet hos andre Folk. Derfor, og paa Grund af de Farer, som dette Arbeide medførte, maatte den personlige Opoffrelse for samme blive til en Hoveddyd, som jo saaledes ogsaa i Virkeligheden kom til at omfatte

flere, i de kristelige Lærebøger som særskilte opførte Pligter mod Næsten. Det er derfor heller intet Under, at den saa godt som er Omqvædet i alle Sagnene, og at Indbildningskraften stiller sig den Opgave, at hæve den til den høieste Fuldkommenhed. Derimod ansaaes det for en Dyd, der alene tilkom Qvinden, med Klogskab og Sparsommelighed at forvalte det Erhvervede. Naar ved Siden af disse Dyder Vedtægterne overholdtes, saa var der kun en mere indskrænket Anvendelse for Barmhjertighed og andre lignende Dyder, der blive mere fremtrædende i Handlinger hos Samfund, hos hvilke der er større Omskiftelser i, og Forskjel paa de Enkeltes Kaar. At imidlertid ogsaa Menneskekjærlighed saaledes i almindelig Betydning ansaaes for paa-budt ved høiere Love, end de menneskelige, derom vidne Sagnene tilstrækkeligt. Paa den anden Side synes man at have anseet for den høieste Grad af Synd eller Slethed det, der ligesom indbefattede al Afvigelse fra Vedtægterne, nemlig Hexeri, da samme, foruden den slette Hensigt tillige forudsatte et hemmeligt Forbund med en Magt, der var hele Samfundet fjendsk. Blandt Fristelserne til det Onde bortfaldt de, der fulgte af Havesyge, næsten ganske; Sandseligheden var vel ogsaa mindre fremtrædende, men Ærgjerrigheden og Herskesyge kunde snarere lede til Vold og Misgjerning.

At det, som ifølge det Nysnævnte var at betragte som Godt og Ondt, ogsaa virkelig ansaaes for Dyd og Synd, det vil sige, at man antog, at der fandtes guddommelige eller høiere Love, foruden de menneskelige, fremgaaer dels af Forestillingerne om Straf og Belønning i dette Liv, ved overnaturlige Magter (see Afsnit C), dels af Forestillingerne om Livet efter dette, angaaende hvilke vi rigtignok besidde færre Oplysninger. Men naar der i ældre Skrifter om Grønlænderne endog siges, at de ikke engang havde Benævnelser for Dyd og for Synd, da har dette blandt andet vel sin Grund deri, at saadanne almindelige

Begrebers Benævnelse mest har hjemme i Lærebøger og Videnskab, hvorimod man i Livet, og saaledes ogsaa i Fortællingen, nævner Dyder og Laster enkeltviis. At de betragtedes som saadanne forstodes af Sammenhængen og behøvede ikke at fremhæves. Dog mangle de almindelige Benævnelser heller ingenlunde i Sproget. Hvorledes man antog, at en høiere Retfærdighed straffede det Onde allerede her i Livet, fremgaaer, som sagt, tilstrækkeligt af Sagnene, og det vil deraf fremlyse, at ialtfald neppe noget, som efter kristelige Folkeslags Anskuelse er ondt, har været anset for noget Godt, naar muligen undtages visse bestemte Skikke, vedrørende det ægteskabelige Forhold, og en vis Art af Blodhævn, om hvilken det dog er tvivlsomt, hvorvidt den har været anset for tilladelig. Men til heraf at uddrage en fuldstændig Sædelære, vilde der foruden Skjønsomhed udfordres et Kjendskab, som vi neppe kunne erhverve os. Her bemærkes kun, at meget af hvad der for os kunde synes haardt og raat maa skrives paa den haarde Naturs Regning, mod hvilken Samfundet har havt at kæmpe, og at en uskjønsom og blot af det umiddelbare Indtryk ledet Anvendelse af vore Grundsætninger paa dette let kan lede til det Modsatte af hvad der tilsigtes.

Ifølge de oftomtalte ældre Beretninger havde Grønlænderne nogle Sagn om Oprindelsen til Døden i Verden, idet den tilskrives nogle Ord, som de første Mennesker skulle have udtalt. Disse Ord maae formodes at have været enten Bøn eller Hexeri, altsaa Henvendelse til en høiere Magt, der da lod Døden komme over Menneskene. Angaaende Straffen og Belønningen i en anden Verden siges der kun, at Hexe og onde Folk kom i Oververdenen, hvorimod de, der havde udført store Bedrifter eller døiet Ondt her i Livet, navnlig Mænd, der omkom paa Havet, og Qvinder, som døde i Barnsnød, kom til Underverdenen. Ved «onde Folk» kan der kun forstaaes saadanne, som

Samfundet misbilligede, men Straffen bestod kun i Mangel paa Velværen. Der siges endelig, at engang efter Verdens Undergang skulde alle Sjæle henflyttes til stille Boliger, i hvilke de ikke mere førte et saadant, til det jordiske svarende Liv. Dog er det uvist om denne Forestilling virkelig har havt nogen almindelig Udbredelse.

De kristne Grønlænderes Forestillinger om Foranstaaende.

Tornarsuk indtager nutildags, i Egenskab af Djævelen, en vigtig Plads i Forestillingen. Han sees jævnlig paa mange Steder, efter Sigende med Underkroppen dirrende, som naar noget sees gennem opvarmet Luft, og han forsvinder atter brat under Jorden. Han er nu alene den Frygtelige. Arnakuagsak blev af de første Missionærer gjort til Fandens Oldemoder, hvorfor hun ogsaa nu tildeels kaldes: »Moderen til ham dernede.« Hun ansees ikke for noget ondt Væsen, og skjøndt man vel troer, at Gud raader for Alt, tillægger man hende dog en vis indskrænket Raadighed over Sødyrene; men med Angakut er ogsaa enhver Mulighed for, ligefrem at henvende sig til hende, forsvunden. For at betegne Synden indførte Egede ligefrem det danske Ord i det grønlandske Sprog (saasom »synderronek«, Syndsforladelse), hvilket Grønlænderne altsaa kun kunde tillægge Betydningen af: «det, der er det europæiske Samfund imod», og hvorunder navnlig maatte indbefattes enhver af de gamle Skikke, som kunde foranledige selvstændigt Sammenhold eller en ikke af Europæerne ledet Domstol for Sæderne. Overeensstemmende hermed ordnedes ogsaa Dyderne. Der er senere indført Benævnelser for Synd og Dyd, tagne af det grønlandske Sprog, men selve Begrebernes Orden er den samme, og nu ganske befæstet. I de herrnhutiske Menigheder betegnes Dydige og Syndere i

daglig Tale endog ligefrem ved »Lydige« og »Ulydige«, nemlig mod Missionærene.

Den kristne Himmel have Grønlænderne ret sindrigt henlagt udenfor eller over den Hvælving, der begrænder den gamle. Under hiin fortsætte Boltspillerne endnu deres forrige Tilværelse, og man gaaer ikke gjerne udenfor alene i stærke Nordlys, da Boltspillerne nemlig som Sjæle kunne svæve ned og tage En med sig. Ifølge Sagnene har man saavel seet en Aabning danne sig i den faste Himmelhvælving, og gennem den hørt Psalmesang ovenfra, som ogsaa ved et Slags Sjølevandring (see C, 2) foretaget Reiser gennem den gamle Himmel og op til den kristelige. Da Sjælene i den gamle Himmel vare de, der forskjødes af Tornarsuk eller Djævelen, var det saaledes lettere at bringe Forestillingen om dem i Samklang med den nye Lære, end den om Underverdenen. Det hedder, at Sjælene af de sidste Angakut, som ikke rigtig vilde omvende sig, kunde høres efter Døden brølende at fare ned i Jorden. Forsaavidt man senere har søgt at forklare sig den store Modsigelse, der opstod derved, at Underverdenen blev til Helvede, da troer jeg, at det er skeet ved at foretage Omflytninger med Sjælene i de Gamles Over- og Underverden, men i det Hele skyer man vist at tænke herpaa. Derimod er Forestillingen om Jordens Støtter og Verdens Undergang gaaet over i den kristelige om Dommedag, og der tales især i de herrnhutiske Menigheder ofte om Støtternes mulige Beskaffenhed, især ved indtrædende, paafaldende Veirforhold.

Hvad Forestillingen om Verdens underordnede Inue angaaer, da er denne nu omtrent som fordem, hvorom dog nærmere i det Følgende, og endelig er den om Sjæl og Legeme aldeles uforandret gaaet over i Kristendommen.

B.

Om Yderverdenen og dens oversandselige Magter i deres Forhold til Mennesket.

Hele den synlige Verden var, som vi saae, underkastet Magthavere, Tingenes Inue, der øve et oversandseligt Herredømme deels over Tingene ialmindelighed, deels derigjennem paa Menneskene isærdeleshed. Udentvivel maatte saaledes enhver oversandselig Indflydelse af Yderverdenen paa Mennesket kunne henføres til et vist Omraades Inua eller Eier, men dette kan ikke altid bestemt paavises i Folketroen, saaledes som vi kjende den, ei heller udtrykker, som vi saae, Benævnelsen eller Eiets Gjenstand altid den egentlige Magt, som Eieren er i Besiddelse af, men undertiden blot hans Opholdssted. Saaledes maae f. Ex. Ingnersuit (see B, 3) kaldes Strandbreddens Eiere, skjøndt deres Magt nærmest har Kajakfarten til Omraade. I visse Tilfælde optræde Magthaverne som virkelige synlige, besjælede Væsener, Mennesker og Dyr, eller ialtfald som disses, fra Legemet i en vis Grad frigjorte Sjæle, og det oversandselige Herredømme, som de udøve, optræder kun som et Tillæg til deres øvrige Egenskaber. I andre Tilfælde ere ogsaa Væsenerne selv overnaturlige, men der tillægges dem ogsaa almindelige Egenskaber og et Liv for sig, ligesom Mennesker og Dyr, og det omtalte Herredømme udgjør ligeledes kun en Deel af deres Egenskaber. Men i visse Tilfælde endelig ere de baade oversandselige, og de betegnes eller beskrives hovedsagelig kun som visse Magters, saasom Søvnens, Madlystens Inue eller Personliggjørelser; og det er saaledes kun i disse, at den Forestilling, som vi maae antage at ligge til Grund for dem alle, ogsaa virkelig er tydeligt udtalt i Benævnelsen. I det andet af det nævnte Slags Tilfælde ere de fleste af de paagjeldende Væsener opstaaede af virkelige levende Væsener, som Forfædrene have kjendt, deels i deres tidligere Hjem, deels medens

de endnu fandtes i Grønland, saasom af Mennesker: Indianerne og muligens de gamle Nordboer. Man har udrustet disse med overnaturlige Evner, lignende som i det første Slags Tilfælde, og efterat de ere blevne blot til Sagn, har Indbildningskraften formet videre paa dem, og saaledes omskabt dem til reent overnaturlige Væsener. Der er saaledes neppe Tvivl om, at hvis de nyere Europæere, efterat have besøgt Landet, senere aldrig mere havde ladet sig see, vilde de være blevne optagne blandt disse.

Angaaende Samqvemmet med overnaturlige Væsener bemærkes, at disse ikke altid ligefrem kunne opfattes med almindelige Sandser, men at der hertil udfordres en særegen Sands eller Begavelse. I almindelighed viser de sig som Lysning eller Ild. Synet af dem kan hos det almindelige Menneske deels volde Død eller Stivkrampe (*tatamingnek*, Ihjelskræmmer), deels være Varsel om en Slægtningens Død (*ndsárnek*). Desuden kunne visse i Frastand, eller uden at sees, forvolde Tarneerunek, d. e. Sjælens Udtagelse af Legemet (*tarnérunek*; *tarnérutok*, den, som er berøvet Sjælen, eller vel og den saaledes udtagne Sjæl). Det Menneske, som har Evne til at kunne bemærke, om noget Overnaturligt eller i det Hele Fremmed er i Nærheden eller kan ventes, kaldes *nalussaerutok* (egentlig: ikke uvidende om noget), som ogsaa bruges om Spaadomsgave i det Hele. De levende Væsener, der enten have denne Gave eller selv kunne øve en overnaturlig Virksomhed, kaldes: *imáinar ingitsut*, d. e. »som ikke ere blot saaledes«, nemlig som andre af deres Art. Stor Sorg eller Fortvivlelse over en nær Slægtningens Død frembragte som oftest en Tilstand, som betegnes ved *suilárkinek*, og som hestod i, med Forsæt at opsøge og trodse det Skrækkelige, som i dette Tilfælde blev til *suilárkut*, d. e. Middel til at dæmpe Fortvivlelsen.

1. Mennesket selv, overfor andre Mennesker.

Sjælen kan efter Døden optræde som Gjenganger for de Levende. Sandsynligen gjør den dette i Egenskab af det døde Legemes Inua. Thi Gjengangeren viser sig mest i Nærheden af samme, og saalænge det endnu er ubeskadiget. Sjælen lever endog i de første Dage i Graven. Selve Synet af Gjengangeren kan volde Tatamingnek, men i Reglen giver han sig kun tilkjende ved Fløiten (*uvingiarnek*) eller ved at lade det synge for Folks Øren (*aviuiartornek*). I sidste Tilfælde giver han tilkjende, at han gaaer omkring og beder om Føde, hvorfor det og endnu er Skik at svare, naar det synger for Øret: »Tag efter Behag«, nemlig af mit Forraad. De Afdøde maae antages at kunne gjengjælde de dem her i Livet beviste Velgjeringer, thi de ere Skytsaander for deres Børnebørn og vistnok især for dem, der opkaldes efter dem. Men den Dræbte siges at kunne hævne sig paa Drabsmanden ved at »fare ind i ham«, med mindre denne har slugt et Stykke af hans Lever. Mon denne besynderlige Tro skulde grunde sig paa den Tanke, at Drabsmanden ved denne Handling viste, at han i sin Samvittighed virkelig ansaae Drabet for berettiget? Den Døde kan ogsaa hindres fra at komme igjen ved at sønderlemmes, og i det en Deel af ham henlægges i en gammel Grav. Mere eller mindre er der Fare ved Alt, hvad der enten hører til, eller har været i Berøring med Liig eller brugt ved Begravelser, eftersom det under visse Omstændigheder kan fornærme Tingenes Inue, og derved volde forskjellige Ulykker. Alene Berøring med Dødningebenen kan volde, at den berørte Deel af Legemet bortvisner. Det samme gjelder om den Afdødes Slægtninge i Sørgetiden, da de kaldes: *pujortut*, og maae holde sig inde og iagttage visse Regler, da Synet af dem kan skræmme Havets og Luftens Inue og volde Misfangst og Uveir.

Et Menneske, som paa Grund af Forurettelse ganske unddrager sig Samfundet, kaldes Kivigtok (*kivigtok*), og opnaaer som saadan en Deel af Gjengangerens Egenskaber. I Reglen skeer dette ved Flugt til Indlandet, undtagelsesviis ud over Havet (og muligen endog opefter, see nedenfor: Himmellegemernes Eiere). En Kivigtok opnaaer overnaturlig Legemsfærdighed, bliver Nalusaerutok, og lærer at forstaae Dyrenes Tale. Han kan hævne sig paa Menneskene, og siges at skulle leve til Verdens Undergang, hvorfor han ogsaa veed Besked om Jordens Støtters Beskaffenhed.

Et Barn eller Foster, som fødes i Dølgmaal, bliver til en særegen Gjenganger, som kaldes Angiak (*angiak*; Moderen kaldes *angialik*). Denne opholder sig i Nærheden af Moderen og søger til hendes Bryst medens hun sover, men drager forresten ud, dels i en Kajak, lavet af et Hundehoved, for at kæntre Kajakmænd, dels paa Landjorden, for at ihjelskræmme Mennesker og forvolde andre Ulykker, alt for at hævne sig, især paa dem, der have foranlediget Moderens Forbrydelse. Hvis denne forinden Fosterets Fødsel allerede er bleven Kivigtok, bliver Angiak'en hængende ved hende (*kinguneralik*), indtil hun har udøvet den samme Hævn. Som noget fra Angiak'en forskjelligt og meget sjeldnere omtales Børn, der enten strax ved Fødselen eller senere, naar de mishandles, forvandles til Uhyrer, der opluge deres Huusfæller.

En Angerdlartugsiak var et Menneske, som ved Opdragelsesmaaden havde erholdt den Evne, at han, naar han engang omkom i Kajak, atter gjenoplivedes og førtes tilbage til Landet, i hvilken Tilstand han da kaldtes Anginiartok (*angerdlartugsiak* betyder egentlig: »uddannet til at vende tilbage til Hjemmet«). Dregebarnet maatte i den Anledning fra spæd af vænnes til at kunne taale forskjelligt Ildelugtende, samt til aldrig at pine eller fortrædige Hunde, og aldrig at modsige gamle Folk, men roligen finde sig i hvad disse sagde. Endelig maatte Faderen,

hvergang han satte Drengen i Kajak for at øve ham, ved Bøn anraabe sine afdøde Forældres eller Bedsteforældres Sjæle om at beskyærme ham. Naar en saadan forulykkedes i Kajak, tabte han først Bevidstheden, men vaagnede atter nede i Dybet, og var da ledsaget af sine Bedsteforældres Sjæle, som veiledede ham ind til Landet. Hans Hoved var indhyllet i Fangeblæren, og han havde et løst Skind til Kajak. Visse Omstændigheder, deriblandt ogsaa Synet af Kristne, kunde bortskræmme ham, hvorpaa han søgte Land paa et andet Sted. Naar han endelig kom iland, hvilket synes at være skeet om Natten, blev han omringet af Stedets Hunde, der viste sig for ham i Menneskeskikkelse, og beskyttede ham imod at drages ud til Havet igjen. Inde i Huset skulde han gribes af 2 Mænd og berøres paa det blotte Legeme, hvorefter han atter tabte Bevidstheden, og saa endelig kaldtes ilive ved Hjælp af sin Barnevise. Naar man forgjæves havde ventet paa ham i 5 Dage, pleiede man at opgive ham.

2. Dyrene.

I Sagnene optræde Dyrene hyppig talende og handlende som Mennesker, eller i Menneskeskikkelse. Dette er vel deelviis at forstaae som blot Fabel, men i visse Tilfælde troes der ogsaa virkelig paa en Evne hertil hos Dyrene, og saadanne Dyr optræde da tildeels i overnaturlig Skikkelse og kunne øve samme Virkning som de menneskelige Gjengangere. Ligeledes tyde Sagnene, saavel som visse Skikke med Hensyn til Dyrenes Fangst og Benyttelse paa, at man har forudsat et Slags Fornuft eller en høiere Sands hos visse Dyr, men det er her atter uvist, om det ikke er at forstaae saaledes, at det er Dyrenes eller en vis Magts Inua, som virker igjennem dem. Herpaa synes at tyde den almindelige Tro, som betegnes ved *akilerarkussinek* (egentlig: Ønske om Gjengjeldelse), og gik ud paa, at Gavmildhed mod Andre, med Jagtens Udbytte, vilde blive gjengjeldet

ved forøget Held i Fangsten, og omvendt. Forøvrigt optræde Dyrene som Gjængjeldere baade af Ondt og Godt. Blandt de Forestillinger, der ikke betragtedes blot som Fabel, ville vi anføre:

Hunden kan være Nalusaerutok, og i visse Tilfælde gjængjelde Godt (see foran: Anginiartok).

Rensdyrene kunne hevne sig paa den, der dræber mange unge Dyr, ved at volde hans Børns Død. Fugle, især visse, kunne hevne sig af samme Grund.

Med Hensyn til Sælhunde er der forskjelligt at iagttage, saavel ved Fangsten som ved at benytte det dræbte Dyr. Men det er ogsaa især dem, som kunne antage Menneskeskikkelse og hevne sig i visse Tilfælde, naar der dræbes for mange af dem paa et enkelt Sted. De hente da et Stykke Driviis fra Østkysten, siges der, benytte det som Baad, og overfalde Menneskene ved Nattetid. De kaldes da Umiarissat og ere frygtede overalt. Ved Synet af dem, bliver man stiv og ubevægelig. Kun ved visse bestemte Midler kan man bortskræmme dem, de forvandles da atter til Sælhunde og forsvinde i Søen. Billedligt bruges Benævnelsen ogsaa om fjendtlige Overfald om Natten overhovedet. Umiarissat roede nemlig, siddende forlænds og holdende Aaren udenfor Baaden, ligesom Indianerne paa deres Kanoer, og som det bruges, naar man lydløst vil liste sig paa en Hval.

3. Overnaturlige eller fabelagtige Væsener.

Ingnersuit (Fleertal af *ingnerssuak*, egentlig: »stor Ild«) have deres Boliger under Jorden, i Klipperne langs Strandbredden, hvor de, under sædvanlige Forholde dog usynlige Indgange til dem findes. De ere 2 Slags: de øvre, til hvilke Indgangen er ved Høivandsmærke, og de nedre, som boe dybere nede. De øvre (*mersugkat* eller *kutdlit*) ere alene gode Aander, der beskytte Kajakmanden. De have i det Hele Skikkelse som Mennesker, men hvid Hud-

farve, som Europæerne, og ganske smaa Næser, samt rødlig Øine, som Maager. Naar Klippevæggen har aabnet sig, og man kommer ind til dem, træffer man en smuk Strandbred, og derover deres Huse, med Tilbehør af Baade og Redskaber, alt efter grønlandsk Skik, men smukkere og med Overflødighed af Forraad. Ligeledes drive de deres Fangst paa Havet i Kajakker. Naar en Kajakmand er ene, har han gjerne en Ingnersuak til Ledsager og Hjælper, men han kan ikke selv see ham. Der siges, at hans Øie blendes paa den Side, og at Ingnersuit kun kunne sees i større Afstand. Det hænder derfor ofte, at man seer to Kajakker, men naar man kommer nærmere, er der kun een, og denne veed ikke af, at der har været nogen anden i hans Nærhed. De nedre (atdlit) adskille sig fra hine derved, at de hverken have Hovedhaar eller Næser, samt at de gaae ud paa at stjæle Kajakmændene, især de dygtigste. Ligesom ved en usynlig Magt drages disse bag efter dem og gennem Brændingen ind til deres Opholdssteder, hvor man strax sønderbryder deres Redskaber, bringer dem ind i Huset, skjærer Næsen af dem og holder dem i piinligt Fangenskab. Dog omtales det som en Trøst i Nøden, at blive tagen af Ingnersuit, istedetfor at drukne. Begge Slags kaldes og *atdliarutsit*, underjordiske, hvorimod Menneskene atter af dem kaldes *káumamiut*, eller: »de i Dagslyset boende«. De ere de mest omtalte i hele Aande verdenen, og der skal have været et Sagn om, at de oprindeligt vare de Mennesker, som levnedes efter en Syndflod.

Kajarissat (Fleertal af *kajariaak*) ere Kajakmænd af overordentlig Størrelse, som altid synes at have opholdt sig udhavs, udenfor de yderste Jagepladse. Foruden anden Trolddom forstaae de sig paa at fremkalde Storm og Uveir, idet de bestige et Stykke Driviis, og blæse gennem et lille Rør. Deres Aarer have kun eet Blad, ligesom Aarerne paa Indianernes Kanoer. Stumper af indianske Birkebarks-

baade, som leilighedsviis drive op paa Kysten af Grønland, henføres til dem.

Kungusutarissat (Fleertal af *kungusutariak*), som nærmest svare til vore Havmænd, betegnes som Havets egentlige Inue. De ere særdeles Yndere af Rævekjød og Rævehaler, som derfor offres til dem, for at opnaae Held i Fangsten. Ogsaa ere de Fjender af ulydige Børn.

Jnugpait (Fleertal af *inugpak*) ere Kæmper, som boe paa Landet hiinsides Havet (*akilinek*). De leve ligesom Grønlænderne, men deres Kajakker ere saa store, som Skjær, og Dyrene, som de jage efter, ere i Forhold hertil. Man har undertiden seet deres Sælhunde og Dele af deres uhyre Fangeredskaber, som dreve paa Søen, langt udhavs. Mest omtalte ere dog Maagerne fra hiint Land: de treffes af dem, som vove sig langt udhavs, og man har i Frastand seet dem tage og bortføre Kajakmænd. Derfor betegnes ogsaa undertiden borteblevne Kajakmænd som »tagne af de store Maager til Føde for deres Unger«. Paa et andet Sted af Akilinek boer der lignende Kæmper, som kun have eet Øie. Der tales og om forskjellige fabelagtige Havdyr ialmindelighed, saasom Havedderkoppen, der er af uhyre Størrelse og Hurtighed, Havlusene, der opfylde et Belte midt imellem Grønland og Akilinek, Sælhundene, som altid leve i Dybden, og ikke fanges af almindelige Mennesker. Langt udhavs findes nogle Smaadyr i Havet, som kaldes *avingat* og afgive de kraftigste Amuleter til at dræbe Fjender med. Paa Labrador betyder dette Navn: Lemminge, hvilket Dyr ikke findes i Grønland.

Tornit (Fleertal af *tunek*, som nok er det oprindelige eskimoiske Navn paa en Indianer) ere de vigtigste af Indlandets Inue. Deres Boliger findes tildeels ogsaa i Egne, som besøges af Mennesker, men Indgangene til dem ere ligesom skjulte under Plantevæxt og Muld. De ere dobbelt, eller flere Gange saa store som Menneskene, med hvilke de forøvrigt have Skikke og Levemaade tilfælleds. Der hersker

i det Hele gjensidigt Fjendskab mellem dem og Menneskene, som de kalde Kystboer; dog kunne de ogsaa optræde som Beskyttere for Flygtninge fra disse, samt indgaae Svogerskab med dem. De ere meget vise og troldkyndige. De søge ogsaa Erhverv paa Havet, men befare dette uden Baad, og kun i Taage, eller som det hedder: »havende Taagen til Kajak«.

Blandt Indlandsboerne nævnes endnu følgende:

Inorutsit (Fleertal af *inorusek*), som nærmest kunde kaldes Kæmper, og nævnes iflæng med Tornit.

Igaligdlit (Fleertal af *igalilik*), som gaae omkring, bærende paa deres Gryder, i hvilke de koge med det samme. Løsrevne Skymasser mellem Bjergene, har jeg undertiden hørt sige om, at de vare Røgen fra dem.

Iserkat (Fleertal af *isserak*, d. e. den Skjulte, som sjældent sees) beskrives efter en Særegenhed ved deres Blik eller Øine, nemlig som »blinkende paalangs«.

Inuarudligkat (Fleertal af *innuarudligak*), Dvergmennesker, skulle stamme sydfra, og fordem have staaet i Forbund med Kystboerne, men senere have sondret sig fra dem og være vandrede nordpaa. De have et »Pegevaaben«, hvorved de kunne dræbe blot ved at sigte, og de have lært Europæerne Forfærdigelsen af Skydevaaben. Deres Boliger ere Mønstre paa Reenlighed, ligesom disses. I det Hele ere de velsindede, og have endog skjenket enkelte Mennesker deres Pegevaaben, men strengt forbudt dem at misbruge det mod andre Mennesker.

Erkigdlit (Fleertal af *erkilik*) have en Overkrop som Menneskenes, men Underkrop som Hundenes. De ere fortrinnsvis gode Bueskytter, bære Pile i ordentlige Koggere paa Ryggen, og ere uhyre hurtige, som alle Indlandsboere. De beskrives som fæiske og afskyelige Væsener. Ifølge et Sagn ere de opstaaede ved Ægteskab mellem en Qvinde og en Hund, nemlig af den ene Halvdeel af Børnene, hvorimod den anden Halvdeel sendtes tilsøes og blev til Europæere.

Sjeldnere nævnes: Tarrajarsuit eller Skyggerne (Fleertal af *tar'rajarssuak*), og Narrajout eller Tykmaverne (Fleertal af *na'r'ra'jók*).

Som mere fjernende sig fra Forestillingen om Mennesker maae vel nævnes de forskjellige Eiere af bestemte Dele af Indlandet. Saaledes beskrives en Indsøes Inua, som et Uhyre med store Øine og lange Haar. Som bestemte Fjeldes Inue nævnes Amarsiniouk, der bærer en Pels med Børnehætte, og Kuinasarinouk, et Uhyre med skarpe Kløer. Begge komme tilsyne, farende frem af Klippevægge, den første for at bortføre, den anden for at sønderrive Menneskene.

Følgende Væsener, der have Dyreskikkelse, men dog tillægges høiere Egenskaber, hensættes ogsaa til Indlandet og især til de af sammes Iisørken fremragende Landdele:

Amarok (*amarok*, i Fleertallet *amarkut*), hvorved i andre eskimoiske Lande menes Ulven, men som her i Grønland er et aldeles fabelagtigt Dyr. Dens Størrelse beskrives i Reglen derved, at den bærer et stort Rensdyr i sit Gab. Den er Nalusaerutok, saa at man ikke kan skjule sig for den, og den kan selv i Frastand tage Sjølen ud af Mennesket. I et Sagn, som handler om et Barn, der paakalder Styrkens Inua, viser Amarok'en sig og skjenker det Styrke; dog er det uvist, om den selv er Styrkens Inua, eller sendes af denne.

Kilivfak er et Dyr med skarpe Kløer og, efter Nogle 6, efter Andre 10 Been. Kjøddet paa det dræbte Dyr kan 3 Gange paany voxte ud igjen, naar man har spiist det.

Kuvdlugiak er en Orm af uhyre Størrelse, men af Skikkelse som en Kaalorm, med mange Been. Dens Legeme er lutter Tælle og den er uhyre hurtig i sine Bevægelser.

Kukigsouk og Aussik, som nævnes i nogle Sagn, synes at være lignende, eller maaskee de samme, som de to sidstnævnte. Sjeldnere omtales Avarkiarsuk, som

boer i Landisens Revner og kan knuse Steen med sine Tænder, ligesom og Kæmperæve, Kæmpehårer og en Kæmpefugl, der med sit Næb kan udhule Klipper.

Den iisklædte Bjørn (*nanok sermilik*) lever ogsaa paa den indre Landiis, men kommer undertiden med sammes Brudstykker, Iisfjeldene, gennem Iistjordene ud til Havet og Yderkysten. Den har ingen Haar for paa Hovedet, og naar den bliver gammel, overgroes dens Krop med en Skal af Iis. Forresten er den skabt som Iisbjørnen, men af uhyre Størrelse og begavet med særegen Kløgt. En anden Bjørn omtales som havende et spidst Horn i Nakken, der tjener den til Vaaben.

Oververdenen er ogsaa befolket af forskellige høiere Væsener, foruden de afdøde Menneskers Sjæle. Hertil høre navnlig Eiere eller Beboere af Himmellegerer, som ere Mennesker, der i levende Live blive borttagne fra Jorden, men endnu ere knyttede til den, og aflægge Besøg paa den. De ere muligen at betragte som et Slags Kivigtut, der have taget Retningen opefter. Der er bleven paastaet, at de ere hine Himmellegerer selv, ikke deres Inue; dog er jeg ikke kommen til denne Anskuelse, skjøndt de i Fortællingsformen, i Sagnene betegnes iflæng paa begge Maader. Maanens Eier var en Mand ved Navn Aningaut, og Solens hans Søster. Han var forelsket i hende, og idet han en Nat efterstræbte hende, bleve de begge løftede op i Luften, samt forvandlede, og anviste deres nuværende Bopæle. Forsaavidt Tanken i denne Forvandling var den om Straf eller Forviisning fra Menneskenes Samfund, turde man vel antage, at Tanken om Blodskam ligger til Grund for dette Sagn. Solen og Maanen hade hver deres eget Kjon. Om Solens Eier tales der ikke meget i Sagnene; i Fortællingerne om Menneskenes Besøg paa Maanen omtales en Kvinde af skjønt Ydre, men paa Ryggen som en Beenrad, dog er det ikke ganske klart, om det er Solens Eierinde, som derved menes. Saameget desto vigtigere er

derimod den Plads, som Maanens Eier indtager i Sagnene. I hans Hjem siges der at være koldt, og han lader det snee over Jorden; han aflægger Besøg paa Jorden, og driver Fangst der, men altid i Slæde og paa Isen. De Dyr, som han jager, ere betegnede ved visse Pletter, og han taaler ikke, at Andre gjøre Indgreb i hans Fangst. Han kan tage Sjælen ud af Menneskene, og gjør det nok især ved de dueligste Mænd, for at benytte dem i sin Tjeneste, hvorhos han dog paa den anden Side viser en vis Godmodighed og Agtelse for Mod og Duelighed. Qvinderne maae vogte sig for ham, da de ubevidst kunne blive frugt-sommelige ved ham, af hvilken Grund forskjelligt maa iagttages. Med at stirre paa Maanen maa man især vise Forsigtighed. Formørkelser synes at have været anseete for Tegn paa Fortørnelse hos vedkommende Eiere.

Erdlaveersissok, d. e. Indvoldsudtageren, er en Qvinde, som boer i et Fjeld ved Siden af den Dal, som man skulde igjennem, naar man paa Veien til Maanen var kommen gjennem Luften og havde naaet Land. Skjøndt hun betegnes som dette Fjelds Inua, er hun dog snarere at betragte som Latterens Inua, idet hun ved sin Person og sine Bevægelser søgte at friste Menneskene til Latter, men saasnart det blot lykkedes hende at fremkalde det ringeste Smil hos Nogen, havde hun strax Magt over ham, skjar ham op og udtog hans Indvolde. Maanen var hendes Fjende, og beskyttede og veiledede Menneskene ved at bekæmpe hende. I sin Vrede truer hun med at omstyrte Jordens Støtter.

Stjernerne eller deres Eiere forekomme kun sparsomt i Sagnene, saasom i Form af hemmelighedsfulde Gjester, der have indfundet sig hos Folk, som boede paa afsides Steder, hvorpaa de atter saaes forsvinde op i Luften. I de ældre Forfatteres Skrifter finde vi derimod Fortegnelser over visse Stjernebilleder eller Stjerner, med de til dem knyttede Forestillinger. Saaledes kaldes 3 Stjerner i Orions

Belte: Siagtut, eller de Adspredte, hidrørende fra 3 Mennesker, som vare paa Fangst, men forvildede sig og bleve optagne til Himlen. To Stjerner i Taurus kaldes Iversut, eller Mennesker, som opføre Syngestrød o. s. v.

Blandt Væsener, der omtales sjeldnere og mere dunkelt, er Igdluinak, et Menneske, som er kløvet paalangs og kun udgjør den ene Halvdeel af et almindeligt Menneske. En saadan indfinder sig ogsaa som hemmelighedsfuld Gjest hos Folk, der bosætte sig paa afsides Steder.

Hvad endelig angaaer de mere ulegemlige Eiere, der ere at betragte som mere rene Personliggjørelser eller Inue af visse Magter, da omtales disse, paa samme Maade som Tornarsuk, sjeldnere i Sagnene. Men der er noget, som tyder paa, at der har været indrømmet de enkelte Troeslærere en vis Frihed i at opstille saadanne underordnede Guddomme, hvor Forestillingen udkrævede det. Som de mere almindelige ville vi her efter de ældre Forfattere anføre:

Luftens Eier (*silap inua*), som dyrkedes gennem forskjellige Skikke, der sigtede til, ikke at fortørne ham.

Silagigsortok, som volder godt Veir.

Madlystens eller Spisens Eier (*ner'rup inua*), som frister Menneskene til at spise.

Søvnens Eier (*sinip inua*), som frister til at sove.

Inerterrisok, d. e. Forbyderen, som gennem Angakut foreskriver Menneskene visse Afholdenheds-Regler.

Ligesom de fabelagtige Væsener uidentvilt ere endnu flere, end ovenfor er anført, saaledes har man sikkert ogsaa almindeligen tillagt endnu flere Magter eller Omraader deres bestemte Eiere. Som et Exempel kan anføres, at der gives et Sagn, hvori der omtales, at selve en bestemt Sagnfortælling har sin Eier, som kan vise sig og skræmme den, der fortæller den. Mærkeligt er det dog, at man intetsteds finder Kjærlighedens Magt personliggjort, muligen et Beviis paa den ringe Betydning, man har tillagt den under disse Himmelstrøg.

De kristne Grønlænderes Forestillinger om Foranstaaende.

I almindelighed kan man vel sige om Alt hvad der i dette Afsnit er afhandlet, at der troes paa dets Tilværelse, som i gamle Dage. Samme blev jo ikke modsagt, men snarere gjennem Troen paa Tornarsuk stadfæstet ved den kristelige Lære. Egede lærte endog udtrykkeligt, at Ingnersuit vare underordnede Djævle, som han vilde bede Gud om at bekæmpe ved Englene. Daaben, der enten skal forrettes eller ialtfald bekræftes af en Europæer, betragtes indtil en vis Grad som et Middel, der beskytter mod Alt, hvad der i Aandeverdenen enten er frygteligt eller paa-lægger Menneskene Tvang og Afholdenhed. Men forsaa vidt det paa den anden Side er Mennesket venligt, forsmaaer man ikke den Hjælp, det uopfordret yder. At Grønlænderen gjennem Læsning og Underviisning, udenfor det Kirkelige, skulde rokkes i den heromtalte Tro, der ligesom udgjør det Digteriske i hans Forestillingskreds og indeholder dybere, billedlig Sandhed, ligger vistnok endnu fjernere. De store Udørkener, paa hvilke han i sin Ensomhed færdes, opfordre ogsaa ligesom af sig selv til at befolkes med saadanne Indbildningskraftens Fostre. For Øieblikket kunne hine Midler til Oplysning vel siges ganske at mangle, ialtfald vil deres Indflydelse i saa Henseende neppe nogensinde være til at spore.

Med Hensyn til Enkelthederne ville vi anføre følgende:

Benævnelsen *suilárkut*, som er det idelige Omqvæd i Sagnfortællingen, mindes jeg neppe at have seet i grønlandske Bøger af andet Indhold end ligefrem Sagn, skjøndt den vel bruges i det daglige Liv, i Betydning af Tidsfordriv ialmindelighed.

Man troer endnu paa Pujortut, og har tildeels udvidet den samme Tro til Pujortugsat, d. e. dem, for hvilke Døds-

fald blandt Slægtninge ere nærforestaaende, idet man mener, at de af denne Grund have Uheld i Fangsten.

Gjengangere og Kivigtut høre endnu til Dagens Orden overalt. De sidstnævnte antages nu, ved deres Flugt at indgaae Forbund med Tornarsuk og, efter Nogle, at skulle leve til Dommedag. De færdes blandt Indlandsboerne og de gamle Kivigtut, og hele den gamle Sagnverden lever ligesom op for dem igjen. De frygtes meget, hvilket, saa vidt bekjendt, ikke mere er Tilfældet med Angiak'er. Ligeledes har man og endnu indtil de seneste Aar seet Umia-rissat, og skudt efter dem, og man troer endnu paa anden Hevn fra Dyr eller disses Inue, men iagttager neppe synderligt i den Anledning. Anginiartut kunne ikke mere opstaae blandt Døbte. Dog skulle de endnu bemærkes i Juliane-haabs Omegn, maaskee formedelst de hedenske Østlændinges Nærhed. I de herrnhutiske Menigheder troer man tildeels, at de Døde ikke kunne komme som Gjengangere, naar de ere begravede af europæiske Missionærer paa Missionspladsens Kirkegaard; de skulle i saa Fald end ikke kunne give en Fløitelyd fra sig, siges der.

Fremfor alt troer man endnu paa Ingnersuit, og man opdager Saar paa de dræbte Sælhunde, som ikke passe til Fangerens Vaaben, men maae hidrøre fra en Ingnersuak, der som usynlig Hjælper har ledsaget ham.

Frygten for Indlandets Beboere og især for dets fabelagtige Dyr gjør, at visse Fjorde gjerne undgaaes, og at man især nødigen vover sig paa Indlandsisen. Godthaabs Fjord siges nu i en lang Tid at have været forskaanet for Amarok'en.

Man viser endnu Forsigtighed med at stirre meget paa Maanen. Men om selve Maanens Eier endnu driver Fangst i de danske Handelsdistrikter, er mig ikke bekjendt. Det er mig fortalt, at Grønlænderne af den herrnhutiske Menighed skulle troe sig berettigede til at skjende paa Luftens Eier, fordi Missionærene have lært dem, at man

skal foragte det Jordiske. De øvrige, Oververdenens og de ikke synlige Omraaders Eiere troer jeg ikke, at der tales meget om i det daglige Liv. Mindst af alle agtes vistnok Inerterrisok.

C.

Mennesket i dets Forhold til det Oversandselige.

Der er givet Menneskene Midler til, udenfor Naturens Orden at opnaae det, de i givne Tilfælde tilsigtede. Disse Midler ere dels givne gennem den Kundskab, hvis høieste Grad kaldes Angakounek (*angakónek*, det at være Angakok), Præstedømme, stamme altsaa fra Tornarsuk og ere derfor gode, eller rette Troesmidler, dels ere de ad hemmelig Vei givne af en ubekjendt Magt, og kaldes da Kusuinek, d. e. Hexeri (*kúsuínek*).

De gode Midler, eller Troesmidlerne, ere enten saadanne, som kunne gives til og benyttes af Menneskene ialmindelighed, eller og bestaae de deri, at visse Mennesker ere i Besiddelse af visse Gaver i en bestemt Retning, disse Mennesker høre da til »*imáinak ingútsut*«. Forsaavidt disse ikke selv derved have opnaaet en vis Grad af Angakounek læres eller erholdes alle Midlerne kun gennem Angakut. Under Midlernes Afbenyttelse skjuler der sig selvfølgelig altid en Dyrkelse eller Tilbedelse af en høiere Magt. Forsaavidt denne har staaet klar for Benytteren, har den vel nærmest været en af Tingenes underordnede Inue, de Af-dødes Sjæle derunder indbefattede, men selv om man ikke vil betragte Tornarsuk atter som Eier af dem alle, maa han altsaa dog siges at være bleven dyrket gennem alle Midlerne, ifølge deres Oprindelse.

1. Almindelige Troesmidler.

Disse ligge enten i Handlinger eller i Ord, eller og deelviis i Besiddelsen af en bestemt legemlig Gjenstand.

I første Tilfælde kunne de indbefattes under Leveregler og Offringer. I andet Tilfælde ere de Bøn og Paakaldelse, og naar disse anvendes paa det tredie, opstaaer deels Amuleten, deels et ganske særegent Middel, som kaldes Tupilek.

Leveregler, Atdlernek, bestode fornemmelig i Faste, men angik desforuden ogsaa Klædedragt, Ophold i fri Luft og de daglige Sysler i det Hele. De vedkom deels regelmæssige Tilstande i Menneskelivet, navnlig Qvindens, Barnets og de Sørgendes, deels særegne eller tilfældige, navnlig Sygdomme. De vare deels givne eengang for alle, deels foreskrevet for visse Tilfælde, men de overholdtes meget strengt. Gjennem Levereglerne synes man nærmest at have dyrket, foruden selve Inerterrisok, Luftens og andre Omraaders Inue, som raadede for Veirlig og Fangst, saa og de Afdødes Sjæle.

Offringer (*mingulerterrinek* eller *aitsuinek*) havde en mere indskrænket Anvendelse. Naar undtages de til Kungusutarissat, vare de især rettede til bestemte Steders, navnlig visse Fjeldes, Forbjerges og Iisfjordes Inue, og anvendtes hovedsagelig kun paa Reiser, for at undgaae de Farer, der truede paa saadanne Steder. Man brugte da at kaste Fødevarer og andre Brugsgjenstande ud i Havet paa Forbireisen. Sjeldnere maae Børsamlere paa visse Steder henlægge et Offer. Herunder maae vel ogsaa henregnes de særegne Opmærksomheder, som de enkelte Steders Inue hver for sig forlange, saasom at nogle fortørnes naar man smiler til dem, andre naar man peger paa dem, og atter andre, naar en Fremmed reiser forbi dem første Gang.

Bøn eller Serranek (*ser'ranek*; *ser'rasok*, en Bedende) og Paakaldelse (*kernainek*). I Bønnen udtales, saavidt vides, blot det, som vedkom Ønsket, uden at Opfylderens udtrykkelig nævnes. Paakaldelsen indeholder derimod blot en Opfordring til en bestemt Magthaver om at komme til Hjælp (*kernarpa*, han paakalder ham). Det er uvist om den

første, eller i det hele nogen af Delene kunde skee ved Hjelp af selvvalgte Ord. Det almindelige var ialtfald, at disse vare aldeles bestemte, givne eller lærte, samt ligeledes knyttede til et bestemt Tonemaal, i hvilket de, halvt syngende, maatte fremsiges. En saadan bestemt Bøn kaldes Serrat (i Fleertal: *ser'ratit*), og den kunde vedkomme hvadsomhelst, saasom Sundhed, Fangst, Hjelp mod Farer og Fjender, kort sagt, saavidt de gode, og for tilladelige anseete Ønskers Omraade strækker sig. Enhver Serrat havde saaledes sit bestemte Formaal, hvorimod Paakaldelsen blot gjaldt Hjelp ialmindelighed ved en bestemt Hjelper. Om der til sidste ogsaa altid hørte bestemte Ord, er uvist. En Serrat antoges, ifølge sin Natur, at have Kraft i og for sig, for Enhver, der blot kjendte den. Den var derfor Gjenstand for Eiendomsret, Kjøb og Salg. Jo mere denne Side af den fremtraadte, var den altsaa reent overtroisk, eller blot Trylleord. Derimod erholdt den en dybere Betydning, altsom Benytteren i den henvendte sig til en bestemt Magt, eller tænkte paa Ordenes Giver eller Hjemmel. Disse Personligheder faldt udentvivl almindeligviis sammen, og maae antages at have været Benytterens afdøde nærmeste Slægtninge. Thi deels vide vi, at Bønnerne i visse Tilfælde ligefrem vare henvendte til disse, deels erhvervedes de almindeligviis ved Arv, og vare saaledes visse Slægters Eiendom. Missionær Glahn, der først har gjort opmærksom paa dette, kalder dem derfor Huusbønner, altsaa Bønner til Huusguder. Paa samme Maade var Paakaldelsen ogsaa i Reglen henvendt til Bedsteforældrenes Sjæle og anvendtes som saadan især mod Tatamingnek. Den oprindelige Erhvervelse af enhver Serrat maa antages at være skeet ved en Angakok, eller ved en *imáinak ingitsoq*, og paa en fra disses almindelige Aabenbaringer forskjellig Maade. Man veed dog neppe noget bestemt herom, sandsynligviis fordi deres Erhvervelser ogsaa af deres Eiere henlagdes til en umindelig Tid. Undtagelsesviis siges der i et Sagn, at en

Serrat til at dæmpe Søgangen lærtes ved at lytte til en Maages Stemme. Serranek øvedes især af gamle Mænd, som under denne Handling blottede Hovedet ved at trække Pelshætten halvt ned, til bag om Ørene.

Amuleter, Arnuat (Fleertal af *arnuak*), vare smaa Gjenstande, som man dels stadig førte med sig, baarne paa Kroppen eller indsatte i Redskaber, dels erholdt til Anvendelse i givne Tilfælde. Det kommer altsaa her først an paa selve Gjenstandens Natur, førend den blev til Amulet. Man brugte dertil de mest forskellige Gjenstande, men som det synes altid, enten Dele af Menneskers og Dyrs Legemer eller og Ting, som antoges at have været visse Menneskers eller høiere Væsners Eiendele eller staaet i en nær Berøring med dem. Deres heraf udledede Betydning optraadte vel tillige som sindbilledlig, saasom naar en Lax antoges at kunne gjøre en Mand smidig og ikke til at gribe, saa og naar Amuleten blot var et udskaaet Billede, f. Ex. en Kajakmand til at sætte inde i Kajakken, for at hindre den fra at kæntré, men i mange Tilfælde kan man ikke efterspore en saadan Betydning, og da nu tillige den oprindelige Gjenstand kunde have forskjellig Værdi som Eien- dom, maa man have forudsat, at der ogsaa kunde hefte en bestemt Kraft ved den, eller at en vis Magts Inua virkede igjennem den. Blandt de Sager, som saaledes stode høit i Værdi, nævnes Avingat (see foran: B, 3), Stykker af Remme, som man meente at Angakut havde været bundne med under deres Fangenskab hos de nedre Ingnersuit, saa og Stumper af Inuarudligkats Slibestene, hine til at gjøre unge Kajak- mænd dygtige, disse til at skaffe Usaarlighed. Man brugte og Dele af Klæder, som Europæerne havde baaret, eller af det som man fandt mest gaadefuldt blandt deres Frem- bringelser. Den Dyrkelse, som har ligget i Vurderingen af den oprindelige Gjenstand, maa saaledes antages at have været rettet mod enten Sjælen af det Væsen, der har eiet dem, eller muligen en høiere Magt, som har givet det

samme Væsen visse Egenskaber. For at nu Gjenstanden kunde blive til en Amulet, udfordredes der Anvendelse af en Serrat paa den, og den var da brugbar for den, som man gav den til. Men hvis den var bestemt til kun at anvendes i visse givne Tilfælde, saa udfordredes der tillige en anden bestemt Serrat, som gjorde den kraftig og angav, hvad den skulde udrette. Endelig naar det hændtes, at Eieren i sidstnævnte Tilfælde ikke havde Amuleten hos sig, kunde han anvende Paakaldelse. Forøvrigt gjelder om Amuleten Betydning det samme, som er anført om Bønnen. Den kunde, som et synligt Erindringstegn, lettere styrke Tilliden til en høiere Hjelp og derved skabe Aandsnær-værelse. Hvert Menneske havde sin eller sine Amuleter, og de vare for det almindelige Menneske tildeels det samme som Tornat for Angakut. Ordentligviis erhvervedes de nærmest fra Forældrene og i den tidligste Barndom. Gamle Qvinder synes at have besiddet størst Kjendskab til dem.

En Tupilek var et, ved Konst lavet, levende Dyr, som paa Opfordring kunde antage Skikkelse af forskellige Dyr, og udsendes til at ødelægge Fjender. Man tog i den Hensigt Been eller Levninger af forskellige Dyr, indhyllede dem i et Skind, lagde denne Pakke i en Elv, og anvendte en Serrat paa den, hvorpaa man satte den i Havet og atter anvendte en Serrat, som angav, hvad Skikkelse den skulde antage, og hvad den skulde udføre. Sjeldnere nævnes et saadant lavet Dyr, som kun kunde være eet bestemt, især en Nanuliak, d. e. en lavet Bjørn. Tupilek'en adskiller sig fra Amuleten derved, at det var Benytteren selv, som ogsaa erhvervede sig den, og at Erhvervelsen maatte skee i fuld-kommen Hemmelighed. Dette, saavel som det at Hensigten altid nærmest var en Andens Skade, kunde tyde paa, at denne Konst var Kusuinek, hvilket dog bestemt modsiges af de Nulevende. Det er jo nemlig ikke den enkelte Hand-ling, men selve Konstens Overleverings eller Udsprings Hemmelighed, der stempler Hexeriet som noget Ondt; og

hvad Hensigten angaaer, da kan denne jo ialtfald være god, nemlig forsaavidt den er Forsvar, eller ialtfald rettet mod en Fjende, der af Samfundet ansees for at have fortjent den paatænkte Straf. Hensigten kan paa den anden Side ogsaa være ond, uden derfor at helliges ved Midlet, eller uden at Midlet derfor bliver slet. Saavel Serratit og Arnuat, som selve Angakounek kunde misbruges, ja endog øves i Forening med Kusuinek og derved gjøre dette endnu forkasteligere. Derfor kunde vel og især Tupilek'er ofte tilskrives Hexemestre (de nævnes næsten altid som lavede af Mænd). Der er ogsaa den Omstændighed ved en Tupilek, at den siges at kunne vende sig mod sin Ophavsmand og fortære ham, naar han begaaer en Feil under Handlingen eller udsender den mod en Fjende, som beskyttes ved en høiere Magt; heri udtaler sig altsaa tydeligt en Straf for Misbrug.

2. Mennesker med særegen Begavelse.

Tarneerunek, Sjælens Udtagelse af Legemet, kan skee enten ved udvortes Aarsag (see ovenfor: B) eller, ialtfald efter Nogle, ved visse Drømme eller lignende Sjæls-tilstande. I begge Tilfælde forudsættes vel en mulig Tilbagevenden til Legemet, men Tilstanden beskrives noget afvigende og dunkelt. I naturlig Henseende synes Forestillingen at være udgaaet fra den om Besvimele eller Skindøde. Den saaledes befriede Sjæl kan, især naar det er skeet ved Drøm, eller ved Maanens Inua, bereise Verdensrummet og bringe Efterretning derfra ligesom Angakut.

Pivdingajak, fjollet, og Pivdlerortok, afsindig. Jo høiere Grad Afsindighed naaer, eller Sandsen og Dømmekraften for det Synlige og Nærværende taber sig, desto mere bliver Mennesket klartseende for det Skjulte og Tilkommende. En Pivdlerortok tillægges der endog Evne til at gaae paa Vandet og til fortrinsviis at optræde som Gjenganger samt Lyst til at opæde Mennesker. En saadan

ansees derfor, trods sin større Spaadomsevne, kun for farlig, hvorimod en Pivdlingajak synes at have været anset for nyttig for Beboerne af en Bygd.

Piarkusiak (*piarkusiak*) var et Barn, som havde havt flere forudgange Sødskende, der alle vare døde som smaa. Et saadant ansaaes for ligesom at staae under en høiere Indflydelse. Man gav det en særegen Klædedragt og, fremfor andre Børn, Tilladelse til at gjøre og lade hvad det vilde. Det ansaaes især for at have Kraft til at modstaae Hexeri, eftersom man nemlig tillagde dette Deel i de tidligere Sødskendes Død.

Atdlerutigissak, d. e. »den, for hvis Skyld der er iagttaget »Atdlernek«, var et Barn, som ved Opfostringsmaaden havde erholdt en lignende Evne til at modstaae Hexeri. Moderen maatte under dets spæde Alder kun spise en enkelt Bid om Dagen og kun drikke af en Muslingeskal, saa at hun blev ganske afmagret.

Kiligtisiak var den, der i sin Barndom var bleven opdragen af en Angakok til at være Nalusaerutok. Dette skete især derved, at han tog Barnet paa Skjødets under Aandebesværgelsen.

Kelaumasok og Nerfaliasok vare Folk, som havde forsøgt paa at blive Angakut og, uden at kunne opnaae dette, dog havde faaet Evne til at opdage skjulte Ting og Aarsager. De udførte dette, den første ved at lade Hovedet binde til en Løftestang og bevæge frem og tilbage, den anden, liggende paa Ryggen.

Kusuinek, Hexeri. Dettes Betydning i Modsætning til alt det Foregaaende have vi ovenfor omtalt. Dets Hensigt var altid rettet paa Andres Skade, og Bevæggrundene altid egenkjerlige i snevreste Betydning, nemlig saadanne, som ikke billigedes af Samfundet, i de fleste Tilfælde Misundelse. Det var, som vi saae, ondt i og for sig som

Middel, afseet fra Hensigten. Dog er det et Spørgsmaal, om det ikke kunde tabe ialtfald sin borgerlige Strafverdighed derved, at dets Gjenstand tilfældigen ogsaa var det øvrige Samfunds Fjende. Til Udøvelsen udfordredes der visse Handlinger og visse Ord (*okaluggpilungner*). Ved de første benyttedes fortrinsviis deels menneskelige Liig og Grave, deels visse Læddyr, navnlig Vandkalven, Mariehønen og Edderkoppen. Ved Dele af Liig anbragte paa Fangeredskaber eller blandede i Fødemidler, bevirkede man Uheld i Fangst, Sygdom, Afsindighed og Død. Ved at afskjære Stykker af dræbte Sælhunde og henlægge dem i Grave gjorde man den, som havde erhvervet dem, uheldig i sit Erhverv. Men alt maatte foretages paa en bestemt Maade og med Anvendelse af visse Ord, saaledes som det lærtes ved Overlevering. De der havde opnaaet en vis Grad i Konsten, kaldtes *Iliseetsut* (Fleertal af *ilistsook*), Hexe eller Hexemestre. Saadanne kunde som Sjæle forlade deres Legeme og være hos dem, de vilde skade. De vare da kun synlige for Angakut og Nalusaerutut, og viiste sig sorte fra Fingrene til Albuen. De vare hjemfaldne til borgerlig Straf, navnlig Dødsstraf, især naar det, som sædvanligst, var gamle Qvinder.

De kristne Grønlænderes Forestillinger om Foranstaaende.

I den kristelige Underviisning blev vort Begreb: »Hexeri«, eller hvad der svarer dertil, betegnet ved *Ser-ranek*. Derimod er paa den ene Side *Kusuinek*, saavidt vides, ikke engang nogetsteds bleven omtalt ved samme, og paa den anden Side bleve Levereglerne, endog forsaavidt de synes at være virkelige Sundhedsregler, ligeledes behandlede som Hexeri og ukristelige. Grønlænderne betragte derfor vel nu de af Hedningene for gode anseete Midler som upassende for Kristne, men forøvrigt tillægge de dem ikke alene den samme Kraft som fordem, men de skjæln

ogsaa endnu mellem dem og Kusuinek, næsten som mellem Godt og Ondt. Med Hensyn til den endnu stedfindende Benyttelse af hine bemærkes ialmindelighed, at saagodtsom Alt, hvortil der udfordredes Selvovervindelse, altsaa Leve-reglerne, saavidt vides, ganske er gaaet af Brug, som jo ogsaa naturligt, naar man troede, at Daaben og de andre af Europæerne ndførte kirkelige Handlinger kunde erstatte dem. Det samme gjelder om hvad der stod i mere umiddelbar Forbindelse med Angakut, men det øvrige benyttes endnu jævnlig efter Omstændighederne, alt eftersom man kan undgaae Opsigt ligeoverfor det europæiske Tilsyn. Blandt andet ville vi anføre Følgende:

Offringer paa Reiser bruges endnu, saavidt vides, temmelig almindeligt.

Arnuat bruges endnu meget almindeligt, og som Følge deraf maae visse Serratit ogsaa endnu være levende. Men de sidstnævnte ere vanskeligere at komme efter. Som Exempel vil jeg blot anføre, at man etsteds for ganske nylig saae en Kajak røre sig ligesom af sig selv. Eieren lod da en Anden skyde med en Bøsse ind i den forfra og bagfra, hvergang sigende et Ord. Ved nærmere Undersøgelse viiste det sig, at den Mand, som han dertil benyttede, var en Piarkusiak, og det er aabenbart, at Ordene skulde være Serratit, og at en Iliseetsok antoges for at sidde i Kajakken. Til Arnuat, som skaffe Sundhed og langt Liv, bruges især Barnets Navlestreng og Moderkage. Arnuat anbringes ogsaa endnu paa Kajakken, men der hører sikkert et øvet Blik til at opdage dem. Ligeledes bruges endnu, som fordem, europæiske Gjenstande, navnlig Kaffebonner (siden Kaffe er bleven en yndet Drik) og Stumper af Aviser. Men mærkeligt nok bruger man, saavidt vides, intet af hvad der har Hensyn til Kristendommen som Amulet eller i det Hele i overtroisk Hensigt. Man kan hertil selvfølgelig ikke henregne, at Qvinderne undertiden istemme en Psalme, naar der er Fare paa en Baad,

thi det er neppe engang en bestemt Psalme, som bruges dertil. Det eneste, jeg har kunnet opsørge, er at man tegner Kors for at skræmme Afsindige med, baade naar de rase, og naar de komme som Gjengangere. Ligeledes har jeg hørt tale om nogle høist besynderlige Anvendelser af Psalmebogsblade, blandt andet som Forladning, naar man har skudt efter Umiarissat (see: B, 2). Man seer og hører jævnlig endnu Tupilek'er.

Blandt de særegent begavede Mennesker have endnu Afsindige og Piarkusiat beholdt deres Anseelse, hvorimod de øvrige, saavidt vides, ikke mere forekomme, eller ialtfald ikke tillægges nogen Kraft. Piarkusiat giver man ogsaa paa nogle Steder, syd for Julianehaab, den afstikkende Dragt. Dette skeer ogsaa muligen andetsteds, men paa en mindre iøjefaldende Maade.

Troen paa, at Kusuinek udøves, er endnu maaskee ligesaa almindelig, som i gamle Dage, da det bruges til at forklare ganske almindelige Begivenheder, navnlig Uheld i Fangst og Børns Død. Leilighedsviis kan her anføres, at jeg flere Gange har hørt Europæere fortælle om Grønlændere, der troede, at de havde slugt Smaadyr i deres Drikkevand, og at de skulde døe deraf. Dette er ikke andet end Frygt for, at Vandet har været forhexet, og grunder sig paa bestemte Sagn.

D.

Angakounek eller Præstedømme.

Om Betydningen af Angakut er der talt ovenfor (A, 4). Deres Stilling kunde opnaaes baade af Mænd og, om end sjældnere, af Qvinder; og der gaves to eller muligen endog flere Grader i samme. I de ældre Skrifter betegnes den høiere Grad aldeles skarpt ved *angákok pálik*, men Sagnene og de nuværende Grønlændere kjende ikke til denne bestemte Grad, hvorimod de omtale de større og de

mindre Angakut som adskillende sig paa forskjellig Maade. Derimod synes selve Angakok-Graden at have været mere skarpt begrændset. Uddannelsen til samme begyndte som oftest fra Barndommen af, idet en Angakok først opdrog Barnet som Kiligtisiak. Det overvandt derved Skrækken for Aandevedenen, og dets Blik aabnedes for samme. Men senere udfordredes der Selvvirksomhed, nemlig Fasten og Paakaldelse af Tornarsuk under Ophold paa eensomme Steder. Sjælen opnaaede derved en vis Frigjørelse fra Legemet og Omverdenen, Tornarsuk viste sig omsider og gav Lærlingen en Tornak (*tórnaek*), d. e. en hjælpende Aand, som han senere ved visse Midler kunde hidkalde, naar det behøvedes. Medens dette foregik, tabte Lærlingen sin Bevidsthed, og naar han vaagnede igjen, vendte han tilbage til Mennesker. Angaaende den nærmere Maade, hvorpaa alt dette skete, fortælles der forskjelligt, saavel i de ældre Skrifter, som af de nuværende Grønlændere. Det er en gjennemgaaende Forestilling i flere Sagn, at der til den forudgaaende Uddannelse som Kiligtisiak hørte Overvindelse af Frygt for Grave og Opnaaelse af Evne til at kunne see disses Inue. Endvidere tales der endnu paa mange Steder om *angákusarfít*, d. e. Klippehuler, i hvilke der fandtes en Steenflade, og paa samme en mindre Steen, med hvilken den vordende Angakok maatte gnide paa hiin, indtil Tornarsuk lod en Stemme høre fra Jordens Dyb. Efter Nogle var det kun de mindre Angakut, som opstode paa denne Maade, hvorimod de større lode deres Blod ud-suge af Orme eller Kryb i en indtørret Indsø, hvorved den omtalte Besvimelse indtraadte. Der tales om, at de, efterat være vaagnede til Bevidsthed, befandt sig nøgne, men at deres Klæder saa kom flyvende til dem.

Naar Nogen efter dette hemmelige Samqvem med Tornarsuk atter kom tilbage til Menneskene, udfordredes der endnu, at han skulde aabenbare sig (*sarkúmerneræ*), eller første Gang holde sin Tornak til sig og benytte den. I

Mellemtiden siges der, at man kunde kjende hans Tilstand derpaa, at han ved at gaae sank med Fødderne ned i Klippegrund ligesom i Snee, og desuden, efter Nogle, at han maatte døe, hvis han ikke aabenbarede sig inden en vis Frist, alt vel ifølge Forestillingen om en ham iboende Magt. Saavel Angakut, som Iiseetsut kunde af Nalusaerutut kjendes derpaa, at deres Aande for dem viste sig lysende som Ild.

En Angakok havde ikke een, men flere Tornat, og hertil kunde, saavidt bekjendt, Størstedelen af de, i andet Afsnit nævnte, Landets og Havets Inue være tjenlige. Blandt dem som ikke kunde have til Tornat, vare: Amarsiniouk, de nedre Ingnersuit, samt vel og Oververdenens og de mere ulegemlige Inue og i det Hele saadanne, som kun vare ene af deres Slags. Derimod fandtes blandt Tornat ogsaa menneskelige Sjæle, nemlig deels Kivigtut's og, mærkeligt nok, fraværende Europæeres, deels Afdødes Sjæle, desuden forskjellige Dyrs eller dyriske Levningers, saasom, efter Sigende, Havets Snegles eller Muslingers Sjæle, eller vel rettere Inue. Med Hensyn til den forskjellige Tjeneste, de skulde yde, vare eet Slags Tornat blot raadgivende, andre vare Hjelpere i Fare, og atter andre brugtes til Hevn og Ødelæggelse. Det første Slags kaldtes Erkungassut (Fleertal af *erkungassok*) og skal, efter Nøgles Forklaring, have boet i visse Havskaldyrs Skaller. Enhver Angakok havde sin Erkungassok. Han skildres som uundværlig paa Grund af sin Kløgt, men forøvrigt uden Kraft. Alligevel vil han selv ogsaa gjerne gjelde for den stærke, han er ved Paakaldelserne den første til at indfinde sig, og vil være med ved hver Leilighed, selv hvor det gjelder om Kamp mod Fjender. Han kommer da gjerne galt afsted, saa at Angakok'en selv maa hjelpe ham, men alligevel roser han sig til Slutningen af hvad han har udrettet. Til det andet Slags synes navnlig de øvre Ingnersuit, Tornit og Inorutsit at maatte regnes, og til de

sidste de saakaldte Touglit (Fleertal af *talik*, bevæbnet med Stødvaaben), der henføres blandt Indlandets Kæmpfugle, men viiste sig med glødende Vaaben; desuden Kuvdlugiak o. A. Ogsaa omtales, men kun paa et enkelt Sted en Angakok, der havde Hamme (*pók*), d. e. kunde paa kalde Dyr, som laante ham deres Hamme til at iføre sig; en saadan kunde da kaldes *pólik*.

Angakut vare anerkjendte Lærere og Dommere i alle Spørgsmaal, Troen vedkommende, og saaledes navnlig med Hensyn til alt hvad der ifølge det Foregaaende var at iagttage ligeoverfor det Overnaturlige, men i Henseende til Kusuinek selvfølgelig kun forsaavidt det gjaldt om at bekæmpe samme. Da nu Troen paa saa mange Maader greb ind i Vedtægterne og Samfundslivet, vare Angakut ogsaa at betragte som et Slags verdslige Overhoveder, forsaavidt Folket i det Hele anerkjendte saadanne. Endelig bestode deres Forretninger ogsaa i, selv ligefrem at yde den Hjælp, som de saaledes i tvivlsomme Tilfælde skulde give Raad og Anviisning for.

Med Hensyn til Maaden, hvorpaa Forretningerne øvedes, er at bemærke, at dette skete dels paa almindelig Maade, ved Benyttelsen af de samme Midler, som ogsaa staae til andre Menneskers Raadighed, dels paa den for Angakut særegne Maade, ved Benyttelse af deres Tornat. I første Tilfælde vare deres Handlinger, paa det Oversandseliges Omraade, at henføre under de foran omtalte Midler og Evner, navnlig Serranek og Nalusaerunek, kun udmærkede ved Graden af det Vidunderlige og Virksomme. Selvfølgelig udartede Forretningen herved som oftest til den blotte Konst at blende Tilskuerne og den blotte Hensigt at vinde Fordeel og Anseelse eller, som jo ogsaa ofte i vore Dage, at rette sig efter Folks Smag og Fordom. Blandt saadanne Konster nævnes *angmainek*, som bestod i at aabne Maven paa en Syg, udtage og rense Tarmene og bringe dem i Orden igjen. Man skulde troe, at dette var

et blot Sagn, men Glahn skriver derom, at han vidste om bestemte Syge, at de havde betalt denne Lægedom meget dyrt. Til lignende Slags maa man vel og henregne Sjælens Udbedring hos Syge, samt *tar'r'artornek*, eller at spaae i Vand om bortblevne Personer og Sager. Undertiden vistes saadanne Konster blot til Underholdning eller i Kappelstrid. I det andet Tilfælde derimod betegnes Angakut's Forretninger ved Torninek (*tórninek*), som var den for dem særegne Maade at have Samqvem med Aandeverdenen paa. Dette skete enten ved at hidkalde en Tornak, forelægge ham Spørgsmaal og forklare Svaret, eller derved, at Angakok'en selv begav sig paa Aandeflugt (*ilimarne*) for at undersøge og udrette det, som Spørgsmaalet var om, eller endelig derved, at han stevnedes de onde Aander for sig, bekæmpede og tilintetgjorde dem. Til Torninek udfordredes ordentligviis, at det skete for en Kreds af Tilhørere i et Huus, og at dette gjordes fuldkommen mørkt, efterat Angakok'en havde ladet sig binde med Hænderne paa Ryggen og Hovedet mellen Benene, samt hensætte paa Gulvet, ved Siden af en Tromme og et ophængt Saaleskind, hvis Raslen skulde ledsage Trommens Lyd. Derpaa istemmede Tilhørerne en Sang, og naar denne var forbi, begyndte Angakok'en sin Paakaldelse (*kernainek*) af Tornarsuk eller af Tornat, ledsagende sin Stemme med Trommen og Skindet. Ankomsten af en Tornak bemærkedes af Tilhørerne deels ved en særegen Lyd, deels som en Lysning eller Ild. Hvis det nu kun var Oplysninger eller Raad, som forlangtes, hørte man Angakok'en spørge og derpaa en Stemme ligesom udefra svare, og der siges, at denne Stemme i enkelte Tilfælde kom fra Tornarsuk selv, men almindeligviis fra Tornak'en, samt at den i Reglen var uklar, og da maatte forklares nærmere, deels af denne, deels af Angakok'en. Begav Angakok'en sig derimod paa Aandeflugt, da skete dette gennem Aabninger, som dannede sig i Huset, navnlig paa bestemte Steder under Taget, alt

efter Angakok'ens Grad. Tilhørerne meente da at kunne bemærke Lysning og Luftning udefra. Derpaa syntes han at være forsvunden, indtil han endnu samme Nat atter lod sig høre, som tilbagevendt, og gav Beretning om hvad han havde seet. Hans Flugt kunde skee gjennem Luften, saavel som under Havet og Jorden, og ligesom han selv efterlod sig Spor, der kunde sees af andre Angakut, saaledes kunde han ogsaa see Kjøl vandet af bortdragne Baade længe bag efter. Var det endelig en ond Aand, som skulde bekæmpes, navnlig en Angiak eller Iliseetsok, da kaldtes en saadan til, ligesom Tornak'en, blev adspurgt angaaende Andres og egne Forbrydelser og derpaa om fornødent dræbt eller tilintetgjort ved særegne Fremgangsmaader. Først efter fuldendt Torninek maatte Huset atter oplyses, og Angakok'en viste sig da løst fra sine Baand. Som noget særskilt fra Torninek maa vel anføres den Virksomhed, hvorved Angakut benyttede de dem givne Midler i deres egen Tjeneste, nemlig ved at paakalde deres Tornat til Hjælp i Farer, saa og naar de undtagelsesviis bekæmpede en Angiak under aaben Himmel eller ved høi lys Dag.

Forøvrigt kunde de nævnte Handlinger sammenstilles paa forskjellig Maade. En Angakok kunde saaledes, naar han kængrede i Kajak, paakalde sine Tornat blandt de øvre Ingnersuit, af disse reddes og bringes til deres Boliger, og under Opholdet der foretage Torninek og bekæmpe en af deres Iliseetsut. Ligeledes kunde han ved Aandeflugt begive sig til andre Mennesker eller til Indlandsboerne og under Opholdet hos disse foretage Torninek og skuffe dem, han besøgte, ved at hidkalde sin hevnende og ødelæggende Tornat.

Det er jo aabenbart, at der ogsaa ved Torninek benyttedes særegne Færdigheder, som fremkaldte Sandsebedrag hos de Tilstedeværendes Hørelse og Syn, men vel at mærke Bedrag, der forlangtes af Embedet som saadant, ikke Paa-fund af sammes enkelte Udøver, medmindre han misbrugte

sin Stilling, altsaa mere eller mindre kun Bedrag i samme Forstand, som naar saadant tilsigtes ved visse Skikke hos ethvert Folk, alt efter sammes Dannelsenstrin. Som en Følge deraf var Udøveren selv til en vis Grad underkastet det samme Bedrag, hvilket og fremgaaer af den overspændte Tilstand, hvori Angakut skulle have befundet sig efter fuldendt Torninek, og af deres egen Tro paa Aandeverdenen og paa deres Sjæls Evne til midlertidigen at forlade Legemet. Naar en Angakok 10 Gange forgjæves havde forsøgt Torninek eller Paakaldelsen af sin Tornak, altsaa med andre Ord ikke havde kunnet fremkalde den attraaede Tilstand hos Tilhørerne og sig selv, siges han at have maattet opgive sin Stilling. Endvidere kunde saavel Kusuinek, som og visse overnaturlige Paavirkninger fra andre Væsener dels gjøre hans Handlinger frugtesløse eller endog fordærlige for ham selv eller Tilhørerne, dels berøve ham hele hans Evne til Angakounek. Saaledes siges der, at Tilstedeværelsen af Pujortut og af en Angialik under Torninek kunde bringe Fordærvelse over alle de Tilstedeværende, og at under visse Omstændigheder Fugle, som vare berøvede deres Æg, kunde hævne sig ved at fratage En hans Angakounek.

Med Hensyn til Øiemedet vare Forretningerne i Hovedsagen følgende:

At give Rettesnoren for Alt hvad der vedkom Troesmidlerne (C, 1 og 2).

At hjælpe i bemeldte Sygdomstilfælde, dels ved at anordne disse Midler, dels ved selv at benytte og anvende dem.

At udfinde Aarsagen til forefaldende Ulykker i det Hele ved Hjælp af Torninek, hvilket tillige indbefattede en Dommermyndighed, idet bestemte Personer kunde udpeges som saadanne Aarsager, enten formedelst Vedtægternes Overtrædelse, Forbrydelser eller Hexeri.

Isærdeleshed at opdage borteblevne Menneskers Skjæbne og Opholdssted og at efterspore Fjender, samt bekæmpe disse, ved Torninek og Serranek.

At bekæmpe overnaturlige Fjender, navnlig Angiak'er (angiarsornek), der kun kunde sees og fanges af Angakut.

At give Veiledning for Alt hvad der var at iagttage ved Reiser, Fangst og Erhverv i det Hele, af Hensyn til det Oversandselige.

At skaffe godt Veir (*silagigsainek*), formodentlig ved Hjælp af Serranek.

At skaffe Fangst (*angusorsainek* eller *pilersainek*), nemlig ved at hidkalde Sødyrene. Denne meget omtalte og vigtige Forretning udførtes hovedsagelig ved Aandeflugt, som da kaldtes *samungnarnek*, d. e. at begive sig nedefter, nemlig til Arnakuagsak, hvorom er talt ovenfor. Veien til hende gik først over de Afdødes blodige Vei og forbi deres Opholdssteder, dernæst over et Svælg, ad en glat Klippe, der var i omdreieude Bevægelse, og tilsidst forbi en farlig Hund, der bevogtede Huset, ind igjennem Indgangen, hvis Gulv var en skarp Kant, som Ægen af en Kniv. Ved Synet af den Ankommende holdt Arnakuagsak en Fjervinge til den svagt brændende Lampe for ved Lugten at faae ham til at besvime, og derpaa begyndte Kampen for at frarøve hende Agdlerutit, under hvilken han, som altid, kunde kalde sin Tornak til Hjælp. Naar dette var udført, var alt det Skrækkelige forsvundet. Qvinden var formildet, Lampen blussede livligt op, den store Hund logrede, og Tilbageveien frembød ingen Vanskeligheder. En anden Art af Angusorsainek benyttedes, efter Sigende, af de lavere Angakut og bestod i at paakalde en Tornak, der kaldes Kivingak og viste sig som et Iisfjeld, der paa den ene Side var fladt og bedækket med Sælhunde. Naar det vendte denne Side til, kastede det Sælhunde ud i Havet, men hvis der blev begaaet en Feil, saasom hvis en Angialik var tilstede, kunde det vende den steile Side til, styrtede over

Huset og ødelægge det. Sin naturlige Forklaring finder vel Angusorsainek i en dybere Kjendskab til Naturen, ved Hjælp af hvilken Angakok'en kunde forudsee, naar der atter maatte indtræde Forandring i Veirlig og andre Betingelser for Fangsten.

Naar en Angakok kaldtes til en Syg af nogen Anseelse, og han saae, at der ikke mere var noget at haabe for denne, pleiede han, om muligt med flere i Forening at trøste ham paa høitidelig Maade, idet han under dæmpet Sang og Trommespil skildrede Lyksaligheden hiinsides Graven.

Angakut brugte under deres Forretninger et særegent Sprog, dannet mest ved billedlige Udtryk og Ordbytninger af det almindelige grønlandske. Noget findes derom hos de ældre Forfattere, men, saavidt vides, er kun meget lidet deraf kjendt hos de nuværende Grønlændere.

Ved en Angakoks Død forefaldt der i Reglen Særsyn. Det var som om hans Sjæl havde særlig Vanskelighed ved at forlade Legemet, han kunde henligge som halvdød og leve op igjen gjentagne Gange. Efterat Døden var paafolgt og 5 Dage forløbne, viste han sig let som Gjenganger.

De kristne Grønlænderes Forestillinger om Foranstaaende.

Ligesom det udentvivil var en Skuffelse, naar de første Europæere troede at have overbeviist Grønlænderne om, at deres Angakut vare Bedragere, saaledes findes der heller neppe nogen Grønlænder nu, som nærer Tvivil om, at Angakut virkelig have været i Besiddelse af de Evner, som nu berømmes i Sagnene. Formedelst Troens Anvendelse paa Livet skyldes jo vistnok ogsaa dem væsentligst den Kraftudvikling hos de oprindelige Eskimoer, som gjorde, at de kunde befolke Grønlands øde Kyster og uddanne det Erhverv og den Levemaade, paa hvilke den nuværende Beboelse ene og alene beroer. Da saaledes baade Europæerne og de nuværende Indfødte kunne siges endnu at leve af

Frugterne af Angakounek, kan dette jo heller intet Bedrag have været. Derimod lykkedes det vel Europæerne at bringe Grønlænderne den Tro, at de selv vare endnu større Angakut og at Grønlændernes Angakut virkede ved Djævelens Magt. Det er ogsaa endnu paa denne Maade, at den tænkende Grønlænder søger at forsone Fortidens Ukristelighed med dens Virkelighed. Men til Forsøg paa endnu at drive Angakounek har man siden Kristendommens Indførelse kun hørt lidet eller intet. Samme erstattes nu i Eet og Alt af den europæiske Myndighed i det Hele. Heller ikke engang de Indfødte, der af Missionen bruges som underordnede Lærere, kunne ved denne deres Stilling siges at have nogen Myndighed, der kan sammenlignes med den, der er forbunden med blot at være Europæer. Da denne Hylding af den europæiske Myndighed ikke alene er begrundet i den nuværende Samfundstilstand men tillige er bleven til en Overlevering, maa man, for ret at kunne forstaae den, gaae tilbage til Europæernes første Bosættelse i Landet. Det kan neppe feile, at de første Fremmede, som de Indfødte saae ankomme i Skibe fra det aabne Hav, bleve satte i Klasse først med Tornit og Ingnersuit og senere efter nærmere Bekjendtskab med: *imáinak ingitsut* eller Angakut. Det er bekjendt, at Hollænderne saavel som de første Danske bleve anmodede om at aande paa syge Folk og paa Kastevaaben, at Stumper af Europæernes Klæder bleve brugte til Arnuat, og at de mere oplyste Angakut indrømmede, at Europæerne vare endnu større Angakut, end de selv. Vi have i det Foregaaende udviklet, af hvilke Grunde de kristelige Lærdomme kun ufuldkommen kunde forstaaes af de Indfødte. Da det var lykkedes at nedbryde deres Angakuts Myndighed, overførtes den Tillid, som man havde næret til disse i Egenskab af blind Tro, selvfølgelig paa Europæerne. Der er senere gjort et Par Forsøg paa at løsrive sig fra den europæiske Myndighed ved at danne et selvstændigt kristeligt Samfund. Ophavsmændene optraadte

som Profeter, Begyndelsen skete under kristelige Former, men saa fulgte Kristendom og Hedenskab i den vildeste Forvirring. Troen paa at have opnaaet et Samqvem med den kristelige Aande verden uden europæisk Mellemvirkning tillagde de meningsløseste Indfald Værd af Aabenbaringen, saa at disse Frafaldne omsider grebes af tilsyneladende Vanvid, og at deres Samfund snart igjen opløste sig og atter endte med blind Underkastelse under den europæiske Myndighed. Disse Forsøg staae altsaa nu kun som et sørgeligt Vidnesbyrd om, hvorlidet det er lykkedes at gjøre Kristendommen frugtbringende i de Indfødtes Samfundsliv, og synes at tyde paa, at Samfundstilstanden vilde blive værre, end den har været i den hedenske Tid, hvis den europæiske Myndighed ganske faldt bort. Saaledes kommer det da, at de Indfødte nu den Dag idag ansee det for naturligt og begrundet i Kristendommen, at der behøves Tilladelse og Bistand fra en dertil bemyndiget Mand fra en fremmed Verdensdeel for at faae Barnets Daab bekræftet, blive konfirmeret, indgaae Ægteskab o. s. v., ja i de herrnhutiske Menigheder finde de sig endnu i den mest utrolige daglige Indblanding i deres reent huuslige Sager.

E.

Troen i dens Anvendelse paa Livet, Sæder og Skikke.

Under Stammens store Adspredelse udgjorde Sagnet og sammes Hovedindhold, Troen, det eneste fælleds Baand, ligesom og atter Troens Bærere, Angakut, afgave den nærmere Sammenknytning for de enkelte, mindre Samfund. Troen var derfor mere, end hos andre Folkefærd, Rette-snoeren for alle Vedtægter lige ned til det daglige Erhverv med de til samme hørende Redskaber og deres Afbenyttelse, og herpaa grunder sig atter det Faste og Uforanderlige ved disse, efterat de engang i en ukjendt Fortid havde uddannet sig. Naar vi derfor alligevel skulle udsondre visse Skikke

som verdslige, maae vi dermed kun mene, at Troen mindre umiddelbart havde med dem at gjøre. Vi have ovenfor (A, 5) allerede omtalt Begreberne: Eiendom og Stand. Gjenstandene for Eiendom kunde deles i: 1) hvad en Person umiddelbart selv brugte som Klædning og Redskab; dette gaves endog Eieren med i Graven, og man kan vel antage, at Sjælen blev anseet for sammes, ligesom for Legemets Inua. 2) Hvad der efter visse Vedtægter havdes sammen med visse Slægtninge og blandt dem optagne Personer; hertil hørte Baad og Telt eller alt hvad der brugtes, eller hvad der af Fødemidler erhvervedes om Sommeren. 3) Hvad der mere eller mindre havdes sammen med Beboerne af det samme Huus, og 4) af den samme Bygd eller Vinter-Boplads, alt efter bestemte Vedtægter for Deling, navnlig saavidt angaaer Jagtens daglige Udbytte om Vinteren. 5) Saadanne erhvervede Gjenstande, som ansaaes for fuldkommen Fælledeieendom, afseet fra, hvo der havde deltaget i Erhvervet. Hver af disse Klasser Eiendele havde sine mere eller mindre skarpe Grændser, udover hvilke det Overskydende maatte falde ind under den næstfølgende, og saaledes tilsidt under 5, som ellers navnlig indbefattede alle meget større Sødyr, navnlig Hvaler, men Grændserne vare i det Hele saa snevre, at man med Rette kunde kalde hele Folket, i Modsætning til andre Folkefærd, eiendomsløst. Man behøver vel neppe at betragte som Undtagelse det Overskud, som der kunde samles af visse Gjenstande til dermed at drive indbyrdes Handel, thi deels var denne Handel saare ringe, deels gik den atter kun ud paa at erhverve Fornødenheder indenfor de anførte Grændser, navnlig saadanne, som kun fandtes i visse Egne. Endvidere have vi ovenfor antydnet, at Stand eller borgerlig Anseelse beroede paa den personlige Duelighed, hvorunder bliver at indbefatte Angakok-Viisdom, samt at Deel i hiin, uden selv at besidde denne, kun kunde erhverves ligesom i Eiendomsklassen 2, nemlig ved Slægtskab. Endelig bemærkes,

at Rettergangen efter Formen deels var reent verdslig, nemlig den saakaldte Syngestrød i offentlige Forsamlinger, og Blodhævnen, deels beroede paa Angakut, men i begge Tilfælde maatte jo Troen ligge til Grund for Bedømmelsen, ligesom og i det første selve Sæderne gjordes til Gjenstand for Rettergangen.

Naar man nu gennemgaaer Troen i dens Enkeltheder, vil det ikke være vanskeligt at paavise dens Sammenhæng med hvad der her er nævnt om Eiendom, Stand samt Lov og Ret. Vi ville her blot fremhæve Følgende. Det er indlysende, hvad Betydning Forestillingen om de Afdødes Sjæle som Skytsaander for deres Efterkommere og med deres, dem som Pant efterladte Serratit og Arnuat, altsaa Slægtskabsbaandet i det Hele, har havt i de første to Henseender, og i den sidste, nemlig Lov og Ret, udtaler den sig ved Blodhævnen. Slægtskabet bestemte, som vi saae, i hvilken Grad Nogen kunde optages i Eiendomsfælledskab med, eller vente at blive forsørgt af Andre, saa og blive deelagtig i en Andens borgerlige Anseelse. Blodhævnen var ingenlunde Selvtægt, men en borgerlig Pligt, et paa Grund af Forholdene ligesaa nødvendigt Onde, som Dødsstraf ved Bøddelen i kristelige Lande, hvorvel dog undtagelsesviis Mord ogsaa straffedes af Samfundet efter en fælleds Raadslagning, naar det nemlig gjaldt en afgjort frygtet Forbryder. Men Spørgsmaalet er, om fortsat Blodhævn, altsaa som Hevn paa selve Blodhævnens Udøver, har været anset for tilladelig. Dette paastaaes rigtignok, men den synes hverken efter Sagnene eller ifølge sin Natur og sine Følger at kunne have været hyppig.

Til at sikkre den indbyrdes Forstaaelse og hindre Forurettelse af den Svage, alt indenfor det Spillerum af Vilkaarlighed, som Vedtægterne og de naturlige Forhold lode staae aabent, maatte blandt andet Forestillingerne om Aki-lerarkussinek, og om Hevn ved Gjengangere, Kivigtut, Angiak'er, Serratit Arnuat og Tupilek'er være virksomme,

saameget mere, som Sagnet især lægger disse Midler i Hænderne paa de af Naturen svage.

Med Hensyn til Skikkene under de enkelte Livsomstændigheder bemærkes Følgende:

Barnet erholdt strax efter Fødselen et Navn, idet man opkaldte det efter en Anden, især efter en afdød Slægtning. Dette synes at være udført ved et Slags Seranek, og der lagdes stor Betydning deri. Man meente derved at skaffe den Afdøde Ro i Graven og troede paa et Slags Sjæleslægtskab mellem Navnerne, saa at den Afdødes Egenskaber, ja endog Egenheder gik over paa den Levende. Det var dennes Pligt at hævde hiins Ære og navnlig at trodse de Indflydelser, som havde voldet hans Død (*akissartornek*). Var han saaledes omkommen paa Havet, maatte Navnen saameget desto mere lægge Vind paa at kunne trodse dette i sin Kajak. Skjøndt det saaledes givne Navn vedblev at være Barnets egentlige Navn, brugtes dog som oftest eet eller flere andre til at benævne det med i det daglige Liv; thi naar dets Navne var en, først nylig, eller under særdeles sørgelige Omstændigheder Afdød, turde dennes Navn ikke udtales eller nævnes til dagligt Brug. Der gaves da den Levende tillige et andet Navn, som saa atter paa samme Maade kunde blive byttet mod et tredie.

Ved Børneopdragelsen anvendtes der, som det synes, aldeles ingen Straffe, men vel Trudsler med straffende Aander, navnlig Kungusutarisat. Forøvrigt gik Opdragelsen, for Drengenes Vedkommende, vel kun ud paa at uddanne dem til Erhververe. Den øvrige Opdragelse overlodes til Omgivelserne og for Qvindens Vedkommende til den, senere hendes Mand tilkommende Tugtelsesret.

Skjøndt der i ganske enkelte Sagn er noget, som tyder paa, at man ved Ægteskabers Afslutning har brugt et Slags Vielse, synes denne Handling forøvrigt at være foregaaet paa reent verdslig Maade. Blandt de Ugifte herskede der skarpe Regler for Sædelighed. Men Overtrædelsen

af det ægteskabelige Forhold ved Konebyttten o. a., synes i og for sig ikke at have været anseet for noget Ondt, naar det skete med Vedkommendes Indvilligelse, og især naar Hensigten derved var stilet paa Afkom, navnlig mandligt Afkom, hvorimod den blotte Sandselighed i og for sig var Gjenstand for offentlig Paatale.

Under Sygdomme og andre tilstødende Uheld benyttedes, gjennem Atdlernek og paa andre Maader, Troen af Angakut til at skaffe sig Lydighed.

Ved Dødsfald og Begravelser iagttages forskjellige Skikke, som havde Hensyn, deels til den Afdøde, deels til de Efterlevende. Man lagde den Døde ned paa Gulvet, for at betegne Ønsket om at han maatte komme til Underverdenen. Østlændingene sænke af samme Grund Ligene i Havet. Derimod bleve Ligene af Forbrydere sonderlemmede og adsplittede.

Man overholdt 5 Sørgedage, og af Hensyn til de Efterlevende maatte der iagttages forskjelligt, for ikke at fornærme de høiere Magter ved de Sørgende (*pujortut*) eller ved noget, som havde været i nærmere Berøring med den Døde.

De ved Kristendommen medførte Forandringer i Foranstaaende.

Det gjelder her for en Deel kun om at gjentage hvad der allerede hist og her er anført i det Foregaaende, for at man deraf og af Sagens Natur skal kunne slutte sig til den nuværende Samfundstilstand blandt Grønlænderne. Ligesom overalt i Verden Religionen mere eller mindre er bleven anvendt i Statens og Politikens Tjeneste, saaledes er dette ogsaa skeet her, ved Varetagelse af Europæernes Tarv ligeoverfor de Indfødte, paa den ene Side vistnok med mere Skaansel og Hensyntagen for de sidstnævnte, end i de fleste andre Lande, hvor Europæerne have bosat sig som Nybyggere, men paa den anden Side ogsaa uden tilbørligt at

betænke, at de Indfødtes Tarv her mere end andetsteds paa Længden falder sammen med Nybyggernes, eftersom Landets hele Værdi, saavidt hidtil kan skjønnes, kun beroer paa de Indfødte og staaer i Forhold til deres Velvære og Kraft.

Den rene Kristendom maatte i de Indfødtes Forestillinger her saameget mere falde sammen med deres Anvendelse paa Livet, som man med Kristendommens Indførelse forbandt en Afskaffelse af alt det, som tidligere udgjorde Lov og Ret, og paa den anden Side slet ingen Love eller Domstole indførte, men overlod det til de europæiske Embedsmænd at haandhæve Retfærdigheden efter bedste Overbeviisning. Ifølge det Foregaaende maatte jo saagodt som enhver af de gamle Skikke eller Vedtægter kunne kaldes hedensk, og som saadan forbydes, eftersom jo alle mere eller mindre stode i Forbindelse med Troen, og da Bedømmelsen heraf hvergang tilkom de idelig skiftende, fremmede Mænd, der udsendtes fra Europa, uden andet Kjendskab til Folket, end i det allerhøieste nogle faa Ord af dets Sprog, kan man vel tænke sig, at de Forskrifter, som saaledes i Aarenes Løb ere givne Grønlænderne, og som skulde svare til nye Love og Skikke, istedetfor de formeentlig hedenske, frembyde en meget broget Sammenstilling, som kun udjævnedes, deels ved de samme Aarsager, som have vedligeholdt den Bevarelse af det Gamle, vi i det Foregaaende have udviklet, deels derved at der gaves Hovedhensyn, i hvilke alle de Fremmede, blot i Egenkab af Europæere vare enige, nemlig saadanne, som gik ud paa at forhindre Alt, hvad der kunde støtte de Indfødtes indbyrdes Sammenhold ligeoverfor hine. Som en Følge heraf afskaffedes alleslags offentlige Sammenkomster, og dermed deels de Lege og Forlystelser, ved hvilke Ærgjerrigheden sporedes og de naturlige Forholds sløvende Virkning modarbejdedes, deels den almindelige Rettergang. At Blodhævnen desuden først og fremmest afskaffedes, er

jo en Selvfølge. Hvis nu den kristne Tro alene var til Hindér for hine Skikke, burde de jo kun have været forandrede saaledes, som kristen Skik formeentes at fordre det, men derpaa er der ikke gjort et eneste Forsøg. I Mangel heraf skulde saa det, som udgjør en Hovedbetingelse i vore kristelige Samfundsindretninger, nemlig Eiendommens større Sondring og Sikkring, have afgivet en Erstatning for den Drivfjeder til Virksomhed, som hine Skikke ydede. Men Eiendoms Erhvervelse, som Drivfjeder til Virksomhed, synes at være saa godt som aldeles uanvendelig paa et Jagtfolk, ikke at tale om, at af ganske ydre Grunde den Indfødte ogsaa i saa Henseende alligevel kom til at staae tilbage for den ringeste Europæer. Det ligger ligesom i Jagtfolkets Natur, at hver Enkelt uddannes og hærdes saaledes, at han er istand til, daglig paa egen Haand at skaffe sig sit Livsophold. Dette forudsætter en vis Frihedssands, som ikke kan forliges med Sandsen for Eiendom. Til Erstatning for de store Farer og Besværligheder, som den grønlandske Sælhundefanger er udsat for, vil han have Frihed og Sorgløshed forøvrigt. Derefter maae ogsaa hans huuslige Forhold være afpassede; Børneopdragelsen maa, saavel af Hensyn til Faderen, som for at uddanne den samme Frihedssands hos Sønnen, saavidt muligt være overladt til Samfundet eller Omgivelserne. Men selv om der havde kunnet tænkes Forandring heri, saa har man heller ikke stillet Grønlænderen i denne Henseende paa lige Fod med Europæerne, men er endnu den Dag idag vedbleven at fordre af den grønlandske Erhverver lignende Opoffrelser som tidligere, uden tilsvarende Fordeel, og medens paa den ene Side Huustugten blev vanskeligere for ham derved, at Fristelserne for hans Huusfæller blive større, blev paa den anden Side hans Myndighed forringet ved Europæernes Indblanding. Man kan endnu som tidligere dele det, han eier eller erhverver, i ovennævnte 5 Afdelinger. Samfundet, saaledes som det nu har uddannet sig mellem de Indfødte

og Europæerne i Forening, fordrer endnu af ham, at hvad der i hver af dem gaaer ud over det nødvendigeste, skal falde ind under den næste. I modsat Fald faaer han Ry af Karrighed. Thi forsaavidt som Salg er traadt istedetfor Gave, taber det alligevel sin Betydning derved, at der ved Priisbestemmelsen ikke tør søges nogen Fordeel, som ligger udenfor Oieblikkets Tarv, ja der behøves endog kun et saare ringe Overskud eller Oplag af nogetsomhelst erhvervet Forraad, for at Prisen derpaa skal blive saa godt som slet ingenting. Endvidere er Maalestokken for hvad der i ethvert Tilfælde skal ansees for det Nødvendigste kun nedsat og neppe i nogen Henseende forhøiet. Følgen af det Hele er bleven, at Grønlænderne nu endog ere langt fattigere end fordem, saa at man ikke uden Grund kan sige, at deres Eiendele svare til de Levninger, de paa samme Maade have bevaret af deres gamle Tro. Et Par Exempler ville oplyse dette: Under den første Afdeling kunde der fordem findes 2, men rigtignok aldrig 3 Kajakker. Hvis derimod nu Nogen eiede 2 Kajakker, vilde det blive anset for stridende ogsaa mod kristelig Skik, om han nægtede, eller forlangte Vederlag for at laane den ene ud til en Slægtning. Den vilde derfor gaae over i anden, eller man tør vel nok sige i tredie og fjerde Afdeling, og som Følge deraf findes der vist heller neppe en eneste saadan mere. Ligeledes under anden Afdeling, naar Nogen eier en Baad, og den kan rumme flere end hans Slægtninge, kan han vanskeligere end fordem, undgaae at tage Naboen med. Den gaaer derfor halvveis over i tredie Afdeling. Paa samme Maade falder under tredie Afdeling Huusly mere end fordem sammen med fjerde og femte, saa at selv den mindste Plads i et Huus tidligere eller senere optages af Indflyttende. Den eneste Fordeel, som paa den anden Side Erhververen med Hensyn til Eiendele har faaet gennem Europæerne, er at han kan skaffe sig Gjenstande til oieblikkelig Nydelse, som han tidligere ikke havde; thi disse

regnes som henhørende nærmest under anden Afdeling, men dog ogsaa kun forsaavidt Forraadet deraf ikke overstiger nogle faa Dages Forbrug. Det er derfor ogsaa om Misbrugen af disse Gjenstande og den deraf følgende Fattigdom, at de væsentligste Fristelser nu dreie sig, og naar man har meent, at der derfor ved ydre Midler skulde nægtes Adgang til at erholde dem, er dette altsaa en meget uheldig Prøve paa Frugterne af den kristne Udvæisning i dens Anvendelse paa Livet. Der er saaledes nu, som tidligere, kun saare ringe Forkjel paa de Indfødtes Kaar. Ved Indbyggernes Sondring i Menigheder ere ogsaa Ægteskaberne blevne mindre blandede, saa at Slægtskabsbaandet blandt dem, der leve i samme Egn, er blevet større, og Antallet af dem, der formene at have Krav paa at hjælpes af en Erhverver, større end fordum. Selv de dueligste Mænd ende derfor nu sjeldent deres Dage uden at have gennemgaaet Fattigdommens forskjellige Trin.

Kristendommen har saaledes ved den Maade, hvorpaa man har anvendt den paa Samfundslivet, vel dæmpet Lidenskaberne ydre Udskeielser i Vold og raa Vilkaarlighed og derved ydet personlig Sikkerhed, men dette er ikke saameget skeet ved at lede Lidenskaberne i et bedre Spor, som ved at sløve dem under en vis Selvforagt ligeoverfor de Fremmede. Med det samme maa ogsaa den Kraft langsomt hensygne, som formeentlig er nødvendig til Samfundets Bestaaen i Længden. Men de Indfødtes Hensygnen eller Undergang i alle, mindre civiliserede Lande, i hvilke Europæerne trænge frem, er jo rigtignok en almindelig Kjendsgjerning og har mange Aarsager, saa at det er vanskeligt at afgjøre, hvorledes Religionen derved benyttes. Selv hvor der ikke ligefrem findes Missionærer, kan man neppe nogetsteds sige, at Europæerne i deres Adfærd ligeoverfor de Indfødte ikke paavirkes af Religionen, om ikke andet, saa ved at foragte dem i Egenskab af Hedninge, og lige saalidt kan man tænke sig europæiske Missionærer ganske

uden verdslige og eensidigt europæiske Øiemed. Jo mere imidlertid Missionsvirksomheden er den fremtrædende, desto længer opretholdes den indfødte Befolkning eller forhales dens Undergang, om end muligen ligesaa meget ved at paa-virke Europæerne selv, som de Indfødte; og det kan neppe nægtes, at Grønland i saa Henseende har udmærket sig fremfor de fleste andre, lignende Lande. Det bliver af det Foranstaaende ogsaa forklarligt, at den europæiske Myn-dighed alene kunde erstatte Mangelen paa Lov og Ret. Saaledes kunde Blodhevnens afskaffes, uden at der blev ind-ført en europæisk Straf i dens Sted. De sidste, som vare hjemfaldne til den, bleve tagne i Beskyttelse af Europæerne; altsom Ærgjerrigheden og Lysten til at gjøre sig frygtet tabte deres Raaderum, ophørte ogsaa deres slette Følger af sig selv. Forbrydelser mod Eiendomsretten vare tidligere saagodtsom ukjendte mellem Grønlænderne indbyrdes; der-imod var Tyvagtigheden stor ligeoverfor de første Fremmede, som let forklarligt deraf, at disses Eiendomme maatte synes dem saa store, at de kom i Lighed med det, de selv be-tragtede som Fælledsgods. Senere har ogsaa denne Tyv-agtighed tabt sig og gaaer saa godt som aldrig ud over rene Ubetydeligheder.

Blandt de misforstaaede Anvendelser af Kristendommen var den, at i Begyndelsen nogle Missionærer nægtede at døbe med grønlandske Navne. Senere kom hertil Grøn-lændernes egen Efterabelsessyge, som og udartede i Hen-seende til Mængden af Navnene. Derfor ere de nuværende Grønlændere i Reglen døbte med flere, indtil 6 europæiske Navne. Men da disse slet ikke ere afpassede efter deres Tungemaal, gives der deels Folk, som neppe kjende deres egne Døbenavne, deels saadanne, som undsee sig for at udtale dem. Til Brug i det daglige Liv vælges enten eet af disse, og omdannes efter det Grønlandske, saa at det som oftest neppe kan kjendes mere (saasom Faffare for Alfred, Pustuse for Leopoldus), eller og bruges ligesaa ofte

et vilkaarlig valgt Øgenavn. Forøvrigt anvendes Opkaldelsen ogsaa paa Døbenavne, men paa Grund af den dybere Betydning, som lagdes i Opkaldelsen, og som endnu uforandret er den samme, blev ved hiin første Indførelse af europæiske Navne, den gamle Opkaldelse vedligeholdt jævnsides med Daabsnavnene og har fortsat sig indtil nu. Enhver Grønlænder har derfor ogsaa endnu et af de gamle Forfædres Navne, som gives ham strax efter Fødselen og kaldes *atekok* (Navnlevning), men halvveis betragtes som en Hemmelighed og ikke benyttes i det daglige Liv. Den Skik, ikke at turde nævne visse Afdødes Navne, og i den Anledning at ombytte de Nulevendes, vedligeholdes ogsaa endnu.

Ægteskabs - Indgaaelse betragtes selvfølgelig som en udelukkende kirkelig Handling. Derfor holdes Ægteskabet nu ogsaa helligere, end i den hedenske Tid, hvorhos Skilsmisse altid kun har været anset som tilladt for europæiske Kristne. Men paa Grund af Europæernes Indblanding i Familieforholdet og Ægteskabernes Stiftelse ere de tidligere Baand slappede, Børneopdragelsen vistnok slettere, og Agtelsen for de Gamle i det Hele forringet.

Den offentlige Gudstjeneste overværes i Reglen meget flittigt, ligesom og de indfødte Kateketer altid have været flittige til at holde den og til at undervise Børnene, selv da der kun ydedes dem et saare ringe Vederlag derfor. Hertil bidrager vel og den Omstændighed, at Gudstjenesten og især de kirkelige Høitidsdage nu give den eneste Leilighed til offentlig Sammenkomst, og at Grønlænderne derved føle sig stillede lige med Europæerne. Men det feiler neppe, at deres Forestillinger om Virkningen af den europæiske Geistliges Ord og kirkelige Handlinger ere meget blandede med Overtro. Man maa derfor ikke antage, at det, for derved at gjøre Indtryk, netop kommer an paa at tale godt grønlandsk. Da Uddelingen af Nadverens Sakramente hos Herrnhuterne foregaaer uden uvedkommende Til-

skuere, har der deraf udviklet sig den Tro, at de, der uforvarende komme til at see denne Handling, skulle blive blinde eller døde.

Ved Begravelser søger man vel hist og her at efterligne lidt af den europæiske Skik, men i det Hele iagttages der saare lidet derved. Derimod overholdes endnu endeel af de gamle Skikke for Sorg.

Jeg kan ikke slutte disse Betragtninger uden et Par Ord om den Maade, paa hvilken jeg saa mange Gange har erfaret, at Grønlænderen pleier at see sin Død imøde, naar han mærker, at der intet mere er for ham at haabe her i Livet. Hans Omgivelser ere da i Reglen kun sørgelige. Skeer det under Ulykkestilfælde, saa hændes det jævnlig, at der er Flere i Følge; de hjælpes da ad med stor Opoffrelse og Aandsnærværelse til det Yderste, men mærker Nogen, at han ikke mere kan følge med de Andre, uden at udsætte ogsaa disse for en rimelig Død, saa beder han dem forlade sig, tilføier endnu et Par Ord om sine Efterladte, og dermed er hans Regning opgjort. Siddende paa et Stykke Driviis i det aabne Hav, paa et øde Skjær, eller i en synkefærdig Kajak, venter han kun paa, at Kulden og Søerne skulle gjøre Resten. Er det hjemme, saa ender han ogsaa her i Reglen paa et Leie, hvis Usselhed en Europæer selv i sund Tilstand vilde gyse tilbage for. Ogsaa her undslipper der ham sjældent Klager. Hvor det kan skee, hører han gjerne Psalmesang og gudelig Trøst, og det synes som om den Tvivl og Frygt, der kan have blandet sig i hans Tro i Løbet af hans Liv, nu er opløst i en fast kristelig Forvisning om et bedre Liv.

DEN HISTORISKE SPROGFORSKNING
OG MODERSMÅLET.

AF LUDV. F. A. WIMMER.

Etymologien er en videnskab, der ligesom navnet selv går langt tilbage i tiden, forsåvidt den består i at forklare de enkelte ord i sproget af sproget selv; dog kan den langtfra fortjene navnet videnskab i den form, hvori den fremtræder hos Grækerne og Romerne, men vel således som den viser sig hos Inderne, hvor grammatiken tidlig blev udviklet til en forbavsende højde, og hvor man i sine etymologiske undersøgelser langt mindre var udsat for at gribe fejl, da sproget selv var mere gennemsigtigt, eftersom det i det hele må siges at ligge nærmere ved det oprindelige grundprog end de andre sprog i vor sprogæt. — Forsøg på at forklare ordene i det ene sprog af andre sprog går ligeledes langt tilbage i tiden; men alle disse forsøg har nu væsenlig kun en historisk interesse; det karakteristiske for dem alle er enten fuldstændig mangel på methode, eller, hvad der er endnu værre, en methode grundet på falske forudsætninger, som når man gik ud fra, at hebraisk var det oprindelige grundprog for alle andre. Disse forsøg, der, uagtet al den lærdom og skarpsindighed, vi må beundre i mange af dem, med rette i lang tid havde bragt etymologien i vanrygte hos besindige forskere, vedkommer os egenlig ikke. Da de imidlertid navnlig i det 17de og 18de årh. har spillet en betydelig rolle i videnskabens historie og ialtfald må betragtes som forløbere for den nyere sprogvidenskab, der tilhører vort årh., og da vistnok kun meget få af mine læsere kan ønske selv at gå til de herhen hørende værker for at gøre sig bekendt med deres methode, skal jeg for at karakterisere den hele retning anføre nogle ytringer af et

af de mærkeligste blandt de skrifter, der havde stillet sig den opgave at påvise, hvorledes alle sprog måtte udledes fra hebraisk; jeg vælger hertil Estienne Gvicharts «Harmonie Etimologiqve des langves»*. Både grundvildfarelsen, at alle sprog skulde udledes af hebraisk, og de deraf følgende fejl i behandlingsmåden i det enkelte vil i hver linje træde klart og tydelig frem. I en «Advertissement» hedder det: «Peut estre, quelques vns blasmeront l'Authour d'auoir entrepris ceste œuure, & diront qu'il y en a eu des-ja qui ont traité pareil subiect: neâtmoins aparauant que le reprendre qu'ils feuilletent tous les liures & ils

*) Den fuldstændige titel lyder: L'harmonie etimologiqve des langves où se demonstre euidemment par plusieurs antiquitez curieusement recherchees que toutes les langues sont descenduës de l'Hebraïque. Le tout disposé selon l'ordre Alphabeticque avec deux Tables l'vne des mots Grecs, l'autre des Latins & langues vulgaires. Seconde edition reueu & corrigee de plusieurs mots obmis par cy deuant. Par Me Estienne Gvichart, Lecteur & Professeur es langues Sainctes. A Paris. Chez Victor Le Roy. 1619. Det sidste blad har ligeledes: Acheué d'Imprimé ce 6. Iuillet. 1619. Med denne udgave, der findes på det kgl. bibl., har jeg senere kunnet sammenligne en anden med den noget kortere titel: L'harmonie etymologiqve des langves. En laquelle par plusieurs Antiquitez & Etymologies de toute sorte, se demonstre euidemment que toutes les langues sont descendues de l'Hebraïque. Par Me Estienne Gvichard. A Paris, Chez Guillaume le Noir. 1610. Derimod har sidste blad i denne udgave: A Paris, De l'Imprimerie de Denis du Val acheué ce 4. Mars 1606. Forholdet mellem de to udgaver er det, at kun de første blade (indeholdende foruden fortalen en dedikasjon og «Advertissement» på 4 sider, der begge mangler i den ældre udgave) og sidste blad er omtrykte i den nye udgave, men forresten sammenbundne med den 1606 trykte tekst. Dette bemærkes, da jeg kun har set udgaver fra 1606 og 1618 nævnte. Bogen har måske flere gange fået nyt titelblad; i den «Advertissement», der ledsager udgaven fra 1619, siges udtrykkelig: «Il y a dix ans que ce liure a esté imprimé pour la premiere fois».

trouueront le contraire. Son intention est en ce liure icy de monstrer euidamment que toutes les langues qui se parlent auioird'huy au monde, ont esté puisees dans l'Hebraique? A la verité cecy n'est pas propre aux ignorans qui ne penetrent point si auant que bien rarement: mais bien pour ceux à qui la cognoissance des langues est necessaire.» I den derpå følgende «Preface au Lecteur» udvikler forfatteren sine etymologiske grundsætninger; idet han nævner Grækernes og Romernes etymologiske studier, beklager han, at de på grund af deres ubekendtskab med det hebraiske sprog ikke kunde komme til den sande kilde: «Or tous ces Autheurs destituez de la connoissance de la langue Hebraique, à laquelle seule ils eussent peu comme au but adresser leur intention, n'ont ramené la deriuaison des mots Grecs ou Latins iusques à son origine, ains ont esté contrains de prendre leurs etymologies partie de la mesme langue, & partie de celle laquelle leur estoit plus voisine, & qu'ils estimoient plus antique que la leur, comme de laquelle ils auoient plus de connoissance.» «Nu», vedbliver han, «efterat gud i sin nåde har åbenbaret os sit ord i det hebraiske sprog, indser enhver lettelig, at dette sprog overgår alle andre i ælde.» Vel blev det forstyrret ved tårnbygningen i Babel og delt i mange tungemål; men det holdt sig uforvansket i Sems familie, og også i de fordærvede tungemål findes der sådanne spor af det oprindelige, at de kan føres tilbage til deres første kilde. Efter dernæst at have anført vidnesbyrd af kirkefædrene for, at hebraisk var menneskeslægtens oprindelige tungemål, fortsætter forfatteren: «Suiuant donq ce consentement, ie tien anec toute l'Antiquité que la langue Hebraique est la premiere de toutes: Que d'icelle toutes les autres ont esté corrompues & deriuees; & par consequent que d'elle seule les Etymologies vraiment dignes de ce nom pour leur verité, doivent estre repetees.» Vilde man opkaste det spørgsmål: «hvorfor, for eksempel, snarere afledede græsk fra hebraisk, end omvendt

hebraisk fra græsk?» afviser forfatteren det med følgende ord: «A cela ie respon premierement, qu'en ce nous suiuous la coustume des Etymologistes mesmes, qui a esté de deriuer ainsi le Grec d'vne langue plus ancienne, telle qu'est l'Hebraique, & non au contraire: & ce d'autant qu'ils ont apprins par les Histoires que les Grecs estoient venuz d'vne autre nation telle qu'est celle des Hebrieux, de laquelle leur langue aussi estoit descendue: & qu'au contraire on ne trouue point és liures des Hebrieux, qu'ils soient descēdus des Grecs, ni par consequent leur langue de la Greque. Secondement, ie di que c'est la raison que la langue composee soit deriuee de la simple & non composee, plustost qu'au contraire: par ce que la chose composee presuppose les simples dont elle est composee.» Og nu er hebraisk det første, simpleste, fuldkomneste og helligste sprog — altså har alle andre sprog deres rod i det. Efter fortalen følger de etymologiske afledninger fra de hebraiske ord, alfabetisk ordnede, på 985 sider. Vi behøver for at få et klart indblik i den hele metode kun at sé på det første ord, forfatteren behandler efter at have talt om bogstavet א, Aleph; jeg giver et kort udtog af denne artikel:

אָבָב, *avav*, ou, *abab*, est la racine de אָבִיב, *aviv*, qui est interpreté generalement, *prima fœcunditas, germinatio seu prouentus frugum & fructuum*: Et specialement est exposé, *spica cum culmo*: signifiant aussi le premier mois de l'an, qui est dit *pater nouarum frugum, frondium & virgultorum, quo segetes in culmos & spicas succrescunt* De ceste mesme racine s'est faict אֵב, *eb*, qui est exposé, *arbor, arbustum, fructus, viror*: אֵבָבָא, *ibba*, en Chaldee, *fructus, sylua, saltus*.

Or de toutes telles significations de ce mot Hebrieu, par vne certaine analogie & conformité, ont esté formés plusieurs mots és autres langues, pour signifier la mesme

chose, assauoir la premiere ieunesse, verdure, & puberté, tant és plantes qu'és animaux.

Et premierement, de ce mot exposé, *arbor*, *arbustum*, אב עב, venant de אבב *abab*, *arbor* a esté deriué en Latin, pour *abor*, inserant vne r au milieu; ainsi qu'en infinis lieux ces liquides se sont glissees és mots: qui a causé l'obscurité des etymologies, comme ici nous reconnoissons l'addition de ceste lettre r, au mot *arbor*, pour *abor*, quand nostre Dictionaire François nous dit, qu'il faut prononcer *Abre*, pour *arbre*: quand de *arbor*, *arbore*, & *albero* est fait en Italien, rechangeant ceste r en l, comme lettre superflue, suiette à variation; tout ainsi comme r de la fin du mot *arbor*, est changee en l en Espagnol, disant *arbol*: pour la mesme raison

Secondement, ie di que de ce mesme mot אבב *heb*, ou אבבב *hibba*, *herba* a esté formé en Latin, pour *heba*, inserant aussi la lettre r, & suiuant la signification, *arbustum*, *fructus*, *viror*, *prima germinatio plantarum* Ie sçai bien qu'il y en a, qui du mot Hebrieu exposé *herba*, אבבבב *eseb*, ont deriué le mot Latin *herba*, changeans le א s, en r: mais telle etymologie me semble beaucoup plus difficile, que de deriuier de אבבב *hibba*, *herba*, quasi *hebbā*.

Tiercement, de ce mot אבב *heb*, אבבב *hebe* a esté formé en Grec & en Latin. Et comme ce mot Hebrieu signifioit la premiere production, verdure et ieunesse és plantes; ainsi par similitude, אבבב *hebe* a signifié en Grec, és animaux & és plantes la mesme ieunesse Ved hjælp af sine «lydlove» får forfatteren endnu en stor mængde græske og latinske ord satte i forbindelse med det hebraiske; af אבבב afledes φόβη, φοῖβος: «Et tout ainsi que de אבבב, φόβη, φοῖβος a esté deriué, ainsi avec moins de difficulté de אבבב, *iuba* a esté formé en Latin, quasi *uba*; & *iuba* est autant que φόβη, dont φοῖβος, *iubatus* est composé, *Phæbus*, *Sol.*» Kulminasjonspunktet når forfatteren dog i slutningen af artiklen, hvor vi får etymologien af det latinske *barba* ved

følgende simple fremgangsmåde: «de ceste racine אבאב *abab*, faisant par transposition des radicales *baba*, *barba* a esté formé inserant seulement la liquide r, ainsi qu'en autre lieu.» Denne methode, efter behag at læse ordene fra højre til venstre eller fra venstre til højre, er i det hele yndet af forfatteren, og det kan ikke nægtes, at den leder ham til skarpsindige iagttagelser: det hebraiske אבן, der oversættes *lapis*, *perpendicularum*, *pondus*, genfindes ikke blot ligefrem i engelsk *even*, tysk *eben*, men ved at læse ordet «à l'enuers, c'est à dire à nostre mode, nous trouuerons aussi que de אבן *neve*, *niueau* a esté dit en François, pour signifier le mesme». Af samme ord אבן i betydning «sten» er det græske ἄμβη, *supercilium petrae*, dannet, og ved at vende radikalerne om har digterne af אבן *nebe* lånt navnet *Niobe*, som jo blev forvandlet til en sten, fordi bogstaverne i hendes navn læst omvendt netop danner ordet אבן *eben*, «sten».

En anden ikke mindre falsk sprogbetragtning end den her omtalte, men som imidlertid langt fra har spillet en så betydelig rolle som den hebraiserende retning, var den, der gik ud på at føre sprogene tilbage til den største simpelhed ved at udlede dem fra nogle få grundrødder. Vi træffer dette f. eks. hos Alexander Murray, der opstiller de ni urrødder AG, BAG, DWAG, GWAG, LAG, MAG, NAG, RAG og SWAG, hvorom han siger: «These NINE WORDS are the foundations of language, on which an edifice has been erected of a more useful and wonderful kind, than any which have exercised human ingenuity» (sé *History of the European Languages*, by Alexander Murray. Edinburgh 1823. I, 31—32). Det er mig ikke bekendt, om nogen i denne retning har drevet det videre end Anton Schmitt, som i sin «*Organismus der griechischen Sprache*» (1836) fører alle græske ord tilbage til bogstavet ε, ligesom han i sin «*Organismus der lateinischen Sprache*» (1846) fører de latinske tilbage til urrodordet *he* eller *hi* — et forsøg,

hvorom Georg Curtius bemærker: «Das ist denn allerdings die grösste, des Ürmenschen würdigste Simplicität!» (Grundzüge der Griech. Etym. 1866, s. 12).

Det skal nu ikke nægtes, at der imellem disse dynger af vildfarelser af og til kan findes en rigtig bemærkning, eller ialtfald et tilløb til noget rigtigt; men det bliver dog ikke nogen fortjeneste for de nævnte forskere, at de mellem tusinder af urigtige påstande ved et tilfælde også kan komme til at gøre en enkelt rigtig iagttagelse. Aldeles at frakende disse mænd enhver betydning vilde imidlertid være uretfærdigt. Det problem, for hvilket de kæmpede, hvorpå de ofte ødslede en forbavsende lærdom, var erkendelsen af sproglægtskabet; men da methoden var falsk, måtte resultaterne også blive falske. Netop deres fejl bevirkede imidlertid, at man så problemet fra et nyt synspunkt, og at de tidligere forudsætninger erkendtes for falske; men for at påvise grundfejlen i den hebraiserende sprogforskning behøvedes der et geni som Leibnitz; denne store tænker vil altid have et navn også i sprogvidenskabens historie som den, der først gav den herskende mening om hebraisk som kilde til alle sprog dens dødsstød. Derved åbnedes nye synspunkter for betragtningen af sprogenes slægtsskab, og forskellige rigtige og sunde tilløb gjordes efterhånden til en klassifikation af sprogene; men dog led hele sprogforskningen endnu af store fejl i methoden, og det varede længe endnu, inden der atter fremstod et geni, som både påviste fejlene hos forgængerne og tillige anviste den vej, som ene kunde føre til målet. Først 100 år efter Leibnitz' død skulde den videnskab, for hvilken han på flere måder kan siges at have banet vejen, grundlægges — den 14de Novbr. 1716 døde Leibnitz, d. 16de Maj 1816 er Windischmanns fortale til Bopps «Conjugationssystem» dateret.

Vi står således ved begyndelsen af vort årh.; ti uagtet alle tidligere tilløb tilhører dog den sammenlignende sprogforskning som videnskab udeluk-

kende det 19de årh. Først i det er beviserne for sproglægtskab og deraf følgende folkeslægtskab bleven ført ikke gennem sammenligning af de enkelte ord i forskellige sprog, men fornemmelig gennem den hele grammatikalske bygnings overensstemmelse. Vort fædreland har æren af at have frembragt den forsker, der først med genialt blik trængte ind i sprogenes inderste væsen og anviste dem deres plads i de store sprogæter; i sin berømte «Undersøgelse om det gamle Nordiske eller Islandske Sprogs Oprindelse» slog **Rasmus Kristjan Rask** ind på en vej, der var vidt forskellig fra den, etymologerne hidtil havde fulgt; han så rigtig, at hvad det især kom an på for at påvise sproglægtskab var overensstemmelse i den grammatikalske bygning, at et sprog ved lån kan optage i sig en uendelighed af fremmed stof, men at den grammatiske bygning ikke således kan lånes fra fremmede*; for at tage et nærliggende eksempel: engelsk viser sig fra de ældste tider til nutiden som et germansk sprog, uagtet det i sit ordforråd har optaget et stærk

) Denne sætnings almindelige gyldighed, ifølge hvilken der ikke gives blandingsprog i grammatisk henseende, bestyrkes overalt hvor vi vender os hen i sprogenes store rige, og tør nu betragtes som antaget af alle sprogforskere. Den bekræfter da også den mening, jeg et andet sted har forsvaret, at vi under navnet Pehlevi må forstå to aldeles forskellige sprog og sprogæter, nemlig et oprindeligt semitisk og et oprindelig iransk tungemål (sé mine bemærkninger om de iranske sprog i tidskr. for filol. og pædag. IV, 142 ff.). — Den kuldkaster, også den af Munch og Dietrich fremsatte mening, at vi i indskrifterne i Norden fra den ældre og mellemste jernalder skulde have et af nordiske og tyske elementer blandet sprog (sml. med hensyn til deres ytringer min afhandling om de ældste nordiske runeindskrifter i årbøger for nord. oldk. og hist. 1867, s. 48 not. og s. 52. At det omtalte sprog er ren nordisk har jeg vist i den nævnte afhandling).

romansk element; det er en sag, som er velbekendt og ikke trænger til bevis, og samme analogi træffer vi også andetsteds: et af de nyere sprog, der i alle henseender i sin udvikling kommer engelsk nær, er persisk; her vilde en overfladisk etymologiseren, som kun holdt sig til ordstoffet, let komme til det resultat, at vi havde et til den semitiske æt hørende sprog; men betragtningen af den grammatiske bygning anviser sproget dets bestemte plads i den store jafetiske æt og viser, at det er en yngre gren på den stamme, hvor vi nærmest ved grundsproget finder de sprog, i hvilke resterne af Zoroasters religionsbøger er os overleverede, i hvilke Akhæmeniderne taler til os gennem deres kileindskrifter. Det var som sagt erkendelsen af den grammatiske bygnings vigtighed i modsætning til ordforrådet, der skilte Rask fra de tidligere sprogforskere og bevirkede, at han indførte en ny metode i sprogstudiet. Klart og skarpt som altid udtaler han denne iagttagelse i «Förste Hovedstykke» af sin «Undersög. om det gl. Nord. Sprog», der handler «Om Etymologien overhovedet»: «Saasnart man tager et Sprog för sig at undersöge, bliver man vår, at det frembyder tvende meget forskjellige Sider at betragtes fra, eller ligesom oplöser sig i tvende Dele. Den ene er den raa og löse Materie, uden hvilken Sproget slet ikke var til; den anden er den mer eller mindre kunstige Form og Forbindelse, uden hvilken Materien vel kunde findes optegnet i en Bog, men ikke tales af noget Folk, ikke egentlig udgjöre noget Sprog; hin er de enkelte Ord (Leksikalier), denne deres Formforändringer og Forbindelsesmaader, eller Sprogets Indretning (Grammatikalier). Naar man nu vil sammenligne flere Sprog og denne Sammenligning skal være fuldstændig, og sætte os i Stand til at dömma om deres Slægtskab, Ælde og övrige Forholde; da maa man nödvendig tage begge disse Dele af Sprogene i Betragtning, og især ikke glemme den grammatikalske; ti Erfaring viser at den leksi-

kalske Overensstemmelse er højst usikker. Der kan ved Folkeslægternes Omgang med hinanden indkomme en utrolig Mængde Ord af det ene Sprog i det andet, i hvor yderst uligeartede de end maatte være af Oprindelse og Art. Saaledes er indkommet adskilligt Dansk i Grönlandsk og meget Portugisisk og Spansk i Malaisk og Tagalisk.

Den grammatikalske Overensstemmelse er et langt sikrere Tegn paa Slægtskab og Grundênhed; ti man vil finde at et Sprog, som blandes med et andet, yderst sjelden eller aldrig optager Formforandringer eller Bøjninger af dette, men omvendt taber snarere sine egne. Saaledes har Engelsk ikke optaget nogen islandsk eller fransk Bøjning, men derimod mistet mange af Angelsaksiskens gamle Fleksioner. Ligesaa har ej heller Dansk optaget tyske Endelser, eller Spansk gotiske eller arabiske. Denne Gren af Overensstemmelse, som er den vigtigste og visseste, har man ikke desmindre hidtil i Sprogudledningen næsten ganske overset, og dette er den største Hovedfejl ved det Meste, som hidtil er skreven i denne Materie, det er herover at det er saa usikkert og af saa saare ringe videnskabeligt Værd.» (s. 34—35).

Medens det var Rask, der ved sit epokegørende skrift først stillede de gotiske sprog i deres rette forhold til hinanden og påviste deres forbindelse med de sydevropæiske sprog, medens han lagde den grundvold, på hvilken J. Grimm kunde bygge sin «Deutsche Grammatik», var der en anden forsker, der samtidig med Rask vendte blikket til det fjærne øst og påviste det nøje slægtskab mellem Indiens og Evropas gamle sprog. **Franz Bopps** afhandling «über das Conjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache. Nebst Episoden des Ramajan und Mahabharat etc. Herausgegeben und mit Vorerinnerungen begleitet von Dr. K. J. Windischmann» udkom 1816, to år før Rasks afhandling, men to år efterat den

var færdig fra Rasks hånd*. Samtidig og uafhængig af hinanden udtalte disse to mænd således de grundsætninger, på hvilke den nyere sprogvidenskab er bygget. Ti først med Rasks og Bopps arbejder blev den videnskab grundlagt, der vel kun er et halvt århundrede gammel, men som ikke desto mindre i sine hovedtræk vil stå urokket til alle tider. At det navnlig var opdagelsen af sanskrit og beskæftigelsen dermed, der ledede Bopp til 1816 at udtale de vigtigste af de sætninger, som han senere udviklede videre i sin «Vergleichende Grammatik», og at i fremtiden benyttelsen af sanskrit (navnlig i dette sprogs ældste form, Veda-sproget) altid vil danne det nødvendige udgangspunkt for den sammenlignende sprogforskning, kan ikke betvivles. Men desto stærkere fortjener det derfor at fremhæves, at Rasks arbejde har leveret et håndgribeligt bevis for, at den nyere sprogvidenskabs sikre grundvold kunde opstilles, selv om sanskrit ikke var bleven bekendt; at de resultater, hvortil den nu er kommen i enkeltheder, derimod næppe vilde være vundne så hurtig uden kendskab til Indiens gamle sprog, er jo en anden sag. — Man vil ikke fortænke mig i, at jeg som Dansk så stærk fremhæver Rasks fortjenester, så meget mere som de hidtil på en aldeles uretfærdig måde er bleven stillet i skygge, navnlig i sammenligning med Grimms, endogså i den grad, at man udenfor Norden har døbt den af Rask for første gang fremstillede mærkelige «lydfremskydningslov» med Grimms navn. Det må derfor også betragtes som en yderst betinget ros, når Max Müller i sine «Lectures on the science of lan-

*) sml. min foran nævnte afhandling i tidskr. for filol. og pædag. IV, 136 not. 1. Rasks hele fortjeneste af det sammenlignende sprogstudium, samt hans forhold til Bopp og navnlig til Grimm forbeholder jeg mig at udvikle nærmere ved en anden lejlighed.

guage» (London 1861), idet han nævner den nyere sprogvidenskabs grundlæggere, omtaler Grimm før Rask og derpå affærdiger dennes fortjenester af sprogstudiet med følgende ord: «We ought, likewise, to mention here the name of Erasmus Rask, a Dane, who devoted himself to the study of the northern languages of Europe. He started, in 1816, for Persia and India, and was the first to acquire a knowledge of Zend, the language of the Zend-Avesta; but he died before he had time to publish the results of his researches. He had proved, however, that the sacred language of the Parsis was closely connected with the sacred language of the Brahmans, and that, like Sanskrit, it had preserved some of the earliest formations of Indo-European speech.» Vel tog Rask ved sin tidlige død mange af sine videnskabelige resultater med sig i graven, navnlig med hensyn til de østerlandske sprog; men hans fortjenester af det sammenlignende sprogstudium var langt større, end Max Müller aner; de strakte sig langt videre end til erkendelsen af slægtskabet mellem Persiens og Indiens gamle sprog. Han bør visselig ikke stilles efter Grimm, men sammen med og jævnsides ved Bopp som en af videnskabens grundere, og først efter de to har Pott og Grimm deres plads.

Det er ikke her stedet til videre at udvikle den sammenlignende sprogvidenskabs vigtighed og betydning fra alle sider. Da imidlertid den nævnte videnskab hidtil kun har været såre lidet kendt og dyrket i vort fædreland, skönt netop det indtager en så høj plads i denne videnskabs historie ved at have frembragt en af dens heroer, og da jeg i nogle tidligere arbejder har anvendt den sammenlignende sprogforskning på betragtningen af modersmålet og de nordiske sprog i det hele, skal jeg søge her at fremstille dens betydning fra en enkelt side ved at skildre dens vigtighed for studiet af det enkelte sprog, særlig modersmålet. Det er da klart, at den i væsentlig grad frigør sprogforskerens blik, idet han, når han ikke ensidig holder

sig til fænomenerne i det enkelte sprog, men formår at betragte dem i de beslægtede tungemåls lys — altså ved at anstille sammenligninger; deraf navnet den sammenlignende sprogforskning —, med en ganske anden sikkerhed forstår at finde sig tilrette, eftersom det bliver ham muligt ikke blot at betragte fænomenerne i det enkelte sprog alsidigere, men også at opklare det, der står isoleret og utydeligt. Vi må nemlig huske på, at ved siden af det, hvert enkelt sprog selv har udviklet, er der andet, det har bevaret som en arv fra gamle tider. Fra slægt til slægt blev sproget overleveret, hver slægt prægede sit mærke deri, hver tid afsatte, så at sige, sit lag i sproget; nye lag dannedes, undertiden forstenedes de gamle, undertiden dannedes de videre. Det er sprogforskerens opgave at efterspore disse dannelser, såvidt mulig at tildele hver slægt og hver tid, hvad der hører den til. Vi kommer således til at skrive sprogets historie — deraf navnet den historiske sprogforskning. Først ved denne fremgangsmåde vil betydningen både af det gamle og af det nye stille sig klart for os. Vi skal ikke blot sé, hvorledes det nye altid knytter sig til det ældre, og har det til nødvendig forudsætning; men vi skal også sé at opspore det ældre, der sjælden helt forsvinder, men ofte skjuler sig i en eller anden krog mellem det yngre. Derimod er det ikke sprogvidenskabens opgave at føre det ældre, der allerede er opgivet, tilbage; hvert sprog udvikler sig med en indre naturnødvendighed videre fra sit oprindelige grundlag. Sprogforskeren skal fremstille de love, efter hvilke sprogene i tidernes løb har udviklet sig; men han vilde fuldstændig misforstå sin opgave, hvis han søgte at føre det nuværende sprog tilbage til et ældre standpunkt; det højeste, han kan gøre, er undertiden at påpege et eller andet ord, som med held kunde optages fra en tidligere sprogperiode, og som kunde træde istedetfor et senere optaget fremmedord. Men at ville f. eks. påtvinge det nu-

værende sprog gamle böjningsformer og lignende, således som endel Nygrækere for tiden forsøger, som også i Norge fremtræder hos et enkelt parti, vilde være at oversé hele den udvikling, som sprogene er underkastede såvelsom enhver anden naturorganisme. Imod denne misforståelse nedlægger den historiske sprogforskning et bestemt forbud, idet den betragter sproget i dets udvikling, forklarer denne udvikling som bunden til bestemte love, påviser såvidt mulig tiden, da større forandringer er indtrådte i lyd, böjningsformer, ordforråd. Et sundt uhildet blik hos sprogforskeren udtaler sig da også afgjort imod en sygelig betragtning, der stiller de yngre sprogformer som svagere, klangløser, kraftløser, idethele slettere end de ældre. Ti den samme naturnødvendighed, som bevirker, at den ene menneskeslægt følger efter den anden, bevirker også, at den ene periode i sprogets liv afløser den anden, og som menneskeslægten er i en bestandig udvikling, er sprogene det også. Det var derfor med rette, at Horats anvendte den skønne lignelse, digteren i Iliaden har brugt om menneskeslægterne:

*οἷη περ φύλλων γενεή, τοίη δὲ καὶ ἀνδρῶν·
 φύλλα τὰ μὲν τ' ἄνεμος χαμάδις χέει, ἄλλα δέ θ' ἔλθῃ
 τηλεθόωσα φύει, ἕαρος δ' ἐπιγίγνεται ὥρη·
 ὡς ἀνδρῶν γενεή ἢ μὲν φύει, ἢ δ' ἀπολήγει*

på ordene i sprogene:

ut silvæ foliis pronos mutantur in annos,

- prima cadunt: ita verborum vetus interit ætas,
 et juvenum ritu florent modo nata vigentque.

Den yngre slægt tager sproget i arv efter den ældre; i visse punkter forøger den arven, i andre forminsker den den; men først gennem flere slægtled öjner vi større forandringer: det sprog, vi taler, og det, vore fædre talte, vil kun i højst ubetydelige småting vise sig forskelligt; men sammenligner vi vort nuværende sprog med det, der taltes i Valdemarernes tid (vore gamle love), eller med det, der lød i Norden ved kristendommens indførelse (runestenenes sprog),

da springer forskellighederne tydelig frem, da bliver det os muligt at fastsætte bestemte perioder i det danske sprogs udvikling fra runestenenenes formrige sprog indtil nutidens afslebne former. — Hvad har da fremkaldt disse store forandringer indenfor vort modersmål? Vi står her overfor en sproghistorisk kendsgæring, som aldrig må tabes af sigte, da den er af højeste vigtighed for forståelsen af de nuværende sprogformer. Det er nemlig ejendommeligt for ethvert sprog i vor sprogæt, at det i tidernes løb afslibes og bortkaster sine tidligere böjningsmærker i en sådan grad, at næsten al böjning kan siges efterhånden at forsvinde; jo yngre sproget er, og jo voldsommere forandringer det i tidernes løb har været udsat for, navnlig ved sammenstød med fremmede folkeslag, desto simplere bliver det i sine grammatikalske former. Men selv om næsten al böjning er forsvunden, bærer det dog i alle sine enkelte former tydelige vidnesbyrd om sin oprindelse, og det bliver den historiske sprogforsknings opgave at føre alle yngre former tilbage til deres grundformer og forklare deres oprindelse fra disse som følge af bestemte sprogløve. Af de os nærmest beslægtede sprog viser dette forhold sig tydeligst i engelsk. Et andet sprog i vor sprogæt, der med hensyn til böjningens simpelhed står på omtrent samme standpunkt som dette, og som for sprogforskningen er af særlig interesse, er det nypersiske sprog. Hos Perserne fortrængte Islams sejr ikke blot den gamle tro; den ytrede også sin indflydelse på sproget, idet dette optog en stor mængde arabiske ord og endog benyttede det arabiske alfabet, hvor unaturligt dette end er for et indoeuropæisk sprog; men uagtet disse mægtige indvirkninger på sproget viser dog den grammatiske bygning endnu den dag idag tydelig, hvor vi skal indordne det, således som jeg allerede foran har haft lejlighed til at bemærke, da jeg omtalte forholdet mellem ordforrådet og den grammatiske bygning.

Anvender vi disse betragtninger på vort modersmål, vil vi her finde de samme forhold: jo længre vi kommer ned i tiden, desto stærkere afslibes sproget; det mister efterhånden de fleste af sine böjningsendelser. Medens vi tidligere i endelserne havde de tre selvlyd *a*, *i* og *u*, er disse nu alle smeltede sammen i «halvlyden», der skrives *e*; alt i jyske lov har vi her overgangen til *æ*, medens de gamle selvlyd endnu for største delen er bevarede i den samtidige skånske sprogform. Da det navnlig er endelserne, der er udsatte for forandring eller fuldstændig bortkastelse, fremtræder orddannelsessuffixerne i de yngre sprog ofte under aldeles ukendelige former, og meget forskellige afledninger kan få samme udseende. På orddannelseslæren får derfor dette forhold en væsentlig indflydelse, og det vilde være aldeles umuligt at behandle ordenes dannelse i vort nuværende sprog uden at tage hensyn til de ældre former; i modsat fald vilde man stadig være udsat for at gribe fejl endog i de allersimpleste og mest indlysende forhold. Ofte vil det for at forstå ordet være tilstrækkeligt at kende de ældre former i vort eget sprog; ofte vil oldnordisk kunne give os den fornødne oplysning; men der er dog mange tilfælde, hvor vi ikke blot må gå ud over oldnordisk til gotisk, men endnu videre til det sprog, der ligger grundsproget for hele vor sprogæt nærmest. Et par eksempler vil oplyse dette: i de danske ord *rædsel*, *barsel*, *handsel* vilde en betragtning, der holdt sig til sprogets nuværende form, let sé tre ord afledede på samme måde ved endelsen *-sel*, og selv N. M. Petersen har i sin «Dansk Orddannelseslære» (Odense 1826) § 14 s. 19 henført *barsel* under denne endelse, ligesom Grimm i «Deutsche Gram.» II, 274². Men man behøver ikke at gå langt for at sé, at vi her har tre aldeles forskellige orddannelser: *rædsel* findes i jyske lovs fortale i forbindelsen *gusz ræszlæ* = oldnord. *hræðsla* (*hræzla*), et af udsagnsordet *hræða* ved afledningsendelsen *-slán* dannet navneord af huk. Med hensyn til afledningen

af *barsel* finder vi tilstrækkelig oplysning i et par udtryk i Flensborgs stadsret (s. 114 hos Thorsen), hvor det hedder *vm both til barns øl* og kort efter *barsølgang* og *til barsøl gær*; her såvelsom i det svenske *barnsøl* (i daglig tale *barsøl*) har vi ordets forklaring og tillige den form, der danner overgangen til vort nuværende ord. Hvad endelig *handsel* angår, genfinder vi det i det oldnord. intetkönsord *handsal*. I disse tre ord har altså *-sel* en ganske forskellig oprindelse; i det første er det en afledningsendelse, i det sidste et selvstændigt navneord, og i *barsel* hører *s* som mærke for ejeformen til første led i den uægte sammensætning. Ved afledning af danske ord spiller endelsen *-e* en vigtig rolle; for den historiske betragtning af sproget vil det imidlertid vise sig, at højst forskellige endelser er faldne sammen i denne ene; blandt de eksempler N. M. Petersen nævner på denne endelse (Orddannelseslære § 12, s. 16) findes ordene *kulde*, *ælde*, *rige*, der svarer til oldnord. *kuldi*, *elli*, *riki* (det første hak., det andet huk., det tredje intk.); vi har her stammerne *kuldan-*, *ellin-*, og *rikja-*, altså tre ganske forskellige afledningsendelser. Det vil ved hjælp af de til vor egen (den gotiske) sprogklasse hørende sprog i reglen være os muligt at forstå ordenes dannelse i vort nuværende sprog, navnlig ved hjælp af gotisk og oldnordisk sammenlignede med hinanden; men ofte træffer vi dog ord, hvis rod det ikke er os muligt at finde gennem sprogene i vor egen sprogklasse, og ved hvilke det derfor ikke uden hjælp af de andre sprog i hele sprogæten kan lykkes at bestemme deres afledning; først ved at gå så langt tilbage som mulig vil det f. eks. blive os klart, at ordet *fader* bør opløses i *fa-der*; roden *fa* står ifølge lydfremskydningsloven istedetfor oprindeligt *pa*, som vi på sanskrit finder som rod (प) i betydning «beskytte»; endelsen *-der* svarer til et oprindeligt *-tar*, hvorved man afleder navneord, som betegner handlende personer; altså er den oprindelige betydning af *fader* «beskytteren». Ligeledes

bliver betydning og dannelse af ordet *barn* os først ret klar, når vi sammenligner *bar-n* (af *bære*) med det på samme måde dannede græske *τέκ-ν-ον* (af *τίκ-τω*). Hvem føler nu vel afledningsendelserne end sige deres betydninger i ord som *fader* og *barn*? Og dog bliver alt dette aldeles klart ved sammenligning med ældre sprog. Det er en videnskabelig orddannelseslæres opgave at udrede de her påpegede forhold, at undersøge og angive de enkelte ords oprindelse ved at opløse dem i deres bestanddele og føre dem tilbage til de oprindelige grundformer, hvorfra de er udgåede. Disse første oprindelige betegnelser i sproget, der endnu ikke har fået nogen tilsætning, kalder man rødder. Af disse rødder, der i vor sprogæt altid består af én stavelse, danner man atter ordstammerne ved tilføjelse af afledningsendelser for nærmere at betegne den form, under hvilken rodens betydning skal opfattes, således som jeg nylig viste med hensyn til ordet *fader*. Til stammerne føjes da atter mærkerne for forholdsformer og personer, hvorved de først fremtræder som egenlige taledele, nævneord og udsagnsord. Alt dette vil blive nærmere udviklet og påvist i anden del af mine bidrag til dansk sproghistorie. Her skal jeg, for at oplyse det foregående og for at gøre det end mere tydelig, hvorledes først sammenligning med de andre sprog i vor sprogæt giver os det rette indblik i de enkelte ords dannelse i vort modersmål, anføre, ikke nogle enkelte eksempler valgte iflæng blandt alle de forskellige afledningsendelser, men derimod et par ordrækker, dannede ved afledningsendelser, i hvilke bogstaverne *m* og *n* er hovedbestanddelen. Ordets rod betegnes ved *R*, en stjerne foran *R* betegner, at roden ikke kan eftervises i vor egen (den gotiske) sprogklasse; ordstammerne betegnes ved - efter ordet. I første spalte sættes roden med de ord, hvori den tydeligst fremtræder, i anden spalte de af denne rod ved de nævnte afledningsendelser dannede nævneord udenfor dansk og i tredje spalte de danske ord:

1) afledningsendelsen **-ma (-mi)**

anvendes i endel ord, hvis rod dog som oftest er tabt i vor sprogklasse:

R_{BAR} (i got. *bair-an*, got. *bar-mi-*, nf. *bar-m-s* *barm.*
oldn. *ber-a*, da. *bær-e*) ('skød'); sml. gr. *φορ-μός*
= sk. BHAR, gr. *φέρω*, ('bærekurv').

lat. *fer-o*.

R_{HAL} (i oldhöjt. *hel-an*, oldn. *hjal-ma-*, nf. *hjælm.*
lat. *cel-are*). *hjal-m-r*.

R_{DA} (i oldhöjt. *tó-n*, got. *do-ma-*, nf. *do-m-s*, *dom.*
eng. *do*) = sk. DHĀ, gr. oldn. *dó-m-r*; sml. gr.
τίθημι. *θε-μός*.

*R_{HI} = sk. *çi* (O: KI), got. *hai-mi-* og *hai-* *hjem.*
gr. *καίμαι*, lat. *qui-esco*. *ma-*, nf. *hai-m-s* (huk.),
oldn. *hei-m-r* (hak.).

*R i lat. *cel-sus*, *ex-* gr. *κάλ-α-μος*, lat. *cal-a-* *halm.*
cel-lo? *mu-s*, oldn. *hal-m-r*.

*R_{AR} i gr. *ἀρ-αφ-ίσκω*. got. *ar-m-s*, oldn. *ar-m-r*; *arm.*
gr. *ἀρ-μός*, lat. *ar-mu-s*.

*R_{FAD} (opr. PAT) i lat. oldn. *fad-m-r*. *favn.*
pat-eo, gr. *πᾶ-άιννμι*.

I de her nævnte danske ord vilde man vist vanskelig selv i de tre første, hvor dog roden endnu er bevaret i vor sprogklasse, føle, at *m* oprindeligt var en bestanddel af afledningsendelsen; i det sidstnævnte ord, *favn*, er *m* endogså ganske tabt; men i jyske lov 1, 56, hvor Flensborg-håndskriftet har *femtan fafnæ breth*, finder vi i andre håndskrifter formerne *fathmæ* og *fauhme*, der både viser det oprindelige og overgangen til den senere form. Først ved jævnførelse med de sprog, i hvilke hele den omtalte afledningsendelse spiller en vigtig rolle, bliver det os imidlertid muligt at forstå og føle ordenes dannelse; navnlig i græsk er denne endelse hyppig både i formen *-ma* og *-man*, og også i sanskrit er intetkönsord dannede ved *-man*

almindelige; som eksempel kan tjene sk. *ghar-ma-s* («hede») = gr. *θερ-μό-ς* (tillægso.), *θερ-μη* (no.) = oldn. *var-ma-*, nf. *var-m-r* (tillægso.); på lat. svarer hertil ord som *fu-mu-s*. — Også i vor sprogklasse kan endelsen *-ma* udvides ved et *-n*, såat vi får afledningsendelsen *-man*, f. eks.

R TIIH (i got. *ga-tei-han* = oldn. *ti-man-*, *time*. oldn. *tjá* for **téa*) = sk. *τις*, gr. nf. *timi*. *δείκ-ννμι*.

Ved afledningsendelsen *-man* er oprindelig også det danske ord «*navn*» dannet; men da det allerede på oldnord. i hele böjningen er gået over til en stamme på *-a*, må det anses for rigtigst i en dansk orddannelseslære at behandle dette ord under

2) afledningsendelsen *-na*.

Denne endelse bruges som bekendt i vor sprogklasse for at danne fortids tillægsform af alle 'stærke' udsagnsord, på gotisk altid i formen *-ana-*, nf. ent. hak. *-ans*, hvortil på oldn. svarer *-inn* i nf. ent. hak. (*drep-inn* o. s. v.). Ellers hører denne endelse såvelsom *-ma* til de sjældnere; medens vi i fortids tillægsform altid har bindelyd, træffer vi i andre dannelser *-na* både med og uden bindelyden; til den sidste klasse hører følgende ord i vort sprog:

R BAR (som foran i got. *bar-na-*, nf. *bar-n*, *barn*. ordet *barm*). oldn. *bar-n*.

Uagtet roden her findes i sproget selv, er dog ordets dannelse gået ud af bevidstheden, idet det nemlig viser tilbage til et meget gammelt standpunkt, da man forbandt *-na* umiddelbar med roden, ikke som det nu fremtræder i alle tillægsformer ved hjælp af en bindelyd. I betydning, dannelse og kön er *bar-na-* ganske = gr. *τέκ-νο-*; ved siden af den oprindelige tillægsform *barn* står på got. og oldn. den virkelige tillægsform *ga-baur-ans*, *bor-inn*. — I alt undtagen i roden stemmede vort *barn* således med græsk *τέκνον*; interessant er det imidlertid, at vor sprogklasse har et ord,

der også i roden falder sammen med græsk τέκνον og kun er afvigende i kön; men da alle disse ord er oprindelige tillægsformer, har det forskellige kön intet at sige. Det ord, hvortil jeg sigter, findes rigtignok ikke mere i det nuværende danske sprog, men derimod på oldnord. og gl. dansk:

*R ÞAG = gr. TEK gr. τέκ-νο-; oldn. gl. da. *thægn*
i τίκ-τω, ἔ-τεκ-ον. *þeg-na-*, nf. *þeg-n*, (*thægnæ giald*
(‘en fribåren mand jy. l. 2, 13, =
i almindelighed’). oldn. *þegn-gildi*).

Også roden KI, som vi foran behandlede under ordet *hjem*, finder vi i vort ældre sprog i et med *-na* afledet ord, nemlig *hion*, der imidlertid ligesom *thægn* er tabt i det nuværende sprog (de af *hion* forekommende former i ældre dansk findes anførte i 1ste del af mine bidrag til dansk sproghistorie § 12, anm. 2, s. 32).

Endnu i et par danske ord finder vi gamle tillægsformer på *-na* bevarede, hvis betydning bliver os klar ved jævnførelse med andre sprog:

R VAG (i got. *ga-vig-an*) = oldn. *vag-na-*, *vogn*.
sk. VAH, lat. *veh-o*, gr. ὄχ-έομαι. nf. *vagn*.

*R FAL = sk. PAR, PŦR, gr. got. *ful-la-* o: *fuld*.
πίμ-πλη-μι, lat. *im-ple-o*. **ful-na-*, oldn.
ful-l-r. sk. *pŦr-na-*, lat. *ple-no-*.

Vi ser således, at de her behandlede ord egenlig er gamle tillægsformer: *barn* = ‘det bårne’, *thægn* = ‘den (fri)fødte’ (modsat trællen; sml. lat. *liber*, *liberi*), *vogn* = ‘den, der bevæges, føres frem’, *fuld* = ‘fyldt’. Uden bindelyd bruges *-na* iøvrigt i det hele sjældent i alle sprog af vor sprogæt; et ord, vi har fælles med de andre sprog, er «*søvn*»: sk. *svap-na-s* = gr. ὕπ-νο-ς = lat. *som-nu-s* = oldn. *svef-na-*, nf. *svef-n*.

Som eksempler på *-na* med bindelyd kan følgende danske ord tjene:

*R st (på sk. = 'føde'). got. *sv-ei-na-*, nf. *svin*.
sv-ei-n, oldn. *sv-i-n*.

Til samme rod hører ligeledes:

oldn. *sv-ei-nn* *svend*.

Af roden st har vi endnu et meget gammelt ord i vort sprog, som jeg vil medtage her, skönt det ikke er dannet ved endelsen *-na*, men ved *-nu*, nemlig ordet «*sön*». Af st dannes på Sanskrit *sū-nu-s*, der aldeles svarer til got. *su-nu-*, nf. *sunus*, oldn. *sunr*, *sonr*, da. *sön*. Dette ord, der også findes i den slavisk-lettiske sprogklasse (oldslav. *sy-nū*, lituisk *sū-nū-s*), mangler derimod i græsk og latin; dog findes roden i et andet ord, som oldnord. har fælles med de sydlige sprog, nemlig i gr. *σῦ-ς*, *ῥ-ς*, lat. *su-s*, oldn. *sj-r* (stamme *sū-*); det græske ord for «*sön*» *v-ió-ς* er ligeledes dannet af samme rod, men ved afledningsend. *-ja* (modsat *-nu* i sk., got. og slav.).

Ved *-na* med bindelyd er også dannet:

*R AR, AL (som foran i got. *al-ei-na*, oldn. *al-i-n*; *alen*.
 ordet *arm*). gr. *ὠλ-έ-ρη*, lat. *ul-na*.

Jeg skal slutte disse bemærkninger om det lys, sammenligning med de andre sprog i sprogætten kaster over dannelsen af de enkelte ord i modersmålet, ved at anføre oprindelsen til to ord, hvis enkelte bestanddele nu er blevne aldeles ukendelige, og som jeg vilde behandle under afledningsendelsen *-na* på grund af deres form i de nordiske sprog, uagtet de oprindelig hører ind under en ganske anden afledningsendelse. Det er ordene «*vand*» og «*navn*»; af disse ord finder vi i ældre dansk formerne *uatn* og *nafn*, der ganske stemmer med oldn. *vatn* og *nafn* (stammer *vatna-* og *nafna-* ο; «*stærke*» intetkönsord)*. Går vi ud over vor egen sprogstamme til gotisk, viser forholdet sig noget anderledes; her finder vi nemlig i ental

*) Med hensyn til overgangen til nyere dansk er navnlig de former, der forekommer i Eriks lov oplysende; vi finder der *watn*, *wadn* (3, 6) og *wan* (3, 5).

vato og *namo* (stammer *vatan-* og *naman-* o: «svage» intetkønsord); flert. svarer ikke ganske hertil, da der af *vato* findes hf. flert. *vatnam* (Matth. 8, 32. Luc. 8, 25) og af *namo* nf. og gf. flert. *namna* (Luc. 10, 20. Marc. 3, 17). Man kan være i tvivl med hensyn til forklaringen af disse flertalsformer, idet man enten kan antage «stærke» stammer i flert. *vatna-*, *namna-* (= oldn. *vatna-*, *nafna-*), eller kan antage *o* for udskudt, såat *namna* (*vatna*) stod istedetfor **namona* (**vatona*), ligesom vi i Luc. 14, 19 finder den noget uregelmæssige form *auhsne* (ef. flert.) af en stamme *auhsan-* for **auhsane*. Men da hf. flert. *vatnam* kun kan opfattes som overgang til den «stærke» böjning, bliver det rettest at antage den bevægelse for begyndt allerede i gotisk, som senere fuldendtes i de nordiske sprog. I got. *vatan-* og *naman-* kan man endnu adskille rod og afledningsendelse; men forholdet bliver først tydeligt ved hjælp af ældre beslægtede sprog:

1. I sanskrit dannes af roden UD , UND ('gøre våd') — sml. lat. *und-a* — navneordet *udaka-* ('vand'); men ved siden af dette i det senere sprog almindelige ord bruges i Veddaerne stammen *udan-*, hvor *ud* altså danner roden, og *-an* er den bekendte afledningsendelse. Med sk. *ud-an-* stemmer aldeles got. *vat-an-*; men når det i flert. antog en stamme *vat-na-*, der på oldnord. gik igennem hele ordet, har i det tilfælde *n*, der oprindelig horte til afledningsendelsen, fæstnet sig i ordet.

2. Det andet ords oprindelse er ialtfald i de nordiske sprog aldeles fordunklet: Af roden JÑA (oprindelig GNA) dannes på sanskrit ved afledningsendelsen *-man* et navneord *ná-man-* (= lat. *nomen*, gr. *ὄνομα*)*, hvortil altså got.

*) sk. *ná-man-* og lat. *no-men* står for ældre **gná-man-* og **gno-men* (sml. lat. *co-gno-men*). I græsk *ὄνομα* er o forslag som i *ὁ-δούς* == lat. *dens*, vort *tand*, *ὁ-φρύς* == sk. *bhrú*, tysk *braue*, vort *bryn* o. s. v.

na-man- svarer; oldnord. *nafn* har følgelig roden i *na-* og *fn* er ved en regelmæssig lydlov fremkommet af de to egenlig til afledningsendelsen hørende bogstaver *m* og *n*, der på got. kom til at støde sammen i flert. i stammen *namna-*. Forholdet mellem disse ords former i de beslægtede sprog bliver altså følgende:

sanskrit	<i>udan-</i>	<i>nāman-</i>
gotisk	ent. <i>vatan-</i>	<i>naman-</i>
	flt. <i>vatna-</i>	<i>namna-</i>
oldnord.	<i>vatna-</i>	<i>nafna-</i>

Hvad jeg her har anført vil, håber jeg, gøre det klart, hvorledes både de ældre former indenfor sproget selv og tillige de beslægtede sprog formår at kaste lys over de enkelte ord og lader os sé, hvorledes de i tidernes løb fra former, hvis dannelse engang var aldeles klar og gennemsigtig, gennem bestemte love med den naturnødvendighed, der ligger i sproget, har antaget en skikkelse, hvis oprindelse vi næppe skulde ane, når vi ikke gik den vej, der i det foregående er anvist. — Jeg har allerede sagt og anført eksempler på, at vi undertiden for at forklare en form i det nuværende sprog kun behøvede at gå enkelte århundreder tilbage i sproget selv, at oldnordisk som oftest var tilstrækkelig til forklaringen; men jeg har tillige vist, at der er tilfælde, hvor vi må gå langt ud over vor egen sprogklasse. Dette bliver især nødvendigt i den egenlige orddannelseslære. I formlæren vil vi derimod som oftest kunne hjælpe os med oldnordisk alene; undertiden må vi dog tage gotisk med, og en enkelt gang gå endnu videre. Denne behandlingsmåde er for første gang anvendt på modersmålets formlære i første del af mine bidrag til dansk sproghistorie, som beskæftiger sig med »navneordenes bøjning i ældre dansk, oplyst af oldnordisk og andre sprog i vor sprogæt». Det er altså en del af modersmålets formlære, jeg har villet skildre, og det således, at sprogformerne fremstilles i deres historiske udvikling af stamsproget; min

behandling er selvfølgelig strængt og på alle punkter den sproghistoriske.

Den, der har fulgt min foregående udvikling, vil vistnok uden vanskelighed indrømme, at det, når vi skal opløse ordene i deres bestanddele og skal komme så vidt, at vi kan angive både ordenes rødder og deres afledningsendelser, vil være aldeles nødvendigt at ty til de andre ældre sprog i vor sprogæt, med andre ord, at en videnskabelig dansk orddannelseslære kun kan bygges på de resultater, som vindes ved at sammenligne ordformerne i hele sproget. Men er den samme fremgangsmåde da også nødvendig i de andre dele af grammatiken? Vel kan vi ikke uden at ty til sanskrit finde roden til ord som *fader*, *søn* o. s. v.; men når vi ikke ønsker at gå så vidt, at vi kan føre ordene tilbage til deres rødder, når vi kun ønsker de simple böjningsformer i modersmålet forklarede, så behøver vi da vel ikke at kaste blikket så vidt ud? så er det da vel i ethvert tilfælde tilstrækkeligt at gå til oldnordisk? Går derfor ikke den sprogforsker, der vil oplyse navneordenes böjning i ældre dansk af oldnordisk og andre sprog i vor sprogæt, langt videre end det behøves? Var det ikke nok at skrive «navneordenes böjning i ældre dansk, oplyst af oldnordisk»? hvad vedkommer de andre sprog i sproget de gammeldanske böjningsformer? Disse spørgsmål vilde sikkert kunne rejses, men de vil også være lette at besvare. For atter at vise den historiske sprogforsknings betydning for studiet af modersmålet og dens betydning ikke blot for en enkelt side af sproglæren, men for alle dens grene, skal jeg så kort som mulig give svaret på de foran opkastede spørgsmål, idet jeg foreløbig anser mig for berettiget til ganske at lade en anden indvending ude af betragtning, som nu vistnok ikke vilde rejses af mange, men som dog tidligere har lydt temmelig stærkt, at man skal forklare alt i sproget af sproget selv og ikke engang føre dansk tilbage til oldnordisk.

sig også der som hak. ligesom på Gulland;* så opstår tvivlen: hvad er ældst og oprindeligt? Vi kan derfor ikke i alle tilfælde standse ved oldnord., når vi skal forklare böjningsformerne i gammel svensk-dansk. Det spørgsmål må jo nødvendigvis rejse sig: hvad er ældst, svensk-dansk *drengjar*, *oghon*, *eron* i flert., *sunu* i gf. ent., eller oldnord. *drengir*, *augu*, *eyru*, *son*; er huk. det oprindelige i ordet *tönn* som på oldnord., eller hak. som på Gulland og i dansk? Den, der her standser ved de nordiske sprog, kan i det højeste komme til at tvivle. Den, der vil have bestemt svar på disse spørgsmål, må kaste blikket videre ud, for om mulig at finde grundsproget til «oldnordisk»; men nu er de nordiske sprog kun den ene stamme i den sprogklasse, som jeg med Rask kalder «den gotiske» **; den anden stamme er den gotisk-

*) De steder, hvor de ovenfor nævnte former forekommer, findes anførte i «navneordenes böjning i ældre dansk»; sé med hensyn til de svensk-danske flertalsformer på *-jar*, *-ja* navnlig § 23, s: 55 ff., om *oghon* og *eron* § 67 og § 69, om gf. *sunu* § 38, om ordet *tan* § 53, anm.

***) Jeg kan nemlig ikke finde mig i at bruge benævnelsen «den germanske sprogklasse» om de nordiske og germanske sprog i forening, som Tyskerne og Nordmændene gör, ligeså lidt som jeg om hele sprogæten finder benævnelsen «den indo-germanske» passende. Anvender vi derimod med Rask navnet «gotisk» for at betegne hele den nordisk-germanske sprogklasse, er dermed forbundet den ulæmpe, at «gotisk» i det tilfælde får to betydninger, idet det både bruges om hele klassen og tillige om det særlig gotiske sprog (Vulfila); men når dette navn bruges med tilbørlig forsigtighed, kan der dog ikke opstå misforståelse; hvor meningen kunde blive utydelig (f. eks. i udtryk som «den gotiske sprogbygning», der både kunde forstås om det fællesgotiske og det særlig gotiske sprog), plejer jeg at anvende «gotisk» om Vulfilas sprog, men derimod «fællesgotisk» om det trin, der må forudsættes at have tilhørt både Nordbor, Goter og Germaner. — Hvad der gælder om navnet «gotisk», gælder tildels også benævnelsen «oldnordisk», som jeg bruger om sprogformen i de ældste

germanske. Ligesom der altså var en periode, da vi ikke havde forskellige nordiske sprog, men et nordisk fællesprog, således var der en anden periode, da vi ikke havde nordisk, gotisk og germansk, men et fællesgotisk sprog, grundsproget for alle nordiske, gotiske og germanske sprog; ligesålidt som grundsproget for de nordiske sprog findes i

norsk-islandske håndskrifter, da både udtrykkene «oldnorsk» og «islandsk» bliver altfor snævre; men på den anden side leder benævnelsen «oldnordisk» tanken hen på en sprogform, der er noget ældre, end den, vi finder i de ældste norsk-islandske håndskrifter. Dog kan man også i dette tilfælde, hvor misforståelse er mulig, bruge «oldnorsk-islandsk» modsat «gammel svensk-dansk». Efterat det er lykkedes Bugge og mig at bestemme sproget i de ældste nordiske runeindskrifter kunde det være fristende i fremtiden at bruge «oldnordisk» om dette sprog, der i virkeligheden er fællesnordisk; men man kommer da i forlegenhed med benævnelser for de andre yngre sprogformer indenfor de nordiske sprog. Jeg foretrækker derfor fremdeles at bruge følgende betegnelser for de forskellige perioder indenfor vor sprogstamme:

Den nordiske sprogstamme.

I. ældsterunesprog (c. 200—650).

II. yngre runesprog (c. 800—1100).

Mellem 650—800 har vi ingen sikre mindesmærker bevarede; dog findes der runestene, som både i tegn og sprogformer tydelig danner overgangen fra det ældste til det yngre runesprog; nærmest ved de ældste runeindskrifter ligger Istaby-stenen, nærmere ved de yngre Helnæs- og Sølvesborg-stenen, hvis min forklaring af denne sidste («navneordenes böjn.» s. 74 not.**, tidskr. for filol. og pædag. VII, s. 350 f.) skulde vise sig, ialtfald i det væsentlige, at være rigtig.

III. 1. oldnordisk (oldnorsk-islandsk). 2. gammel svensk-dansk i deres forskellige sprogarter.

IV. 1. a) norsk. 2. a) nyere svensk.
b) islandsk. b) nyere dansk.

Sml. forøvrigt min indledning til «navneordenes böjning» s. 1—2 med noten.

sin oprindelige skikkelse i så fuldstændige sprogminde-
mærker, at vi ved hjælp af dem vil kunne bestemme dette
sprogs udseende i alle enkeltheder (ti de ældste nordiske
runeindskrifter vil væsenlig kun kunne hjælpe os til at
fremstille navneordenes böjning i deres hovedtræk i det
fællesnordiske grundsprog), ligesålidt finder vi nu lævninger
af det for nordisk og gotisk-germansk fælles grundprog;
men ligesom islandsk i sin ældste skikkelse i
næsten alle tilfælde vil kunne betragtes som
kilde til dansk, norsk og svensk således kan
også gotisk i Vulfilas bibeloversættelse i de
allerfleste tilfælde betragtes som den fælles
kilde for nordisk, gotisk og germansk, således som
jeg allerede tidligere har haft lejlighed til at fremhæve
(årbøger for nord. oldk. og hist. 1867, s. 13). Ligesom
derfor oldnordisk indtager den første plads, når vi skal
forklare formerne i gammel svensk og dansk, således ind-
tager igen gotisk den første plads, når det kommer an på
at forklare de oldnordiske former. Men heraf følger da
atter, at vi, når der er tvivl, om svensk-dansk eller old-
nordisk har de ældste former, først og fremmest må ty til
gotisk for at søge oplysning. Og netop i de tilfælde, jeg
før anførte (oldnord. *drengir*, *augu*, *eyru*, *gf. son*, *huk. tön*
modsat svensk-dansk drengjar, *oghon*, *oron*, runestenenes
sunu, *hak. tan* på Gulland og i de danske sprogarter) viser
gotisk, at oldnordisk har fjærnet sig mere fra det oprinde-
lige grundsprog end svensk-dansk*.

*) Beviserne herfor i det enkelte vil findes i «navneordenes
böjning» på de foran s. 283 not.* anførte steder, som jeg
naturligvis ikke skal gentage her, hvor jeg kun har til hensigt
at fremstille grundsætningerne for den historiske sprogforsk-
nings anvendelse på modersmålet i deres almindelighed,
medens jeg i mine «bidrag til dansk sproghistorie» har søgt
at give disse grundsætninger en praktisk anvendelse. Kun
med hensyn til de gammeldansk-svenske flertalsformer på
-jar, *-ja* i hankönnets *ja*-stammer skal jeg gøre opmærksom

Den vej, vi således har at følge i en historisk fremstilling af modersmålets udvikling, er i sig selv klar og bestemt; i de fleste tilfælde vil oldnordisk være os tilstrækkelig, i enkelte må vi gå ud over det. Men her bliver det nødvendigt straks at gøre en bemærkning og opstille en regel, som man altfor ofte har syndet imod og endnu daglig synder imod, og jeg kommer således dog på en vis måde til også at indlade mig med dem, der vilde påstå, at dansk skal forklares af sig selv, og ikke af oldnordisk. Der er heri nemlig nogen sandhed. Hvert enkelt sprog, hver enkelt sprogart følger ganske vist i mange punkter sine egne love, og meget kan være udviklet i sproget selv, som kun finder sin forklaring der og ikke udenfor. At have disse bevægelser indenfor de enkelte sprog klart for øje er naturligvis en hovedfordring til sproggranskeren; ellers nytter al hans sammenligning med ældre sprog ham ikke, men vil tværtimod på mange punkter kun lede ham på vildspor. Det sker nemlig ikke sjældent, at en form kan få et meget gammelt udseende og dog bevislig kan skyldes en ganske ny udvikling indenfor sproget selv, således den nuværende svenske ejeform *hvarjes*, der kun ved et rent tilfælde er kommen til at falde sammen med det gotiske *hvarjis* (se «navneordenes böjn.» s. 117—18). Det bliver her nødvendigt at betragte hele sprogets udvikling i den historiske sammenhæng; først når vi således kender de særlige regler indenfor det enkelte sprog og har klaret os hele udviklingsgangen fra de ældste til de yngste former, bliver det os muligt at henføre de enkelte fænomener indenfor

på, at jeg i «navneordenes böjn.» s. 56 ff. har påvist også tilsvarende oldnordiske former, der må betragtes som oprindeligere end de senere på *-ir*, *-i*. Et herhen hørende oldnord. ord, hvor sprogsammenligningen ligeledes leder os til at antage en stamme på *-ja* (ikke på *-i*) er *elgr*, hvor stammen *elgja-* bekræftes af det tilsvarende ord i sanskrit *ṛç-ya-* (o: fællesjafetisk **ark-ja-*).

sproget til deres bestemte tid. Jeg skal anføre et eksempel, hvor både sammenligning med ældre sprog kan lede og har ledet selv udmærkede forskere på vildspor, og hvor tillige en klar indsigt i sprogets historiske udvikling vil vise os det rette: I Gutalag finder vi på nogle steder endelsen *-ur* i ef. ent. huk. af *an*-stammerne, *kirkiur* o. s. v., hvor almindelig oldnord. har *-u*, *kirkiu* o. s. v.; Säve har heri villet se «en virkelig ålderdomens perla, en af de högsta prydnaderna för Gutniskan och ett af de mest afgörande vittnesbörden för dess höga Germaniska adel» (Gutniska urkunder s. XIV), og i «Upsala universitets årsskrift, 1861. Philosophi, språkvetenskap och historiska vetenskaper» hedder det i samme forfatters afhandling «om språkskiljaktigheterna i Svenska och Isländska fornskrifter» s. 12 om det nævnte *-ur* i Gutalag, der altså falder sammen med endelsen *-ur* i flert. af de samme ord: «Detta står också i full öfverensstämmelse med den i Gotiskan för de nämnda casus gällande ändelsen *-öns*. Detta *-öns* synes först hafva nedsunkit till *ös*, så till *ör* och sist till *ur*. Exempel häruppå äro: i Guta Lag: *kirkia*, g. *kirkiur*, pl. *kirkiur* kyrka, kyrkas, kyrkor, *kuna*, *kunur*, *kunur* qvinna, qvinnas, qvinnor, Got. *qvinö*, *qvinöns*, *qvinöns*.» For en nøjere betragtning viser Säves slutning sig imidlertid urigtig, og den af ham antagne udviklingsgang *-öns*, *ös*, *ör*, *ur* modbevises af sproget i de ældste nordiske runeindskrifter, hvor ef. ent. huk. af *an*-stammerne ikke har endelsen *-ös*, *ör*, men derimod *-on* (sé «navneordenes böjning» s. 119 not.), såat udviklingen i de nordiske sprog har været *-ons*, *-on*, *-o(u)**. Sammenligner

*) Mellem overgangen fra *-on* til *-u* i oldnord. har der vist ligget en tid, i hvilken *o* blev udtalt med en næselyd; jeg antager, at f. eks. Helnæs-stenens sprogform tilhører denne tid. — Det må forøvrigt bemærkes, at Säve i sine afhandlinger ikke har kunnet tage hensyn til de ældste runeindskrifteres sprog, som endnu dengang var terra incognita. Dog havde Lyngby uden at kende disse indskrifter allerede i tidskr. for filol. og pædag. VI, 48 not. 2 slutn. set det rette og påvist Säves fejl.

vi derfor oldnord. med gotisk, må vi sige, at overgangen fra got. *tuggons* til oldnord. *tungu* er den regelmæssige, og at formerne på *-ur* i Gutalag kun er særlige gullandske analogidannelser, ved hvilke man overførte det *-r*, der rigtig fandtes i andre ejeformer af huk. (*gjafar* o. s. v.) på hunkönsordene på *-an*, hvor det oprindelig ikke hørte hjemme, på samme måde som nuværende svensk og dansk har udstrakt *s* som ejeformsmærke til alle kön og tal. Det gullandske *-ur* har således hverken noget at gøre med det fællesgotiske sprog, eller med de andre nordiske sprogarter; det er yngre end disses *-u*. «Men», kunde man spørge, og det er navnlig denne rigtige iagttagelse, der har ledet Säve på vildspor, «når den oldnord. ef. *tungu* regelmæssig er opstået af got. *tuggons*, hvorledes kan da oldnord. i nf. og gf. flert. have *tung-ur*, da got. jo her ligesom i ef. ent. har *tuggons*; vi måtte da vente *tungu* i nf. og gf. flert. på oldnord., ligesom i ef. ent.» Denne bemærkning er naturligvis rigtig; vi skulde virkelig på oldnord. vente formen *tungu* også i flert. istedetfor *tungur*, og vi kan være visse på, at vi i de ældste runeindskrifter vilde finde *-on* ikke blot i ef. ent., men også i nf. og gf. flert. Når imidlertid oldnord. senere antog formen *tungur* i flert., lå det deri, at andre hunkönsord (*gjafar* o. s. v.) i flert. regelmæssig endte på *-r*, og dette *-r* overførtes da ligeledes til hunkönsordene på *-an* ved en lignende analogidannelse som den, ved hvilken vi på Gulland fik *-ur* i ef. ent. istedetfor *-u*. Her kunde nu den sprogforsker, der beskæftigede sig med gammel dansk, og var fortrolig med de sproghistoriske kendsgærninger, jeg har udviklet i det foregående, let være udsat for at begå en fejl af samme art som den Säve har begået ligeoverfor de gamle gullandske former på *-ur*. Ser vi på sproget i vore gamle love, finder vi nemlig, at de ældste håndskrifter af skånske og jyske lov i flertal af hunkönnet *an*-stammer gennemgående ender på *-u*, *-æ* (skånske lov *kunu*, *uku*; jyske lov *kvinnæ*, *ukæ* o. s. v.), hvorimod formerne på *-r* dukker frem i de yngre

håndskrifter, ligesom de er gennemgående i det nuværende sprog (*koner, kvinder, uger* o. s. v.). Ifølge denne iagttagelse, som jeg for første gang har fremsat i «navneordenes böjning» § 63 og § 70, kunde man da slutte, at gammel dansk i dette tilfælde havde bevaret former, der var oprindeligere end de oldnord. *konur, ukur*, at altså gammel dansk her stod på et oprindeligere standpunkt ligesom i de tidligere nævnte tilfælde i flertalsformerne *drengjar, oghon* og *oron*. At ansé de gammeldanske flertalsformer *kunu* o. s. v. for ældre end de oldnord. på *-r* forbyder imidlertid ligeledes den historiske sprogforskning; medens vi nemlig tidligere i formerne *drengjar, oghon, oron* fandt enighed på svensk og dansk ligeoverfor oldnord., viser dette sig ikke med hensyn til flertalsformerne på *-u, -æ* af hunkönsordene; dér står gammel dansk ene, og de ældste svenske håndskrifter har ligesom oldnord. *-ur*. Men det er ikke vanskeligt at sé, hvorledes formerne på *-u, -æ* kunde opstå på gammel dansk; ved at betragte hele sprogformen i de ældste danske håndskrifter af skånske og jyske lov (runehåndskriftet og Flensborghåndskr.) finder vi nemlig en gennemgående bestræbelse efter at bortkaste *r* af böjningsendelserne, og dette strakte sig også til hunkönsendelsen *-ur*; de omtalte former forklares således kun ved en bevægelse indenfor det danske sprog selv, der på den tid viser sig i en tilbøjelighed til at bortkaste *-r* af alle böjningsendelser. Det er således kun tilsyneladende, at disse former er ældre end de tilsvarende norsk-islandske; i virkeligheden skyldes de en senere særlig dansk udvikling, ligesom ef. *kirkiur* o. s. v. i Gutalag skyldes en særlig gullandsk udvikling; havde vi på en af vore runestene nf. eller gf. flert. af en *an*-stamme af huk. bevaret, er jeg sikker på, at den vilde ende på *-ur*, ikke som i runehåndskriftet på *-u*; her er imidlertid et af de punkter, hvor runeindskriftterne på grund af deres ringe sprogstof ikke kan hjælpe os til en sikker afgørelse, eftersom vi ikke finder nogen af de

herhen hørende former på de hidtil bekendte danske runestene*. Imidlertid er sammenligningen mellem alle indenfor de nordiske sprog forekommende former i forening med erkendelsen af de særlige love, som hver enkelt sprogart til en given tid har fulgt, tilstrækkelig til at hæve det foran udviklede over enhver tvivl: vi kan historisk påvise hele udviklingsgangen af de foran nævnte former indenfor de nordiske sprog fra de ældste runeindskrifteres tid til nutiden, og hvor et enkelt led skulde mangle i udviklingen, kan vi med sikkerhed udfylde det. Af et ord som *tunga* har vi således:

ældste runesprog:		yngre runesprog og oldnordisk (samt gammel svensk):
Ent. nf. <i>tungō</i>	* <i>tunga</i>	<i>tunga</i>
ef. <i>tungōn</i>	* <i>tungo,</i>	<i>tungu</i>
Flt. nf. <i>tungōn</i>	* <i>tungo,</i>	<i>tungur</i>

Imellem det yngre og ældre runesprog tænker jeg mig en tid, da *n* er udfalden både i ef. ent. og i nf. og gf. flert., men dog således, at *o* blev udtalt med næselyd (*o_c*) til minde om det tidligere *n***; senere faldt næselyden bort, og flert. antog *r* i analogi med andre hunkönsord. I gammel dansk indtrådte der en tid en reaksjon mod dette *r*, såat det var på veje til atter at bortfalde; men tilsidst sejrede det dog fulstændig; altså:

*) Heller ikke fra svenske runestene er nogen sådan form mig bekendt. — Nf. flert. af hankönnetts *an*-stammer ender i vore gamle love på *-a*, *-æ* (= oldn. *-ar*); uagtet det samme gælder her som ved huk. på *-u*, at *-a* efter got. kunde synes ældre end oldn. *-ar*, står dog den gammeldanske endelse *-a* istedetfor et ældre *-ar*, der ligeledes måtte findes i runesproget; men heller ikke på disse former er noget eksempel lævnet på vore danske runestene.

**) Den her omtalte sprogform er vist indtrådt i tiden mellem Istaby- og Helnæs-stenen (sml. s. 287 not.*); dog er det naturligvis umuligt at afgøre, om *tungur* i flert. er opstået umiddelbar af *tungon* eller gennem mellemformen *tungo_c* (og *tungo?*).

ældre dansk:		nyere dansk:
skånske lov:	jyske lov:	
Ent. nf. <i>tunga</i> (u)	} <i>tungæ</i>	<i>tunge</i>
ef. <i>tungu</i>		<i>tunges</i>
Flt. nf. <i>tungu</i>	<i>tungæ</i>	<i>tunger.</i>

Om der nogensinde indenfor det fællesnordiske sprog, hvortil endnu det yngre runesprog kan henføres, har været en form *tungu* i nf. og gf. flert., kan være tvivlsomt (sml. note ** på forrige side); men i ethvert tilfælde vilde denne ikke stå i forbindelse med den gammeldanske form, men kun tilfældig falde sammen dermed; at der aldrig indenfor det fællesnordiske sprog har været en ef. ent. *tungur* er derimod sikkert.

Det bliver altså en af den historiske sprogforsknings vigtigste opgaver at tage de ejendommelige bevægelser indenfor det enkelte sprog i særlig betragtning. Det vil på den måde blive os klart, at når den gotiske ejeform hedder *baurgs*, *nahts*, *miluks* og den danske *borgs*, *nats*, *mælks*, er det kun ved en ren tilfældighed, at vi her har fået enslydende former, at dansk brugte mange århundreder, inden det gennem helt andre former kom til på en mærkelig måde, men gennem en udviklingsgang, der historisk kan eftervises, atter at nærme sig til dem, hvorfra det engang var udgået. I de her nævnte eksempler er hele udviklingen klar, og ingen vil falde på at forklare *s* i den danske ejeform *borgs*, *nats* o. s. v. som lævning fra den fællesgotiske periode. Den, der kender hele den gotiske folkeklasses sproghistorie, vil endogså tilnærmelsesvis kunne bestemme, hvormange århundreder *s* i dansk *nats* er yngre end *s* i det gotiske *nahts*. Men der har hos mange sprogmand af den sammenlignende skole vist sig en let forklarlig tilbøjelighed til at gøre fænomener i det enkelte sprog meget gamle, som om sproget blev mere ærværdigt ved at have bevaret et og andet fra ældgamle tider. Det er bekendt, at der på vore

runestene og et par gange i den ældre Vestgotelov findes *sar* ved siden af *sa*; i dette *sar* har endogså en af de dygtigste nordiske sprogforskere, velbekendt med hele den nyere tids sprogvidenskab og ellers yderst forsigtig med hensyn til bedømmelsen af formers ælde, villet finde «en fornform af den højsta ålder», som viste langt ud over de nordiske sprog, langt ud over gotisk til den fællesjafetiske periode. Hvad under da, at mindre skarpe og mindre kritiske forskere i det *n*, der på runestene og i gammel svensk er hængt til intetkøn flert. af det påpegende stedord (*þaun*, *þon*) har villet finde *n* fra sanskritformen *tāni*?* En sådan betragtning flytter efter min overbevisning former ikke århundreder, men årtusinder for langt tilbage i tiden. Jeg har villet advare herimod, og jeg tror, at det er rigtigt og på tiden at nedlægge bestemt indsigelse mod denne brug af sprogsammenligningen. En form kan, som jeg foran gjorde opmærksom på, få et meget gammelt udseende og dog være en ganske ny udvikling; i dette tilfælde må sproghistorien afgøre spørgsmålet, idet vi tager alle mellemlæddene med og derigennem ser, hvorledes denne form regelmæssig er udviklet i tidens løb. På de allerfleste punkter vil det således være os muligt at komme til sikre resultater; men undertiden kan vi kun komme til tvivl, når nemlig udvik-

*) Den opfattelse af *r* i *sar* og af *n* i *þaun*, *þon*, som jeg har fremsat i «navneordenes böjn.» s. 118 med noter, er ligeledes senere udtalt af Sophus Bugge i tidsk. for filol. og pædag. VII, s. 330 not. 1, og s. 331. *r* i *sar* har vi begge forklaret éns; da derimod ingen har udtalt nogen formodning med hensyn til *-n* i *þaun*, *þon* (Bugge siger blot at «*þaun* vistnok kun er en anden form for *þau*»), skal jeg her tilføje, at jeg antager *n*'et for indkommet ved analogi med de i gl. svensk-dansk forekommende flertalsformer i intetkøn *ogo-n* (af *augu-n*) og *oro-n*, i hvilke *n* er oprindeligt, ligesom jeg antager *r* i *sar* for at være tilføjlet som nævneformsmærke i analogi med andre nævneformer på *r*.

lingsgangen ikke foreligger fuldstændig, når vi i de overleverede sprog minder har hul på flere århundreder. Dette gælder f. eks. formerne på gammel svensk i forestillende nutids og fortids tredje person flert. med *-n*, hvor vi ved sammenligning med gotisk skulde antage disse former for ældre end de tilsvarende oldnord. uden *-n*; da imidlertid *-n* mangler i det ældste gammelsvenske sprogmindesmærke, den ældre Vestgotelov, og da der heller ikke på gammel dansk er spor af det, er jeg mest tilbøjelig til at betragte *-n*, hvor det ellers findes på gammel svensk i forestillende mådes 3dje pers. som en yngre særlig svensk udvikling, ikke som en arv fra det fællesnordiske sprog*; men med sikkerhed at bevise denne mening er ligeså umuligt som at modbevise den modsatte påstand; hvad der kan siges med sikkerhed, er kun, at sprogformen i de ældste nordiske runeindskrifter vilde have bevaret det oprindelige *-n* i 3dje person af forestillende måde, eftersom vi på Tunestenen finder *-n* endogså i 3dje person flert. af fremsættende måde («navneordenes böjn.» s. 117 not.*); men vi har dernæst et langt tidsrum, i hvilket vi ikke kender udviklingen i det nordiske sprog og de nordiske sprogarter med hensyn til den her omtalte form; de yngre runeindskrifter, der vilde kunne oplyse spørgsmålet, lader os som så ofte i stikken, eftersom de ikke fremviser herhen hørende former; først i de gamle oldnordiske håndskrifter og i de ældste prøver af gammel svensk og dansk får vi sammenhængende sproglævninger fra Norden; da *n* i disse mangler i den oldnord. og gammeldanske sprogform og ligeledes i det ældste svenske håndskrift, er det som sagt umuligt at afgøre, om *n* i Østgoteloven og i de andre gamle svenske love står i umiddelbar forbindelse med det fællesnordiske standpunkt, eller om det er en senere bevægelse indenfor svensk, hvorved *n* ikke blot

*) sml. «navneordenes böjning» s. 117 og den dertil hørende bemærkning i «rettelser og tillæg».

blev ført tilbage i forestillende måde af udsagnsordene og i tillægsordenes højere grad (*flairin* o. s. v.), hvor det tidligere havde været, men også indsat på steder, hvor det oprindelig slet ikke havde hjemme (*pon* o. s. v.). Her kan sproghistorien altså ved de midler, der for øjeblikket står til vor rådighed, ikke med sikkerhed afgøre sagen; men der er allerede ikke vundet så lidet i rigtig indsigt, når vi med sikkerhed kan komme til den negative sætning: det er umuligt at afgøre, om *n* er gammelt eller nyt; fra begge synspunkter taler grunde for og imod så stærk, at en uhildet dommer ikke kan træffe nogen afgørelse til en af siderne. Hvorfor da ikke i sådanne tilfælde ærlig tilstå, at sprogvidenskaben her kun kan komme til at udtale sig tvivlende, og at tvivlen først kan løses, når nye kendsgerninger stilles til dens rådighed?

Jeg har i det foregående udtalt de vigtigste almindelige grundsætninger, som den historiske sprogforskning har at følge, når den skal anvendes på modersmålet; hvorledes disse grundsætninger skal udføres i virkeligheden, har jeg forsøgt at fremstille i første del af mine bidrag til dansk sproghistorie. Jeg håber, at den fremgangsmåde, jeg der har fulgt i min skildring af navneordenes böjning i ældre dansk således vil være klar, og at den vil vise sig at være rigtig ikke blot i hovedsagen, men også i det enkelte. Jeg har nemlig skildret sproget, som det virkelig findes i kilderne selv, men jeg har på hvert punkt fremstillet, hvad der var ældre og hvad yngre, hvad der sluttede sig til den fællesnordiske bevægelse, og hvad der var særlig dansk; jeg har således vist tilknytningspunkterne både til det ældre sprog og til den senere udvikling og vist, at overgangen var naturlig, begrundet i sproget selv og uden mærkelige spring. Sproget i de gamle danske love er navnlig fortræffelig skikket til at vise dette, idet vi her samtidig finder sproget næsten på oldsprogets standpunkt i skånske lov og tillige i jyske lov i en meget

simpel og afsleben form, medens de sællandske love i mange tilfælde står som bindeled mellem begge, skönt de i det hele må siges at stå den jyske sprogart nærmere end den skånske, idet både den sællandske og jyske sprogart i de ældste lovhåndskrifter på få undtagelser nær har sammen-smæltet de oprindelige selvlyd *a*, *i*, *u* i endelserne til *æ*, medens skånske lov har bevaret det ældre standpunkt, ligesom den har bevaret hensynsformen, der for største delen er tabt i jyske lov og de sællandske love*. Hvad der giver sprogformen i de sællandske love endnu større lighed med jysk, end den har haft i det virkelige sprog, er den omstændighed, at vore håndskrifter af de sællandske love udgår fra et grundhåndskrift, der er afskrevet af en Jyde, såat man for at få den virkelige sællandske sprogform frem først må fjærne mange af afskrivernes jyskheder, hvilket i

*) sé videre herom «navneordenes böjn.» s. 9 f. De lævninger, der er bevarede af hf. ent. og flert. i jy. l. og de sæll. love, findes fuldstændig opregnede i «navneo.s böjn.» under behandlingen af de forskellige stammer; navnlig i ent. finder vi mange lævninger af de gamle hensynsformer, hvoraf nogle jo endogså har holdt sig til nutiden (*af gårde, i sövne, på tinge, ad åre, med rette, i hænde* o. fl.): derimod er hf. flert. sjældnere bevaret i det nuværende sprog (*stundum, i löndom (löndum)*), sé «navneo.s böjn.» § 36). En iagttagelse, som jeg for første gang har fremsat i «navneo.s böjn.», og som måske kunde udstrækkes til endnu flere tilfælde, end jeg der har vovet, er, at hf. flert. ikke umiddelbar er forsvunden af sproget, men at endelsen *-um* oftere viser sig svækket til *-æ* (§ 11 slutn., sml. § 12; § 35, § 36 med noter, § 41); ofte faldt således hf. sammen med de andre forholdsformer, og i de s. 18⁶⁻⁸ og flere steder anførte eksempler på hf. flertal (*aruæ* o. s. v.) er det umuligt at afgøre, om vi ikke ligeledes i virkeligheden har den gamle hf.sending *-um* bevaret som *-æ*. Ligesom vi efter denne iagttagelse på gammel dansk i nogle tilfælde med sikkerhed, i andre med sandsynlighed har *æ* for *um*, finder vi på norsk oftere *o*, *å* for det ældre *om* (sé Ivar Åsen, Det norske Folkesprogs Grammatik, 1848, § 87, § 176, § 253, samt böjningsmønstrene af navneordene).

reglen også let lader sig gøre, da den jyske og sællandske form ofte står ved siden af hinanden; at skildre den ældre sællandske sprogart i dens renhed befriet for de jyske bestanddele bliver en vigtig opgave for den sprogforsker, der engang vil påtage sig det særdeles vigtige, men desværre hidtil fuldkommen forsømte arbejde at påvise udviklingen af det danske skriftsprog, der som bekendt er udgået fra den sællandske sprogart.

Sproget i vore gamle love må naturlig danne det væsenlige grundlag for en skildring af det ældre danske sprog, da de er de ældste sammenhængende mindesmærker i modersmålet; det er derfor på dem, at den historiske betragtning af modersmålet navnlig må bygges. Men der er dog som bekendt også en anden kilde til kundskab om det danske og de andre nordiske sprogs udvikling, ældre end sproget på pergament og forsåvidt mere ægte end dette, som det ikke har været udsat for i tidernes løb at forvanskes af afskrivere og afskriveres afskrivere; det er det sprog, der med hjemlige tegn taler til os fra mindestenene på vore fædres grave — det er runestenene fra hele Norden. Skönt disse indskrifter sjælden indeholder mange ord, skönt deres indhold næsten aldrig giver os nogen mærkelig historisk oplysning, er de dog uvurderlige minder om Nordens sprog i en tid, der ligger forud for håndskrifterne, og deres sprog kan derfor naturligvis på mange punkter kaste lys over udviklingen af modersmålet i tiden før lovenes sprog. Det er således en selvfølge, at den, der vil skildre det danske sprogs historiske udvikling, også må medtage runesproget fra den yngre jernalder, da det viser os den ægte «danske tunge», som mere end alt andet vidner om en tidligere sprogenhed i Norden. Runesproget er et vigtigt led i det danske sprogs udvikling, da det så nøje knytter det gamle lovsprog til en ældre sprogform i Danmark, som på det nærmeste falder sammen med det oldnordiske sprog. Finder vi derfor i vore gamle love fra

omtr. år 1300 ved at sammenligne dem med oldnordisk yngre og mere afslebne former, da vil runesproget, for så vidt dets sprogstof er rigeligt nok dertil, oplyse os om, hvorledes disse former tidligere lød i Danmark, idet vi på vore runestene finder de ældre fyldigere sprogformer, som ligger til grund for lovsprogets, og skönt det sproglige stof i runeindskrifterne på mange punkter lader os i stikken, er dog de former, de fremviser, så vigtige for sproghistorien og for de love, sproget i sin senere udvikling har fulgt, at vi i reglen, selv om den form, vi søger i runeindskrifterne, ikke findes, dog med sikkerhed vil kunne sige, hvorledes den måtte lyde. Men ligesom runesproget således formår at kaste lys over den senere danske sprogform i de gamle love ved at vise, at vi begge steder har det samme nordiske sprog kun i en ældre og yngre skikkelse, således vil også betragtningen af de nordiske sprog i deres sammenhæng og i deres forhold til de andre gotiske sprog være istand til at levere bidrag til forståelsen af forskellige former i runeindskrifterne, der ellers let kunde volde vanskelighed. Sagen forholder sig nemlig således, at de yngre runestenes sprog i reglen vil kunne forklares ved hjælp af oldnordisk alene; men der kommer dog af og til tilfælde, hvor det ikke slår til, og hvor de tidligere fortolkere derfor som oftest enten har udtrykt sig uklart, således om matr på den ene slesvigske runesten fra Vedelspang, hvilket må læses mandr, som de gamle svenske former viser («navneo.s böjn.» § 46), eller har grebet aldeles fejl; kun en fuldkommen miskendelse af de nordiske navneords böjning kunde lede en fortolker til i sutriku på den anden slesvigske sten fra Vedelspang at finde ordet «sødreng», eftersom *dreng* i de nordiske sprog er en stamme på *-ja-*, der aldrig kunde ende på *-u* i gf.; derimod finder *-u* sin forklaring i formen *sunu* i gf. ent. på andre runestene; i begge tilfælde viser *-u* ud over den almindelige oldnordiske sprogform til et standpunkt, da det

nordiske sprog havde bevaret endnu flere minder fra den fællesgotiske periode end senere; ligesom derfor sunu ligefrem er det got. *sunu*, således er også -triku ligefrem eller på det nærmeste got. *triggv**.

Bliver det således selv ved enkelte former på de yngre runestene og i vore gamle love nødvendigt at vende

*) sé «navneordenes böjn.» § 38. — Om hovedpunktet i det ovenfor fremsatte kan der ikke være tvivl; ligesom runestenenes gf. ent. sunu senere tabte *u* og blev *sun*, således har også -triku tabt *u* og blev senere ved omlyd *trygg*. Derimod kunde det være et spørgsmål, om man med Gislason skulde antage -triku for at have lydt *triggv* som på got. eller for at være udtalt *triggu*, idet *v* gik over til selvlyden; jeg tør ikke afgøre, hvilket der er det rette; men for sagen selv er det også ligeegyldigt; enten vi læser runen i ordets slutning som *v* eller *u*, bliver det et minde om en ældre tid, da stammeudlyden *u* (*v*) endnu var bevaret. Dog må jeg gøre den bemærkning, at gf. ent. sunu i sammenligning med -triku for såvidt står på et ældre standpunkt, som vi i sunu ligefrem har en *u*-stamme med bevaret *u*, hvorimod -triku egentlig er en stamme på -*va*-, såat den ældste form i gf. ent., der vilde stå aldeles parallel med *sunu*, måtte lyde *triggva*; men stammer på -*va*- har allerede på gotisk ligesom alle *a*-stammer ikke blot bortkastet udlyden *a* (*triggvas* for **triggvas*), men også i visse tilfælde forandret *v* til *u* (*þius*, stamme *þiva*-; endogså i sammensætning *þiu-magus* for **þiva-magus*). Her giver de ældste nordiske runeindskrifter os en værdifuld oplysning, idet de har bevaret udlyden i *a*-stammerne og således viser ud over gotisk: i deres sprogform vilde derfor -triku på Vedelspang-stenen, got. *triggv* lyde **triggva*, ligesom vi på guldhornet i sammensætning har *hleva-gastir*, og ligesom vi udenfor sammensætning i nf. ent. har *þevar* på den ene side af dupskoen fra Thorsbjerg-mose svarende til got. *þius* (af *þiu-magus* er man derfor berettiget til at slutte et til guldhornets *hleva-gastir* svarende got. **hliu-gasts*, ikke **hliu-gasts*). I forbigående bemærker jeg med hensyn til det omtalte *þevar* på dupskoen fra den sønderjyske mose, at der ikke kan være tvivl om denne læsning, skönt den anden rune har formen Π , ikke den almindelige \mathbb{M} ; at vi imidlertid her har tegnet for *e*, ikke, som man ellers kunde tro, for *u*, viser ikke blot sammen-

blikket ud over de nordiske sprog, så bliver det på alle punkter en uafviselig nødvendighed, når vi har at gøre med sprogmindesmærker, der står på et endnu langt ældre sprogligt trin. Og vi er efter de nyeste opdagelser indenfor den nordiske sproghistorie så heldige at kunne fremstille sproget over hele Norden i en form, der ligger langt forud for den yngre jernalders indskrifter. Jeg sigter herved til sproget på mindesmærkerne fra den ældste (og mellemste) jernalder, som jeg for første gang har benyttet til at påvise den fællesnordiske sprogform i en med gotisk samtidig periode — sproget i de ældste nordiske runeindskrifter. Her er det ikke længre som i de yngre runeindskrifter oldnordisk, men væsenlig gotisk, der må vise os vejen, og som vi før tyede til gotisk, hvor oldnordisk og de andre nordiske sprog svigtede, således må vi i forklaringen af de ældste indskrifteres sprog, hvor Vulfilas gotisk og de øvrige gotiske sprog svigter, ty til de andre ældre sprog i hele sprogætten og da navnlig til det sprog, der i det hele renest har bevaret grundformerne for det fællesjafetiske sprog, sanskrit. Med andre ord, det bliver for at bestemme sprogformen i det hele og i det enkelte i de ældste nordiske runeindskrifter nødvendigt at gå frem på samme måde, på hvilken man er gået frem ved fortolkningen af kileindskrifterne og bestemmelsen af deres sprog. Ved at gå denne vej lykkedes det mig for første gang i årbøger for nord. oldk. og hist. 1867 at bestemme sproget i indskrifterne med de ældste runer i Norden som et i modsætning til

hængen, men også den forskellige form, runen for *u* har i samme indskrift umiddelbar foran *þevar*; vi er derved så heldige at kunne løse den tvivl, som kunde rejses med hensyn til betydningen af Π , som man vel ellers snarest måtte antage for en anden form for Λ (sml. den anden rune på Strårup-diademmet, hvor det kan være mere tvivlsomt, om vi skal læse *u* eller *e*: *luþro* eller *leþro*?).

gotisk og de vestgermanske sprog bestemt udpræget nordisk sprog. Det lykkedes mig ligeledes i denne afhandling og senere i «navneordenes böjning i ældre dansk» at påvise, hvorledes på mange punkter de former, som vi ved hjælp af den sammenlignende sprogforskning theoretisk kunde slutte os til og iforvejen for en del også havde sluttet os til som grundformer for de senere nordiske sprog, i virkeligheden fandtes i disse indskrifter, hvis sprogform derfor med rette kan betragtes som det ægte grundprog for de nordiske sprog, medens de vulfilanske former oftere vil vise sig at tilhøre en senere særlig gotisk udvikling (sml. især «navneordenes böjn.» § 45). At Sophus Bugge, skönt han ikke udtalte nogen af disse sætninger, da han første gang fremsatte sin læsning af guldhornsindskriften i tidskr. for filol. og pædag. VI, s. 317 f., alligevel allerede dengang var kommen til klar indsigt heri, har hans senere fortolkning af denne og andre af de ældste indskrifter i tidskr. for filol. og pædag. VII, s. 211 ff. vist. Navnlig når det, som ved fortolkningen af de ældste nordiske runeindskrifter eller kileindskrifterne, gælder om at bestemme en hidtil ubekendt sprogform, viser den sammenlignende sprogforskning sig at være uundværlig, og at den har løst disse opgaver på en sådan måde, at fortolkerne uafhængige af hinanden samtidig er komne til de samme resultater, er det bedste bevis på denne videnskabs sikre methode. Tidligere havde man i det højeste benyttet gotisk for at bestemme de ældste indskrifers sprogform; men uagtet Munch, som jeg har vist i min før nævnte afhandling i årbøgerne, navnlig ved at benytte Vulfilas sprogform til sammenligning på flere punkter kom til en rigtig indsigt i betydningen af et par af disse indskrifter (Istaby-stenen og den ene side af Tune-stenen), som han endogså har oversat rigtig i alt væsenligt, kunde han dog hverken komme til klar forståelse af formerne i det enkelte (således så han f. eks. ikke forskellen mellem

det indskudte *a* og stammeudlydens *a*, som jeg første gang påviste i årbøgerne 1867, s. 52—57; sml. «navneo.s böjn.» s. 45 - 47), eller af sprogformen i det hele, som han ligesom alle tidligere fortolkere bedømte fuldkommen urigtig (sml. foran s. 264 not. *). Netop fordi Munch ikke magtede forklaringen af de enkelte former, hvor han måtte lade meget henstå uklart, og fordi hans mening om sprogformen i det hele af andre grunde var usandsynlig, blev de virkelige fortjenester, han havde af disse indskrifers fortolkning uænsede, indtil jeg i min afhandling i årbøgerne påviste de tilløb, han til forskellige tider havde gjort til det rette, og tillige ved at anvende den sammenlignende sprogvidenskab i hele dens udstrækning bestemte indskrifternes sprogform og således også formåede i det enkelte at forklare det, der hidtil havde voldt vanskelighed. Følgen af min undersøgelse blev da, at jeg kunde slå følgende punkter fast med hensyn til disse indskrifers læsning og fortolkning:

- 1) Runen Ψ , Λ , der tidligere almindelig blev antaget for at betyde *m*, da den i det ydre faldt sammen med *m*-runen i det yngre runealfabet, er overalt tegn for «slutnings-*r*», svarende til gotisk *s*. (Med hensyn til beviserne i det enkelte henviser jeg til årbøger for nord. oldk. og hist. 1867, s. 28 ff.; sml. også årbøgerne 1868, s. 61—73.)
- 2) Stammeudlyden er bevaret i disse indskrifter endogså i *a*-stammerne, hvor den tidlig er bortfalden i de andre gotiske sproglævninger. Forskellig fra stammeudlydens *a* er det *a*, der kan indskydes mellem to medlyd, (navnlig) når den ene er et flydende bogstav.
- 3) Sproget i disse indskrifter er nordisk med bestemt udprægede forskelligheder fra Vulfilas gotisk og fra de vestgermanske sprog.

Af de her nævnte tre punkter, der i fremtiden vil danne det sikre grundlag for fortolk-

ningen af disse indskrifter, var ikke et eneste fremsat, da jeg første gang behandlede de ældste nordiske indskrifter*; men uafhængig af mit arbejde kom Bugge nogen tid efter netop til de samme resultater i

) Først den, der har opdaget lovene for indskrifternes sprog og bestemt dette i det hele og i det enkelte kan naturligvis siges at have læst og fortolket dem. At Munch, uagtet han oversatte haeruvuláfir på Istaby-stenen rigtig, aldeles misforstod denne form ved at antage den for ef. ent. istedetfor nf. ent. af et «patronymicum», at han, uagtet han på samme sten oversatte harivuláfá rigtig, ikke havde nogen anelse om forskellen mellem de to á'er i vuláfá, viser tilstrækkelig, hvor lidt han havde gennemskuet sprogformen. Jeg bemærker kun dette her, fordi en uvidende anmelder i 5te bind 3dje hefte af det af Lieblein i Kristiania udgivne månedsskrift «Norden» har anket over, at jeg i min afhandling om «navneordenes böjning i ældre dansk» s. 41 om guldhornet, Istaby- og Tune-stenen havde brugt udtrykket «de indskrifter, jeg har været istand til at læse og fortolke», da jeg efter hans mening skylder Munch læsningen af Istaby- og Tune-stenen og Bugge læsningen af guldhornet, såat kun forklaringen af den anden side af Tune-stenen tilhørte mig. Havde anmelderen læst og forstået hele den afhandling, han har påtaget sig at bedømme, vilde han imidlertid have set, at jeg foruden de tre omtalte indskrifter på forskellige steder har fortolket, eller leveret væsenlige bidrag til fortolkningen af de fleste andre indskrifter med ældre runer. Enhver, der forstår sig på sagen, vil f. eks. ved at sammenligne § 19 i min afhandling med § 32 not., § 38 og § 70 not.* kunne forstå ikke blot enkeltheder på forskellige mindesmærker, men også fuldstændig indskrifterne på Bratsberg-, Berga-, Krogstad-, Stenstad-, Belland-, Tanum- og Tomstad-stenene, Strårup-diademmet og fibulaen fra Himlingöje, ikke at tale om Sølvesborg-stenen — det bliver dog noget mere end den ene side af Tune-stenen! Med hensyn til anmelderens anke skal jeg endnu tilføje, at jeg er den første, der har fremhævet Munchs og Bugges fortjenester af disse indskrifter ikke blot i årbøgerne 1867, men også netop på det af anmelderen omtalte sted; da jeg skrev mine afhandlinger, havde Bugge vel læst og oversat guldhornsindskriften, men hverken fortolket den, eller talt om en eneste af de andre indskrifter.

sin foran nævnte afhandling i tidsskrift for filol. og pædag. VII. — De historiske og sproghistoriske kendsgerninger, der bliver en nødvendig følge af opdagelsen af de ældste runeindskrifteres sprogform, bliver da især følgende:

- 1) I hele Norden, Sønderjylland indbefattet, har der i den ældste (og mellemste) jernalder bot et folk, hvis sprog var bestemt nordisk, grundprog for de nyere nordiske sprog; dette sprog var éns i Sønder- og Nørrejylland, på de danske øer, i Norge og Sverrig; den afvigelse, der kan spores i enkelte indskrifteres sprogform, beror nemlig ikke på en steds-, men på en tids-forskel.
- 2) Det væsentlige skælnemærke mellem det nordiske sprog i de ældste indskrifter og de gotisk-germanske sprog består deri, at den nordiske stamme beholdt udlyden i *a*-stammerne (*daga-z*), medens den faldt bort i gotisk-germansk (*dag-s*), som senere atter adskilte sig i gotisk, der beholdt nævneformsmærket (*dag-s*), og i vestgermansk, der opgav det (*dag*).

Denne ældste spaltning af det fællesgotiske sprog, som jeg for første gang har fremsat i «navneo.s böjn.» s. 48, og som jeg agter at udvikle nærmere i en særlig afhand-

Ligeoverfor disse forarbejder var jeg således i ethvert tilfælde berettiget til at bruge de udtryk, over hvilke anmelderen anker, og om hvilke han fra «pålidelig kilde» vil have erfaret, at jeg senere mundlig skulde have taget dem tilbage!! En indsigelse mod denne faktiske usandhed sendte jeg straks udgiveren af månedsskriftet med anmodning om at optage den i det følgende hefte; da han efter så lang tids forløb endnu ikke har gjort dette, må jeg antage, at han og hans medarbejder forsætlig har villet forvanske sandheden til gunst for et par landsmænd, hvis fortjenester af runespørsmålet de først har erfaret af mine arbejder.

ling, er navnlig bleven mig sikker ved de ældste runeindskrifers sprog, skönt jeg allerede tidligere gennem andre iagttagelser var kommen til samme resultat. At udlyden i *a*-stammerne er bortfalden i Vulfilas gotisk er jo bekendt; at ikke blot den, men også nævneformsmærket tidlig er forsvundet i de vestgermanske sprog, viser indskriften på det bajerske Nordendorf-smykke, hvis sprogform jeg mener omtrent står i samme forhold til de senere vestgermanske sprogformer (oldhöjtysk, oldsaksisk, oldengelsk), som vor ældre jernalders sprog til den yngre jernalders. Nordendorf-smykkets *vodan* måtte på gotisk lyde *vodans* og i nordisk fra samme tid *vodanar* (*vodinar*?); med C. Hofmann («über einige Runeninschriften» i Sitzungsber. der königl. Bayer. Akademie der Wissensch. for 7. Juli 1866, s. 140) at betragte *vodan* som nedertysk ser jeg ingen grund til, da nævneformsmærket *s* må være bortkastet, førend «lydfremskydningen» fandt sted, og førend *o* blev *uo* (*vuotan*); *vodan* viser kun, at sproget er vestgermansk og hverken gotisk eller nordisk; men forskellen mellem over- og neder-germansk var på denne indskrifts tid endnu næppe synderlig udviklet.

Bestemmelsen af de ældste nordiske runeindskrifers sprog som det nordiske grundprog udfylder naturligvis et stort hul ikke blot i den nordiske stammes, men i hele den gotiske folkeklases sproghistorie, og vil i fremtiden blive af den højeste vigtighed i en historisk skildring af de nordiske sprogs udvikling. Jeg har for første gang ført disse indskrifers former frem i den nordiske sproghistorie, og hvad der for navneordenes vedkommende vil kunne vindes til klarere indsigt i de nordiske sprogs udvikling fra den ældste tid har jeg, som jeg tror, omtrent fuldstændig fremdraget i 1ste del af mine bidrag til dansk sproghistorie. Hvad jeg har søgt at slå fast, og hvad jeg håber på forskellige steder at have påvist, er, at der finder en ligeså regelmæssig udvikling sted fra det nordiske sprog

i de ældste runeindskrifter gennem de yngre til sprogformen i vore gamle love, som fra denne til det nuværende sprog, at vi intetsteds har pludselige og uforklarlige spring, men den skønneste indre harmoni i udviklingsgangen. For gennem et bestemt eksempel at påvise dette skal jeg her anføre, hvorledes en *a*-stamme af hak. vilde sé ud i de forskellige perioder af det danske sprog, fra hvilke vi har skriftlige mindesmærker bevarede. Ved en stjerne betegner jeg de former, på hvilke ingen eksempler lader sig påvise i kilderne, og som derfor er dannede ad sproghistorisk vej ved analogi:

		ældste runeindskrifter:		yngre runeindskrifter:			
		ældre trin: ⁵	yngre trin: ⁵				
Ent. nf.	vulfar	vulfr	ulfr				
gf.	vulfa	vulfā	ulf				
hf.	vulfē	*vulfe	ulfi				
ef.	vulfas ¹	*vulfs	ulfs				
Flt. nf.	*vulför ²	*vulfar	ulfar				
gf.	*vulfan ³	*vulfan	ulfā, ulfa				
hf.	*vulfamr ⁴	*vulfumr	ulfum				
ef.	*vulfā	*vulfa	ulfa				
		ældre dansk:		nyere dansk:			
		skånske lov:	jyske lov:				
Ent. nf.	ulf(ær)	}	}	}			
gf.	ulf				ulf	ulv	
hf.	ulfi						
ef.	ulfs				ulfs	ulvs	
Flt. nf.	}	}	}	}			
gf.					ulfa		ulve
hf.					ulfum	ulfæ	
ef.					ulfa		ulves.

Anmærkninger til böjningsmønstrene: ¹ I «navneordenes böjning» s. 47 not.* havde jeg betegnet ef. vulfas med en

stjerne, da dengang endnu ingen ef. hak. af en *a*-stamme var mig bekendt; denne stjerne kan nu falde bort, da den i Norge fundne Bø-sten har indskriften *hnabdas hlaiva*, hvor *hnabdas* er ef. ent. hak. af stammen *hnabda-*, mandens navn, der styres i ef. af det følgende *hlaiva* ("H.'s grav" eller "gravminde" (= got. *hlaiv*; oldeng. *hláw*); derved får vi tillige et nyt eksempel på en gravskrift fra den ældre jernalder med formlen «*N. N.'s mindesten*» at føje til dem, jeg har nævnt i «*navneo.s böjn.*» s. 46 not.*; sml. s. 74 not.*).

² *vulfōr* vilde svare til got. *vulfos* ligesom *runōr* på Varnum-stenen til got. *runos*.

³ *vulfan* = got. *vulfans*, ligesom i andre tilfælde got. *-ns* i böjningsendelserne i disse indskrifter blev *-n* (sé «*navneo.s böjn.*» s. 119 not.*).

⁴ *vulfamr* (= got. *vulfam*) er indsat i hf., da *-mr* vist længe har holdt sig her i nordisk (sml. oldnord. *tveimr*, *þrimr* og formerne *borumr*, *gestumr* på Stentofte-stenen; sé årbøgerne 1867, s. 59).

⁵ De ældste runeindskrifteres yngre trin repræsenteres af Istaby-stenens sprogform; i nf. flert. er *vulfar* sat istedetfor det ældre trins *vulfōr*, da Istaby-stenen har *runar* modsat Varnum-stenens *runōr*; i gf. flert. antager jeg, at *n* endnu er bevaret, men at det er bortfaldet og *a* nasaleret i tiden mellem Istaby- og Helnæs-stenen, såat udviklingsgangen har været: *vulfan*, *vulfā*, *ulfa*, *ulfa* (sml. s. 290 not.**). I hf. flert. har jeg ment, at vi endnu på dette trin kunde have *-mr* i endelsen; hvis vi på det ældste trin tör forudsætte en form med *a* (*vulfamr*), er *a* vist nu gået over til *u*.

Forøvrigt skal jeg her ikke indlade mig på enkeltheder i forklaringen af de ældste indskrifteres sprogformer; dette interessante spørgsmål, der vil kræve en sammenligning mellem det ældste runesprog med sanskrit, gotisk og oldnordisk, forbeholder jeg mig nærmere at udvikle i en særlig af-

handling. Her har jeg kun gennem et eksempel villet stille det tydelig for øje, hvorledes vi kan forfølge den gradvise udvikling i det danske sprog fra de ældste indskrifteres fyldige former, der i mange tilfælde kun rigtig forstås ved at gå ud over gotisk (hele ent. og hf. flert. står efter min opfattelse i det anførte eksempel på et ældre trin end gotisk), til det nuværende sprogs former, der næsten har mistet alle böjningsendelser. Ved at gå umiddelbar fra det ældste til det yngste vilde afstanden være uforklarlig; ved at tage alle mellemledene med bliver det hele tydeligt og forståeligt: det er en jævn gradvis udvikling af sproget, ikke fremkaldt ved voldsomme forandringer, men ved den naturnødvendighed, der findes i alle sprog til stedse mere og mere at udviske böjningsformerne. Vi behøver ikke på et eneste sted for at forklare overgangene at antage stærke ydre påvirkninger af nogensomhelst art: nye indvandring behøves ligesålidt for at forklare overgangen fra den ældre til den yngre jernalders sprog, som for at forklare overgangen fra dette til ældre dansk i vore gamle love: i begge tilfælde afviser tværtimod den historiske sprogforskning alle slige teorier.

Idet jeg således har påvist både det stof, der står til den historiske sprogforsknings rådighed, når den vil skildre udviklingen af modersmålet fra de ældste tider, og tillige den måde, på hvilken dette stof efter min mening rettest skal anvendes i en sådan skildring, skal jeg endnu til slutning i en kort oversigt sammenstille de forskellige perioder indenfor det danske sprog, fra hvilke skriftlige mindesmærker er os overleverede. Naturligvis er det ikke min mening, når jeg taler om perioder indenfor modersmålet, at vi kan fastsætte bestemte årstal for denne eller hin forandring; forandringer indenfor sproget foregår aldrig pludselig, men forberedes gennem længere tidsrum; i virkeligheden griber derfor også den ene periodes sprog altid over i den andens,

og havde vi været så heldige at have litterære mindesmærker i modersmålet bevarede uden afbrydelse til nutiden lige fra det tidspunkt, da oldsagerne med de ældste nordiske skrifttegn og det ældste nordiske sprog sænkedes i søerne som ofre til guderne for atter efter århundreders forløb at drages frem og tale til os om vore fædres liv — da vilde vi sikkert vanskeligere formå at sætte bestemt grænsekæl mellem sprogets perioder, end nu, da vi på flere steder har åbne rum, som ikke udfyldes af sproglige mindesmærker. Hovedperioderne i modersmålets sproghistorie vilde jeg da foreslå for eftertiden at bestemme og benævne således:

I. **Ældste runesprog** (c. 200—650), sproget i den ældste (og mellemste) jernalder. Denne sprogform er ikke særlig dansk, men fællesnordisk, og viser os det ægte grund-sprog for de nordiske sprog. Det er det samme sprog, vi træffer på oldsagerne fra Sønderjyllands moser og de danske ør, på gravstenene i Sverrig og Norge. Havde sprogstoffet i indskrifterne været større, vilde det måske have været muligt at bestemme deres indbyrdes aldersforhold noget nøjere; nu viser de fleste både ved tegn og sprogform hen til samme tidspunkt, såat det f. eks. ikke vil være muligt at opstille en bestemt forskel mellem sproget på oldsagerne fra Thorsbjerg- og fra Vi-mose, eller at sige, om guldhornets sprogform hører til den ene eller den anden tid. Dog kan vi indenfor denne periode skælne mellem et ældre og et yngre trin, idet Istaby-stenen tilhører periodens slutning, da både tegn og sprogform på den har undergået nogle forandringer, der tydelig viser overgangen til næste periodes sprog, nemlig

II. **Yngre runesprog** (c. 800—1100). Sammenligner vi sprogformen i de indskrifter, som jeg henregner til de ældste runeindskrifternes ældre trin med det yngre trin på Istaby-stenen, vil vi finde, at den bevægelse, som er fuldstændig afsluttet i hele det yngre runesprog, som altså må være foregået i den tid, der ligger mellem Istaby-stenens ind-

skrift og de ældste af de yngre runeindskrifter, det vil sige i tiden fra omtr. 650 til omtr. 800, hvis man tilnærmelsesvis sætter Istaby-stenen til år 650 og f. eks. Helnæs-stenen til år 800, allerede er begyndt i de ældste indskrifers slutning; medens vi nemlig på disse indskrifers ældre trin finder stammeudlyden bevaret i nf. og gf. ent. af *a*-stammerne (þevar dupskoen fra Thorsbjerg-mose, holtingar guldhornet, vivar og staina Tune-stenen o. s. v.), har Istaby-stenen bortkastet udlyden i nf. (-vuláfr) og i gf. betegnet den ved en fra den ægte *a*-lyd forskellig lyd (-vuláfá), medens f. eks. Helnæs-stenen hverken har den i nf. (-ulfr) eller i gf. (stain). I dette tilfælde knytter således de ældste indskrifers yngre trin nøje deres ældre trin til de yngre indskrifers sprogform og viser den gradvise overgang. Ligesom ved de ældste runeindskrifter kan vi også ved de yngre adskille et ældre og yngre trin i sproget; til det ældre trin hører Helnæs- og efter min opfattelse også Sølvesborg-stenen, endvidere Kallerup- (Højetostrup-), Snoldelev- og Flemløse-stenene, der både ved enkelte runetegn (𐌛 = M, 𐌚 = H, * = A) og sprogformer (gf. ent. sunu) viser tilknytningen til de ældre indskrifter og den gradvise overgang til de yngre. Medens jeg i det foran anførte eksempel på en *a*-stamme gennem alle sprogets perioder ikke kom til at adskille to trin i de yngre runeindskrifter (tabet af *v* i vulfr må være foregået i det tidsrum, der ligger mellem Istaby-stenen og Helnæs-stenen, og fra hvilket vi hidtil ikke kender noget sikkert mindesmærke), vilde dette kunne gøres, når vi havde valgt en *u*-stamme istedetfor:

ældste runeindskrifter:

Ent. nf. sunur

gf. sunu

yngre runeindskrifter:

ældre trin: yngre trin:

sunr

sunr

sunu

sun.

Ligesålidt som det ældste runesprog på de danske oldsager

kunde kaldes særlig dansk, men måtte betragtes som fællesnordisk, ligesålidt kan sproget på de yngre runeindskrifter ældre trin kaldes det; samme sprog som vi i den tid finder på de danske stene lød også i Sverrig og Norge. Først på de yngre runeindskrifter senere trin begynder den ejendommelige danske udvikling, ved hvilken tvetydne gik over til enkelte lyd, at vise sig. Og dog var sproget i Norden på den tid endnu i det væsentlige ens. Men dialektforskellighederne, der således begyndte at udvikle sig allerede på de yngre runeindskrifter tid, blev efterhånden større og større, og i den tid, der ligger mellem de yngre runeindskrifter og de ældste sammenhængende lævninger af dansk sprog (de gamle love), er bevægelsen gået så rask fremad, at vi, når vi kommer til den periode i modersmålets udvikling, der følger efter de yngre runeindskrifter, har et sprog, der bestemt adskilte sig ikke blot fra de øvrige nordiske sprog, men også lød meget forskellig, eftersom det taltes i den østlige eller vestlige del af riget. Vi får således

III. **Ældre dansk** c. 1300, den tid, til hvilken de ældste håndskrifter af alle vore gamle love kan henføres. Spor af tvetydne findes nu ikke mere i sproget, idet den bevægelse, der begyndte at vise sig på enkelte runestene, nu er afsluttet. Et nyt særkende for ældre dansk, hvortil der endnu ikke fandtes tegn på runestenen, er ligeledes gennemført i lovenes sprogform, nemlig at *nf.* er falden sammen med *gf.*, dog således, at skånske lov her knytter det yngre til det ældre, idet den har bevaret et par lævninger af *nf.* ent. på *-r**. Et fælles dansk skriftsprog findes ikke på den tid, men sproget skrives i de tre hovedsprogarter skånsk, sællandsk og jysk, af hvilke skånsk står nærmest ved det ældre, jysk ved det

*) Denne regel gælder navnlig *a*-stammerne; hvorledes forholdet mellem *nf.* og *gf.* stiller sig i de forskellige stammer og i de forskellige love findes nøjagtig anført i «*navneo.s böjn.*» dels under de enkelte stammer, dels i oversigten s. 124—25.

nyere sprog (sml. foran s. 294 f.). Den bevægelse, der er kommen i sproget, fortsættes videre gennem det 14de og 15de århundrede, i hvilke overgangen foregår fra ældre dansk til nyere dansk, idet *k*, *t* og *p* i efterlyd går over til de åndende lyd *g*, *d* og *b* o. s. v., og et stort fremmed ordstof optages i sproget, medens ældre dansk i den henseende stod på fuldkommen nordisk grund. Det danske skriftsprog udvikler sig efterhånden i denne tid, og vi kommer således til

IV. **Nyere dansk**, hvor vi har et skriftsprog ved siden af sprogarterne, medens vi i den foregående periode havde sprogarter, men intet skriftsprog. Ved reformasjonen afsluttes skriftsproget efter de tilløb, der er gjorte dertil i 15de årh.; et bestemt år kan naturligvis ikke sættes for skriftsprogets afslutning og det nyere danske sprogs begyndelse. Vilde man imidlertid have et bestemt tidspunkt og et bestemt sprogmonument at holde sig til, vilde jeg betragte Kristjan III's bibeloversættelse fra 1550 som slutstenen på det danske skriftsprogs udvikling. Dette værk, der uden tvivl fremgik ved samarbejde mellem tidens dygtigste mænd og bedste stilister, udmærker sig ikke blot ved sit mærkværdig rene sprog, men kan også betragtes som det arbejde, der så at sige påtrykte det danske skriftsprog dets officielle præg. Fra den tid til nutiden har udmærkede forfattere i modersmålet stedse mere og mere udviklet dets rigdom og bragt det til en høj grad af fuldkommenhed. Dog vil vi fra reformasjonstiden næppe nogetsteds kunne afsætte en ny grænse i den danske sproghistorie; der viser sig en stadig fremgang og udvikling; men på intet punkt kan vi påvise sådanne større gennemgribende forandringer, som kunde betinge en ny periodes begyndelse. Tiden er derfor endnu ikke kommen til at bestemme, hvor nyere dansk ender, og hvor en 5te periode (nyeste dansk) tager sin begyndelse.

Det vil af det foregående være klart, at vi kun i sprogets

to sidste perioder (ældre og nyere dansk), altså omtrent i de sidste 600 år, har sammenhængende sprog minder i modersmålet gennem hele tiden uden nogen afbrydelse; kun i den tid vil det derfor også være os muligt at forfølge sprogets udvikling gennem alle enkeltheder til vore dage. I de to første perioder har vi derimod ikke blot på enkelte steder store huller i overleveringen, men også det sproglige stof, der er kommet til os fra hine tider, er så indskrænket, at det kun i enkelte store træk oplyser os om sprogets former fra omtr. år 200 til omtr. år 1200; men dog er disse ældste sprogformer af yderste vigtighed, da de viser os de virkelige danske sprogformer fra de tider, hvor vi ellers væsenlig måtte danne os en forestilling derom gennem oldnordisk (det yngre runesprog) og gennem gotisk (det ældre runesprog). De kontrollerer således ikke blot sproghistorien og forhindrer overilede slutninger om de ældste sprogformer, men de vidner også højt og lydelig på en tid, hvor historiens vidnesbyrd mangler, at der i hele Norden fra Sønderjylland til Sverrig og Norge siden den ældre jernalder har bot et folk, der var nordisk i kultur og nordisk i sprog.

Idet jeg hermed slutter disse bemærkninger om den historiske sprogforskning og det lys, den formår at kaste over modersmålets udvikling, sker det med det håb og det ønske, at der i Rasmus Rasks fødeland må findes mange, som med tiden vil hellige sig til den videnskab, blandt hvis grundlæggere han står i første række, og som da ligesom han også vil lade deres kundskaber komme modersmålet tilgode. Kunde mine bemærkninger hos en eller anden blandt de yngre vække interesse for sagen og give ham en håndsrækning til et videnskabeligt studium af modersmålet, vilde jeg heri finde den bedste løn for mine arbejder i denne retning.

OM LIMFJORDENS FORBINDELSE MED VESTER-
HAVET I DET 11TE AARHUNDREDE.

Af C. F. BRICKA.

Limfjorden spillede i den ældre Middelalder en betydelig Rolle, langt betydeligere, end man i Reglen forestiller sig den. Det turde derfor nok være Umagen værd at samle nogle af de spredte Efterretninger, som give Bidrag til dens Historie i det 11te Aarhundrede, saavel dem, der uimodsigeligt godtgjøre dens Forbindelse med Vesterhavet, som dem, der synes at bevise det Modsatte. Enhver veed, hvorledes Sagaen fortæller, at Norges Konge Harald Haardraade i Aaret 1061 drog med nogle faa Skibe paa et Plyndringstog til Danmark og lagde sig ind i Limfjorden, men at han, da han erfarede, at Svend Estridsen kom seilende med en Flaade ind ad Fjordens Munding ved Hals, foer videre mod Vest og om Natten lod sine Skibe trække over et smalt Eid, der skilte ham fra Havet, og at han paa den Maade undslap. Denne Sagaberetning synes ved første Øiekast at være et bestemt Vidnesbyrd om, at Limfjorden 1061 var lukket mod Vest, og saaledes have ogsaa Alle, paa en enkelt Undtagelse nær, opfattet Sagen. Vi skulle senere komme tilbage til den, men først ville vi samle og undersøge de Efterretninger, der omtale Limfjorden som et aabent Sund.

Saxo skriver i sin 11te Bog: »Canutus (sc. Sanctus) imperata classe, Lymici maris oris advehitur: a quo brevissimus in Oceanum transitus patet, quondam navigiis pervius, nunc vero interjecta arenarum mole praeclusus*»). Saxos høitfortjente Udgiver P. E. Müller bemærker i en Note, at Saxos Mening næppe kan

*) Müllers Udg. I. 584.

have været den, at der paa Knuds Tid var en Gjennemfart fra Limfjorden til Vesterhavet, da vi jo vide, at Harald Haardraade i Aaret 1061 ingen anden Udvei havde end den at lade sine Skibe trække over Land; Saxo tænker utvivlsomt (ved «quondam») paa den graa Oldtid*). Det maa vistnok forbause Enhver at læse denne Beviisførelse, thi det Spørgsmaal maa da strax fremstille sig for os: hvorfor samle Flaaden i den vestlige Deel**) af Limfjorden, naar der ikke i Nærheden var et Udfartssted, hvorigjennem den med Lethed kunde naae England? Men naar man kjender Müllers Standpunkt, naar man veed, at han hører til dem, der gjøre Snorre til Prøvestenen, efter hvem de andre historiske Kilder bedømmes, saa at, hvad der strider mod Snorre, det strider i Reglen mod Sandheden***), naar man veed det, kan hans Bemærkning ikke vække vor Forundring. I den mange Aar senere udkomne anden Deel af Saxos Krønike, har ogsaa Velschow imødegaaet Müller og bestemt erklæret sig for, at Saxos Udtryk gjælder Knud den Helliges Tid †).

Saxo ††) staaer imidlertid ikke ene med sit Vidnesbyrd, thi Svend Aagesen skriver i sin kortfattede Dan-

*) Samme Argumentation bruger Müller i sine «Kritiske Bemærkninger over Saxos danske Histories 11te, 12te og 13de Bog» (Vidsk. Selsk. phil. og hist. Afhandl. IV. 163 f.). Engelstofts Forklaring af «transitus» (Mndskr. f. Lit. II. 468) maa ansees for urigtig.

**) At Samlingsstedet var i den vestlige Deel af Limfjorden, viser Ælnothus, naar han skriver: «Classe igitur parata Danorum exercitus occidentalis portus littoribus, velis sinuatim distensis, advehitur.» Scr. rer. Dan. III. 350.

***) R. Keyser, Nordmændenes Videnskabelighed og Literatur i Middelalderen (Efterladte Skrifter I. 456.)

†) Saxo, II. 18. Midten og Slutningen af denne Note maa ifølge sin Beskaffenhed være af Velschow, skjøndt den mangler hans Mærke.

††) Jvfr. Saxo I. 481 («Cæsar, Jutiam permensus, quum Lymici sinus objectu, tunc temporis Wendilam aquis claudentis, ulterius excurrere vetaretur, iter ad Eydoram reflexit.»)

markshistorie om Knud den Hellige: «Collecto itaque exercitu, classeque congregata, qua Angliam expugnaturus invaderet, in Humla*), quae tunc temporis portus maris extitit, totum exercitum jussit convenire»**). Naar saaledes disse to af hinanden uafhængige Forfattere***), der som Danske særligt maatte være bekendte med danske Lokalforhold — ogsaa fra en svunden Tid (som i dette Tilfælde dog ikke var meget fjern fra deres egen Levetid) — naar de stemme overeens i at angive Limfjorden som et mod Vesterhavet aabent Sund, kunne vi ikke andet end troe dem, saa meget mere, som deres Efterretninger da alene blive forstaaelige.

Heldigviis findes blandt vor Middelalders saa faa geografiske Efterretninger et Skrift om Danmark, forfattet i selve det 11te Aarhundrede. Adam fra Bremen skrev sin Bog omtrent 1075†); han havde selv reist i Danmark (omtrent

*) Ifølge det saakaldte Chronicon Erci regis (Ryklosters Annaler) var Flaadens Samlingsplads »Fiskebek juxta Wibergh.« Scr. rer. Dan. I. 160.

***) Scr. rer. Dan. I. 57. G. L. Baden har en egen Forklaring hertil, idet han antager, at Skibene paa Svend Aagesens Tid vare blevne større end tidligere, saa at de ikke længer kunde, som tilforn skete, trækkes ud i Havet over Landtangen (Afhandling II. 285—86). Det synes næsten, som om man har gjort sig Umage for at lukke Øinene for den naturlige Forstaaelse af Stedet. Og dog har Baden kjendt og lagt Mærke til Saxos Ord (s. hans Smaa Afhandl. I. 46—7). Ogsaa Suhm (Danm. Hist. IV. 654) er tilbøielig til at antage, at den danske Flaade skulde trækkes over Land for at naae Havet. I Sandhed en besværlig Fremgangsmaade for at komme ud af Havnen (portus maris)!

****) Dahlmann, Forschungen auf dem Gebiete der Geschichte I. 192. Jvfr. dog Saxo II. prolegomena p. LXV—LXX. (s. Munch, det norske Folks Hist. II. 155).

†) J. M. Lappenbergs Bemærkninger foran Udgaven af Adam i Pertzii Monumenta Germaniae historica, VII. 268. J. Asmussen, De fontibus Adami Bremensis, Kiliae 1834, 4. p. 19. Jvfr. Kinch, Ribe Bys Hist. indtil Reform. S. 13. Om Adam fra Bremen findes et Stykke i Christiani, Gesch. d. Herzog-

1068) og mangen Underretning havde han af Svend Estridsens egen Mund. Har end denne sidste Omstændighed gjort, at man med Varsomhed maa følge ham, naar han omhandler Krigen mellem Norske og Danske, da de førstê i ham ingenlunde altid finde et upartisk Vidne, maa man dog ikke deraf slutte, at han i det Hele er upaalidelig i Skildringen af Samtidens Begivenheder og Forhold, eller hvor Talen er om Landets Tilstand og Beskaffenhed. Hans Ord ere: »Funis (Fyen) insula est non modica, post eam, quae Wendila dicitur, in ostio barbari sinus occurrens«*), og senere hedder det: «Multae sunt insulae in hoc (sc. Baltico) sinu Earum prima est in capite illius freti Wendila, secunda Morse, tertia Thud (Thy), modico ab invicem intervallo divisae»**). Imidlertid maa det bemærkes, at man har troet, at Middelalderens Skribenter forstaae noget Andet ved «Ø» (insula), end vi nu gjøre***), og særligt er dette gjort gjældende om Magister Adam, at han under Begrebet insula indbefatter ikke blot heelt omflydt Land, men ogsaa fremspringende Kyster («in die See vorspringende Küsten»)†). Der findes nemlig i hans Skrift et Sted, hvorpaa man har begrundet denne Fortolkning; det

thümer Schleswig u. Holstein, IV. 378—88 (forbigaaet af Potthast i hans Bibliotheca histor.).

*) Pertz, Mon. VII. 369 (IV. l. 4 c.).

***) Anf. Skr. S. 373 (IV. 16). Ligeledes S. 366 nævnes »Wendila insula.« Af de tilføiede Scholier indeholder det 101ste «Wendil . . insula . . . tripartit . . . in osti mari . . . oceano . ingreditur.» Desværre kun Fragmenter.

****) Se f. Ex. Werlauff, Bidrag til den nord. Ravhandels Hist. (Vidsk. Selsk. hist. og phil. Afh. V. 261 f.)

†) Giesebrecht, Ueber die Nordlandskunde des Adam von Bremen (Historische und literarische Abhandlungen der deutschen Gesellschaft zu Königsberg, III. 154). — Werlauff, Forsøg til at oplyse og forklare Procops Efterretninger om de nordiske Lande (Vidsk. Selsk. hist. og phil. Afh. VII. 51) troer, at Adams Efterretning om, at Vendsyssel og Thy ere Øer, grunder sig paa Feiltagelse af ham.

lyder: »Latitudo Judlant secus Egdoram diffusior est, inde vero contrahitur ad formam linguae in eum angulum, qui Wendila dicitur, ubi Judlant finem habet»*). Jeg skal ikke nægte, at det synes at være et stærkt Beviis for, at han antager, at Vendsyssel hænger fast ved Jylland, men det er kun saa tilsyneladende; der maa ikke lægges for megen Vægt paa hvert enkelt Ord. Endnu den Dag i Dag sig vi, at den jydsk Halvøes Nordpynt er ved Skagen, uagtet vi godt vide, at det ikke er korrekt sagt, og meget mindre maa man hos en saa gammel Forfatter vente at finde en aldeles skarp Udtalelse om Tingenes Forhold. Han har hørt tale om, at Jyllands nordligste Deel er Vendsyssel**), hvad den, skjøndt en Ø, godt kunde regnes for at være, og han har derfor nedskrevet hiint Udtryk uden at lægge Mærke til den Modsigelse, han indvikler sig i. Hans senere Udtryk »modico ab invicem intervallo divisae« er derimod aldeles afgjørende, thi det modsiger bestemt en Forbindelse mellem de omhandlede Landsdele***). Flere af hverandre uafhængige †) Efterretninger, der melde det

*) Pertz, Mon. VII. 368 (IV. 1).

***) I det 100de Scholion hedder det: »Inter oceanum et Wendile mare (ø: Limfjorden) promunctorium Skagen.» Anf. Skr. S. 369.

***) Saaledes ogsaa J. H. Bredsdorff, Bidrag til Forklaring af Ptolemæuses Efterretninger om de nordiske Lande (Skand. Lit. Selsk. Skr. XX. 225 f.) Adams Ord, at Vendsyssel og Thy vare adskilte, kunne nok bestaae ved Siden af Knytlingasagas Beretning, skjøndt den ikke omtaler en saadan Adskillelse. Thord Skore opfordrer Vendelboerne til at fare »til ár þeirrar, er á veg Knúts konungs er, ef hann vil hingat fara til vár (nemlig fra Sævarende); ok ef þeir vilja hingat leita til vár, þá skulum vèr verja þeim vaðit«. (Fornm. Sög. XI. 254—55.)

†) Om Saxos Forhold til Adam af Bremen, s. Dahlmann, Forschungen I. 191; Müller, Om Kilderne til Saxos ni første Boger og deres Troværdighed (Vidsk. Selsk. phil. og hist. Afh. II. 10); Lappenberg, Von den Quellen, Handschriften

Samme, tjene hverandre gjensidigt til Bekræftelse og saaledes ogsaa her: Adams, Svend Aagesens og Saxos overensstemmende Vidnesbyrd lægge uimodsigeligt for Dagen, at Limfjorden i Slutningen af det 11te Aarhundrede har staaet i umiddelbar Forbindelse med Vesterhavet.

Inden jeg gaaer videre, skal jeg dog et Øieblik dvæle ved Giesebrechts ovenfor anførte Forklaring af Adams «insula» og vise, hvorpaa han støtter den. Han har tre Beviser, siger han*), idet nemlig baade Vendsyssel og Thy og Skaane af Adam gjøres til Øer, medens de i Virkeligheden kun vare Halvøer. Hans to første Beviser kunne vi aldeles ikke respektere; hans tredie staaer og falder med en Læsemaade, idet han erklærer, at Texten i det Haandskrift, som er lagt til Grund for Lappenbergs Udgave, er urigtig paa det Sted, hvor der staaer «Sconia est pars ultima Daniae, fere insula», saaledes som Pertz først gjorde opmærksom paa, at Wiener-Haandskriftet lød**); her bør læses: »Sconia insula est, ultima fere pars Daniae«***). At den af Giesebrecht foretrukne Læsemaade†) ikke findes i det bedste Haandskrift, siger endda ikke saa stort, thi der gives mange Exempler paa, at mindre gode Haandskrifter

und Bearbeitungen des Adam von Bremen (Archiv f. ältere deutsche Geschichtskunde VI. 831); J. Asmussen, Ueber die Kriegszüge der Ottone gegen Dänemark (Arch. f. Staats- u. Kirchengesch. d. Herzogth. I. 262); Saxo II. prolegomena.

*) Abhandlungen d. deutschen Gesellsch. zu Königsberg III. 176—78.

***) Archiv f. ältere deutsche Geschichtskunde III. 660.

****) Hos Mag. Adam (IV. 16) nævnes 8 Øer i det baltiske Hav: den første er Vendsyssel o. s. v., den sjette er Sjælland, »septima quae illi (sc. Seland) adhaeret et quarum supra mentionem fecimus«; den ottende er Bornholm. Denne syvende Ø, mener Giesebrecht (ligesom Suhm), er Skaane; Lappenberg forklarer den som Sprogø, der nævnes i Scholion 107.

†) Dahlmann, Gesch. v. Dänemark I. 67 holder ogsaa paa denne Læsemaade (der findes i Maders Udgave), men taler dog (I. 128) om Øerne hiinsides Limfjorden, Mors og Wendile.

i enkelte Tilfælde dog maae foretrækkes; men meget siger det, at denne Læsemaade indeholder to Feil, den anden derimod ingen. Naar man følger Adam i hans Beskrivelse af Danmark og seer, hvorledes han, begyndende med Jylland, gaaer mod Øst til Øerne og ender med Skaane, føler man klart, at han regner denne Provinds ikke for «næsten» den sidste, men for selve den sidste Deel af Riget*); han siger endvidere, at Skaane hænger fast ved Sverrig, altsaa ikke er nogen Ø. Giesebrecht har til Bevis for sin Mening taget en Sætning, der selv først maa bevises, men som han ikke kan bevise, da hans to første Grunde ere uholdbare; for at hævde sin Læsemaade maatte han godtgjøre, at Adam ved Begrebet Ø ogsaa forstaaer Halvøer, men det er netop det, han vil udlede som Resultatet. Hans Beviser ere som en Perlering: riv Baandet over, og ikke een, men alle Perlerne ville glide af Snoren. At Adam fra Bremen lader Estland, Kurland og Samland være Øer, betyder Intet — det indrømmer Giesebrecht selv**) — da de

*) Hele Stedet lyder (i Pertz, Mon. VII. 370): »Sconia est pars ultima Daniae, fere insula; undique enim cincta est mari praeter unum terrae brachium, quod ab oriente continens Sueoniam disternat a Dania.« Det er nødvendigt at tage de sidste Ord med. Det er tydeligt, at Adam under Benævnelsen Skaane indbefatter de danske Lande hiinsides Øresund (hvad der ikke er uden Exempel, s. Cronholm, Skånes polit. Historia I. 10; Geijer, Svenska folkets histor. i Saml. Skr. 2 afd. II. 59. I et Kongebrev fra 1537 omtales »någet Godz liggjandes vthi Halland i Skåne«. E. J. Tegel, Her Gustaffs Historia, Stockh. 1622 II. 103). Man kan ikke tage sin Tilflugt til Bleking, og sige, at det var Danmarks yderste Landskab. (Dets Stilling i ældre Tid er iøvrigt meget uklar, s. S. W. Gynther, Blekinges hist. och beskrifn. I. Stockh. 1847; Munch, det norske Folks Hist. I. 2. 732; II. 173, 190; H. Hildebrand, Svenska folket under Hednatiden, Stockh. 1866, S. 103 f.; A. N. Hammar, Om Kyrkan i Skåne under Katholicismen S. 7 (Lunds Univ. Årsskrift 1867. Afdel. f. Philos. Språkvetenskap o. Hist.) Det har derfor undret mig at læse Dr. Wimmers Bemærkning i Aarb. f. n. Oldk. 1867, S. 22).

**) Königsberg. Abhandl. III. 188.

laae saa fjernt fra ham, indhyllede i Fabelens Taageslø, i Hedenskabets Mørke*).

Saaledes troer jeg da tilstrækkeligen at have viist, at der i det 11te Aarhundredes anden Halvdeel var en Forbindelse mellem Limfjord og Vesterhav. Her er ikke Stedet til nærmere at gaae ind paa Fjordens tidligere og sildigere Historie, eller til at undersøge, om det er med Rette, at man har søgt Ptolemæi tre alociske Øer i Mors, Thy og Vendsyssel, en Antagelse, som, fremsat af Schiønning**), er bleven modsagt af A. Kall***) og igjen har fundet en Forsvarer i Bredsdorff†). Geognosterne ere ad deres Vei komne til samme Resultat, at Limfjorden tidligere har været et aabent Sund ††), hvad mange Iagttagelser

*) P. W. Becker, Bidrag til en geographisk-antiquarisk Beskrivelse over Vendsyssel og Thy i den sidste Halvdeel af det 11te Aarhundrede (Molbechs Nord. Tidsskr. IV. 257) mener at netop det, at disse Lande kaldes Øer, maa vække vor Formodning om, at Adam har et andet Begreb om Øer end vi.

**) De gamle Grækere og Romeres rette Begreb og Kundskab om de nordiske Lande (Kbhvnske Selsk. Skr. IX. 172).

***) Om Ptolemæi Beretning om vor cimbriske Halvø (Ny Saml. af Vidsk. Selsk. Skr. II. 363).

†) Hans ovenfor citerede Afhandling i Skand. Lit. Selsk. Skr. XX. 218—19, 225—31.

††) F. Ex. Bredsdorff, Geognostiske og mineralogiske Iagttagelser paa en Reise i Nørrejylland 1823 (Tidsskr. f. Naturvidenskbb. III. 261—62) og Forchhammer, Om den forandrede Vandhoide ved de danske Kyster (Nord. Univ. Tidsskr. II. 1. 20). — I Tidsskr. f. populære Fremstillinger af Naturvidsk. III. Bd. findes en Afhandling af Kammerraad Andresen: »Om Landtungen mellem Vesterhavet og Limfjorden fra Agger til Pælediget, dens Fortid og Nutid«. Her omtales (S. 316), at Sagnet fortæller, at der i det 11te Aarhundrede var en Kanal som forbandt Limfjorden med Vesterhavet; »det var sandsynligviis igjennem denne Kanal, at Kong Harald Haardraade fra Norge gik med sin Flaade, da den var indespærret i Limfjorden af Svend Estridsøns«, tilføier Forf. (S. 317). Det maa dog bemærkes, at et Sagn, der taler om et bestemt Aarhundrede, Intet beviser uden sin egen Upaalidelighed; det

kunne lære Enhver*), men jeg har ikke kunnet benytte mig heraf, da det alene var mig om at gjøre at faae bestemte Vidnesbyrd om Fjordens Tilstand paa den angivne Tid.

Gaae vi ud fra det vundne Resultat, ville adskillige Sagafortællinger langt lettere lade sig forklare. Her blot et Par Exempler. 1027 drog Knud den Store med en Flaade fra England til Danmark, som var bleven angreben af de Norske. Kongens Søn Haardeknud og Ulf Jarl laae med deres Skibe i Limfjorden, hvor nu ogsaa Knud indtraf, til Forfærdelse for Jarlen, der havde benyttet hans Fraværelse til at faae Haardeknud udnævnt til Konge**). Naturligere og mere overeensstemmende med Sagaens Ord bliver det, naar vi antage, at den engelske Flaade er seilet ind ad den vestlige Vei, medens Ulf har ligget nærmere ved den østlige***). — Det andet Sted, som her skal frem-

ligner formeget de Fortællinger, som fra Bøger og belæste Mænd vandre ud blandt Folk og komme tilbage igjen til deres Hjem som fremmede (og derfor kjærkomne) Gjæster. Naar det saaledes S. 314 hedder, at Svenskerne ifølge Sagnet ødelagde den sidste Rest af Skov ved Aalum 1657, skal jeg blot henvise til et Aktstykke af 1624, som underretter os om, at der allerede dengang i mange Miles Omkreds om Harboøre ikke fandtes nogen Skov eller Krat (Danske Mag. 3 R. IV. 330). Ifølge det her omtalte Aktstykke var der i det Aar en Forbindelse mellem Limfjord og Vesterhav. Kunde man stole paa Enkelthederne i et af Testrup opbevaret Sagn (i hans Rinds Herreds Krønike i Saml. t. jydsk Hist. og Topogr. II. 4), var denne Aabning allerede et Par Aar senere lukket; men det tør man ikke, før det bliver nærmere bekræftet.

*) Se K. Aagaard, Beskrivelse over Thy, S. 152, 154; R. H. Kruse, Beskrivelse over Øen Fuur (Saml. t. jydsk Hist. og Topogr. I. 393).

**) Oluf den Helliges Saga Kap. 143 og 144; Heimskringla Kap. 157 og 158 af Olufs Saga.

***) Munch, Det norske Folks Hist. I. 2. 731 opfatter naturligvis deres Stilling omvendt og bygger derpaa den Formodning, at Ulf Jarl har været indespærret.

drages, er af Snorres Harald Haardraades Saga Kap. 34, hvor der berettes, at Kong Harald havde samlet en Flaade i Gøtaelv, men at han, da den danske udeblev, hjemforlovede en Deel af sit Mandskab og seilede med Resten for at plyndre Danmarks Kyster. »Peir fóro suðr til Jotlandz fyrí sunnan Vendilskaga, svá suðr um Þjóðo, fóro þar allt her-skilldi Peir fóro allt suðr til Heiða-bæar«*). Dog skal jeg indrømme, at Stedet maaskee kunde opfattes noget anderledes, end jeg har tænkt mig.

Men det er nu paa Tide, at vi vende tilbage til Fortællingen om Harald Haardraades Tog med Skibene over Landtangen 1061; dengang maatte da Limfjorden have været lukket mod Vest og havde maaskee været det i mange Tider! Ja, vi staae nu ved denne Efterretning, som har fremkaldt saa mange Forklaringsforsøg og Gisninger og har faaet en Betydning for Limfjordens Historie, som Sagaskriveren paa den fjerne Ø aldrig har anet. Vi begynde med at anføre det hele Kapitel af Heimskringla, hvori Begivenheden omtales.

»Det hændte sig en Sommer, at Kong Harald foer afsted med nogle lette Skibe uden meget Folk: han styrede syd i Viken, og da der blev Bør, seilede han over Havet under Jylland og hærgede, men Landets Mænd samlede sig sammen og værgede deres Land. Da styrede Kong Harald til Limfjorden og lagde ind i Fjorden. Limfjorden er saaledes beskaffen, at Indseilingen er kun som en ganske smal Aa-Oos (Aamunding), men naar man kommer længer ind i Fjorden, er den som et stort Hav (*Svá er háttat Lima-*

*) Den kbhvske Fol.-Udg. III. 92. Det har voldet Besvær at forklare disse Ord, og medens Udgiverne ere tyede til det mindre heldige Middel at lade Skibene blive trukne over Land, lade Andre f. Ex. Molbech (Fortæll. af den danske Hist. II. 10) og Munch (Norske Folks Hist. II. 239) Flaaden seile Nord om Vendsyssel og Thy, altsaa stik imod Sagaens Ord, uden at de dog antage disse for urigtige; saaledes forstaae de dem.

firði, at þat er inn at fara svá sem allmiór ár-ós, enn er inn kemr eptir firðinom, þá er þar sem mikit haf). Kong Harald hænger nu paa begge Lande, men forefandt overalt Danerne i Flokke, rede til at gjøre ham Modstand. Kong Harald lagde da med sine Skibe til en Ø, et lidet, ubebygget Land*) Kong Harald fik af sine Speidere høre, at Kong Svend var kommen med en stor Skibshær udenfor Fjordmynnet, men at det gik seent for ham at fare ind, da der alene kunde seile eet Skib ad Gangen. Kong Harald styrede da med sine Skibe længer ind i Fjorden til det Sted, hvor den er bredest, og som kaldes Lygsbreid; der, indentil i Vigen, er der et smalt Eid vester til Havet (*oc þar er hann var breiðastr, er heitir Lúsbreið, enn þar or vikinni innanverðri er eið miótt vestr til hafsins*). Did lod Kong Harald roe hen om Kvel-den, og om Natten, da det var blevet mørkt, ryddede de Skibene og droge dem over Eidet; før Dag vare de færdige med det Hele og havde atter gjort Skibene seilfærdige. De styrede da nordefter langsmed Jyllands Side og sagde ved den Leilighed:

Harald slap
af Haanden paa Daner.

Men Kongen sagde, at næste Gang han kom til Danmark, skulde han have flere Folk og større Skibe**).

De forskjellige Efterretninger ere, som ovenfor berørt, blevne forklarede paa forskjellig Maade. Müller holder paa Sagaens Ord og mener, at Saxos Udtryk gaaer paa en langt tidligere Tid. Velschow gaaer til den anden Yderlig-

*) Det udeladte Stykke handler om en Lyngorm, som blev varmet ved en Ild, for at man ved den kunde finde, hvor man skulde grave efter Vand.

**) Harald Haardraades Saga Kap. 60. Munchs Overs. S. 401 f. Den ovenfor i Parantes tilføiede islandske Text er taget af den kbhvske Fol.-Udg. III. 117—18. Munch har benyttet Haandskrifter til sin Oversættelse; derfra hidrøre flere Uoverensstemmelser (hvorom Mere siden).

hed, han erklærer at Saxo har Ret, og at det ei er usandsynligt, at Islænderne fare med Usandhed. Der er endelig dem, som staae midt imellem, de sige, at begge Efterretninger ere sande: Limfjorden var lukket 1061, men har aabnet sig kort efter.

Vi maae see, hvad vi skulle holde os til.

Müllers Mening have vi omtalt. Den kunne vi ikke følge. Vi vende os da til Velschow for at høre hans Grunde, idet vi dog i Forveien mindes vor store Kritikers Ord: »Velschows Kombinationer, altid skarpsindige, ere dog ogsaa nu og da fine og spidse indtil Spidsfindighed» *). Velschow gjør opmærksom paa, at det Vers, som til Beviis anføres i Sagafortællingen, er af en Unavngiven; hvis denne ikke har været samtidig, ligger den Mistanke nær, at Skjalden for at vække Interesse for sin Fremstilling af den Konges Bedrifter, som var i Alles Munde, har opdigtet Noget, da de vare døde, som kunde give de rette Oplysninger. Der siges udtrykkeligt, at kun Faa deeltog i Toget, og det skulde da maaskee være Grunden til, at det ei omtales af samtidige Skjalde. At Islænderne senere kaldte Landstrimlen Haraldseið **), betyder Intet, da dette Navn er fuldkommen ukjendt paa selve Stedet. I ethvert Tilfælde er Fortællingen Tvivl underkastet ***). Disse ere hans Grunde, der indeholde en haard Anklage mod den islandske

*) C. Paludan-Müller i Ny kirkehist. Saml. III. 433.

**) I Knytlingasaga Kap. 32 læses: »Limafjörðr heitir á Jótlandi, þat er mikill fjörðr, hann gengr af útnorðri til suðrs; úr norðanverðum Limafirði er mjótt eið vestr til hafs, er heitir Haraldseið, þar lét Haralds konúngur Sigurðarson draga yfir skip sín, þá er hann komst undan Sveini konúngi. Fyrir vestan Limafjörð er þat ríki, er heitir Vendelsskagi, ok víkr til norðrættar.» Fornm. Sögur XI. 229—30. (Jfr. Suhms Danm. Hist. IV. 491, hvor der findes Udtog af en haandskreven Gange Rolfs Saga.) Man erindre, at Nordboerne lade Nord være der, hvor vi nu sætte Nordost.

***) Saxo, Notae uberies p. 18—19.

Historieskrivning; men de staae næppe paa fast Grund. Hvad siger saaledes Skjaldekvadet: »Harald slap af Haanden paa Daner»? Intet, aldeles Intet; det beviser ikke, at Kong Harald er draget over Land med sine Skibe, det kunde ligesaa godt være sagt, om han var seilet gjennem Aabningen mod Vesterhavet. Og naar Verset Intet siger, gjør det hverken til eller fra, om dets Forfatter er samtidig med Begivenheden eller ikke. Desuden, selv om kun Faa vare med paa hiint Æventyr, kan man være temmelig sikker paa, at deres Antal var stort nok, til at deres Beretninger kunde naae de videbegjærlige Islænderes Øren. En saadan fræk Usandhed, et saadant forsætligt Falsum vilde næppe vove sig frem for Dagens Lys iblandt det Folk, der levede i og af sine historiske Minder.

De, som gaae midt imellem, som sige, at baade Saxo og Sagaerne have Ret, gaae sikkrest. Men naar de forklare Sagen saaledes, at Limfjorden i det 11te Aarhundrede har været samme Skjæbne underkastet, som i det 19de (og oftere), idet nemlig Havet efter 1061 har banet sig Vei gjennem den adskillende Jordstrimmel, mon de saa træffe Sandheden? Omtrent 1068 bereiste Adam fra Bremen Danmark, altsaa kun 7 Aar senere; hans ovenfor anførte Ord ere meget bestemte, og det var dog lidt forunderligt, om han slet ikke skulde have hørt tale om Gjennembruddet, eller om han skulde have ladet det uberørt, da det jo maatte være skeet lige kort før hans Besøg*). Lægge videre Eftertryk paa Saxos Udsagn, at Vendsyssel**) var en Ø, da Keiser Otto trængte op igjennem Jylland, vil jeg ikke,

*) Er hans Bog end først forfattet c. 1075 (s. ovf.), maae vi dog antage, at hans Beskrivelse af Danmark gjælder dette, saaledes som han saa og hørte paa sin Reise c. 1068.

**) Ved Vendsyssel forstaaes undertiden, hvad vi nu give dette Navn, undertiden alt Landet N. for Limfjorden (baade Vendsyssel og Thy). P. W. Becker i Molbechs Nord. Tidskr. IV. 243. I forbigaaende gjør jeg opmærksom paa, at i den lybekske Fredstraktat af 1629 nævnes: »Wendsyssel, Jüdtland,

da den Begivenhed laa saa langt forud for hans Tid, at han maaskee ikke kunde vide ret Besked derom; det kunde jo nok tænkes, at han, da han vidste, at Limfjorden standsede Keiseren — hvad den godt kunde siges at gjøre, selv om Jylland i Vest ved en smal Landtange stod i Berøring med de nordenfor liggende Lande*) — uden videre har forestillet sig Naturforholdene dengang ligesom de vare hundrede Aar senere. Men man skulde dog antage, at han maatte have vidst det, hvis et Gjennembrud havde fundet Sted efter Midten af det 11te Aarhundrede, siden den derved frembragte Kanal i al sin Kortvarighed kom til at spille en saa vigtig Rolle, at den blev Gjennemfartsstedet for hele Flaader. Han bruger Ordet »quondam«. Peger det ikke snarere hen paa en mangeaarig Tilstand, end paa en dengang nyligt indtruffen Naturomvæltning? Vilde man nu indvende, at Saxo ikke er nøie underrettet om saa gamle Tildragelser (tilmed i Jylland), vende vi os til Sagaerne og lære af dem, at Harald Haardraade i Aaret 1049**) rimeligviis seilede tværs igjennem Limfjorden.

Men naar denne Mening ikke heller er den rette, hvad skulle vi da holde os til?***) At det ei er den rette, paa-staaer jeg ikke; jeg har kun fremhævet, hvad der maa gjøre os lidt varlige med at følge den gjængse Tro, idet vi huske paa Ordsproget: Veien er ikke lige, fordi mange gaae paa den †). At blive staaende ved et negativt Resultat kan imidlertid ikke tilfredsstillende os, og det er mig derfor

Schleswig, Holstein, Stormarn und Ditmarschen.« Slinge, Christian d. 4des Hist. S. 673.

*) Jvfr. Staatsbürg. Mag. II. 38.

***) Munchs Tidsregning (Det norske Folks Hist. II. 233, 238).

****) Olufsen (Collectanea til et antiqvarisk-topographisk Lexicon over Danmark S. 54 f.) kan nævnes som en Forfatter, der ikke har formaaet at løse det vanskelige Spørgsmaal, medens de Fleste dog have dannet sig en eller anden Mening.

†) Jeg har i Begyndelsen været tilbøielig til at antage Saga-fortællingen for usand, men ledet af andre Grunde end Vel-

en stor Glæde her at kunne meddele nogle Bemærkninger af den Mand, hvis skarpsindige Forskning ogsaa Nordens

schow: jeg troede, at den hvilede paa en Feiltagelse. Den forekommer nemlig ikke i de ældste Sagaer, der behandle Harald Haardraades Historie, Ágrip, Morkinskinna (og Flato-bogen) og Fagrskinna, men først i de yngste, Heimskringla og Hrokkinskinna, og da disses Beretning stemmer ordret overeens, ere de kun at regne for een, og denne ene Efterretning er, som ovenfor viist ikke støttet af det, som ellers tjener som Beviis, et Skjaldekvad. Heimskringla er forfattet i Tidsrummet 1220—1237 (Keysers Efterl. Skr. I. 458; Munch, Norske Folks Hist. III. 1048), altsaa meget længe efter Tildragelsen, som foregaaer i Danmark, med hvis Geografi Islænderne neppe vare aldeles noie bekendte (man erindre Snorres Efterretning om Lyrskovslaget!). Fortællingen om Lyngormen er desuden af de ældre Sagaer Ágrip og Morkinskinna henført til et heelt andet Sted (Munch, II. 271); og endelig omtales Kong Harald en anden Gang i en lignende Stilling, nemlig da han paa sin Flugt fra Konstantinopel seilede over den Jernlænke, som spærrede Havnen (Antiquités Russes, II. 55 f.); fra andre Kilder vide vi, at Konstantinopels Havn virkelig var spærret med en Jernkjæde (Engesloft, Udv. Skr., II. 312. Munch, II. 115). Naar Knytlingasaga nævner Haraldseid, troede jeg, at Oluf Thordsen Hvitaskjald (om hvis Forfatterskab s. Keyser I. 462 f. og N. M. Petersen i Ann. f. n. Oldk. 1861, S. 264) paa sin Reise her i Landet havde erfaret, at Limfjorden var lukket mod Vest (og det vide vi jo af Saxo, at den i Tidernes Løb var bleven), og at han da til Landtangen havde henført den Begivenhed, han kjendte fra Snorres Fortælling. — Adskilligt lader sig indvende herimod, Noget findes i det Foregaaende. Det at trække Skibe over Land var næppe en saa uhørt Ting; Skibene angives udtrykkelig at have været lette. Midt paa Halvøen Statland i Norge findes et Eid, kaldet Dragseid, fordi Fiskerbaadene i stormfuldt Veir drages derover, s. Illustr. Tid. IX. 136 (12. Jan. 1868); jvfr. Oldnord. Sagaer XII. 73. Nordmændene bragte 1263 i Skotland paa samme Maade deres Baade ind i Indsøen Loch Lomond (s. Munch IV. 1. 412; ifølge Professor Schierns godhedsfulde Meddelelse.) Man kommer derved uvilkaarligt til at tænke paa, hvorledes Sverrigs og Norges Konge Magnus Eriksen omtrent hundrede Aar senere bar sig ad paa sit Krigstog

Oldhistorie skylder saa Meget, Etatsraad Steenstrup. Fortrolig med de lokale Forhold har han ment, at den hele Sagafortælling maa opfattes paa en ganske anden Maade, end hidtil er skeet. Det Følgende skal fremstille denne nye Opfattelsesmaade og hans Grunde derfor saaledes, som han i et Brev har udviklet dem for mig*).

»Førend man benytter Snorres Fortælling om Harald Haardraades raske Daad til Beviisførelse for, at Limfjorden var lukket i dens vestlige Deel i det ellefte Aarhundrede, er det fremfor alt nødvendigt, at man nøie klarer sig, hvilken Deel af Limfjorden der maa antages at have afgivet Skuepladsen for denne Begivenhed. Dertil yder ogsaa Sagaens egen Text antagelig Veiledning, naar den læses i ret Sammenhæng og Læseren, hvis han ikke selv maatte være stedkjendt, sammenholder den med et godt Kaart over Limfjorden. Skuepladsen var efter min Mening, aabenbart ikke i den vestlige Deel af Fjorden.

Følge vi nemlig Skridt for Skridt Sagaens foran givne Fremstilling, da møde vi først Ordene: »Limfjorden er saaledes beskaffet, at Indseilingen er kun som en ganske smal Aamunding; naar man kommer længer

mod Russerne: om ham fortælles der, at han gravede en Kanal for sine Skibe og paa den Maade reddede sig ud af sin mislige Stilling (Dalin, Svea Rikes Hist. II. 492. Munch, 2. Hovedafd. I. 524); men medens hans Forgjænger paa Norges Throne vandt Ære og Berømmelse, hedder det til Gjengjæld om ham i den svenske Rimkrønike: »Sva kom han hem med skam ok skade« (Scr. rer. Suec. I. 2. 55). — Endnu et Par Exempler paa, at Fartøier ere trukne over Land, kunne hentes fra Ottars Bemærkning om Kvenerne i hans Reiseberetning (Rask, Saml. Skr. I. 315) og fra Efterretningerne om Svend Eriksens Tog fra Slien til Eider i Ryklostes Annaler (S. r. D. I. 162. N. D. Mag. V. 182) og Knytlingasaga (Fornm. Søg. XI. 355); jvfr Petri Olai Excerpta i S. r. D. II. 222. Den norske Konge Hakon Hakonsen lod slæbe Skibe over Land (Munch, n. Folks Hist. III. 612, 720).

*) Brevets Ordlyd er blevet beholdt, men de historiske Anmærkninger under Texten ere tilføiede af mig B.

ind i Fjorden, er den som et stort Hav«. Dette skildrer træffende saavel Indløbet i den østlige Deel af Limfjorden med dennes bugtede, aaformede Seilløb som den store Bredning, hvori denne Deel udmunder ved Løgstør (den saakaldte Løgstør- og Livø-Bredning)*) og fra hvilken hin smalle, 6—8 Mil lange Deel imod Vest jo ligesom afspærres ved de berygtede Løgstørgrunde, en Sandrevle eller Sandbarre, der snart er høiere, snart lavere, og som foranderlig i Bredde tildeels flytter sig efter Vand- og Strømretningen. At nu Fortællingens brede Hav (mikit haf) er denne Bredning, derom bør der ikke være nogen Tvivl, og til alle Tider have Forfatterne ogsaa været enige i dette Punkt. I hin østlige smalle Deel af Limfjorden, hvor Kong Harald efter Sagaen søgte at hæрге paa begge Bredder, findes der hist og her større og mindre Øer og Holme (Øland, Gjøl, Egholm og m. fl.), og ved en eller anden af disse er det nu, at vi, idet vi følge med Fortællingen, see Kongen ligge, da han udførte sit lille Lyngormexperiment og modtog fra sine Speidere det vistnok ligesaa overraskende som foruroligende Budskab, at han var efterfulgt af den danske Konge, eller med Sagaens Udtryk: »at Kong Svend med en stor Skibshær var udenfor Fjordmynnet, men at det gik seent for ham at fare ind, da der alene kunde seile eet Skib ad Gangen«. Til denne af Naturforholdene for Indseilingen paabudte Langsomhed og Varsonhed, der maaskee forøgedes ved indtruffen lavere Vandstand, er det Kong Harald sætter sit Haab om at undslippe, thi Sagaen vedbliver umiddelbart: »Kong Harald styrede da med sine Skibe længere ind i Fjorden til det Sted, hvor den er bredest og som

*) Se N. M. Petersen, Bemærkninger om danske og norske Stednavnes Oprind. og Forkl. (Nord. Tidsskr. f. Oldk. II. 66), Oldnord. Sagaer XII. 226. Munch II. 271 f. De fleste Haandskrifter have (ifølge Munch) Formen »Lúsbreid«; Codex Frisianus (A. Magn. fol. 45, col. 190) har »Lyseið«.

kaldes Lygsbreid. Der, indentil i Vigen, er der et smalt Eid, vester til Havet« (o: imod Vest ad Havet til). Ved disse Linier har Sagaen til ydermere Sikkerhed om Stedet givet os Navnet paa Bredningen, og ved at tilføie den værdifulde Oplysning om en særegen Beskaffenhed just ved denne Egn af Fjorden har den betaget os enhver Tvivl om, at Eidet, over hvilket senere Skibene bleve trukne, kan søges andetsteds end ved denne Bredning. Det »Hav«, der ved Eidet afsondredes imod Øst fra den Deel af Fjorden, hvori Harald befandt sig (Eidet lægges udtrykkelig: vestr til hafsins for Fortælleren eller for den, der kommer fra Øst ind i Fjorden), kan ifølge hele Konteksten ikke være noget andet Hav, end hint »mikit haf«, der lige iforveien er nævnt af Sagaskriveren, da han veiledede Læseren i Limfjordens almindelige Beskaffenhed og som uomtvistet og uomtvisteligt er den første store Fjordbredning ved Løgstør og Livø. Eidet »vestr til hafsins« skiller altsaa to Dele af Limfjorden fra hinanden, og ikke Limfjorden fra Vesterhavet, saaledes som det ellers er bleven forstaaet af Alle, om de end have havt forskjellig Mening om, hvor denne Tange imellem Vesterhav og Fjord kunde have været. At Eidet ikke maa søges i nogen meget lang Afstand fra det Sted i den smallere Deel af Fjordløbet, hvori Harald ved Efterretningens Modtagelse havde sine faa og »lette« Skibe, fremgaaer ogsaa tydelig nok af de nærmest følgende Linier i Fortællingen: »Did lod Kong Harald roe hen om Kvelden, og om Natten, da det var bleven mørkt, ryddede (lossede) de Skibene og drog dem over Eidet; før Dag vare de færdige med det Hele og havde atter gjort Skibene seilfærdige.« Dette forudsætter jo aabenbart, at »Eidet« ikke var længere borte, end at det med faa Timers Roning kunde naaes, og paa den anden Side er det af disse Ord tydeligt, at det ikke kan have været synderligt bredt — ikke havt en Brede som f. Ex. Landstrimlem

mellem Limfjord og Vesterhav ved Agger*) førend Gjennembruddet og endnu mindre som Lavningen mellem Hannis-Veilen ved Vuust og Vesterhavet**) — eftersom Skibenes Slæbning over Barren, Udlosningen og Indskibningen igjen, kunde udføres i saa faa Timer; thi det var jo ved Sommertid det skete, og Natten var saaledes kun kort. Men det vide vi ogsaa, at Barren foran det iøvrigt meget foranderlige Seilløb i Løgstørsandene ikke heller har nogen synderlig Bredde.

Ligesom Ordene »vestr til hafsins« havde givet Anledning til den væsentlige Misforstaaelse, at Eidet skulde søges etsteds ved Vesterhavet, saaledes synes selve Ordet »Eid« at have hos Læserne og Oversætterne fremkaldt den Forestilling, at det maatte være en altid over daglig Vande værende Landstrimmel, Land-Eid eller Landtange, og ikke, at der jo dermed kunde være ment en i ringe Dybde under Vandoverfladen gaaende Steen- eller Sandrevle, Steen- eller Sandbarre. Men vi finde at dette nordiske Ord ikke saa sjældent i denne sidste Betydning er brugt i Islandsken, ligesom det endnu bruges saaledes, og for at tage et mere bekjendt Exempel herpaa instar omnium, skal der her kun mindes om, at Reikiaviks Havn har sit Indløb just over et »Eid«, som binder Landet til Øen Ørfarsej, og at Handels-skibene næsten alle seile over dette »Eid« ind i Havnen***).

Er den her kortelig gjengivne Opfattelse af Snorres Beretning den rigtige, hvad der vel efter den hele Texts

*) Selv paa Kaartene ansættes dets Beliggenhed saaledes (s. Kaartet i 1 Bd. af Heimskringla og 7 Bd. af Langebeks Scriptorer).

**) Hvortil det er henlagt af Munch, Norske Folks Hist. II. 272.

***) »Jvfr. E. Olafsens og B. Povelsens Reise igjennem Island, II. 854. »Tange« bruges ogsaa som undervands, jvfr. O. Olavius, Oecon. Reise gjennem Island, I. 191.« — Et Eid kan ogsaa ligge inde i Landet ved en Flod. Holmberg, Bohusläns Hist. 2. uppl. (Örebro 1867) III. 56 (jfr. Styffe, Skandinavien under Unionstiden, Stockholm 1867, förord p. XII). Ordet findes i Sammensætninger i danske Navne, uden at jeg iøvrigt troer, at man ganske tør følge Kapt. E. Madsens Forklaringer i hans Afhandl. om Sjællandske Stednavne i Ann. f. nord. Oldk. 1863, S. 200 f.

Sammenhæng neppe kan betvivles, saa indskrænkes altsaa, vil man sige, den nu i otte Aarhundreder priste Stordaad af Kong Harald til en simpel Udlosnings-, Overslæbnings- og Indladnings-Akt ved Løgstørgrundene, en saadan som der i de senere Aarhundreder hvert Aar har fundet saa mange Gange Sted paa Grund af den Hindring, som Sandbarren der har lagt og lægger for Seiladsen?*) . — Ja, unægtelig synes Bedriften nærmest at maatte sees som en saadan, men netop derved turde den ogsaa træde bestemtere

*) Hvorledes, lige til de nyeste Tider, da Kanalen er bleven anlagt, Skibe, som stak dybere end $3\frac{1}{2}$ Fod, ikke have kunnet passere Barren ved Løgstør uden at losse, derom vil man finde Oplysninger i de bekjendte Haandbøger af Trap, Baggesen og Ankjær og i »Den danske Lods«. Det er ikke blot i dette Aarhundrede, at Løgstør-Grundene have voldet Besvær. De omtales f. Ex. 1515 under Navnet Aggersborgs Grunde (Suhms Nye Saml. I. 86—87). Jonas Koldingensis skriver i sin *Daniæ descriptio* (Francof. 1594) p. 94, de situ *Hanmarchiæ* (=: Hanherred): »Sunt præterea his in oris Syrtis periculosæ, vndis opertæ, quas Sandoras et Bragas appellat, in eas multi impingunt«. (Samme Ord bruges i *H. Ranzovii Cimbricæ Chersonesi descriptio nova* i Westphalen, Mon. ined. I. 67, og de ere vandrede over i adskillige andre Skrifter. 1637 tænkte Regjeringen paa at forbedre Seiladsen over Løgstørs Grunde (F. Hammerich, *Om de tre uadelige Stænders Deeltagelse i Danmarks og Norges Statsanliggender 1523—1660* i *N. hist. Tidsskr.* I. 445). I Hølgger Jacobæi *Reisejournal* fra 17. Aarh.s anden Halvdeel nævnes Grundene som det Mærkeligste ved Løgstør By (Suhms Nye Saml. III. 189). 1730 omtaler Pontoppidan Løgstør-Grundene (*Theatrum Daniæ*, p. 422), og fra en senere Tid have vi lignende Udtalelser, 1769 (*Danske Atlas* V. 18) og 1785 (Scheel, *Udkast af Krigens Skueplads*, S. 270). 1776 bereiste J. N. Wilse disse Egne, hvorom han har meddeelt Efterretninger i 5. Bd. af sine *Reiseiagttagelser*. Han taler om »de berygtede Grunde« ved Løgstør. »Vandets Dybde paa disse Grunde er forskjellig efter Vind og Veir fra 3 til 12 Fod. Aar 1761 var Vandet saa grundet, at et Skib, som stak fem Fierdedeel Alen eller to en halv Fod dybt, ei kunde flyde over, men maatte ved saa kaldte Lofs Kaage hielpes over, et Arbeide, som medtog sex Timer. Den meste Tid staaer Vandet

frem i sin sande Skikkelse og i sin fulde Storhed. Man tænke sig Kong Haralds Stilling: Paa Eventyr er han med nogle Skibe og faa Folk løben ind i et smalt Fjordløb i et fjendtligt Land, har hærget paa begge Sider og tirret Befolkningen, som kraftigen har gjort ham Modstand, og pludselig seer han sig efterfulgt af Dankongens store fremrykkende Skibshær, medens Veien fremad bliver ham spærret ved Havbundens Revler og Banker. Der er noget Tordenskjoldsk i den ved hans Ubesindighed fremkaldte Situation, men der er ogsaa noget Tordenskjoldsk i Maaden, hvorpaa han redder sig ud af Fælden. Med Stedforholdene for Øie kan man ikke læse Skildringen uden at dele Samtidens og Eftertidens Beundring for Kong Haralds Snarraadighed og Handlekraft!«

Saaledes turde det maaskee være viist, at Sagaberetningen aldeles ikke modsiger de andre Efterretninger, vi have, og det turde være beviist, at Limfjorden i det 11te Aarhundredes anden Halvdeel var et mod Vest aabent Sund, hvad enten man nu vil søge denne Aabning ved Sjøring*) eller andetsteds. Besvarelsen af dette Spørgsmaal maa overlades til Dyrkerne af en anden Videnskab end den historiske.

dog fem Fod over Dybet og da maa de Skibe, som stikke dybere, lettes ved Losning« (S. 273). »Hvad Naturen i en Hast og uden Skillings Bekostning kunde formaae, erfares her d 28 Martii 1775 og paafølgende Nat, da den stærke Storm . . . tillige ved de opvæltende Bølger udgravede de de Grunde, som Dagen før havde kun fire Fod Vand, til en Dybde af ni til ti Fod, saa at samme Aar Skibe af 750 Tønders Drægtighed passerede derigjennem; dog skal Grundene igjen siden have aftaget i Dybde« (S. 274). Dette kun som et foreløbigt, meget ufuldstændigt Bidrag til Limfjordens Historie.

*) Se N. M. Petersens Bemærkninger i Nord. Tidsskr. f. Oldk. II. 67 og Beckers ofte nævnte Afhandl. S. 262. Jvfr. dog A. C. Fabricius, Sjøringvoldes Beskrivelse og Historie (i Antiqu. Tidsskr. 1846—48, S. 182).

EFTERRETNINGER OM »NORDISK MUSEUM»
I ODENSE.

AF ADJUNKT C. G. V. FABER.

I Aaret 1824 oprettede Geheimeconferentsraad Johan Bülow paa Sanderumgaard og Hustru Else Marie Hoppe et Testament, ved hvis § 12 der stiftes et Legat, (det Hoppe-Bülow'ske Legat), som, efterat Renten først er tilfalden forskjellige navngivne testamentariske Arvinger, skal voxe op til 16000 Rd., hvoraf 14000 Rd. skulle anvendes til »at bygge et Huus i Odense passende for et Museum, hvori Stiftsbibliotheket kan opbevares, og i hvilket en Bibliothekar, der bør anskaffes 3 rummelige og anstændige Værelser, forsynet med 2 Kakkelovne, kan anvises Bopæl;« Renterne af de 2000 Rd. skulle bruges til Bygningens Vedligeholdelse. Stiftsbibliotheket var dengang i sin Begyndelse og savnede stærkt et eget og godt Lokale; det kan derfor ikke undre os, at Bülow, der paa en saa smuk Maade understøttede Videnskab og Kunst, ogsaa kom dette Savn imøde og var betænkt paa at afhjælpe det, i al Fald med Tiden. Han forbandt hermed Tanken om et Museum, ja gjorde det efter Testamentets Ord endog til Hovedsagen. Vel nævnes der ikke noget bestemt Slags Museum, og muligt er det, at Ordet er taget i sin ganske almindelige Betydning om Samlinger af Alt, hvad der kunde have Betydning og Interesse i en hvilken som helst Retning, men at Tanken i al Fald nærmest var henvendt paa Landets egne Oldsager og Fortidsminder, fremgaaer dels deraf, at en saadan Forbindelse af Bibliothek og Museum allerede forelaa i Universitetsbibliotheket, hvor »de antiqvariske Mindesmærker« bevaredes, og som her vistnok tjente til Forbillede, og endnu sikkrere deraf, at man strax gav sig i Færd med at faae en saadan Samling dannet. Foruden Bülow selv, der hertil forærede, hvad han havde samlet meest paa Sande-

rumgaards Jorder, i Alt 69 Nummère, var Fyens daværende Guvernør, Prinds Christian Fredrik (Christian VIII) den virksomste Fremmer af Foretagendet, ligesom han i det Hele søgte at hæve det aandelige Liv i Stiftet; deels forærede han selv 24 forskjellige Sager, hvoriblandt nogle meget sjeldne og smukke, til Samlingen, deels bevirkede han, at der fra den kongelige Commission til Oldsagers Opbevaring oversendtes fra Samlingen i Kjøbenhavn en Gave, bestaaende af 105 Nummère; fra forskjellige Mænd omkring i Stiftet indkom der endvidere 44 forskjellige Sager. Af de saaledes samlede 243 Sager henhørte de 148 til Steenalderen, 24 til Broncealderen, 6 til den ældre, 6 til den yngre Jernalder, 56 til Middelalderen og nyere Tid og 3 vare Naturgjenstande. — I Aaret 1834 oprettede Kammerherre Jens Benzon i Odense sit Testamente, iblandt hvis talrige Legater ogsaa findes et, hvorved en Haveplads, der langs St. Knuds Kirkes østlige Gavl skraaner stærkt ned mod Aaen, foræres til Grund for den paatænkte Museumsbygning; men da denne Grund ikke staaer i Forbindelse med nogen offentlig Gade eller Plads og vistnok i sig selv maa ansees for lidet heldig til det paatænkte Brug, er det vel neppe sandsynligt, at den vil komme Museet til Gode, men derimod Kirken, hvem den i saa Fald er forbeholdt. Det varede imidlertid længe, inden det Bülowske Legat kunde træde i Kraft, ja saalænge, at i Slutningen af 1865 var Kapitalen endnu kun naaet op til 11,225 Rd. 40 Sk., og der levede endnu een af Arvingerne, saa at det end ikke nu kan siges, naar dette vil skee. I lang Tid gjordes der heller intet Skridt til at fortsætte det begyndte Værk. Imidlertid virkede dog baade Legatets og den omtalte Samlings Tilværelse til, at Sagen ikke blev glemt, og da efterhaanden et friskere og virksomt kommunalt Liv havde udviklet sig paa samme Tid, som Kjendskab til og Sands for vore Oldtidsminder havde faaet en betydelig Udbredelse, saa blev der endelig i Aaret 1860 for Alvor taget fat paa

Sagen. En Hovedvanskelighed var at finde et Lokale. For Stiftsbibliotheket var der i Mellemtiden bleven sørget, idet det havde erhvervet det nedlagte Gymnasiums Bygning; men her var ingen Plads til noget Museum; Samlingen laa sammenpakket i et eneste ikke ret stort Skab. Ved velvillig Imødekommen fra flere Sider lykkedes det imidlertid at erhverve en endogsaa fortrinlig Plads for en Samling i det dengang ubenyttede kongelige Slot, hvor en større Sal »Rosen« med et rummeligt Sideværelse overlodes til et Museum. Flere Mænd stillede sig i Spidsen for Foretagendet og fik en Forening af bidragydende Medlemmer samlet, ligesom ogsaa »det patriotiske Selskab« for Fyens Stift lovede et aarligt Bidrag af 20 Rd. i 5 Aar. Da der saaledes var gjort Udvei for Plads og Penge, begyndte man at samle og at opfordre Folk til at indsende dels hvad der mulig laa hen paa forskellige Steder, dels hvad der efterhaanden maatte komme for Dagen af Oldsager og Fortidsminder. De Mænd, som udstedte de forskellige Indbydelser og Opfordringer, vare: Adjunkt Faber, Cancelliraad Helm-Petersen, Overlærer (nu Rector i Viborg) Lefolii, Apotheker Lotze, Grosserer V. Petersen og Brygger Schiøtz. Samlingen blev kaldt »Nordisk Museum« og til Bestyrelse valgtes Adjunkt Faber som Formand, Apotheker Lotze Næstformand, Lærer S. H. Klavsen, Kasserer, samt Grosserer V. Petersen og daværende Redactor af Fyens Avis Krabbe, som senere har forladt Byen; de 4 første udgjøre endnu Bestyrelsen.

Grundlaget for Samlingen kom den tidligere Samling til at danne, idet Stiftsbibliothekets Bestyrelse overlod Museumsforeningen den til dette Brug uden dog at fraskrive Bibliotheket Eiendomsretten til den. Efter Opfordringen begyndte der snart at indkomme Gaver, vistnok af forskelligt Værd, men dog i ikke ringe Mængde, saaledes i de to første Aar fra Mai 1860 til Mai 1862 henved 900 Nummere. Men denne første Høst var, som det kunde ventes, ogsaa den rigeste, hvad Mængden angaaer; det 3die Aar

bragte omtrent 250 Sager; men det sidste Aar før Krigen og selve Krigsaaret frembragte næsten en fuldkommen Standsning. Efter Krigen har Samlingen igjen jævnt tiltaget, dog nok saa meget ved Kjøb som ved Gaver, idet disse falde temmelig sparsomt. Forskjellige andre Vanskeligheder har Samlingen havt at kjæmpe med i sin korte Tilværelse, af hvilke den største var den, at den i lang Tid var berøvet sit Lokale, da Slottet under og længe efter Krigen var taget i Brug til Lazareth. Nu er Samlingen imidlertid igjen opstillet der, og vil forhaabentlig for længere Tid kunne blive der uforstyrret, indtil engang det Bülowiske Legat vil træde i Kraft og give den Tag over Hovedet. Den betydeligste Udvidelse, Samlingen har faaet i disse Aar, er et næsten fuldstændigt Udvalg af det store Mosefund, som i 1865 blev udgravet af Vimose, en Miilsvei fra Odense; det Kgl. oldnordiske Museums Bestyrelse i Kjøbenhavn forærede med sjelden Gavmildhed denne betydelige Samling (303 Nummere) til det herværende Museum, dels for at dette mærkelige fyenske Fund kunde være fremstillet her paa Stedet, dels som en, rigtignok overordentlig, Paaskjønnelse af den Hjælp, der herfra blev ydet ved Udgravningsarbejderne; i Forbindelse med de 100 Nummere, som Museet allerede havde forskaffet sig sammesteds fra, giver det en særdeles klar Forestilling om Fundet og om den Tid, det tilhører, og udgjør i det Hele Samlingens bedste og smukkeste Deel. For Øieblikket udgjør Samlingen 1949 Nummere, af hvilke mange dog indeholde flere Gjenstande, — i Alt altsaa med den ældre Samling 2192 Nummere; heraf henhøre 1211 til Steenalderen, deriblandt flere samlede Fund; 78 til Bronzealderen, deriblandt ogsaa et Par samlede Fund; 459 til den ældre Jernalder, deriblandt Vimosefundet, Fraugdegaardsfundet og Veirupgaardsfundet; 6 til den yngste Jernalder; 227 til Middelalderen og senere Tider; 187 Nummere danne en lille Møntsamling paa 3—400 Stykker Mønter meest af indenlandsk Præg; 23 Nummere vare Naturgjenstande, som

efterhaanden indsendtes til det zoologiske Museum. — De samlede Fund, som »Nordisk Museum« har havt Leilighed til at forskaffe sig, ere, foruden Vimosefundet, følgende:

Steenalders Fund.

1) Fra en Mose ikke langt fra Vimose mellem Allesø og Næsbyhovedbroby og liggende i samme Dalføre som denne har Samlingen efterhaanden faaet en ikke ubetydelig Mængde Sager, som alle ere komne for Dagen ved Tørvskjæring, nemlig: 1 Landsespids næsten 12" lang, 10 Piilspidses med Modhager, 1 lille øxedannet Piilspids, 1 Kniv, 6 maanedannede Sav, alt af Flint, 8 Flintøxer, en stor Deel grove Flækker og Spaaner af Flint, 1 Stykke af en Slibesteen, endelig 3 Hjortetakøxer med Skafthul og indridsede Prydelser paa de to, et Raadyrshorn og 6 saakaldte Knusesteen runde med slidte Flader. Foruden hvad Museet har kunnet skaffe sig, skal ikke Lidet være optaget og bortsolgt andensteds.

2) Ved Skovshøirup (ved Odense) nær ved Gaardmand Peder Andersens Gaard, da man ryddede et Uføre og Krat for at gjøre det til Agerland, fandtes nedsatte i Jorden paa eet Sted 8 Flintøxer, smukt hugne med Levning af Slibning paa de 3, og to hugne Smalmeisler af Flint.

3) Ved Hunderup tæt ved Odense fandtes ved Grøftegravning paa eet Sted 10 Flintøxer, ret smukt hugne, 1 Smalmeisel af Flint af sjelden Slags og 1 Flintkniv.

4) Paa Thestrup Mark, Præstø Amt, fandtes 3 hugne smalle Flintøxer og 1 Smalmeisel af Flint staaende jævnsides c. 6" under Grønsværet.

5) Ved at udgrave en Høi, Tothøi kaldet, ved Skamby-Thorup nær Odense fandtes et Gravkammer, som bestaaer af 9 store Vægsteen og 2 meget svære Overliggere. Efter de indhentede Oplysninger var Kamret fyldt med Muldjord, i de nederste Lag rigelig blandet med Been og forskjellige Skeletter; her imellem laa en stor Deel Flintredskaber; desuden stod der ved hvert Hjørne af Kamret et Leerkar

og midt paa den ene Side et femte. Flintsagerne vare 4 forskellige Øxer, 1 Smalmeisel, 1 smuk Kniv med fiskehale-dannet Haandtag, 2 andre Knive med sædvanligt Haandtag, 2 brede flade Landseblade, 7 Landsespids'er, de to med afbrækket Spids, 8 trekantede Piilspids'er og 5 Piilspids'emner af Flint; af Leerkarrene bevarede's kun to hele af simpel Kopform uden Prydelser, et tredie, høiere og prydet med Stregeprydelser udtoges vel heelt, men blev senere traadt itu ved Uagtsomhed.

6) En Jættestue paa Gaardmand Rasmus Madsens Grund paa Uggerslev Mark i Nærheden af Odense blev udgraven i Juni 1868 under Tilsyn af en af Museets Bestyrere. Kamret var sat i en aflagt Fiirkant af ti store Vægsteen, tre paa hver Side og to ved hver Ende, alle fuldstændig flade paa den indvendige Side og heldende noget indad mod Kamret. Kanterne af Stenene passede saa nøiagtig sammen, at der næsten ikke var noget Mellemlum mellem dem at udfylde. Retningen af Kamret var fra Nordost til Sydvest. Det var 14 Fod langt, 8 Fod bredt og $6\frac{1}{2}$ Fod høit. Overliggerne vare tidligere sprængte og bortførte, og den øverste Halvdeel af Kamret udgravet; ligeledes vare Sidestenen af den Gang, der førte ind til Jættestuen, udgravede, væltede bagover og atter bedækkede, og Overliggeren ved selve Indgangen sprængt og bortført. Undersøgelsen af den nederste Halvdeel af Kamret viste, at Bunden var belagt med et tommetykt Lag af fast Leer, derover først et Lag af flade Haandsteen og derpaa igjen et Lag af smaa ildskjorne Flintesten, paa og mellem hvilke fandtes en Deel Trækul. Under dette Gulv laa, trykket op til den sydvestlige Sidesten, Halvdelen af et Kranie, tyndt og lille som af et Barn, nogle ubrændte Been, en Flintflække og en Beentap lig Kjernen af et Skedehorn, og et prydet Potteskaar. Deels under, deels i og paa Bunden fandtes Brudstykker af Leerkar, nogle med Prydelser. Paa Bunden laa i begge Ender af Kammeret en stor Del ubrændte Menneskebeen af

mindst 10—12 Skeletter; et Kranie optoges temmelig heelt; Midten af Kammeret var paafaldende tomt for Been. Noget høiere oppe og paa nogle Steder adskilt fra det nederste Lag ved nogle flade Steen laa i den sydlige Ende Benene af et Skelet, udstrakt paa tværs af Kammeret, Hovedet i SO., og af et andet i siddende Stilling; i den nordlige Ende vare ligeledes flere Skeletter, hvis Stilling ikke kunde erkjendes. Ved Skeletterne fandtes endvidere 9 større og mindre Flintflækker og en temmelig opløst og beskadiget Beenmeisel. Alt dette laa i en noget gruusblandet Leer-masse, hvormed Kamret var fyldt, og som gjorde Under-søgelsen temmelig besværlig; det naturlige Underlag var Sand. I Gangen ind til Kammeret fandtes endvidere 5 Flintflækker og Halvdelen af en Smalmeisel med smukt sleben Eg, men ingen Skeletter. Høiens Udstrækning kunde ikke angives, da der var pløiet lige ind til Kammeret.

Bronzealders Fund.

1) Paa Gaardmand Jørgen Andersens Mark i Raage-lunde (Rovlund) ved Grændsen mellem Aasum og Marslev Sogne laa en Høi tæt indenfor Kjerteminde Veiens søndre Grøft, som Eieren begyndte at udgrave i Efteraaret 1865. Man stødte da paa en Krands af middelstore og store løse Steen, lagte i 2 til 3 Lag ovenpaa hinanden; denne Krands omgav hele Høien nær under dens nuværende Overflade. Tæt indenfor den søndre Side af denne Steensætning stod et Leerkar, som aldeles gik tabt, hvori der rimeligviis var brændte Been og Aske, og hvori (hvorved?) der fandtes en vel bevaret Bronze-Efterligning af et Sværd (Fig. 1), 8" lang, Haandtaget 2½", og en Bronzekniv 4" lang, begge aldeles uden Prydelser. Sommeren 1866 fortsattes Udgravningen og 2 af Museets Bestyrere vare da tilstede en Eftermiddag, da der var fundet en sørre Dysse af temmelig store Haandsteen omtrent midt i Høien, der iøvrigt var opkastet af en egen sort, fed, meget haard Leerjord (Klojrd kaldte Manden den), som

kunde paavises i en Lavning noget derfra, men ellers ikke findes i vid Omkreds. Denne Dysse var sat op i en temmelig firkantet Form $4\frac{1}{2}$ Alen lang, $2\frac{1}{2}$ Alen bred og $1\frac{1}{2}$ Alen høi. Efterhaanden som Stenene forsigtig borttoges, opdagedes omtrent i Midten under det øverste og næstøverste Lag af Steen stærke Spor af Brand og Kul paa og mellem Stenene; dernæst fandtes her 2 smaa Flintknive, 1 lille Bronzeefterligning af et Sværd, flere Brudstykker af Bronze, idet nemlig alle Bronzesagerne vare saa forrustede og opløste, at de smuldrede hen næsten ved den mindste Berøring og sprak og revnede med Jorden, hvori de laae. Saavidt det kunde iagttages, laae imidlertid disse Bronzesager og Flintknive mellem Stykker eller Lag af Bark, hvoraf tydelige Stykker optoges og bevaredes. Desuden laae mellem det Øvrige nogle, navnlig en, større Klump af en ukjendt guulagtig Masse og et bestemtere formet Stykke af en anden ligesaa gaadefuld Substans. Ved fortsat Gravning, som Eieren foretog paa egen Haand, fandtes i det N. O. Hjørne en lignende Steendysse, hvori der fandtes flere Bronzesager nemlig: et 9" langt Stykke af en Hals- eller Haarring (i 3 Brudstykker), glat rund og tyndt tilløbende mod den ene Ende; 2 Haandledsringe, optagne i Brudstykker, af hvilke den ene Ring næsten heelt kunde sammensættes, den anden mindre fuldstændig: begge eens, $\frac{3}{4}$ " brede, $2\frac{1}{2}$ " i Tværmaal; begge Kanter dannede af lidt tykkere Rundstave, mellem disse parallelle ophøiede Striber, af hvilke hveranden er prydet med indslaaede Skraastreger; en Stangknep af Bronze; en Lancet $3\frac{3}{4}$ " lang; samt endelig et Hængekar af Brændtleer, 4" høit, $2\frac{1}{2}$ " bredt i Munden og 10" i Omkreds om det tykkeste Sted.

Fi. 1. $\frac{1}{3}$.

2) Et Fund, bestaaende af en lille Flintkniv, en Bronzekniv af sædvanlig Form og en Deel utydelige Brudstykker af Bronze; disse fandtes efter Opgivelsen af Huusmand Niels Rasmussen paa Dræby Mark i en Steensætning, hvori der var »13 Urner og mange Menneskebeen«, men nærmere Underretning savnes.

Ældre Jernalder.

1) Paa Veirupgaard's Mark, Marslev Sogn, Øst for Gaarden henimod Skoven laa en stor Mergelgrav, som havde været benyttet i en Deel Aar, uden at man der havde stødt paa mærkelige Ting; da Graven ikke mere kunde bruges, vilde man udjævne Siderne ned mod Midten. Ved dette Arbeide i Somren 1862 gjorde de to Mergelgravere i det nordostlige Hjørne af Graven følgende Fund:

En stor Kjedel af Bronze i meget brøstfældig Stand. Den øverste Rand med et Stykke af Siderne heelt rundt er tilstede; det sees heraf, at Tværmaalet foroven har været 12—13 Tommer. Bunden er ligeledes bevaret og af lignende Størrelse; paa eet Sted er den lappet med et halvmaaneformigt Stykke, der er paanittet. Større og mindre Stykker af Kjedlens Sideflader bleve ogsaa optagne; paa flere Steder ere de ligeledes lappede med paanittede Stykker. Alle Stykker ere meget angrebne og halvt fortærede af rød og grøn Kobberrust. Kjedlen har havt udbugede Sider.

Tilsyneladende i denne Kjedel fandtes dels et flaskeformet Kar af tyndt Bronze, c. 7" høit, hvis Hals eller Tud er prydet med rundtløbende fordybede Ridser, dels flere Brudstykker af Bronzesager, deriblandt 1) en støbt And, der sidder paa et sammenbøiet Brudstykke, der er prydet med Dobbeltstreger (omstaaende Fig. 2); 2) en støbt Due (Hovedet mangler), der sidder paa en aflang, pyramideformet Forhøining, ligeledes prydet med Dobbeltstreger (Fig. 3); 3) en støbt Ko (Fig. 4) uden Spor af det, hvorpaa den har været anbragt, derimod omgivet af de

senere omtalte Jernmalmsklumper; endvidere Brudstykker af Haandtag til Kasseroller, see Worsaaes Nord. Olds. Nr. 310, af Hanke til Bronzekar, af forskellige støbte Bronzekar, af Bronze-Læderbeslag, et

Fig. 2.

Fig. 3.

Fig. 4.

(Figureerne 2, 3 og 4 ere i samme Størrelse som Gjenstandene.)

Bronzespænde af Form omtrent som Fig. 334 i Worsaaes Nordiske Oldsager, samt endelig 2 kuglerunde Perler af et Dueægs Størrelse, af en marmoragtig, gullgrøn, temmelig haard Masse. Endvidere laa i Kjæden en

Deel større og mindre nyreformige Klumper af (som det synes) en Jernmalms-Udsmeltning, hvorom nærmere nedenfor; i al Fald bestaae disse Klumper af metallisk Jern i kjendelig uforarbeidet Tilstand, hist og her indsprængt med Stumper af en glasagtig Flus; tildeels ere disse Jernklumper sammenrustede med forskjellige Brudstykker af Bronzesagerne og af Kjedlen. Hele dette Indhold af Kjedlen er dog ikke større, end at det omtrent har kunnet bedække Bunden af samme, men ingenlunde fylde den.

Nær ved Kjedlen stod et Leerkar, hvoraf kun ganske faa Brudstykker bevaredes; det var vistnok tomt; Arbejderne bemærkede ingen Spor af Been. Omtrent 3 Alen til Siden fandtes derimod 2 Leerkar af Middelstørrelse staaende nær ved hinanden; det ene var fyldt med brændte Been og Aske og bedækket med en temmelig rustædt Bronzeplade, der nærmest kunde ligne Bunden af et Kar; det andet indeholdt en sort fed Jord, blandet med Trækul og hvide Stænk, vistnok Levninger af Been; begge gik fuldstændig tabte.

En af nysnævnte Klumper er bleven analyseret af Artillericapitain Bahnson. Den bestaaer af næsten reent Jernveiltehydrat med en meget ringe Mængde af Kiselsyre og Fosforsyre, er altsaa ingen Slagge, som det halvsmeltede Udseende fristede til at formode, men rimeligviis et Stykke af den hertillands sjeldnere forekommende Jernmalm, Brunjernstenen. Artillericapitain O. Blom, som har viist den Interesse at foranledige Analysen, mener, at Förekomsten af et Stykke Jernmalm, henlagt ved andre Gjenstande fra den ældre Jernalder, vel nok tør betragtes som en Antydning af, at man hertillands i hiin Periode har vidst Besked om Jernmalme, samt om hvad de due til, med andre Ord, selv forstaaet at udsmelte Jern*).

*) Jevnfør O. Blom »nogle Iagttagelser angaaende Materialet i den ældre Jernalders Vaaben« her foran Side 1—13, navnlig Side 13.

2) Fraugdegaards Fund. De stedlige Forhold, som her komme i Betragtning, ere følgende: Syd for Gaarden tværs over Ørbek Landevei ligger omtrent i Ø.—V. en bred ovenpaa flad Ryg, som skraaner stærkt ned mod S. og N.; langs med den nordlige Side løber en Bæk, som i Lavningen mellem denne Ryg og den Høide, hvorpaa Fraugde Kirke og By ligge, i sin Tid har dannet en lille Sø, der senere blev til et Tuekjær og nu er opfyldt; i den Lavning, der følger Ryggens sydlige Side, er der en indhegnet Kilde, som har været hellig og endnu besøges af Adskillige St. Hans Aften. For at fylde det omtalte Kjær paa den nordlige Side, besluttede man at tage Fyld ud af Bakkeskraaningens paa et Sted, hvor denne dannede en svag Forhøining eller Knude. Ved dette Arbeide Decbr. 1861 stødte man paa en heel Begravelsesplads fra den ældre Jernalder. Hvad man fandt, var en Deel skaalformede Fordybninger, udgravede i det lysegule Sand, hvoraf Bakken bestaaer, og fyldte med en sort, stærkt kulblandet Jord; disse Huller laae i regelmæssige Rækker og med næsten lige indbyrdes Afstand af nogle Alen; foroven vare de omtrent et Par Alen i Tværmaal og næsten ligesaa dybe; deres Overflade var en god halv Alen under Grønsværen; i disse Huller fandtes en stor Deel Leerkar, man antog omtrent 30—40, deels enkeltviis, deels flere sammen; deels i, deels ved disse Urner fandtes ogsaa Metalsager, navnlig bøiledannede Fibulaer af Bronze (af den tidlige Form som Fig. 388 og 391 i Worsaaes «Nordiske Oldsager»), og i det mindste en Deel af Urnerne vare fyldte med brændte Been og Aske; desuden stødte man ogsaa paa 5—6 Skeletter; i det mindste ved nogle af dem vare Hovedskallerne tilstede; hvorledes de laa, kunde senere ikke meddeles med Bestemthed; endelig laa der ogsaa en Steensætning i Skikkelse af en lang Ryg med skraae Sider; den strakte sig i N. O.—S. V.; men om Begravelserne laae ovenfor eller nedenfor eller paa begge Sider af den, kunde heller ikke erindres sikkert. Det Meste

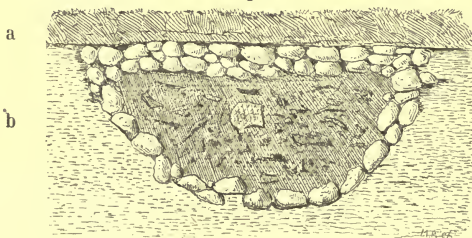
af det Fundne gik tabt, da kun Arbejderne vare tilstede, som ikke brød sig derom, og da Eieren, Hr. Borchsenius, var fraværende, da Arbeidet udførtes; ved Fru Borchsenius Omsorg reddedes dog Noget, nemlig: et heelt Leerkar med sit Indhold, der ved senere Undersøgelse viste sig at bestaae blot i brændte Been og Aske; endvidere flere andre Leerkar (see Fig. 7) i meer eller mindre beskadiget Tilstand; dernæst en lille ret smuk Bronze Fibula, 2 større, eens, af plumpere Form, 5 Brudstykker af indbyrdes forskellige Fibulaer, et Brudstykke af en Sølv Fibula sammenrustet med et Stykke af et Jernspænde, endelig et større fiirkantet Jernspænde, som Engelhardt »Nydam Mosefund» Pl. IX Fig. 55, og nogle flade, tynde Stykker Bronze som af et Baand til en Spand eller lignende; alle Fibulaer ere af den sædvanlige romerske Bøileform. I selve Lavningen, en 20—30 Alen fra Foden af Skraaningen fandtes senere ved Draining (dog paa et ikke opfyldt Sted) en Sølv Mynt med Nervas Billede og følgende Omskrift: IMP. NERVA. CAES. AVG. P. M. TR. P. COS. I. P. P. Reversen: en Fortuna med Overflødhedshorn i venstre Arm og høire Haand støttet paa et Roer, med Omskrift: FORTVNA AVGVST.

Ved senere Gravninger, som foretoges i Sommeren 1865 for nærmere at undersøge, hvad der muligviis endnu var blevet tilbage, fandtes vel nogle lignende sortfyldte skaal- eller tragtformede Huller i Jorden, dog af forskjellig Bredde og Dybde, nogle temmelig smaae, men de indeholdt Intet af Betydning, de fleste kun Levninger af brændte Been og Kul; kun paa eet Sted fandtes et større Leerkar (12" i Tvermaal, oprindelig Høide c. 10"); det var stillet umiddelbart paa det lyse Sand, saa at det gik lidt ned deri; derefter var der gjort Ild omkring det; sort Jord og Kul laa op til dets Sider; det syntes at have været dækket af 1 større og 2 mindre Haandsteen, som nu vare trykkede midt ned i det, saa at Overdelen var knust; ovenpaa disse

Steen stod igjen et mindre og finere Leerkar; begge vare iøvrigt tomme.

Derimod paa den modsatte, sydlige Side af Høide-ryggen fandtes flere Levninger af en noget forskjellig Beskaffenhed. Lige modsat for Begravelsespladsen var der her aabnet en Mergelgrav; Mergelen, der hist dannede Underlaget under det temmelig mægtige Sandlag, skjød sig her op til Overfladen, kun dækket af et tyndt Muldlag. I denne Mergelgravs bratte Sider saaes flere Steder Gjennemsnittet af lignende skaalformede Fordybninger, som fandtes paa det første Sted, her altsaa udhulede i den haarde Mergel og ligeledes fyldte med en sort, kulblandet løs Jord,

Fig. 5.

a Muldlag af 1 til $1\frac{1}{2}$ Fods Tykkelse

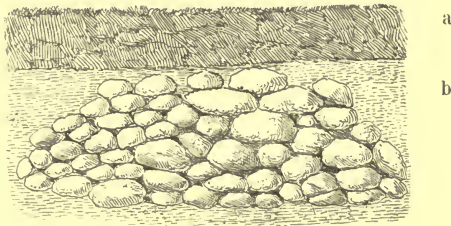
b Mergel.

Hullet er omtrent 5 Fod bredt og 4 Fod dybt.

men deres Indhold var et væsentlig andet her end hist. Det bestod nemlig i Potteskaar og Dyreknokler. I den første undersøgte Fordybning fandtes Randstykker af 18 forskjellige Leerkar, større og mindre, en Deel Brudstykker og Skaar af Siderne; nogle faae Stykker passede sammen, men intet Kar var heelt. Knoklerne vare næsten alle Marvknokler og spaltede, deriblandt ogsaa Underkjaber med Tænder i, ogsaa en Deel løse Tænder. Fordybningen var 5 Fod i Tværmaal foroven og 4 Fod dyb; paa Bunden og opad Siderne var den udfodret med Haandsteen og ligeledes dækket paa samme Maade (see Fig. 5); det hele Indhold var

smidt sammen uden nogen Orden; selv mellem Stenene laae nogle Potteskaar, Been og Tænder. — Ved at søge ud til Siderne fra Mergelgraven fandtes flere lignende Huller; deres Tilstedeværelse gav sig overalt tilkjende derved, at Jorden i en Dybde af 16—20 Tommer under Overfladen antog den sorte kulblandede Farve. Et Par af disse Huller lignede det første, men indeholdt ikke saa meget; et andet Sted fandtes derimod kun en Bunke Haandsteen $4\frac{1}{2}$ Fod lang, 3 Fod bred og 2 Fod dyb, uden Spor af Skaar eller Been (see Fig. 6); atter et andet Sted, som ogsaa var omgivet af Haandsteen, bestod Indholdet kun i sort mergelblandet og haard Jord, hvori der kun forekom yderst faa

Fig. 6.

a Muldlag af omtrent 20 Tommers Tykkelse
b haard Mergel.

Potteskaar og et Par Tænder; dette Sted var kun 3 Fod bredt og 1 Fod dýbt.

Omtrent 100 Skridt længer mod Øst, paa samme sydlige Side af Hoideryggen foretoges ogsaa Gravninger, der ledede til Opdagelsen af nogle flere Steder af samme Slags som de sidstnævnte; alle Steder vare kjendelige paa den sorte kulblandede Jord, som omgav hele Indholdet. Et Sted bestod dette atter af en Bunke Haandsteen; den mellem-liggende Jord var meget mergelblandet og derfor haard, saa at Alt maatte hakkes op med Spaden; det lod sig derfor ikke afgjøre, om de Potteskaar, som viste sig, vare ned-

kastede i sønderbrudt Tilstand, eller hidrørte fra hele Kar, der søndersloges ved Opgravningen; kun det kan siges, at et Sted fandtes Bunden af et Leerkar staaende i rigtig Stilling, og et andet Sted fandtes Siden af et andet Kar i

Fig. 7.

Fig. 8.

Fig. 9.

Fig. 10.

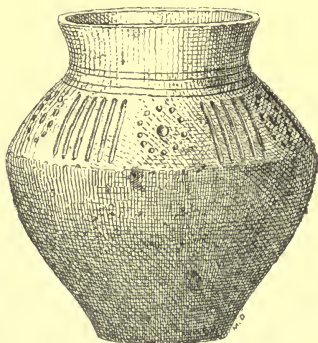

Fig. 7—10 ere $\frac{1}{4}$ af den virkelige Størrelse.

opret Stilling, og i Nærheden af dette sidste Skaar laa trykket tæt op til de yderste Steen i Bunken — en meget smuk Bronze Fibula af den bekjendte romerske Form fra den ældre Jernalder; ved Roden af Naalen og om en Deel af Spiralen var den omviklet med grovt Garn; desuden laa der paa Bunden af Bunken under alle Stenene et

firkantet Bronze-Spænde; den hele Bunke var 7 Fod lang, 5 Fod bred og 2 Fod dyb. — To andre Steder indeholdt kun en Bunke Haandsteen med den sædvanlige sortagtige Jordblanding; i den ene fandtes nogle smaa Skaar og en Tand.

Omtrent 100 Skridt endnu længer mod Øst laa atter en Mergelgrav; ogsaa dennes Sider fremviste flere Steder de samme sortfyldte Fordybninger, og ved at søge ud til Siderne fandtes endnu flere; nogle af dem indeholdt Skaar, Knokler og Tænder i Overflødighed, tillige flere Brande, stærkt svedne Greenstumper, ogsaa nogle Stykker forkullede Knokler, især Ledender, andre vare meest fyldte med Knokler, andre indeholdt atter kun Steen alene.

Stenene vare allevegne meer eller mindre sværtede, sjelden dog egentlig ildskjørnede.

Langs denne sydlige Side af Høideryggen gaaer en fugtig Lavning; Syd for denne hæver Jordsmonnet sig atter; paa denne høiere liggende, dengang nylig ploiede Mark saaes to kredsrunder svage Ophøininger, hvor Jorden havde en kjendelig sortere Farve end den øvrige Mark. Ved at undersøge dem fandtes i den ene en Bunke Haandsteen; mellem dem var der et jordfyldt Melletrum, hvori der stod et tomt Leerkar (see Fig. 10); Jorden om og over Steenhoben var meget sort og kulholdig. Ved at grave i den anden fandtes i første Spadestik 5 forskellige temmelig smaae Leerkar, alle tomme, af hvilke de 3 (see Fig. 8 og 9) stode tæt sammen, alle satte løst ned i Jorden uden Omgivelse eller Beskyttelse; noget dybere nede fandtes to Steenhobe ganske som de tidligere omtalte uden Spor af noget Andet; Jorden var ogsaa her meget sort og kulblandet.

Kan nu den her fundne Fibula, der utvivlsomt tilhører den ældre Jernalder, tjene til at bestemme Tiden for disse Fund af Potteskaar og Dyreknokler, som nok ogsaa ere gjorte andre Steder? Man skulde synes det, da det Sted,

hvor den laa, var af aldeles lignende Beskaffenhed og laa i Række med de Huller, der vare fyldte med dette Indhold. Plads for Tvivlen er der dog endnu; thi den laa unægtelig ikke udtrykkelig i Hul sammen med Skaarene og Knoklerne.

RÍDR

SOM SIDSTE LED I SAMMENSATTE OLDNORDISKE QVINDENAVNE.

AF KONR. GISLASON.

I 'Tidskrift for Thilologi og Pædagogik' VII 226 ytrer Prof. S. Bugge

'I det sammensatte Mandsnavn WODURIDA er andet 'Led afledet af Verbet «ride» . . . Hos de nordiske Folk 'er navnlig Kvindenavne paa *-riðr* (Accus. *-riði*) hyppige, 'men ogsaa Mandsnavne paa *-riðr* forekomme: . . . *Guðriðr* 'Dipl. Norv. II, No. 617 (Aar 1411; fra Lærdal), hvor det 'forekommer som Navn paa to forskjellige Mænd'.

Her møder først det Spørgsmaal, om *-riðr* i Qvindenavne — som *Arnriðr*, *Ástriðr*, *Eldriðr*, *Geirriðr*, *Guðriðr*, *Gyriðr*, *Herriðr*, *Hildiriðr*, *Ingiriðr*, *Ísriðr*, *Ketilriðr*, *Ragnriðr*, *Sigriðr*, *Pórrriðr* (*Puriðr*) — ogsaa forekommer som selvstændigt Qvindenavn: *Riðr*. I saa Fald var hiint *-riðr*, ikke alene sproglig, men ogsaa logisk, at betragte som de anførte Navnes Hovedbestanddeel, og de første Sammensætningsled som ligesaa mange, fra forskellige Sphærer hentede, udvidende og berigende, eller dog modificerende, Tillæg. Men jeg kjender intet usammensat Substantiv af Hunkjønnet (ja overhovedet intet usammensat Nomen), der i nogensomhelst Form hedder *riðr*; jeg kjender ikke engang nogen qvindelig Nom.

sing., der hedder, eller ender paa, **biðr**, (**kviðr**), **liðr**, **siðr**, **skriðr**, **sniðr**, **sviðr**, **bitr**, **dritr**, **hnitr**, **litr**, **ritr**, **skitr**, **slitr**, **ristr**, **hnigr**, **migr**, **sigr**, **stigr**, **blikr**, **svikr**, **vikr**, **drifr**, **hrifr**, **klifr**, **rifr**, (**snifr** eller **snýr**), **svifr**, **þrifr**, **grípr**, **svípr**, **ríss**, **gínn**, **hrínn**, **hvínn**, **skínn**, af Verberne **biða**, (**kviða**), **liða**, **siða**, **skriða**, **sniða**, **sviða**, **bita**, **drita**, **hnita**, **lita**, **rita**, **skíta**, **slíta**, **rista**, **hníga**, **míga**, **síga**, **stíga**, **blikja**, **svíkja**, **víkja**, **drífa**, **hrífa**, **klífa**, **rífa**, (**snífa** for **sníva**; see Bugge til Vegt. 5), **svífa**, **þrífa**, **grípa**, **svípa**, **rísa**, **gína**, **hrína**, **hvína**, **skína**, (**Rødderne bið**, (**kvið**), **lið**, **sið**, **skrið**, **snið**, **svið**, **bit**, osv.). Skulde nu det qvindelige **riðr** desuagtet være afledet af Verbet **riða** (eller nøiagtigere: af Roden **rið**), saa maatte det dog vel — da det kun forekommer som Led i en S sammensætning og ikke, førend det anvendtes paa denne Maade, var ligesom forstenet til Egennavn — ligefrem betyde *Rytterske*; men **Ástriðr** vilde da have den lidet smagfulde Betydning: *Elskovsrytterske*.

Paa den anden Side bruges **Fríðr** ikke alene som selvstændigt Navn paa qvindelige Væsener*, men desuden som sidste Led i sammensatte Qvindenavne, saasom: **Arnfríðr**, **Gunnfríðr**, **Hallfríðr**, **Hólmfríðr**, **Jófríðr**, **Málmfríðr**, **Oðdfríðr**, **Ragnfríðr**, **Snæfríðr**. **Álfríðr** kan baade være **Álf-riðr** og **Ál-fríðr**,

* See ¹) Fas. I 415; ²) Kjáln. (især Cap. 13) og Jök. **Fríðr** synes kun opbevaret som Navn paa smukke Jettepiger; medens den oldnordiske Literatur dog kjender mennskar konur af Navnet **Gerðr**, rigtignok meget faa og kun fra en tidlig Tid (**Gerðr**, hvis Fader **Vaði** var Søn af en Landnamsmand — Landn.; **G.**, **Böðvars** Datter, gift med **Arnórr hýnefr**, der var Søn af en Landnamsmand — Landn. og Grettla; **G.**, Datter af Landnamsmanden **Kjallakr hinn gamli** — Landn. og Eyrb.). Der har vistnok været en Periode, da ikke alene **Gerðr**, men ogsaa **Fríðr**, har været i hyppig Brug. Men Trangen til at variere dem ved Tilfoining af nye S sammensætningsled (der i det mindste i Regelen lade sig betragte som til Egennavnet fastgroede Cognomina) har avlet en ny Væxt af Navne — de sammensatte —, der endte med at qvæle de oprindelige og enkelte.

det sidste for **Álf-friðr**. Af dette **-friðr** er, efter min Mening, Femininet **-riðr** en Svækkelse. Og denne Mening finder en Støtte ikke alene deri, at ved Siden f. Ex. af **Arnfriðr** og **Ragnfriðr** bruge Oldskrifterne henholdsvis **Arnriðr** og **Ragnriðr**, endogsaa om de samme Personer, men ogsaa i de parallelle Rækker af Mandsnavne: **Guðfröðr**, **Gunnfröðr**, **Sigfröðr** og **Guðröðr**, **Gunnröðr**, **Sigröðr**.

Hvad angaaer Mandsnavnet **Guðriðr**, saa maa det vel enten være dannet som et Slags Modstykke til Qvindenævnet **Guðriðr**, eller det maa staae for **Guðröðr**, ligesom **Sigfriðr** for **Sigfröðr**.

MÁLFYLLING.

AF KONR. GISLASON.

Ek Hlewagastir Hlotingar

‘horna tawido

‘er et rigtig dannet Par Verslinjer’. . . .

‘ek Wiwar

‘after Woduride

‘witadahalaiban

‘worahto runor

‘er et regelret bygget Halvvers. Man maa antage, at EK ‘her er brugt som betonet Stavelse, medens Ordet i Guld-‘hornindskr.’ (neml.: Ek Hlewagastir osv.), ‘hvis den ‘er rytmisk, maa være Maalfylling’.

S. Bugge ‘Tidskr. for Philologi og Pædagogik’ VII 222 og 229.

Háttatal (SnE. I 596) indeholder følgende Regel:
 ef hljóðstafr er höfuðstafrinn, þá skulu stuðlar
 vera ok hljóðstafrir —; þá má ok hlýða, at hljóð-
 stafr standi fyrir optarr í fjórðungi í fornöfnum
 eða mál[s]fyllingum þeim (Var. for de to sidste Ord: í
 málfylling þeirri), er svá kveðr at: **ek**, eða svá: **en**,
er, **at**, **ok**, **i**, **á** (Gisning for **o**, der, hvis det var rigtigt,
 maatte læses **ó**, d. e. **ó**;- men **ó**- og **ú**- kunne sikkert ikke
 forekomme i en 'visufjórðungr' med vocalske Riimstave
 uden at danne en Riimstav*), **af**, **of**, **um**.

*) Man finder Exempler som:

skal ek þó glaðr
 með góðan vilja
 ok óhrygg
 heljar bíða, Torrek 24,
 og Þá frá 'ek manna
 meinúðgasta
 ok ógjarnasta
 gott at vinna, Fas. II 212.

Hvor man derfor, i en Verslinie med vocalske Riimstave,
 støder paa **ó**- eller **ú**- i Sammensætning med et vocalsk be-
 gyndende Ord, f. Ex.

maþr er auðigr,
 annarr óauðigr, Hávamál 75 (Bugge),
 Óauþigr maþr
 er til auþigs kömr, Vafpr. 10,

saa kunde Hovedordets Begyndelsesvocal (og ikke **ó**- eller **ú**-) her
 være bleven følt som Riimstav; men sandsynligt er det ikke,
 og det lader sig i al Fald sikkert ikke bevise. Som Riim-
 stav forekommer **ó**- og **ú**- mangfoldige Gange:

Vann þá 'es Vindr um minnir
 vápnhríð konungr síðan.
 sveið ófám at Jómi
 illvirkja hræ stillir.
 búk dró bráðla steikðan
 blóðugr vargr af glóðum.
 rann á óskírð enni
 allfrekr bani hallar

Arnórr (Fms. VI 55), osv.

D. e. naar Hovedstaven er en Selvlyd, skulle Bistavene ogsaa være Selvlyde —; ved Siden deraf kunne Selvlyde ligeledes begynde visse andre Ord i samme Fjerdedeels-Strophe, nemlig Pronomina eller Partikler, som **ek** [Exempel paa et Pronomen], eller (saadanne) som [nu følge Exempler paa Partikler] **en**, **er**, —.

Málfylling kan man her ikke (med Rask [1811,] 1818, 1832 — [Vejledning til det Islandske S. 214 § 3,] Anvisning till Isländskan S. 252 § 488, Kortfattet Vejledning til det oldnordiske eller gamle islandske Sprog § 177) indskrænke til metrisk overflødige Stavelser foran Hovedstaven, heller ikke (med John Olafsen, 1786, i Nordens gamle Digtekunst S. 21—22, § 6 sammenholdt med § 7) til hypermetriske Stavelser i Begyndelsen af en Verslinie overhovedet (lige eller ulige). Misforstaaelsen hidrører uden Tvivl fra Præpositionen fyrir, der ikke betyder 'forved Rimlinien' (som Olafsen l. c. udtrykker sig), men i Begyndelsen (fyrir i ordi = i Begyndelsen af et Ord, som Forlyd i et Ord. Endogsaa fyrir samstöfun betyder foran i en Stavelse). Denne rigtige Bemærkelse af fyrir kommer tilsyne hos Egilsson i hans latinske Oversættelse (SnE. I 597): *Ferri quidem potest, plures voces in eodem quadrante a vocali incipere in pronomibus aut in particulis hypermetricis*. Her tages med Rette Originalens Udtryk i deres Almindelighed: om Smaaord, uden Hensyn til deres Plads i en Verslinie. Naar det f. Ex. hedder hos Hallvarðr háreksblei (SnE. I 516):

Esat und jarðar haslu
 (orðbrjótr Danum forðar
 'moldreks') munka valdi
 mæringr, en þú, nærri,

danner Præpositionen **und** den tredje Stavelse i første Linie, og staaer imellem to vocalske Rimstave (Bistavene **e** og **j**), uden at bevirke Mislyd. Hvad derimod den Omstændighed angaaer, at **und** er overflødig i metrisk Henseende,

saa er den aldeles uvæsentlig. Ved Siden af at besidde Fortrin for de ældre Opfatninger, lider nemlig Egilsson's nysnævnte Oversættelse af en væsentlig Feil, og denne stikker i Ordet *hypermetris*. Mål i málfylling har ikke det mindste med 'Versemaal' at gjøre, men betyder öiensynlig *Sætning*; jf. t. Ex.:

Vex iðn. vellir roðna.
 verpr lind. þrimu snerpir.
 fæsk gagn. fylkir eignask.
 falr hitnar. seðsk vitnir. —————

Hjer eru tvau mál fullkomin í hverju vísuorði (Háttatal 85, SnE. I 614);

Jörð verr siklingr sverðum.
 sundr rjúfa spjör undir.
 lind skerr í styr steinda.
 stökkur hauss af bol lausum. —————

Hjer er mál fullt í hverju vísuorði (Háttatal 86, SnE. I 614);

Ýskelfir kann úlfum
 auðmildr búa gildi.
 lætr gylðis kyn gáti
 gunnsnarr uná harri. —————

Hjer lýkr máli í tveim vísuorðum (Háttatal 87, SnE. I 616);

Hákun veldr ok höldum
 (harðráðum guð jarðar
 tyggja ljer med tíri)
 teitr þjóðkonungs heiti. —————

Hjer er svá:

Hákun veldr ok höldum
 teitr þjóðkonungs heiti,

en annat ok it þriðja vísuorð er sjer um mál (Háttatal 88, SnE. I 616—618); for ikke at opregne flere Steder. I Henhold hertil bliver málfylling ordret *Satsfylding* (som Rask, i en anden Mening, oversætter det) =

et Ord af de Arter, der tjene til at udfylde en Sætning, det vil sige: — bortseet fra *Pronomina* (der i det af SnE. I 596 ovenfor, 354 2-10, anførte Sted udtrykkelig nævnes ved Siden af málfyllingar) og *Adjectiva* — et Ord af de Arter, der ikke høre med til enhver personlig Sætning, altsaa en *Partikel*, en *σύνδεσμος* i aristotelisk Betydning. Grunden til, at man har kaldt et saadant Ord málfylling, er identisk med den, der har frembragt Benævnelsen *σύνδεσμος*, nemlig Anskuelsen af Nomen (nærmest Substantivum) og Verbum som de to egentlige Taledele ('Oratio est ordinatio dictionum 'congruam sententiam perfectamque demonstrans. 'Partes igitur orationis sunt secundum dialecticos 'duae, nomen et verbum, quia hae solae etiam per 'se conjunctae plenam faciunt orationem'). At denne Anskuelse — eller dog i det mindste Kundskaben derom — ogsaa har fundet Veien til Island, sees af SnE. II 88—90, hvor det hedder: Aristotiles enn spaki kallar tvá parta málsgreinar, nafn ok orð; því at þeir gjöra meðal sín samtengðir fullkomna málsgrein, sem hjer: **maðr rennr** (jf. 'Partes orationis primus Aristoteles duas tradidit, nomen et verbum' anført SnE. II 91 Note a). Málfylling er saaledes et reent grammatisk Begreb; og til dermed at forbinde en Forestilling om Overflødigbed i metrisk Henseende berettiger hverken Sammenhængen paa det Sted, hvor det forekommer, eller Beskaffenheden af de gamle Vers. Háttatal selv frembyder følgende Exempler paa slige med en Vocal begyndende 'málfyllingar' i det Indre af metrisk normale Verslinier, hvis Ríimstave ere Vocaler (jeg udhæver Ríimstavene med federe Skrift og 'Satsfyldingernes' — Partiklernes — Begyndelsesbogstaver med Cursiv):

sjálfr ræðr allt ok Elfar

ungr stillir sá milli. (1)

auðs af jarla prýði

ítrs vara siglt til lítills. (27)

- álms bifsoeki aukum
 Yggs feng á lof þengils. (31)
 þar'er auðviðum auðit
 auðs í gulli rauðu. (48)
 Ortak öld at minnum
 þá'er alframast vissak. (67)
 Opt tekr jarl at fagna
 við ótali bragna. (88)
 eigi hittir œðra mann
 jarla beztr en skjöldung þann. (91)

Endnu et Par Exempler af et andet Digt, Ólafsdrápa (udg. af Sv. Egilsson, Viðey, 1832):

- jóskreytandi ýta
 auðmildr á skip rauðar. (4)
 ár rauð ungr í þeiri
 Englands á vit branda. (5)
 Fyrr vann œðlingr errinn
 engr en Nóreg fengi. (ib.)
 Auk und jöfri fræknum
 Ormr hrauðsk; en fjelt rauðu
 Eiríks hirð áðr yrði
 jarls ráð fyrir hjarli. (19)

Og til Slutning en 'vísufjórðungr' af Haustlöng (SnE. I 278):

- Ók at ísarnleiki
 Jarðar sunr en dundi.
-

EN HALVSTROPHE AF HALLVARÐR HÁREKSBLESI

FORTOLKET.

AF KONR. GISLASON.

I de foregaaende Bemærkninger om MÁLFYLLING har jeg tilladt mig at antieipere den efter min Mening rigtige Læsning af en vísuhelmingr, der SnE. I 516 skrives og indeles saaledes:

Erat und, jarðar höslu
 orðbrjótr Dönum forðar,
 moldreks múnka valdi
 mæringr en þú nærri,

og i Egilsson's egen Udgave p. 104 paa følgende Maade:

Er-at und (jarðar höslu
 örðbrjótr Dönum forðar)
 moldreks múnka valdi
 mæringr, en þú, nærri.

Men saavel Rimet (haslu) som Digtets Ælde udkræver Esat, der desuden synes at understøttes af en Læsemaade — 'ec sat (rect. es at), Wchart.' (SnE. I 516 Note ²). Brugen af *ö* (i höslu, Dönum og örðbrjótr) er her vistnok i det mindste en halv Anachronismus (— dog herom paa et andet Sted —), men ellers uskadelig, undtagen i örð, hvor Egilsson har troet sig nødsaget til at forstyrre Formen for at faae en Mening ud. Men en saadan Fremgangsmaade vil meget sjelden træffe det Rette, og i nærværende Tilfælde er den ingenlunde i Stand til at hæve Vanskelighederne. Jarðar hasla (*'Jordens Hasselstang'*) synes en unaturlig Betegnelse for Midgaardsormen, og retfærdiggjøres neppe derved, at mange Hasselstænger dannede en Kreds om en Kampplads eller et Tingsted (*'Hinc hasla sumi potest pro circulo'* Lex. poet. p. 303 under hasla), da hasla ikke vides at være brugt collectivt, enten i Almindelighed, eller i Særdeleshed om det Antal Stænger, der udgjorde en

saadan Kreds. Men selv om jarðar hasla var = miðgarðsormr, brugt for en Slange (en Drage) overhovedet, saa var man lige nær; thi örð [af Roden AR (Verbum erja, lat. arare, osv.) og forholdende sig dertil som vilð forholder sig til Roden VIL (Verbum vilja)], oprindelig: *Plaining*, er ikke = jörð, men betyder *Sæd*, og *Drage-Sæd* vilde ikke være nogen 'kenning' for Guld. Endvidere opfatter Egilsson munkas mold som 'terra monachorum, terra 'sancta (Palæstina, Italia, Græcia)' og munkas moldrekr som 'præfectus terræ monachorum . . . , deus', altsaa rekr som *Styrer*; men det synes tvivlsomt, om rekr har denne Betydning, skjøndt reki egentlig har den i Udtrykket landreki, hvor dog begge Forestillinger (land og reki) smelte sammen i Betydningen *Fyrste* (jf. t. Ex. landreki hlý-skjaldar-heims, *Solverdenens* — d. e. Himmelens — *Fyrste* = *Gud*, Guðm.-dr. II 69). nærri oversætter Egilsson ved *magis strenuus, fortior*, og Meningen bliver: Ingen Fyrste i hele Verden overgaaer dig i Tapperhed. Det er øiensynlig Knud den Store, der besynges; men det er hans Magt og Vælde, og ikke hans Tapperhed, Skjaldene pleie at løfte til Skyerne. Vistnok berømmes ogsaa denne Fyrstes Raskhed og Mod, men i sædvanlige (ikke overordentlig stærke) Udtryk. Saaledes

i den 'flokk', der tillægges Olav den Hellige:

Knútr rjedi auk bað biða
 (baugstalls) Dani alla
 (lundr gekk 'röskr' und randir)
 ríkr. vá herr við díki

Öh. 1849 p. 9; Flat. III 238 (Fms. V 228—229),

og Út man ekkjan líta
 (oft glóa járn á lofti
 umb **hjalmtamum** hilmi
 hrein) sú 'es býr í steini,
 hve **sigrfikinn** **soekir**
snarla borgar karla

(dynr á brezkum brynjum
blóðíssi) Dana vísi

Óh. 1849 p. 9; Flat. III 238 (Fms. V 229) — jf. Fms. XI 197;
hos Hallvarðr háreksblesi selv:

Knútr ljeztu fram til Fljóta
(frægr leið varðr umb ægi
heiptsnarr hildar leiptra)
harðbrynjað skip dynja

Fms. XI 187,

‘**böðrakkr**’

Hkr. II 300, Fms. V 9, Óh. 1853 p. 181, Flat. II 307,
og samme Strophes anden Halvdeel

‘oc hefir odda leicnar
‘ialmfreyr vnd sic malma
‘hialldravrr havevm þverrir
‘hvngv Noregi þrungit’,

der i øvrigt uden Tvivl bør opfattes paa følgende Maade

auk hefir (**odda leiknar**)
jalmfreyr und sik malma
(**hjaldrárr* haukum þverrir**
hungv) Nóregi þrungit —

Brugen af det blotte ‘haukr’ for ‘Gunnar haukr’ (jf. oldeng.
‘gūðhafoc’), ‘Hlakkar haukr’, eller lign., er sikkert for ung
til at forekomme her;

hos Þórðr Sjáreksson:

Átti Egða dróttinn
Áleifr þrimu stála
við ágætan Jóta
öðling þann ’es **klauf hringa.****

* avrr = Orr = órr, d. e. árr med Omlyd; hjaldr-árr er en fuldstændig Omskrivning (ligesom f. Ex. morð-árr, hjalm-árr).

** ‘kljúfa hringa’ er egentlig et noget haardt Udtryk. Læste man med Flat. ‘gaf hringa’, saa var her ikke Tale om Knuds Tapperhed, men om hans Gavnildhed.

Sveins vasa sunr at reyna

slær . . .

Hkr. II 272—273, Fms. IV 363, Fsk. 82, Óh. 1853 p. 165,
Flat. II 281 — jf. Óh. 1849 p. 50;

i den 'vísa', der tillægges Þormóðr kolbrúnarskáld Óh. 1849
p. 44 og Flat. II 201 (jf. Fbr. 1822 p. 121), hvor det
hedder

jafri þeim 'es bregðr hungri gráðugs ara;

hos Óttarr svarti:

sókna 'örr' siklingr

og hvatráðr estu

Hkr. II 272, Fms. IV 362, Óh. 1849 p. 50, Flat. II 281
— jf. Óh. 1853 p. 165,

olli sókn hinn snjalli

Sveins magr at Skorsteini

Fms. XI 191,

lætr þú and áðr þrek þrjóti

þinn

Fms. XI 195.

Det sidstanførte Udtryk er vistnok det stærkeste blandt Udtryk af den Art om Knud den Store; men dog ingenlunde saa stærkt, som det, Egilsson har troet at see i den 'vísu-helmingr', der er Gjenstand for nærværende Undersøgelse.

Disse Indvendinger ere de vigtigste, der kunne gjøres imod Egilsson's Fortolkning af denne Halvstrophe. Den Opfatning, jeg troer at maatte sætte i Stedet, er følgende: Esat und jarðar haslu mæringr nærri munka valdi, en þú, d. e. *Under Verdenstræet [Verdenstræets (Ygdrasils) Krone] er ingen Fyrste Gud nærmere, end du.* Hallvard, enten født i den hedenske Tid, eller kort efter Christendommens Indførelse i Island, synes endnu gjennemtrængt af Hedenskabets kosmologiske Ideer. I en anden Halvstrophe betegner han et af Knud behersket Land som 'omsnoet af 'den edderkolde Slange', hvilken Omstændighed maaskee har paavirket Egilsson's ovenanferte Forklaring. Men hvorfor

kaldte Skjalden Verdenstræet ikke hellere jarðar hasl (*Hassel*), end jarðar hasla (*Hasselstang*)? Hvorfor hedder det ikke

Esat und jarðar hasli . . . ?

Man erindre, hvor almindeligt det er i Skjaldesproget at sætte 'materiatum -pro materia' (som stafr for viðr og lign.); og man lægge Mærke til, at Ordet hasla i formel Henseende staaer høit over *Hasselstang*. Desuden maatte en hasla paa Grund af sin høitidelige Brug have en særegen Berettigelse i det poetiske Sprog: dens ethiske Betydning kunde let komme til at opveie selve Træets naturlige Skjønhed: hasla kunde blive — og synes her at være — en værdig Repræsentant for hasl. Brugen af hasl for askr (— askr Yggdrasils er Verdenstræets herskende Navn —) stemmer overeens med Skjaldesprogets bekjendte Udtryksmaade; men jarðar hasl(a) har det Interessante, at erindre om Völuspá's moldþinurr, hvis dette Ord betyder *Jordtræet*, *Verdenstræet*, og hvis þinurr er = hasl, *Hassel* — jf. de nynorske Ord 'tining (aab. i), m., *en fuldmoden Hasselnød*, . . .'; 'tina (aab. i), v. a., . . ., *afhase*, 'pille Nodder ud af Haserne', osv., hos Ivar Aasen. munka valdr (jf. t. Ex. valdr norrænnar aldar hos Sturla Þórðarson [Hkr. V 155, Fms. IX 400, Flat. III 92] og hersa valdr hos Þjóðólfr hinn hvinverski [Hkr. I 33]) = munka dróttinn (hos Skapti Þóroddsson [SnE. I 446]:

Mátrr es munka dróttins

mestr. aflar guð flestu.

Jf. endvidere munka reynir i Stævet af det tabte Hafgerðingadrápa [Ísll. I 106, GhM. I 208]:

Mínar bið ek munka reyni

meinalausan farar beina)

er en meget naturlig Benævnelse for Guddommen i Christendommens første Tid her i Norden. nærri *propior*. Det hele Udtryk *Ingen Fyrste under Solen er Gud nærmere*,

end du opfatter jeg ikke i dets fulde Almindelighed, heller ikke som

Hverr gramr es þer stórum verri
hos Arnórr jarlaskáld om Magnus den Gode, ikke heller som
f. Ex. Claudian's

[Heu nimium] dilecte deo . . .

[bortseet naturligviis fra Heu nimium]; men jeg antager
Meningen at være *Ingen Fyrste paa Jorden overgaaer dig i
Høihed og Magt*. Rigtigheden af denne Opfatning synes
at fremgaae af Parallel-Stederne:

Knútr es und himnum*
hafuð-fremstr jafurr,

Knud er den ypperste Hovedkonge under Himmelen (Stæv hos
Sighvat);

Knútr verr grund, sem gætir
Gríklands himinríki,

Knud beskytter sit Land, som Grækenlands Beskjermer (d. e.
Gud) *Himmerige* (Stæv i et af Þórarinn loftunga forfattet
Æredigt, hvilket Knud 'lønnede med 50 Mark Sølv');

Knútr verr jarð, sem ítran
alls dróttinn sal fjalla,

*Knud beskytter sit Land, som Alherren Fjeldenes herlige Hvel-
ving* d. e. *Himmelen* (af Hallvarðr háreksblei selv). At det
er Magten, ikke Tapperheden, Hallvard og Thorarin her
prise, er vel klart. Hvad Halvstrophens parenthetiske Deel
angaaer, behøver min Opfatning ingen Forandring af ord
til ord —: (moldreks orðbrjótr) '*Jette-Ordets Bryder*'
(= *Mand, Manden, han*) er en Omskrivning, Alle kjende.
moldrek(k)r = *Jette* er imidlertid for saavidt et svagt
Punkt i min Forklaring, som Ordet ellers ikke forekommer i
Betydning af *Jette*; men det forekommer rigtignok lige-

*) Hertil svarer Hareks: und jarðar haslu.

saa lidt i nogen anden Betydning. Naar jeg tager moldrek(k)r i hiin Mening, gaaer jeg ud fra Jette-Benævnelser som fróns fólk, aurnir (af aurr *Gruus*), osv. Orðbrjótr kræver her Genitiv af et Udtryk, der betyder *Jette*.

DE HISTORISKE EFTERRETNINGER OM DANEVIRKE.

AF A. D. JØRGENSEN.

Intet af den nordiske oldtids talrige mindesmærker kan i historisk betydning eller i umiddelbar storhed måle sig med Danevirke. I århundreder dannede det en fast mur mod Saxernes og Vendernes angreb, og i over et årtusind var det grænseskel mellem den danske og tyske tunge. Vidt adskilte og højst forskellige tidsrum anvendte deres bedste kraft på at rejse dets kæmpevolde, at tømre dets pæleværker og at bygge dets mure, og alle Danmarks egne, siger sagnet, sendte deres mænd til at opføre det fælles værn. Alligevel blev det brudt ligesåofte som det rejstes; Saxerne brændte det, Venderne trådte det under fod, og det blandingsfolk af dem begge, der har arvet de sidstes troløshed tilligemed de førstes rå vælde, fravristede os det i vore dage.

Vel er den tid nu forbi, da de levende folk følte deres tilværelse knyttet til fortidens ydre mindesmærker; men i vor historie vil Danevirkes navn stå uudsletteligt med sine store og smertelige minder; thi det er et uforkasteligt vidnesbyrd om vort folks trofaste kamp gennem lange tider mod fremmed herredømme, fremmed sprog og fremmed udvikling. Derved har dette navn fået en betydning i vort sprog og i vor folkebevidsthed, der ganske vist ikke

er afhængig af historiske tildragelser i deres enkeltheder, men som dog netop må vække lyst til så meget som muligt at kende dem i deres mest uforvanskede skikkelse. Det er nu vel ikke så ganske let overalt at komme til nogen sikkerhed i den henseende; thi det går med Danevirke som med så mange andre genstande for den historiske granskning, at dets oprindelse taber sig i fortidens mørke, og dets senere skæbne atter på mange punkter skjuler sig for os. Hvad der fortællles om det er kun tildels grundet i samtidige pålidelige kilder, noget skylder vi sagnets uvisse overlevering, andet er opstået i tidens løb af misforståelse og ubekendskab med de historiske forhold. Men hvad vi ved med sikkerhed er på den anden side så meget, og hvad vi kan slutte af andre efterretninger eller komme på spor efter ad andre veje er så betydeligt, at det nok er værd at underkaste virkets hele historie en fornyet overvejelse, for om muligt at få den klaret i sine hovedtræk; selv om derved en eller anden fortælling, der har fået en slags hævd, ikke skulde kunne forsvare sin plads.

Når det nu her skal forsøges at lade en fordomsfri kritik komme til sin ret ligeoverfor det man kunde kalde Danevirkes traditionelle historie, vil det være det rigtigste at gå ud fra de faste holdepunkter, som samtidige og utvivlsomme kilder giver, for da derfra såvidt muligt at komme til sikre slutninger for de mere uvisse tidsrums vedkommende. Efter disse kilders beskaffenhed og indbyrdes forhold vil det da atter være det naturligste først at undersøge slutningen af virkets historie (efter samtidige danske kilder), dernæst dens ældste tidsrum (efter tyske kilder), og endelig den mellemliggende periode, der ved sin mangel paa bestemte efterretninger kun tilsteder slutninger af større eller mindre vægt.

Efter danske kilder er det da utvivlsomt, at den teglstensmur, der strækker sig henved en halv mil foran og i

hovedvolden, er opført i den første Valdemars og Absalons dage. Det fremgår af den blyplade, der fandtes i kong Valdemars grav i Ringsted, og på hvilken hans tre største bedrifter er opregnede: han tvang de hedenske Ryboer til at modtage kristendommen, han opførte tårnet paa Språ og »han rejste den mur af brændte tegl, der almindelig kaldes Danevirke, til hele rigets værn«.* De samme tre storværker opregner Sven Ågesøn som særlig hædrende for Valdemars kongedømme, kun med den tilføjelse, at han ikke nåede at blive færdig med muren.** Også Saxe omtaler den, skøndt på et tidligere sted i sin krønike, der hvor han fortæller om Tyres vold. Han siger nemlig, at Valdemar og Absalon i deres nidkærhed for fædrelandet »rejste en mur af brændte tegl hen ad volden, for at den ikke i tidens løb skulde gå aldeles tilgrunde, nu da den var faldefærdig. De brugte derfor det gamle virke som grundlag og fuldendte kvindetankens halvårne idræt med mandig visdom, idet de opførte et værk, der blev des kosteligere jo mere de følte, at deres magt overgik hvad hin kvinde havde attrået.« †

Efter årbøgerne begyndte opførelsen af denne mur i begyndelsen af Valdemars eneregering, kort efter hans tilbagekomst fra kejser Fredriks hof, og den fortsattes uden tvivl indtil efter hans død, da Absalon, der sikkert her som overalt, hvor det gjaldt om at hævde rigets ære og sikre dets fremtid, var sjælen i det hele, netop under kong Knud nåede sin højeste indflydelse og vovede at bryde fuldstændig med kejserdømmet. Dette foretagende blev derfor et vigtigt led i den række kraftige anstrængelser for at frigøre riget

*) *murum quoque ad civis regni presidium qui vulgo Danewerch dicitur ex lateribus coctis primis construxit.* Worsaae: Kongegravene i Ringsted.

**) *in vallo Danewerch murum erexit lateritium, quem tamen morte praeventus imperfectum reliquit,* Script. r. D. I 63.

†) Saxo, ed. M. p. 481—82.

og den nationale kirke for den tyske højhed og indflydelse, der betegner Valdemarernes første store tid og særlig er Absalons uvisnelige hæder.

»Valdemarsmuren« er en af de første og tillige indtil dette øjeblik vistnok den mægtigste teglstensbygning i Norden. Den står endnu omtrent i hele sin længde, fra den ældgamle gennemkørsel gennem virket (Kalegat) mod sydvest indtil det sted, hvor Rejgåens mosebund begynder. Den er muret i fin kalk, over en favn tyk og henimod 2000 favne lang, og har vistnok oprindelig raget betydelig op over den bagved liggende vold, som den har grundlag fælles med og som endnu er indtil tre favne i lodret højde.*) Overfor dette kæmpeværk kan det da tildels undskyldes, at Saxe taler om den ældre vold som et ufuldkomment forsøg, som en kvindes dristige anelse om det, der skulde fuldføres af Danmarks største styrersnille.

Denne mur er den yngste del af Danevirke; det fremgår allerede af bygningsemnet og den ved opførelsen anvendte omhu. Efter engang at have rejst en sådan mur kunde man ikke let falde på at gå tilbage til en langt ufuldkomnere befæstningsmåde. Heller ikke kan det antages, at nogen anden del af virket på Absalons tid har været mere brøstfældig end den han besluttede at styrke ved en mur, og altså have trængt til en sådan ombygning; en forsætlig ødelæggelse i en senere tid haves der ingen historisk efterretning om.

Men dertil kommer, at Danevirke meget snart skulde tabe sin betydning for rigets forsvar, ikke blot fordi krigsførelsen forandrede, men også fordi fjenden fæstede bo nord for dets sikre port. I Valdemarernes tid var det vitterligt for Tyskerne, at der til enhver tid var 60,000 mand rede til at møde på virket, selv om kongen var i leding med hele rigets flåde, og det afholdt dem vistnok mere end

*) Sml. Saxes udtryk: »cui (vallo) postmodum — murum coeti lateris superjecit —.

engang fra at gæste os med hærskjold.* Af jordebogen fremgår det ligeledes, at kongen jævnlig om sommeren opholdt sig ved virket med sin hird.** Men Valdemar Sejr var tillige den sidste konge, der herskede ligeså uimodsagt ved Slien som ved Issefjord; hvad kunde det fra nu af gavne at tænke på hint gamle virke, nu da Abel og hans slægt fejdede på riget, understøttet af dets gamle avindsmænd! — Og desuden forandrede krigsførelsen meget i den følgende tid; kampen kom til at dreje sig om faste borge og stæder, hvorfra landet vidt og bredt kunde beherskes. Dette viser sig også blandt andet deri, at landets dele ikke mere nævnes efter sysler og herreder, men efter slotte og len. Også for Danevirkes vedkommende ytrer det sig slående i den talemåde fra det 13de århundrede, »at Gottorp var Danmarks riges lås og lukke;« † kunde det siges, måtte Danevirke tilvisse være gået i glemme. Det kom da heller ikke til at spille nogen rolle i den tids kampe, skøndt egnen deromkring ofte nok var skuepladsen for dem. Således nævnes det end ikke i anledning af slaget på Lohede mellem hertugen og kong Erik (med sin moder Margrete Sprænghest); og da Kristoffer II drog mod grev Gert i slutningen af året 1331, mødte denne ham nord for virket og jog ham tilbage over det i vild flugt ned til Kiel, således at hans søn, den unge kong Erik, fandt sin død ved at styrte ned ad volden med sin hest.††

*) Saxo, p. 882.

**) Script. r. D. VII 522; s. foran s. 191, anm.

†) Quasi clavis et custodia totius Daniæ. Script. r. D. I 170.

††) Detmar til året 1331: — do quam eme (Gert) de bodescap, dat de koning quam starke thende dor dat hertochdom to sleswic unde wolde in sin land; des iaghede he hastliken em in de mote to sleswic. — Also toch de greve vore (ute sleswic) uppe den wech, dar de koning scholde hen then over dat denewerc. — do wart des koninghes volk vlende unde de koning mit sineme sonen, koning erike, vloch

Mellem disse kendsgerninger tager det sig da forunderligt nok ud, når der fortælles, at Kristoffer Valdemarsons enke Margrete skal have havt en så betydelig del i Danevirkes opførelse, at den endog har fået det navn efter hende, som endnu den dag idag er gængs der i egnen, idet den kaldes »Margretevolden.» Det er da heller ikke de samtidige kilder, vore temmelig udførlige årbøger — (der f. ex. fortæller om Koldinghus's befæstelse 1268, Slesvigs brand og Gottorps sløjfning 1288 o. s. v.) — denne efterretning skyldes; de siger tvertimod, at landet led særdeles meget ved Holstenernes hærgninger i Erik Glippings tid; det er først de senere tiders kritikløse forfattere, der bringer denne misforståelse ind i historien. Alligevel er den bleven et led i den traditionelle fortælling om Danevirke.*

Det er ikke vanskeligt at se, hvorledes beretningen om Margrete Sprænghests virksomhed i den henseende er kommen ind i de nyere skrifter om Danevirke. Ikke fra de ældre danske forfattere, thi hverken Hvidtfelt eller Holberg ved noget om den at sige, det er de tysk-slesvigske forfattere fra det 16de og 17de århundrede, Cypræus, Dankwerth o. a. der først lader den komme frem. Deres kilde kan da ingen anden være end den »holstenske krønike« (chronicon Holtzatiæ) af en presbyter Bremensis, der er skreven 1448, og også af andre træk ses at have været dem bekendt i håndskrift. Også Hvidtfelt har iøvrigt kendt den, uden dog at optage den omtalte efter-

mede. Se vellen vil unsachte over dat denewerk; vort iagheden se in de stat to deme kyle. — Do starf aldar de iunghe k. erik, — somelike spreken, de sware val van deme denerwerke worde sin dot.

*) Annaler for nord. oldk. 1859, s. 70 ff. Thorsen, danske runemindesmærker, I s. 193. 197. o. s. v. Endel ældre forfatteres udsagn om dette punkt kan efterses hos Outzen: Alterthümer Schleswigs und des Dannewerks, 1826, § 36, s. 232—42.

retning, der da også ved hele sin form, som det snart skal ses, måtte støde enhver opmærksom læser.*

Denne holstenske kronike er nu helt igjennem af meget tvivlsomt værd; den tilhører historieskrivningens forfaldsperiode, og forfatterens dannelse har efter sproget og behandlingen at dømme været forholdsvis ringe; han kan ikke skrive blot nogenlunde latin og hans had til Danmark bringer ham til at tro alt hvad ondt og foragteligt der blev fortalt om os i Holsten i kampens bitreste dage.

Imidlertid er hans fortælling af betydning for det 14de århundredes sidste halvdel og den første menneskealder af det følgende århundrede, om den end stadig må benyttes med kritik. Omtrent fra år 1320 begynder den samlede fremstilling, der i enhver henseende udgør skriftets hoveddel (kap. 18—46, p. 44—152), men for den første tids vedkommende er den aldeles upålidelig. Således siges der, at Kristoffer blev tagen tilfange efter nederlaget ved Danevirke 1331 og udløst for en stor pengesum, at Valdemar Atterdag var en uægte søn af det danske kongehus, og hele fortællingen om Nils Ebbesen er forvansket; det må være nok til at belyse dens troværdighed for en tid, der kun ligger 100 år forud for forfatterens egen.

Så er det gået denne forfatter som så mange andre på den tid, at han gerne vilde begynde sin kronike med verdens skabelse og sit folks oprindelse, og han har til den ende gjort et udtog af bibelhistorien og Helmolds vendiske kronike, der går til c. 1170. Det omfatter de første 14 kapitler (p. 1—30). Begge disse dele har han da søgt at forbinde ved 3 kapitler, der giver en fremstilling af den mellemliggende tid, eller rettere af de uklare folketraditioner der fandtes om den i Holsten. Dette stykke er da også

*) Indledningen til Lappenbergs udgave af »presbyter Bremensis«, Kiel 1862, XX. Skriftet er også trykt i Westphalens monumenta III, tilligemed den plattyske oversættelse.

bleven derefter; det er en broget blanding af uensartede fortællinger, uden anden sammenhæng end den optegnerens øjeblikkelige skøn har givet dem.

Blandt disse fortællinger er det nu vi finder originalen til vor beretning om dronning Margrete ved Danevirke, og det i følgende forbindelse. Da kong Valdemar af Danmark var død — (det er Valdemar den første, der omtales så meget hos Helmold; den anden Valdemar kender presbyteren ikke!) — førte hans enke, »den sorte Margrete«, regeringen for sin søn Knud. »Hun byggede Gottorp slot og foran det en grav og mur, kaldet Danevirke, fra Slistrømmen over til Frisland, for ved dette kostelige værk at lukke Danmark for Tyskerne.»* — Der kan ikke være delte meninger om, at jo denne efterretning, som den findes her, er fuldstændig forvirret og vildledende. Danevirke er blandet sammen med Gottorp, der fra først af blev bygget mod de danske konger, ligesom det stadig har været arnestedet for fjendtlige planer mod riget, og også idelig senere af denne forfatter betragtes som Holstenernes sikreste udgangspunkt i deres erobringskrig mod det danske kronland Sønderjylland. Men desuden er der intet i dette sted, der tyder på, at det sagn, forfatteren her havde for sig om Danevirkes forbindelse med en dronning Margrete, tænkte på Kristoffers enke, uden tilnavnet »den sorte«, der som såmange andre historiske tilnavne »vagabunderede« i folketraditionen. Senere hen fortæller han desuden selv om denne Margretes kamp med Holstenerne uden dog at indlade sig videre på den, men

*) Presb. Brem., ed. Lappenberg, p. 36: Illis diebus, mortuo rege, quedam mulier, dicta nigra Margareta, regina Dacie, sceptrum et dyadema, regum opera fideliter (viriliter ?) agens, suscepit, terram Holtzacie hostiliter inuadendo castrum Gottorpe muniuit et ante illud magnum fossatum muratum, Denewerck uocitatum, fieri procurauit, incipiens a flumine Slige, usque ad Fresiam procedendo, miro et ineffabili opere terram Dacie ab Almanis concludendo. —

sikkert tillige uden at ane, at det var hende han ved hint tilnavn havde tilskrevet virkets genopbyggelse, der for ham stod som et led i Valdemarernes tog mod Holsten. Men undersøgelsen vil igen på et senere punkt vende tilbage til denne beretning og søge at finde den rette betydning af det holstenske folkesagn; her må det være tilstrækkeligt at have påvist, at den ikke på nogen måde kan bruges til at godtgøre en ombygning af virket efter Valdemar den førstes og Absalons alder, en ombygning, som efter alt hvad vi iøvrigt ved og kan skønne er fuldstændig urimelig.

Men når hermed slutningsgrænsen for Danevirkes opførelse er slået fast, så gælder det om derfra at gå tilbage så langt vejen er lys nok til at bevæge sig med sikkerhed. Det er ikke ret langt. Saxe er den eneste, vi har at holde os til, og han giver ikke meget; men det er til gengæld bestemt og oplysende. Da kong Sven Eriksøn i slutningen af året 1155 drog op i Jylland med en tysk hær og tyske penge, kom han gennem virket ved at bestikke dem der var satte til vagt ved porten. Erkebisp Hartvig af Bremen, der var med på toget, ytrede, at forræderen burde været hængt med sin Judasløn til advarsel for andre; virket ansås altså ikke for at være så let at bryde, siden ikke blot Sven, men også Henrik Løve, der førte Saxerne, foretrak at betale for gennemgangen. Købmændene i Slesvig og skibene i deres havn måtte bagefter erstatte udløget. Men alt 20 år tidligere havde Danevirke stanset en tysk kejser på sin vej til rigets hjerte. Efter Knud Lavards mord, 1131, kom nemlig Lothar herop med sin hær under foregivende af at ville hævne sin ven og hjælpe hans broder Erik, der var indesluttet i Slesvig by af kong Nils og hans søn Magnus. Men da han troede sig ved målet, så han til sin forbavsel stærke volde knejse foran sig, og talrige stridsmænd tilligemed en uafselig folkeskare på deres tinder. — Han nøjedes da med at tage bøder for Knud og modtage hyldningsløfte af Magnus, der gerne gjorde en lille indrømmelse for at kunne samle al sin

kraft mod Erik Emun.* Dette er da tilstrækkeligt bevis på, at Danevirke alt dengang, en menneskealder før Valdemar kan have begyndt på sin mur, var i en anselig forsvarstilstand og efter tidens lejlighed vel skikket til at holde de fremmede »løbeskytter« fra livet. — Men dermed må vi da desværre også stanse fremrykningen fra denne side, efter danske kilder, de har ingen tidligere efterretninger uden sagn; vi må nu vende os til de fremmede og hvad de lejlighedsvis beretter.

Danevirke forekommer i historien omtrent samtidigt med den første omtale af det danske rige. Da Karl den store trængte sejrrigt frem over Elben og nærmede sig den danske grænse, gik kong Gøtrik (808) til Slistorp (Slesvig) med sin hær og «befalede der, at rigets sydgrænse skulde befæstes ved en vold, således at den lige fra den østlige havbugt, som de kalder Østersalt, til Vesterhavet kunde beskytte Ejderens nordlige bred, med kun en eneste port, gennem hvilken vogne og ryttere kunde færdes frem og tilbage. Efterat have fordelt arbejdet mellem sine høvdinger vendte han derpå hjem.»** Men skøndt nu dette

*) Saxo, p. 713. 645: Imperator — secus Jutiæ moenia gradum Romano militi struxit. — At Magnus utriusque hostis adventum accurata valli munitione præcurrrens, validum portis præsidium applicuerat. Interjectis diebus, Nicolaus citeriora valli immenso Jutorum agmine circumfudit. — cfr. Helmoldus, ^o chron. Slav. I c. 50: Venitque (L.) cum grandi exercitu prope civitatem Sleswich, ad vallum illud notissimum Dinewerch, ulturus mortem funestam optimi viri Kanuti. Consederat e regione Magnus cum immenso Danorum exercitu, defensurus terram suam.

**) Pertz, monumenta Germ. hist. I p. 200: ad portum qui Slies-thorp dicitur cum universo exercitu venit. Ibi per aliquot dies moratus, limitem regni sui, qui Saxoniam respicit, vallo munire constituit, eo modo, ut ab orientali maris sinu, quem illi Ostarsalt dicunt, usque ad occidentalem oceanum totam Ægidoræ fluminis aquilonarem ripam munimentum valli prætexeret, una tantum porta dimissa, per quem carra et equites

vidnesbyrd om Danevirke fra en så tidlig tid er af stor betydning, så er det dog ikke ret indholdsrigt. Strængt taget ses det end ikke, om volden virkelig blev opført efter kongens bud, og når det må antages, at der kom noget istand der kunde få betydning, siden kejserens historieskriver ellers neppe vilde have omtalt det, så er det et spørgsmål, om der ikke alt tidligere har været et virke, der nu kun sættes istand igen eller på anden måde forstærkedes. Meget kan der i alle tilfælde ikke være udrettet den gang; thi Gøtrik døde et par år efter, og 815 førte en tysk hær den fordrevne konge Harald (Klak) »op i Normannernes land, der kaldes Sinland, nord for Ejderen; derfra drog de i syv dage op til et sted ved storhavets strand og lå i lejr der i tre dage, da Gøtriks sønner, der lå ligeoverfor dem på en ø, en halv mils vej (?tribus milibus) fra fastlandet, med en stor hær og 200 skibe, ikke vovede at indlade sig i slag med dem. De hærgede da i omegnen og tog 40 bønder med sig som gisler, hvorpå de vendte tilbage til kejseren i Saxland.»*

Hvor denne lejrplads nu end skal søges, så meget er vist, at den var nord for Slesvig, og at hæren altså havde passeret Danevirke, uden at Gøtriks sønner vovede at møde den der, skøndt de havde en hær samlet, for om muligt at skåne riget for hærgning og for nederlagets skam. Det rimeligste er da vistnok at antage, at der fra arildstid var et grænsevirke ved Slesvig, skikket til at støtte en dansk forsvarshær efter ældre tiders forhold, men ude af stand til at trodse hære og våben, som dem Karl den store havde skabt. Gøtriks tanke har det da vel været at møde den truende fare ved itide at sætte virket istand efter de nye fordringer, men efter hvad her fortælles må man antage, at det ikke er lykkedes ham at udrette noget synderligt i den henseende,

emitti et recipi potuissent: deviso itaque opere inter duces copiarum, domum reversus est. —

*) Einhardi annales ad 815.

hvad man da alt var berettiget til at slutte af hans bratte død to år efterat planen var meddelt hans mænd.

Det følgende århundrede optages af en række kampe mellem Danske og Saxer, uden at det dog kom til afgørende vendepunkter. Det frankiske rige var atter adsplittet og de tyske stammer gik hver sin vej, hver mod sine særlige fjender; grænsekampene fik da væsenlig den ældre karakter igen fra før Karls tid. I disse kampe, hvis enkeltheder vi desuden kender så lidt til, nævnes virket ikke, rimeligvis fordi vore fædre som oftest var de angribende og valpladsen derfor var i Holsten eller ved Ejderen. — Men forholdene tog en ganske anden vending, da Tyskerne valgte hertug Henrik af Saxland til konge; han var vel stærkt optagen af kampen mod Madjarer og Vender, men det gik dog tilsidst som man måtte vente, at han førte sin øvede hær mod sit hjemlands gamle fjender og overvandt de Danskes konge Knud (ved 934). Nogen videre følge havde dette hærtog nu vel ikke; det er end ikke rigtig klart, hvilken egn det var han angreb, den samtidige Widukind siger nemlig kun, at han overvandt de Danske der plejede at hærge Frisland på deres søtog, gjorde dem skatskyldige og tvang deres konge Knud til at lade sig døbe, hvorfor Vedel og Gram endog troede at kunne henføre det hele tog til de Danske som var bosatte i Frisland. Men det synes dog nærmest at være det der gav anledning til, at der nu rejstes et virke, som man ikke hidtil havde set magen til, Tyre Danebods uforgængelige hæder.

Der haves strængt taget ikke et eneste historisk vidnesbyrd for denne Tyres dåd; men det er et af de punkter, hvor en udpræget folketradition stemmer så nøje med de historiske forhold, at al tvivl om dens sandhed må forsvinde. Den findes hos Saxe og Sven Ågesøn, og har altså i det mindste været gængs 200 år efter Tyres tid.* Under andre forhold er dette nu vel en dårlig hjemmel, thi i 200 år forvanskes næsten enhver fortælling og antager

*) Saxo, p. 481. Sv. Aggonis, c. 3.

sagnets ejendommelige træk. Men der er jo kun tale om et enkelt bestemt faktum, hvis enkeltheder dels er gået i glemme, dels kan være forvanskede, men som selv synes at måtte være utvivlsomt. De andre efterretninger fra omtrent samme tid kan her afgive en målestok for bedømmelsen. Saxe, eller folketraditionen på Saxes og Absalons tid (1150-1200), har bevaret den rigtige kongerække op til Gorm, hvad han fortæller om Harald og Sven stemmer i sine hovedtræk med ældre kilder, selv om tidsregningen er forvirret og mange enkelte forhold er skævt opfattede og bedømte. Der må i det hele tages hensyn til, at hin tid ganske anderledes end vor var istand til at fastholdé de historiske tildragelser i hukommelsen, den kendte ikke til skriftens understøttelse, men havde i sine viser en ret paalidelig vejledning til at huske forbindelsen mellem personer og be- drifter. Og da nu den efterretning, at Gorms dronning Tyre byggede Danevirke fremsættes ikke som en formodning eller et sagn, men som en almindelig bekendt sag, (medens både Saxe og Sven udelader den vistnok senere fortælling i »Ryår- bøgerne», chron. Erics regis, at det var kong Dan der først byggede en del af virket (Kovirke), medens dog Tyre stadig beholder æren for at have rejst den. anseligste del), så synes der, ikke med rette at kunne rejses nogen tvivl om at dette forholder sig rigtigt, og at folkesagnet, der til enhver tid har levet på selve stedet,* her har ret.

Hvad der desuden bekræfter det er Tyres skønne tilnavn Danmarkerbod, eller som vi nu siger Danebod. Også det er bevaret af folketraditionen, men det findes desuden på den ene af de berømte Jellingestene, der er rejste af samtiden eller den nærmeste eftertid: »kong Gorm lod denne høj gøre efter Tyre, sin kone, Danmarkerbod (Tanmarkar but).« Det antyder, at hun bødede på riget, satte det istand

*) 1424 i abbed Olavs vidneforklaring om hertugdømmets statsretlige stilling, Script. r. D. VII 418. — Lorenzen, Dannevirke og omegn, s. 28 ff.

således som Harald Hårfagers datter blev kaldet »Årbod«, fordi hun skaffede folket godt år, god høst (sml. Jonssons oldn. ordbog: årbot, åringens forandring til det bedre).

Men endelig lader de historiske begivenheder før og efter det tidsrum, da Tyre må antages at have virket ved siden af sin søn kong Harald — (om Gorm levede den tid, i alle tilfælde som det synes i dansk uvirksomhed, vides ikke) — slutte til en forandring i Danevirkes betydning. Thi medens det end ikke omtales som nogen hindring for Harald 815 eller Henrik 934, fortælles der udtrykkelig, at det stansede Otto II på sin vej 40 år senere, medens det dog lykkedes ham efter sine hærføreres råd at indtage det. — I mellemtiden berettes der ikke om nogen større kamp på grænsen; Otto I var så aldeles optagen af krigen med Madjarer og Vender og med at opnå kejserkronen, der fra nu af i århundreder blev ved det tyske kongehus, at han ikke fik stunder til at blande sig i de små grænsefejder, der synes uophørlig at have sysselsat de Danske og Saxerne. Men neppe var han død og hans unge søn kommen på tronen, før hele rigets magt blev opbudt mod de »oprørke« Danske. Efterretningen om dette tog skylder vi Thietmar af Merseburg, der fødtes ved den tid og havde hørt fortælle om toget i sin barndom; hans bedstefader grev Henrik havde nemlig været med og deltaget i erobringen med råd og dåd. Det var Ottos andet tog, siger han, vistnok i året 975. »Ved Slesvig så han sine fjender besætte den grav, der er bestemt til landets forsvar, og den port der kaldes Vigledsdør, og han overvandt alle disse forsvarsværker mandigen efter hertug Bernhards og min bedstefar grev Henriks råd. — I disse egne lod kejseren derpå bygge en borg og lagde besætning i den.«* Længe tålte de Danske dog ikke denne

*) Pertz, monumenta Germ. hist. III 760: Secunda (expeditione) Danos sibi rebelles petens (Otto) ad Sleswik properavit. Ibi etiam hostes suos foveam quæ ad defensionem patriæ

ydmygelse; thi allerede i forsommeren 983 synes borgen at være bleven ødelagt for bestandig. Samme forfatter fortæller nemlig, at kejseren ved den tid holdt en herredag i Verona, til hvilken alle de store mødte fra Tyskland, «undtagen Bernhard, der vendte om på halvvejen; thi en af hans borge (navnet mangler), som kejseren havde befæstet med værker og besætning mod de Danske var igen bleven tagen af disse ved list; besætningen var dræbt, borgen brændt.»* Der kan vel neppe være tvivl om, at der jo herved er tænkt på den før omtalte borg ved Slesvig eller Danevirke, og det er da også i sig selv sandsynligt nok, at man fra dansk side gjorde alt for atter at blive herre i sit eget hus. — Grænsefejderne optoges nu atter med skiftende held, og det er rimeligt nok, at kong Sven, der efter de endnu bevarede runestene har opholdt sig i denne egn med sin hær, har været betænkt på at sætte virket i en nogenlunde tålelig stand igen, selv om det ikke kan antages, at han har underkastet den nogen gennemgribende ombygning, siden der ingen efterretning og intet sagn er bevaret derom. — Dette er da alt hvad vi ved om Danevirkes historie i det 10de århundrede. Men herved kan vi ikke stanse, da få punkter i vor historie i den grad er bleven forvanskede ved senere forklaringer, formodninger og sagn som dette. Enhver kan i vore dage fortælle om Ottos store tog op til Limfjorden, om Haralds og Hakon Jarls dåb, om Poppes prædiken for hedningerne, om Olav Trygvasons snilde påfund at tænde ild i virkets pæleværk o. s. v. Og dog er

parata est, et portam quæ Wiglesdor vocatur armis preoccupare videns, consilio Bernhardi ducis et avi meimet Henrici comitis omnes has munitiones viriliter exuperat. — Urbem unam in hiis finibus cesar edificans presidio firmat.

*) Ssteds, p. 766: — Solus dux Bernhardus in media revertitur via; namque una ex urbibus suis — quam imperator contra Danos opere ac presidio firmavit, dolo ab hiis denuo capta, cesis defensoribus ejusdem incensa est. —

alt dette senere opspind, uden hjemmel i de historiske kilder og stridende imod alt hvad vi ellers har sikkerhed eller dog afgørende sandsynlighed for.

Den der først og mere end nogen anden har bragt forvirring ind i fortællingen om de tvende saxiske kongers tog til Jylland er Adam af Bremen. Han skrev ved 1070 og fik sine efterretninger i dette stykke af »en lærd dansk biskop«, altså af de kyndigste mænds fortælling her i landet. Men godt og vel 100 år efter en begivenhed har traditionen ikke rigtig magt med den mere, tidsregningen forvirres, det ligeartede sammenblandes og de faste holdepunkter kan ikke altid findes, idetmindste ikke uden sans for den historiske kritik. Adam stod nu overfor sit emne uden nogen sådan kritik, han forstod kun at samle, ikke at opløse og adskille. Det han vilde var at fortælle den hamborgske kirkes historie, alt hvad der kunde have hensyn til den optegnede han med begærlighed, det andet var ham væsenlig ligegyldigt. Men deraf opstod der atter en tilbøjelighed til at bringe alt i forhold til kirken. Intet slag kunde være leveret, ingen forbrydelse begået, ingen omvæltning sket, uden at det jo efter hans mening måtte være kommen så for eller imod kirken. Det er ikke vanskeligt at se, hvorledes en klerk i hin tid kunde komme til en slig opfattelse af historien, det var den der gik gennem Jødefolkets krøniker og gennem de legender og helgenhistorier, der udgjorde hovedparten af klostrenes læsning og fortælling. Det er heller ingenlunde ham alene, der skal beskyldes for således uforvarende at komme til at stille vor ældre historie i et falsk lys — (thi forholdet til kristendommen havde efter al sandsynlighed netop en såre ringe del i hin tids begivenheder) —, det er tillige hans hjemmelmænd i Bremen, Hamborg og Danmark; alle så de historien på den måde, det var hin tidsalders åndrighed, og hvilke afveje den kan føre på i opfattelsen af det faktiske kan enhver literær tid bære vidne om. — Adam fik hos den kyndige danske biskop, — (episc. Dano-

rum, prudens vir — rimeligvis den berømte bisp Vilhelm i Roskilde, Sven Estridsøns ven) — efterretning om, at såvel kong Henrik som en kejser Otto havde gjort tog op imod Slesvig. Den ene af dem havde bygget en borg og sat en markgreve på den, men den var senere bleven sløjft og besætningen dræbt. For så vidt var traditionen fuldstændig rigtig; kun deri kan den alt hos bispen have fejlet, at den lod Henrik bygge borgen, således at Ottos tog nærmest blev en hævn over dens ødelæggelse, — en fejltagelse, der i enhver hensende må anses for meget naturlig, når der ingen skriftlige optegnelser var at holde sig til. — Men Adam gik nu videre. Han fandt i erkestiftets arkiv kejser Ottos bekræftelsesbrev for de tre jyske bisper, i Slesvig, Ribe og Århus (fra 948), og kunde ikke undlade at sætte dem i forbindelse med kejsertoget. Hint brev er nu ganske simpelt en følge af Ottos opfattelse af kejserdømmets betydning: det er for ham kirkens sværd, kristenhedens hoved, bispernes beskytter, så langt læren forkyndes. Det var tyske klerke, der bragte læren til os, den danske konge var ikke døbt og opfattede uden tvivl hele bevægelsen som noget der ikke vedkom ham som konge; det kunde derfor heller ikke falde ham ind at negte kejseren en højhed over folk der opholdt sig blandt os som fremmede, eller hvis kirkelige stilling, om de var indfødte, slet ingen betydning havde overfor de danske love. Erkebiskop Adeldag kunde derfor endnu 988 sætte pris på at få dette beskyttelsesbrev gentaget af kejseren, det var dog altid tillige en anerkendelse af Hamborgs ret overfor alle andre kirkelige samfund.

For Adam stillede det sig imidlertid anderledes. Han så i dette brev (og hvor mange har ikke gjort det efter hans tid!) et bevis på, at Otto havde hersket i Danmark, og da der nu tillige var efterretninger om et tog af en kejser Otto, forbandt han det hermed og fik altså ud, at Otto I en halv snes år efterat Henrik havde bygget en borg ved Slesvig gjorde et tog til Danmark for at hævne denne

borgs ødelæggelse og for at udstrække sin beskyttende hånd over kirken i Norden.* Derved er da al den tale og den uendelige forvirring opstået med hensyn til »Ottonernes tog«, der indtil vore dage har sysselsat så mange penne og opslugt så megen skarpsindighed; man har ikke villet gå den simple vej at forklare Adams fortælling som en misforståelse, der har sine naturlige grunde, og så forresten holde sig til de samtidige pålidelige kilder.**

Men ikke nok dermed. Den danske tradition fortalte, at Otto var trængt helt op til Limfjorden, der efter ham skulde være kaldet Ottinsund, (som bekendt en fejltagelse: en vig af Limfjorden hedder Oddesund); på tilbagevejen kom Harald over ham ved Slesvig og der leveredes et slag. Såvidt stemmer Adam og Saxe overens, de er kun uenige med hensyn til slagets udfald; Adam siger, at Harald blev overvunden, Saxe, at det var høvdingen for Ottos bagtrop, Ebbe, det gik ud over. Dette sidste er dog utvivlsomt en senere forvanskning, der vilde tilskrive os sejren i den fjerne kamp, hvis minde næsten var uddød. Begge er de derimod enige i at det først var på tilbagevejen Otto leverede slaget, og det må der særlig lægges mærke til, da det deraf fremgår, at man alt 100 år efter begivenheden havde glemt, at Danevirke ved denne lejlighed blev erobret; thi Adam nævner det slet ikke, Saxe siger, at det først blev bygget efter denne tid. Derved var Ottos tog alt for Adam bragt ud af hele sin historiske forbindelse og lod sig så meget lettere bringe i en ny ved falske slutninger. Denne nye forbindelse foruroligede ham da også selv så lidt, at han slet ikke omtaler det tog af Otto II, der dog anføres i de gamle annaler, som han kendte; han har da i alle tilfælde kun hørt tale

*) Adami gesta Hammab. eccl. pontif., ed. Pertz in usum scholarum, p. 45 (I 59) og 50 (II 3).

*) Den nyeste undersøgelse hos Maurer: die Bekehrung des norwegischen Stammes II Theil, Anhang I.

om et tog af en Otto, og det bliver derved uden nogensomhelst hjemmel, når man senere både har villet antage Thietmars og annalernes henførelse af det til Otto II's, og Adams til Otto I's tid for pålidelige, og altså lade det være to forskellige tog.* Til Ottos tog knytter nu Adam atter, og det rimeligvis efter dansk tradition, fortællingen om kong Harald og Svens dåb og den sidstes tvungne opnævnelse efter kejseren. Det ligger temmelig nær, når der ses hen til, at kristendommen skulde have sejret her i landet ved hin erobningskrig. Men de samtidige ved aldeles intet at berette derom, skøndt kirkens udvikling i Danmark ingenlunde er dem ligegyldig. Tvertimod fortæller Saxeren Widukind, der skrev nogle år før Ottos tog, at de Danske allerede dengang forlængst var kristne, selv om hedensk overtro endnu stod højt anskreven hos dem. Han fortæller ligeledes om kong Haralds omvendelse, hvorledes en tysk klerk Poppo engang havde påstået, at de kristnes gud var den mægtigste, hvad så Harald havde bedt ham om at bekræfte med jernbyrd. Da det var sket, blev Harald overbevist om hans læres sandhed, tilføjer Widukind, og bød alle at antage den.** Dette var sket for lang tid siden, Poppo var nu bleven biskop; det må altså vel henføres til omtrent samme tid som Ottos beskyttelsesbrev, der muligvis netop kan være frugten af Poppo's sendelse. — Hvad derimod Svens tilnavn eller dobbelte navn Sven-Otto angår, da er det ingenlunde enestående i den tid; tvertimod var det i lang tid skik ved siden af et gammelt hedensk slægtnavn at døbes med et kirkeligt; således kaldes Sven Estridsøn Magnus, Knud den store Lambertus, ja endnu Sven Grade hedder i Tyskland Petrus. Det er da langt naturligere at tilskrive Sven navnet Otto af en venlig følelse mod kejseren hos Harald,

*) Sml. N. M. Petersen: Danmarks hist. i hedenold, 2 oplag, II 76 ff.

***) Pertz, mon. G. h. III 463.

således som også den gamle Roskildekronike (fra c. 1139) gør.* —

Men har Adam en forudfattet mening om de historiske tildragelser, så har de norske sagamænd det ikke mindre, og talens strøm voxede nok så vildt mellem fjeldene som i klosterscholens drømmeland. Sagnet om Danevirkes storhed og fald var også nået op til dem, og som det synes i en ældre form og med tydeligere minder end det har selv hos Adam. Men de udviklede det også bravt, og det er vanskeligt at genkende det, således som det kommer tilbage fra dem efter et par århundreders væxt. Der gaves i oldtiden vel neppe nogen bedrift, som ikke Normændene efter deres egne forestillinger havde været med ved, eller om muligt stået i spidsen for; norsk mandemod og norsk snildhed er det synspunkt der ligger til grund for mangfoldige af deres gamle fortællinger. Således var da også det danske virke bleven forsvaret af norske kæmper, og, hvad der var endnu mærkeligere, indtaget ved norsk snildhed. Fyldigst kommer det frem i Jomsvikingsesaga, der fortæller hele begivenheden i en blomstrende sagastil, men da også bruger hele 9 kapitler (k. 8—11, side 26—39) til at fremstille den. En juleaften, siges der, aflagde kejser Otto den røde, (sagaen har her bevaret det rette navn, det var Otto II der kaldtes således), det løfte at kristne Danmark, det koste hvad det vilde. — Harald fik efterretning om denne plan og sendte bud til sin lensmand Hakon Jarl, der da også mødte med en vældig ledingshær og skræmmede Tyskerne tilbage fra virket. Næste år kom Otto imidlertid igen, Hakon mødte også, — og hvo tvivler om, at han igen vilde have sejret, hvis ikke en Normand, den landflygtige Olav, havde givet kejseren det

*) (H.) — Christum publice colere cepit. Unde venerabili Adalago episcopo et Ottoni Augusto amicus et valde familiaris fuit, adeo ut filium ejus baptizatum a sacro fonte (susceperit?) et Suen Otto vocaverit. Script r. D. I 375.

råd at sætte ild på virket. Da lykkedes det ham at trænge op ad halvøen til Limfjorden, Poppo gjorde et selsomt jertegn, og Harald, Sven og Hakon døbttes af ham. — Hele denne fortælling med alle dens samtaler og livfulde skildringer er nu ret morsom at læse, men den kan ikke på noget punkt gøre fordring på at være historisk, uden der hvor den oprindelige fortælling skinner igennem. Beretningen om de nordiske høvdingers dåb falder bort efter det forhen omtalte, tilknytningen til Poppo gør den her yderligere mistænkelig. At Otto gjorde to tog er der intet der taler for, ingen ældre kilde der taler om, det er en poetisk form, hvorved Hakons tapperhed skal ske fyldest, ligesåvel som Olavs kløgt. De tvende norske stormænds deltagelse derimod forholder det sig ganske forskelligt med. Thi medens Olav var et barn, dengang Otto drog til Jylland og altså uden noget skin af grund er bragt ind i fortællingen, så var Hakon Jarl, som det fremgår af samtidige skjaldevers, virkelig tilstede på virket. Der er kun den ringe forskel, at han stod der, ikke som Norges jarl og norske kæmpers høvding, men som kong Haralds hirdmand. Det fremgår nemlig af en omhyggelig undersøgelse af tidsregningen i den norske kongerække, at Harald Gråfel først i året 976 blev forrådt ved Hals, medens Hakon i de foregående år opholdt sig hos den danske konge og var hans håndgangne mand. Men i denne tid faldt forsvaret af virket, og det er i sin orden, at den skjald, der vilde forherlige Hakons ungdomsbedrifter, også i almindelige udtryk omtalte hans deltagelse i denne mærkelige kamp. Men heraf er da i tidens løb opstået den misforståelse, at han var her som Haralds lensmand, efter forudgående varsel, en opfattelse der desuden i enhver henseende bærer præg af usandsynlighed; det var nemlig neppe mænd til at besætte virket med det skortede på for os; Otto må have erobret det ved et eller andet krigspuds eller en angrebsmåde, vore fædre ikke kendte eller ikke var voxne. — Og her står vi da tillige

foran sagaens sidste ejendommelige efterretning, den nemlig, at Tyskerne satte ild på virkets pæleværk og trætarne. De norske beretninger er ene om at nævne denne uhyre brand, hverken de tyske kilder eller det danske sagn, som det senere optegnedes herhjemme, ved noget derom. Men sagaen finder her en mærkelig støtte i de brandtomter, der i vore dage er fundne på højst forskellige steder i virket. Fortællingen har da øjensynlig noget på sig, ligesom også det træk, at sagaen har bevaret det rette kejsernavn, taler for at den indeholder elementer af en ældre tradition. Men det er dog lidet rimeligt, at den har bevaret disse uforvanskede på dette sted; thi det kan neppe tænkes, at ikke Thietmar skulde have fundet det værd at nævne en så mærkelig erobring af virket, at ikke det danske folkesagn skulde have fastholdt det, eller at ikke Hakons skjald skulde have benyttet dette store billed i sit kvad. Rimeligere synes det at være, at virket ligesom senere borgen er bleven erobret ved list eller en ejendommelig angrebsplan, og at Otto bagefter har behandlet det, ligesom de Danske behandlede hans borg, da den var tagen. Det svarer godt til kejserens tanke at grundlægge sit herredømme i disse egne, eller dog at holde sig vejen til Jylland åben for fremtiden, at han ødelægger det erobrede virke så meget som muligt, til samme tid som han bygger en borg og giver den en stærk besætning. Sagaens misforståelse heraf kunde da måske tænkes at være opstået i en langt senere tid, da f. ex. Arkons indtagelse satte fantasien i bevægelse i den retning.

Dermed er da ogsaa rækken af de ældre udtrykkelige vidnesbyrd om Danevirke gennemgået. Vi kommer nu til det tidsrum af halvandet hundrede år (975—1131), der ligger mellem de tyske og danske kilders samtidige beretninger, og i hvilket vi er fuldstændig overladte til gisninger og slutninger i henseende til virkets historie. Den eneste man i denne tid med rette kunde vente en omtale af Danevirke hos er Adam af Bremen, der kom til hove i Danmark ved 1070 i

den bestemte hensigt at søge underretning om rigets historiske forhold. Når han imidlertid end ikke nævner virket, som han må have passeret og set, hverken i anledning af Ottos tog som han omtaler, eller der hvor han beskriver de danske lande og fremhæver hvad mærkeligt der kunde være at sige om hvert især, så er denne tavshed vistnok netop meget sigende, for så vidt som den viser, at det på hans tid ansås for at være uden betydning. Dette bekræftes yderligere af den måde han omtaler rigets grænse på. Om Otto hedder det nemlig, at han »overskred de Danskes grænse, der fordum (dengang) var ved Slesvig*;* noget tidligere har han fortalt, at det var kong Henrik der satte den her, medens den af Hemming og Karl bestemtes at skulle være ved Ejderen, — alt uden nogen hjemmel i ældre kilder.** Senere hedder det, at under Knud den store kom markgrevskaftet atter tilbage til Danmark, og i den almindelige beskrivelse af riget sætter han altså igen Ejderen som dets grænse.† Hvorledes det nu imidlertid end forholder sig hermed — rimeligvis er tilbagegivelsen til Knud ikke andet end en formodning af Adam eller hans hjemmelmænd, da de jo måtte have en bestemt mening om, når det af dem antagne markgrevskaft havde ophørt at existere, og intet tidspunkt kunde have så megen rimelighed for sig som dette, da Knud gav kejsersønnen sin datter til ægte — så synes baggrunden i hele denne omtale af grænsen at være den forestilling, at virket ikke var andet end et gammelt grænsemærke, †† der som sådant måtte forklares historisk, men nu ingen

*) *transgressusque terminos Danorum, apud Sliaswig olim positos — vastavit etc. Adami gesta H. ecc. pr., p. 50.*

***) p. 45: (H.) *apud Sliaswich regni terminos ponens, etc. p. 17: Hemming — Egdoram fluvium accepit regni terminum. — Se foran s. 188.*

†) p. 88: *imperator — dedit ei Sliaswig cum marcha —, et ex eo tempore fuit regum Danorum. p. 178: hanc — Daniam a nostris Nordalbingis flumen Egdore dirimit.*

††) Den samme (falske) forestilling kommer frem hos Dahlmann, *Gesch. v. Dän. I 70, anm. —*

praktisk betydning havde eller kunde få. Thi nu var Saxerne tilgavns tæmmede, deres fyrster havde udskiftet landet i små len og var indviklede i idelige stridigheder indbyrdes og med Venderne eller med kejseren. De kunde så lidt tænke på angreb på Jylland, at de endog en tid måtte tåle, at en af Sven Estridsøns sønner, Bjørn, fra sin faste borg på Ejderøen herskede over Holsten (d. e. landet til Stur), indtil en bonde dræbte ham på thinge. Faren kom heller ikke så snart igen fra den kant, det var først efter Valdemar den andens sejrvinginger at Holstenerne igen lærte at overvinde deres nordlige naboer; nu var det Venderne, der kom til at forurolige vore grænser og i rum tid at gøre landet til skueplads for deres umenneskelige hærgninger.

Alt 1043 var store skarer af Vender trængte op ad halvøen indtil Ribe, og det var kun ved Magnus's tapperhed de kom til at bøde med livet derfor; om Danevirkes evne til modstand forlyder der intet ved denne lejlighed. Derefter var det dog atter roligt i et par menneskealdere, indtil alle forhold forandrede sig i begyndelsen af det 12te århundrede. Ved denne tid kom nemlig Svens dattersøn, Henrik af Vendland, i besiddelse af Obotriternes rige og fra nu af begyndte den række af kampe tillands og tilvands, der ikke fik nogen varig ende før i Absalons tid. Hvad kong Nils gjorde for at skaffe sig fred blev kun til spot og skade, han lod da snart alt gå sin egen skæve gang, afskaffede af gærrighed de fleste af sine hirdmænd, og var tilfreds når han personlig kunde være i fred i Slesvig by, bevogtet af Friserne. Thi ellers var intet sikkert der i egnen, overalt hærgede Venderne på det skamløseste og landet nord og syd for Danevirke lå øde.* At virket under disse forhold ikke var til nogen gavn er en selvfølge, det var gået i glemme hos venner og fjender. Da ser vi pludselig alt skifte karakter; landet renses for voldsmand og fremmede, forbrydelsen

*) Vita Canuti ducis, lectio II. s. foran s. 180.

straffes igen, selv om den begås af kongefrænder, og man hører intet til hærtog sønderfra. Hvad kan det være der volder denne omskiftning af alle forhold? hvorledes kan det gå til, at Nils og Magnus i året 1131 trodser kejser Lothar på det Danevirke, der før var til spot for Venderne? Det ligger nær at tænke på Knud Lavard, der udrettede så meget for landefreden, og tilskrive ham en afgørende betydning for virkets foryngelse, og de ældre forfattere har da heller ikke taget i betænkning at gøre det.* Der er dog så meget der taler derimod, at man sikkert må lade det falde. Hvorledes var det nemlig tænkeligt, at de der skrev hans levnedbeskrivelse, og i betragtning af at Valdemar var hans søn ønskede at forherlige ham så meget som muligt, kunde glemme sligt, der måtte give hans navn forøget glans, især da det var et værk Valdemar satte sin stolthed i at fortsætte? Man glemte ikke at fortælle om det tårn han byggede ved Slien for at afkræve skibene told og sikre indløbet til havnen, hvormeget mere vilde man da ikke have husket det, om han havde fornyet hele rigets gamle bolværk tillands! Derimod henledes opmærksomheden på kong Nils's dronning Margrete. Hun var en datter af kong Inge i Sverig og i sin ungdom sendt til Norge som et fredspant mellem folkene, hvorfor hun fik det smukke tilnavn »fredkullen« (fredspigen). Kort efter blev hun enke ved Magnus Barfods død og nu ægtede hun den danske konge Nils. Hernede skulde hun dog opleve mere sorg end glæde; hendes ene søn Inge fandt en ynkelig død ved at falde af en vild hest, den anden, Magnus, gjorde hende megen sorg ved sit stridige og hovmodige sind. Men hendes liv blev ikke desmindre en velsignelse for land og rige; thi from og opofrende som hun var knyttede hun Knud Lavard ved ægteskab og venskab så nøje til sig og til kongehuset, at alle hans store evner kom riget tilgode, medens hun med sin stærke vilje

*) Outzen, s. 226 og 230.

holdt hans fjenders, og blandt dem sin søns, misundelse nede så længe hun levede. Og ikke blot det; hun styrede tillige landet for sin svage og sløve husbonde, så man udenlands havde det hånende mundheld, «at Danmark jo styredes med kvindeforstand!»* ligesom man lagde hende for had for at have ægget Magnus til mordet på Knud. Til denne fremragende stilling svarer da også godt, at hun som dronning er med til at underskrive et gavebrev i Odense, noget der ellers neppe haves eksempel på fra den tid.**

Her har vi da udentvivl den dronning Danevirke opnævnes efter, når det endnu den dag idag af ømegnens beboere kaldes «Margretevolden». «Kildernes tavshed» om denne stordåd er ikke vanskelig at forklare; af samtidige forfattere har vi intet uden Roskildekroniken, der er så optagen af de indre uroligheder, at det ikke kan undre os når den fortier hin dronnings navn, og Valdemarstidens historieskrivere havde enten glemt Margretes værk eller så det fordunklet af deres samtids storslåede bygning. Kun i Holsten synes sagnet om Margretes deltagelse i virkets opførelse at have levet i flere hundrede år, ligesom det endnu, skøndt berøvet ethvert historisk præg, lever ved Haddeby nor.

Den holstenske krønikes fortælling om Margrete synes nemlig at indeholde en erindring om Nils's dronning. — Det vil erindres, at presbyter Bremensis henfører hende til Valdemarernes tid, uden at dog de andre historiske forhold er ham bekendte. Han kender kun en Valdemar og han sammenblander de fire holstenske grever Adolf fuldstændig. Hvad han fortæller om Knud kongen hører for det meste

*) Vita Canuti, lectio II: set minoris providencie et dispositionis quam regno expediret Nicholao existente, pars maxima regni in nobili regina Margareta pendebat, ita ut ab extraneis Dacia regi virtute feminea diceretur. Regina vero illa, mulier sapiens et honesta, Kanuto, Herici regis filio, tanquam filio suo Magno materne dilectionis ostendebat affectum.

**) Helmoldus, lib. I c. 50. Thorkelin, dipl. I 243: uxor regis, MARGARETA regina.

hjemme i Valdemar den andens historie, uden dog at være ordnet blot nogenlunde. Enkelte træk tyder imidlertid på, at en ældre tradition har blandet sig ind og at det egentlig er mindet om Knud Lavard, der har levet i Holsten og endog fordunklet Valdemar Sejrs navn. Når der således fortælles, at Knud byggede Segeberg slot og herfra ved sine mænd beherskede det omkringliggende land, indtil en kvinde drog udenlands og hentede den unge Schauenburger Adolf til fyrste over Holstenerne, så ligner det mere et gammelt folkesagn om denne grevelægts oprindelse og komme til landet nord for Elben omtrent ved samme tid som Knud Lavard byggede Segeberg mod Venderne*, end Valdemars kampe med Adolf III og IV ved Hamborg, Lauenborg eller Bornhoved. Men hvis så er, da ligger det nær at antage, at den holstenske tradition på dette punkt har fastholdt Margretes forhold til Knud Lavard bedre end den danske historie, idet den gør hende til hans formynder, den der sætter ham igang i kampen mod de sydligere naboer, og den der bygger Danevirke. — På samme måde genfandt vi jo midt i den forvanskede norske saga et utvivlsomt rigtigt træk fra en tid, der mindst lå 200 år foran fortællerens, et træk der ellers var glemt og udslettet i de bedst underrettede og nærmest liggende efterretninger.

Dette er da i det væsentlige alt hvad der af ældre skriftlige kilder kan vides om Danevirke. En ny righoldig kilde til dets historie er dog selve virket, som det står der endnu den dag idag, hæret, men ikke ødelagt af tidens hånd. Men skøndt meget i den henseende er oplyst, kan undersøgelsen dog ingenlunde siges at være bragt tilende; og indtil det er sket vil det være umuligt med fuldkommen sikkerhed at angive de forskellige volddeles alder og ind-

*) Detmars kronike, år 1126: he buede ok erst in deme lande uppe den hoghen berch en hus, dat seder wart gheheten segeheberge; dat wart eme avesleken van den holsten.

byrdes forhold. Da det imidlertid må antages, at ethvert bidrag til besvarelsen af de herhenhørende spørgsmål, når det da ellers er grundet på bestemte forudsætninger, må have sit værd, skal det forsøges her til slutning med få ord at begrunde en opfattelse, der vel afviger en del fra den ældre, som den fremstilles af pastor N. Outzen, og senere er yderligere søgt begrundet af pastor Lorenzen, men til gengæld søger at holde sig strængere til de historiske efterretninger så langt de rækker.

Det hovedpunkt der her først må lægges mærke til er tilstedeværelsen af brandtomter i en del af volden. Traditionen er ikke i tvivl om, til hvilken tid de skal henføres og al sandsynlighed taler for dens udsagn, at de hidrører fra Ottos tog. Men forholder dette sig således, da har vi her et fast holdepunkt til bestemmelsen af Tyres virke. Hele hovedvolden, fra Danevirkeseø til langs Rejdåen, er bygget af samme emne: jord, græstørv og træstammer, enten i tagformede sammenføjninger eller i svære rammer, og på vidt adskilte steder på denne strækning er der fundet spor af branden*. Denne vold udgør da også en fuldstændig helhed. Den strækker sig fra Sliens inderste vig, som den var dengang, ned langs åens sumpede bredder og helt over til Hollingsted ved Trejå. Mod øst slutter den sig til Slien, der danner en bred grænse indtil det sted, hvor Østerbækken og Østervolden atter fortsætter virket til Egernfjord. Derimod hører voldstrækningen mellem Danevirkeseø og Selknor, den såkaldte kæmpedæmning (Resendamm) ikke med til denne helhed. Et blik på kortet viser, at neppe nogen vilde have valgt den linje, hvori denne og den anden hoveddel af volden ligger, fra først af, da de støder sammen i en vinkel på 120° og derved forlænger vejen fra Selknor

*) Annaler for nordisk oldkyndighed 1859, s. 335. Daværende adjunkt Lorenzens fremstilling på dette sted er i det hele lagt til grund for nærværende bemærkninger.

til Rejdå på en unødvendig måde, både for bygningen og forsvaret. Desuden ses hovedvolden at gå et godt stykke (o. 2000 alen) bagved kæmpedæmningen,* en strækning der senere har været uden al nytte og sikkert aldrig vilde være bleven bygget, dersom sidevolden havde været der fra først af. Men endelig er kæmpedæmningen af et ganske andet emne og bygget i en ganske anden stil, om man kan kalde det så; den er helt igennem af jord og stene, uden træværk, den er højere og brattere, med mindre brede grave og næsten uden de foran hovedvolden løbende mindre forvirker. Også dette tyder på, at den er bygget efterat man havde en erfaring for sig med hensyn til træværket, og efterat de fjendtlige angrebsvåben var bleven farligere, men dog før man var kommen så vidt at bygge med sten alene. Den må da nærmest være opført for at beskytte Sliens vadesteder vest for Haddeby, der rimeligvis havde vist sig at indeholde en fare, man ikke tidligere havde ænset. Denne del af volden er det da også der af mange fortrinsvis kaldes Margretevolden, ligesom det er til Selknor sagnet særlig knytter hin dronnings minde.** På hendes tid omtrent var det jo også netop man hos os begyndte at efterligne Tysklands stadsvolde, medens vi efter Otto af Bambergs udsagn hidtil havde hjulpet os med grave og pæleværk.† — Kæmpedæmningen med halvkredsvolden ved noret må da nærmest anses for at hidrøre fra kong Nils's tid, medens dette dog selvfølgelig ingenlunde udelukker en ældre befæstnings tilværelse syd for Haddeby, hvor den såkaldte »Oldenburg« endnu siges at have havt sin plads.

Det andet spørgsmål bliver da, om Tyre er den første ophavsmand til hovedvolden fra Slien ned til åen, eller om

*) Se kortet over slaget ved Slesvig i Vaupells »krigen i 1848.«

***) Se kortet i Thorsens danske runemindesmærker s. 185.

Annaler for 1859, s. 346 f. Lorenzen: Dannevirke og omegn, 1863, s. 2 f. s. 29 ff. —

†) Urbes ibi et castra sine muro et turribus ligno tantum et fossatis muniuntur. Pertz: mon. G. h. XX 762.

den allerede var til før hendes tid. Når man tidligere var tilbøjelig til uden videre at antage det første, synes man ikke at have lagt særlig mærke til Einhards udtryk om Gøtriks plan. Efter ham skulde virket nemlig gå fra Østersalt til Vesterhavet langs Ejderens nordlige bred. Men den forestilling, at virket gik langs grænsefloden indtil havet, synes nærmest at måtte være fremkaldt ved synet af en vold der løb ned til Rejdå og fulgte den så langt øjet nåede. Ligeledes synes navnet på det sydlige mindre virke, der almindelig antages for at hidrøre fra Gøtrik, (Outzen § 22), Kurvirke og Kurgrav, at tyde på, at det fra først af var et forværk, hvorfra fjendens fremrykning skulde iagttages og foreløbig stanses, indtil hovedvolden kunde blive tilbørlig besat. Dette skal dog ikke udelukke, at der rimeligvis har været en tid, da kun den ene af voldene fandtes, enten den sydligere eller den nordligere, — og forøgede oplysninger om hovedvoldens ældre lag vil måske kunne skaffe mere lys i denne sag; — men det må dog snarest antages, at virket allerede i en meget gammel tid har bestået af de to ved åen sammenstødende volde, den yderste lavere og let at tage tilbage, når den var falden i fjendens hænder, den indre højere og stærkere og anlagt til at bryde selv den stærkeste fjendes magt. Fra det øjeblik af virket var mere end en lille vold, opkastet mod de nærmeste naboer, således som mangfoldige andre i landets sydlige egne, fra det øjeblik af det var et helt folks værn mod et andet, altså et virkeligt Danevirke, kan det ikke have bestået af synderlig mindre end de dele det synes at have haft i Tyres tid.

Kun disse få antydninger skal her voves angående virkets forskellige dele og de mere eller mindre begrundede formodninger, der kan have om deres indbyrdes forhold. Måske kan der herved være overset et og andet der har sin betydning, andre forhold og sammenstillinger kan der være tillagt for stor vægt; men det her fremdragne vil dog i ethvert tilfælde være nok til at vise, at man også i den

henseende må begynde arbejdet forfra og ikke på nogen måde kan slå sig til ro med det traditionelle, som her udelukkende støtter sig til de nyere forfatteres gisninger, der havde mere god vilje end forstand på de afgørende momenter i bedømmelsen af slige forhold.

TILLÆG TIL AFHANDLINGEN OM STRANDFRISERNE.

(her foran s. 167 ff.)

Ved denne afhandling kunde være bemærket, hvad der dengang var mig ubekendt, at den fremsatte anskuelse alt tidligere synes at være udtalt af den sønderjydske fædrelandsven C. v. Wimpfen i hans »Geschichte und Zustände des Herzogthums Schleswig oder Südjütland (Flensburg 1839)« s. 21 og 130.

Det er imidlertid vistnok tvivlsomt, om det har været denne forfatters hensigt med sin ytring om Strandfrisernes forhold (»die Nordfr. sind, so weit die Geschichte hinaufreicht, dänische Unterthanen gewesen«) at sige andet eller mere end det Suhm, som han iøvrigt følger, vistnok i reglen uden selvstændigt kildestudium, allerede har udtalt i 6te bind s. 98 af sin historie: »det lader ellers at Saxo haver ment, at Friserne have i førstningen boet der, som et frit folk, og ere først siden komne under de danske konger, men jeg tvivler herpå, og tænker, at de fra deres første indkomst i det 9 sæculo have stået under Danmark på en vis måde«. Dette sidste, at de nemlig »på en vis måde« har stået under Danmark, er selvfølgelig aldrig blæven betvivlet af nogen forfatter, end ikke af Heimreich i hans »nordfresische Chronik«, ligesålidt som Ditmarskerne selv i deres største velmagtsdage negtede, at de »på en vis måde« stod under erkebisperne i Bremen (oprindelig greverne i Stade); —

men det var jo netop måden om at gøre. Wimpfen kommer nu slet ikke ind på dette spørgsmål i sit kortfattede skrift, han vil først og fremmest hævde ligeoverfor de slesvig-holstenske lærdomme, som det var hans opgave at bekæmpe, at også Friserne fra arildstid havde stået i forhold til Danmark, ikke til Tyskland; og i det øjemed går han endog så vidt at forklare den slesvigske stadsrets »Frysones de lege Frysonica« om indbyggerne af det store Frisland, for at få lejlighed til at kalde alle de sønderjydske Friser for »Fr. de lege Danica«; at søge »Westerwolda« i Gröningen o. s. v. Han følger da også Ejdersteds krøniken i hele dens beretning om Abels tog, (undtagen i talen om kejser Karl, som han, vistnok med urette, anser for indskudt), ligesom Hvidtfelt, Cypræus, Holberg, Christiani, Suhm (dog ikke ubetinget, X 206-208), Michelsen, Dahlmann, Hammerich, Waitz o. a.

A. D. Jørgensen.

TILLÆG

TIL

AARBØGER FOR NORDISK OLDKYNDIGHED OG HISTORIE,

A A R G A N G 1 8 6 8.

UDGIVET AF

DET KONGELIGE NORDISKE OLDSKRIFT-SELSKAB.

KJÖBENHAVN.

THIELES BOGTRYKKERI.

1869.

BERETNING OM SELSKABETS MØDER

I 1868.

Maanedsmøde den 14de Januar 1868.

(Under Vice-Præsidentens Forsæde).

Som færdig fra Pressen fremlagdes Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1867, 3die Hefte.

Det til Medlemmerne i Kjøbenhavn omdelte Udkast til indeværende Aars Budget forelagdes og vedtoges.

Artillericapitain *O. Blom* meddelte nogle Iagttagelser om Materialet i den ældre Jernalders Vaaben og fremviste Prøver af undersøgte Jernvaaben fra Vimose og Kragehul paa Fyen og fra Dallerup Sø i Jylland. (Foredraget er trykt i Aarbøger for 1868 Side 1—13.) I Anledning af et af Etatsraad Worsaae fremsat Spørgsmaal om, hvorvidt Romerne havde kjendt og kunnet frembringe Staal, reistes der en Discussion, i hvilken foruden Foredrageren ogsaa Medailleur Krohn deltog.

Justitsraad, Bibliothekar *C. Bruun* meddelte dernæst Bemærkninger om Folkebogen »Broder Ruses Historie», hvilke han knyttede til den ældste, af ham nylig fundne Udgave af denne Bog, trykt i 1555.

Maanedsmøde den 11te Februar 1868.

(Under Vice-Præsidentens Forsæde.)

Efterat et indenlandsk Medlem var optaget, vedtoges det eenstemmigt at anmode Conferentsraad *E. C. Werlauff*, der optoges til Medlem i 1825, om at Selskabet for Fremtiden maatte anse ham som sit Æresmedlem.

Adjunkt *C. Engelhardt* forklarede Fremstillingerne og Indskrifterne paa de for nylig af Museet for de nordiske Oldsager i Kjøbenhavn erhvervede kobberdrevne og forgyldte Alterprydelser fra Lisbjerg Kirke ved Aarhus (jevnfør Aarbøger for 1868, Side 152—157) og omtalte syv lignende Altere indenfor Danmarks gamle Grændser, overensstemmende med dette i Konststil, Prydelser og Arbeidsmaade. De høre til Slutningen af 12te Aarhundrede og kunne muligen være af indenlandsk Arbeide.

Etatsraad *Jap. Steenstrup* fuldstændiggjorde dernæst sine paa Mødet den 9de Januar 1866 givne Meddelelser om de meklenborgske Pælebygninger, navnlig i Anledning af den af Dr. G. C. F. Lisch i det nylig udkomne 32te Bind af *Jahrbücher des Vereins für meklenburgische Geschichte und Alterthumskunde* givne Fremstilling af disse. Hertil knyttes Bemærkninger og Oplysninger af Etatsraad Worsaae, som for nogle Maaneder siden havde været i Schwerin og set de omtalte Fund.

Maanedsmøde den 10de Marts 1868.

(Under Vice-Præsidentens Forsæde.)

Et indenlandsk Medlem optoges, og til Revisorer valgtes efter Bestyrelsens Indstilling Conferentsraad *A. A. Kjellerup* og Varemægler *M. Willer*.

Konstmaler *J. Kornerup* gav Oplysninger om nogle gamle danske Landsbykirker med Tvillingtaarne. Af denne eiendomlige Gruppe af vore Kirker, hvor Taarnet forneden danner en Helhed, som først ovenover Forhallen deler sig

i to Dele — deraf Navnet — kjender man otte i Danmark med Skaane og Sønderjylland, af hvilke imidlertid kun tre ere nogenlunde bevarede i deres oprindelige Form, nemlig Tveie-Merløse ved Holbæk, Fjennesløvlille ved Sorø og Færløf ved Helgeaaen. Foredraget vil blive trykt i Aarbøgerne for 1869.

Professor *G. Stephens* forelagde Tegninger af en Benkam, paa hvilken der er en Indskrift med de ældste nordiske Runer, funden i en nyere Affaldsdyngge ved Stranden nær Whitby i Yorkshire (England); Indskriften forklaredes, og Oplysninger om Kammen meddeltes.

Maanedsmøde den 4de April 1868.

(Under Vice-Præsidentens Forsæde).

Tre indenlandske Medlemmer optoges. Det af Revisorerne gennemsete Pengeregnskab for Aaret 1867 forelagdes; Selskabets faste Fond er i det nævnte Aar forøget med 400 Rd. i Kongl. Obligationer og beløb sig saaledes den 31te December 1867 til 84,900 Rd.

Som nylig udkommet fremlægges 4de Hefte af Aarbøgerne for 1867.

Efterat Etatsraad *A. Regenburg* var bleven valgt til Dirigent for den øvrige Del af dette Møde, gav Secretairen for Udgivelsen af de archæologisk-historiske Tidsskrifter, Kammerraad *Herbst*, en Beretning om de af ham i sin treaarige Funktionstid udførte Arbejder, idet han tillige erklærede, at han ved det Valg af Medlemmer af Bestyrelsen, som skulde foretages paa dette Møde, ikke ønskede Gjenvalg. En Henstilling af den nævnte Secretair angaaende en fra Bestyrelsens Opfattelse forskjellig Fortolkning af Lovenes § 14, 3, og af tre Medlemmer af Oldsag-Afdelingen — Artillericapitain *O. Blom*, Professor *Schiern* og Etatsraad *Steenstrup* — om hvorvidt den af Bestyrelsen trufne Bestemmelse,

at der ikke kan optages nogen Afhandling i Selskabets Tidsskrifter, uden at den først er antagen af Bestyrelsen, er overensstemmende med Lovene, besvaredes efter en længere Discussion ved Afstemning derhen, at Forsamlingen i begge Tilfælde med overveiende Stemmeferhed godkjendte Bestyrelsens Opfattelse.

Ved de dernæst foretagne Valg af Medlemmer af Bestyrelsen for de kommende tre Aar blev

Etatsraad *J. J. A. Worsaae* gjenvalgt til Vice-Præsident, Professor *Konr. Gislason* gjenvalgt til Secretair for Udgivelsen af Oldskrifterne,

Adjunkt *Conr. Engelhardt* valgt til Secretair for Udgivelsen af de archæologisk-historiske Tidsskrifter, og Justitsraad *F. S. Bang* gjenvalgt til Kasserer.

Maanedsmøde den 3^{die} November 1868.

(Under Vice-Præsidentens Forsæde).

Sex Medlemmer optoges, de fem i Norden og et i Landene udenfor Norden.

Vice-Præsidenten gav Beretning om Arbeidets Fremme i det forløbne Halvaar. Af den paatænkte Udgave af Niáls Saga var der i det Væsenlige redigeret mellem $\frac{1}{4}$ og $\frac{1}{3}$; siden sidste Møde vare udkomne: Tillæg til Aarbøger for 1867 og de tre første Hefter af Aargangen 1868. Trykningen af »Mémoires« for 1867 var saa vidt fremmet, at Heftet kunde udkomme i Begyndelsen af næste Aar. Fordelingen af Bogsamlingen var iværksat med Hensyn til de to store offentlige Bibliotheker. Endelig meddeltes der, hvilke Afhandlinger vare indkomne og antagne til Optagelse i Aarbøgerne.

Dernæst foretoges Valg af tre Medlemmer til Oldsag-Afdelingen i Stedet for Etatsraad Jap. Steenstrup, Kammerraad C. F. Herbst og Artillericapitain O. Blom, som havde

udmeldt sig. De dels af hele Oldsag-Afdelingen dels af dens Majoritet foretagne Valg af:

Etatsraad *T. A. J. Regenburg*,
Geheime-Etatsraad *J. P. Trap*,
og Konstmaler *J. Kornerup*

bleve godkjendte af Forsamlingen.

Etatsraad *J. J. A. Worsaae* foredrog Bemærkninger om et mærkeligt egebygget Gravkammer fra Hedenolds Slutning eller Kristendommens første Tid i »Bjerringhøi« ved Mammen i Nærheden af Viborg, hvis Indhold i sin Tid tildels blev reddet og indsendt til Museet for de nordiske Oldsager af Adjunkt A. Feddersen i Viborg, som har givet en Meddelelse om Fundet i »Samlinger til jydsk Historie og Topografi«, 1868, S. 167—174. En Del af Gjenstandene bleve foreviste, navnlig en Jernøxe med sølvindlagte Prydelser af Ormeslyngninger, udmærket vævet og guldindvirket Silketøi o. a. m. Foredraget vil blive trykt i Aarbøgerne for 1869.

Maanedsmøde den 8de December 1868.

(Under Vice-Præsidentens Forsæde).

Efterat et udenlandsk og tre indenlandske Medlemmer vare optagne, valgtes efter Bestyrelsens Henstilling Varemægler *M. Willer* og, i Stedet for afdøde Conferentsraad Kjellerup, Fuldmægtig i Finantsministeriet *A. Petersen* til at gennemgaae Regnskabet for 1868.

Konstmaler *J. Kornerup* meddelte dernæst nogle Bemærkninger om den tidlige Middelalders Trækirker i Danmark, idet han anførte de faa historiske Efterretninger om saadanne, som findes i Kildeskrifterne, f. Eks. om St. Albani Kirke i Odense, Hellig Olafs Kirke i Aarhus, Abbed Vilhelms Kirke i Ebelholt m. m. Allerede i 12te Aarhundrede begyndte man at opgive Trækirkerne, af hvilke dog enkelte bevaredes i Sønderjylland endnu til det 17de Aarhundrede. Iøvrigt maatte man se hen til de i Norge

og Sverig endnu levede Trækirker for at danne sig en Forestilling om hine nordiske Former af Kirker.

Foredraget, som fremkaldte nogle Oplysninger og Bemærkninger af Professorerne Gislason og Stephens og af Etatsraad Worsaae, vil blive trykt i Aarbøgerne for 1869.

FORTEGNELSE

OVER

DE TIL SELSKABET I AARET 1868 SENDTE
SKRIFTER.*)

DANMARK. *Dr., Inspecteur H. Rink*: 12 Fotografier af Pisigsarfik-Fjorden i Godthaabs Distrikt (den formodede Vesterbygd).

NORGE. *Rigsarchivet i Christiania*: Norske Rigsregistranter 4, 1 (1603—9) 1867. — *Foreningen til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring, Christiania*: Aarsberetning for 1867; *O. Krefling*: Selje Klosterlevninger, 1868. — *Det Kgl. Norske Universitet i Christiania*: det norske Oldskriftselskabs Samlinger: I, gammel norsk Homiliebog, 1862. VI, norrøne Skrifter af sagnhistorisk Indhold, udg. af S. Bugge, 1864. XI. Mariu Saga, udg. af Unger, 4de Hefte. 1868. 8. — *Professor C. A. Holmboe*: Flaghougen paa Karmøen og de buddhistiske Toper i Asien (1867) — om det ældre russiske Vægtsystem — om Gravhøie med mere end eet Kammer og een Urne — Brøholtfundet, Mynter fra 10 og 11 Aarh. — om Vildsviintypen paa galliske og indiske Mynter. (Særsk. Aftr. af Vid. Selsk. Forhandl. for 1867—68.)

*) Disse have efterhaanden været fremlagte paa Selskabets Møder.

SVERIG. *Det Kgl. Vetenskaps Sällsk. i Upsala*: Nova acta, seriei tertiæ Vol. 6. Fasc. 2. Upsaliæ, 1868. — *Det Carolinske Universitet i Lund*: acta Universitatis Lundensis; Års-skrift 1866, 4 Hefter, og Års-skrift 1867—1868, 2 Hefter, complet. — *Hallands Fornminnes-Förening*, Halmstad: Årsskrift, 1868. — *Kammarjunkare Leonh. F. Rääf*: Samlingar och anteckningar till en beskrifning öfver Ydre härad i Östergöthland, 1—4 delen, Linköping och Örebro 1856—65.

RUSLAND. *L'Académie Impériale des Sciences de St.-Petersbourg*: Mémoires, T. XI, No. 9—18 (et dernier); Bulletins, T. XII (feuilles 7—37). — *La Société archéologique de Moscou*: Mémoires (paa Russisk) 1 vol. 2e partie 1867. 4. — *Finska Literatursällskapet* (Helsingfors): Suomi, 7 osa, 1868; Suomalainen ja kuotsalainen Sanakirja, 2 wikho, 1868. — Kertomuksia historiasta, 2 voll. — Sanakirja Xenophonin Anabasis kirjaam (1868). — *Die estländische literarische Gesellschaft zu Reval*: Beiträge zur Kunde Ehst-, Liv- und Kurlands, B. 1 H. 1, 1868. — Fra Statsraad, Friherre B. v. Koehne i St. Petersburg: Lettre sur quelques monnaies espagnoles du moyen-âge, 1861. Bosnische und Serbische Siegel. Belohnungs-Medaillon Peter des Grossen. Der Konstantin-Rubel. Médaille en l'honneur du Prince A. Labanoff de Rostoff. Neueste Literatur; — alle særskilte Aftryk af Tidskrifter.

ØSTERRIG. *Die Kaiserliche Akademie der Wissenschaften in Wien*: Sitzungsberichte, philosophisch-historische Classe, B. 56, 3, 57, 1—3, 58, 1—3. 8. 1868; Archiv für oesterreichische Geschichte, B. 38, H. 2 (1867), B. 39, H. 1—2 (1868). — *Das Museum Francisco-Carolinum, (Linz)*: 27r Bericht, nebst der 22n Lieferung der Beiträge zur Landeskunde von Oesterreich ob der Ens, 1868. — *Der historische Verein für Steiermark* (Grätz): Mittheilungen, H. 16, 1868; Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen, Jahrgang 5, 1868. — *Die kgl. böhmische Gesellschaft der Wissenschaften, Prag*: Sitzungsberichte, Jahrgang 1867; Abhand-

lungen vom Jahre 1867. — *Die K. K. mährisch-schlesische Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde in Brünn*: Mittheilungen, 1867. — *Det kgl. Universitet i Pest*: 165 akademiske Skrifter fra 1867—68. — *Jan Erazim Wocel*: *Pravěk cemě české*, Prag 1868.

PREUSSEN. *Der Verein für Geschichte der Mark Brandenburg*: Märkische Forschungen, 12r B., Berlin 1868; *Novus Codex diplomaticus Brandenburgensis*, Namenverzeichniss zu sämmtlichen Bänden. B. 2. Berlin 1868. — *Die Oberlausitzische Gesellschaft der Wissenschaften zu Görlitz*: *Neues Lausitzisches Magazin*, 44r B., 2 u. 3s H., 1868; 45r B., 1s H. 1868. — *Altmärkischer Verein für vaterländische Geschichte und Industrie*, Magdeburg: 16r Jahresbericht 1868; Bartsch: *General-Kirchen- und Schulvisitation*, 1868. — *Die Schlesische Gesellschaft für vaterländische Cultur* (Breslau): Jahresbericht No. 45 für 1867; Inhaltverzeichniss der Schriften von 1804—1863 (incl.); Abhandlungen, philos.-hist. Abtheilung, 1867—68, 1, Abtheilung für Naturw. u. Medicin, 1867—68. — *Thüringisch-sächsischer Verein*, Halle: *Neue Mittheilungen aus dem Gebiet historisch-antiquarischer Forschungen*. 12r B. 1e Hälfte. 1868. — *Verein von Alterthumsfreunden im Rheinlande*: Internationaler Congress für Alterthumskunde und Gesch. zu Bonn] vom 14—21 Septemb. 1868.

(Hamburg). Professor *Chr. Pedersen*: *Spuren des Steinalters* (1868) — *Das Zwölfgötter-System der Griechen u. Römer*, 2te Abth. (1868) — *Zioter oder Tiadute og mindre Meddelelser i Schl.-Holst.-Lauenb. Ant. Bericht No. 23*. (Særsk. Aftryk.)

(Hannover.) *Harz-Verein für Geschichte und Alterthumskunde*, Wernigrode: *Zeitschrift* 1r Jahrgang 1868, 1s Heft. — *Der Freiburger Alterthumsverein*: *Mittheilungen auf das Jahr 1866*, 5s H.; — og *Führer durch das Alterthums-museum in Freiberg*, 1867.

(Hessen.) *Der Verein für Hessische Geschichte und Landeskunde* (Kassel). Mittheilungen an die Mitglieder, No. 3 og 4, 1868; Zeitschrift des Vereins; neue Folge, B. 2, H. 1—2, 1868. — *Der histor. Verein für das Grossherzogthum Hessen* (Darmstadt): Archiv für hessische Geschichte und Alterthumskunde, 2ter B. 3s H. 1867.

TYDSKLAND. Baiern. *Die Kgl. Bayerische Akademie der Wissenschaften zu München*: Sitzungsberichte 1867, 2, H. 2—4 og 1868, 1, 1—4, 2, 1. 2; Abhandlungen der historischen Classe, B. 10, 3te Abth.; Abhandlungen der philos.-philol. Classe, B. 11, Abth. 2; Almanach für 1867; Dr. *Heinr. Braun*: über die sogenannte Leukothea in der Glyptothek Ludwigs I (1867). — *A. Vogel*: Denkrede auf Heinr. Aug. von Vogel (1868). — *Carl Voit*: über die Theorien der Ernährung der thierischen Organismen (1868). — *Der historische Verein von und für Oberbayern*, München: Oberbayerisches Archiv für vaterländische Geschichte, B. 27, 2—3 og 28, 1; 29ster Jahresbericht: 1866; Die Sammlungen, 1s Heft.: Catalog über die Bücher (A—L) 1867. — *Der historische Verein von Oberpfalz und Regensburg*: Verhandlungen, B. 25 (7r Band der neuen Folge). Regensburg, 1868. — *Der historische Verein von Unterfranken und Aschaffenburg* (Würzburg): Archiv, B. XIX, H. 3. — *Der historische Verein für Oberfranken in Bamberg*: 30ster Bericht über das Wirken und den Stand des Vereins, 1866—67. — *Historischer Verein von Oberfranken zu Bayreuth*: Archiv für Gesch. u. Alterthumskunde 10r B. 3s H., 1868.

Württemberg. *Verein für Kunst und Alterthum, in Ulm und Oberschwaben*: 18te Veröffentlichung (der grösseren Hefte 11te Folge). Ulm, 1868.

Meklenburg. *Der Verein für Meklenburgische Geschichte und Alterthumskunde*: Jahrbücher und Jahresberichte, 32r Jahrgang, Schwerin, 1867; Register über die ersten dreizig Jahrgänge der Jahrbücher und Jahresberichte des Vereins, 4s Register, 2s Heft, Schwerin, 1868.

Reuss. *Voigtländischer Alterthumsforschender Verein* in Hohenleuben: Mittheilungen aus dem Archive nebst 38 u. 39r Jahresbericht. Weida, uden Aar.

ITALIEN. *Reale Istituto Lombardo di scienze e lettere* (Milano): Memorie, classe di lettere e scienze morali e politiche, vol. X, fasc. 5—6, classe di scienze matematiche e naturali, vol. X, fasc. 4—5 (1867). — Rendiconti, serie 2, vol. 1, fasc. 1—10, 1868; classe di lettere e scienze morali e politiche, vol. 4, fasc. 1—10, 1867; classe di scienze matematiche e naturali, vol. 3, fasc. 10, 1866, vol. 4, fasc. 1—10, 1867. Solenni adunance vol. 1, fasc. 4, 1867. — *G. Gozzadini*: Studii archeologico-topografici sulla città di Bologna.

PORTUGAL. Le chevalier *J. P. N. da Silva*: mémoire de l'archéologie sur la véritable signification des signes qu'on voit gravés sur les anciens monuments de Portugal. Lisbonne 1868.

FRANKRIG. *La Société de Géographie*, Paris: Bulletins, Janvier—Septbre, 1868. — *La Société des antiquaires de Normandie*, Caen: Mémoires, 3 série, 3 vol. (23e vol. de la collection), Paris 1865. — *L'Académie Impériale des sciences, belles-lettres et arts de Bordeaux*: Actes, 3e série, 29e année. 1867, 3e & 4e trimestres. Paris, 1867. — *M. E. Beauvois*: Publications de la Société des Antiquaires du Nord anmeldte i Revue critique 1868 No. 47. 8. Une pénalité des lois Gombettes 1868. 4. Særskilte Aftryk. — *M. Ch. Robert*: Les légions d'Auguste (særsk. Aftr. 1848). — Sigillographie de Toul, Paris, 1868. — *M. Brasseur de Bourbourg*: quatre lettres sur le Mexique, Paris, 1868. — *M. Ed. Lambert*: essai sur la numismatique gauloise du nord-ouest de la France, 2e p. Paris 1864 (særsk. Aftr.). — *M. A. Charma*: Fons philosophie, poème du 12e siècle, Caen, 1868 (særsk. Aftr.) og Etude sur le compendiloquium de vita — — de Jean de Galles, 1866 (særsk. Aftr.).

BELGIEN. *L'Académie royale des sciences, des lettres et des beaux-arts de Belgique à Bruxelles*: Bulletins, 2e série. T. 24, 1867; og annuaire, 1868. — *Académie d'archéologie de Belgique, Anvers*: Annales, vol. 22, 2e série tome 2, 1866 — og rapport sur les cavernes de Furfooz (Namur) 1865. — *Établissement géographique de Bruxelles*: Atlas hydrographique, routier et administratif de la Belgique, 1861. — *Les Commissions royales d'art et d'archéologie*: Bulletin, 5ème année, Septbre-Décembre 1866, Bruxelles, 1866—67; — *Eugène M. O. Dognée*: Liège, Vice-Président du Congrès Archéol. discours dans la séance d'inauguration à Anvers le 25 Août 1867.

NEDERLANDENE. *Hs. Maj. Kong Wilhelm 3* (ved C. Leemans, Directeur for Oldsag - Museet i Leyden): *Ægyptische Monumenten van het Nederlandsche Museum van oudheden te Leyden door C. Leemans, 24de Aflevering, 1867.* — *Die Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam*: Jaarboek, 1867. Verhandelingen, Naturkunde, deel 11, 4to, 1868. Verslagen, afdeling Naturkunde, 2de reeks 2de deel, 1868, 8. Verslagen, afd. Letterkunde, 11te deel, 8vo, 1868. *A. H. E. A. Ekker*: exeunte Octobri, 1868, 8vo. Processen-Verbal, afd. Naturkunde, Mei 1867—April 1868. Catalogus van de boekerij, 2de deel, 2de stuk, 1868, 8. — *La Société provinciale des arts et sciences établie à Utrecht* (Provinciaal Utrechtsch genootschap van kunsten en wetenschappen): Aanteekningen van het verhandelde in de Sectie-Vergaderingen, 1867; Verslag van het verhandelde, 1867. — *P. I. Hollman*: Mémoire sur l'équivalent calorifique de l'ozone, Utrecht, 1868. — *Dr. L. S. P. Meijboom* i Amsterdam: de godsdienst der oude Noormannen, Haarlem, 1868, 8. — *La Société archéologique du Grand-Duché de Luxembourg*: Publications, 21, (1865). — *Het Friesch Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde te Leeuwarden*: 39ste verslag der handelingen 1866—67; — de vrije Fries, 11te deel, 1867, 2 Hefter og — *Jos. van*

der Maelen: Essai historique sur les armoiries, cris d'armes et devises des souverains et états de l'Europe; Maestricht, 1864.

STORBRTANIEN OG IRLAND. England. *The Royal Geographical Society* (London): Journal, Vol. 37 og Proceedings, Vol. 11, No. 6 og 12, 1—5. — *The Society of Antiquaries of London*: Archæologia, Vol. 41, 1—2; Proceedings, second series, vol. 3 No. 3—7 og vol. 4, No. 1—2. — *The Numismatic Society* (London): The numismatic Chronicle and Journal, 1867, new series No. XXV—XXVII. — *The Cambrian Archæological Association*: Archæologia Cambrensis, 3d series No. 52—54, London, 1867—68. — *Executorerne i H. Christy's Dødsbo*: Ed. Lartet and Henry Christy, Reliquiæ Aquitanicæ. Parts V—VII. London, 1868. — *The Historic Society of Lancashire and Cheshire*, Liverpool: transactions, new series 5 and 6, session 1865—66. — Skotland. *The Society of Antiquaries of Scotland* (Edinburgh): Proceedings, Vol. VI, part. 2 (1868). — *Historical and Archæological Association of Ireland* (tidligere: *Kilkenny Archæological Society*): Proceedings and papers, new series, Vol. V, No. 54—55, 1867. — Journal vol. 1, 3d series, No. 1 og 2, 1868.

LILLEASIEN. *M. Hyde Clarke*, Præsident for det archæologiske Selskab i Smyrna: on the inhabitants of Asia Minor previous to the times of the Greek (1865) — on the propagation of mining and metallurgy (1867). Særskilte Aftryk.

ASIEN. *Asiatic Society of Bengal*, Calcutta: Proceedings 1868, 6—8; Journal vol. 144, new series vol. 37, part. 2 No. 1 og 2 — og Extra number new series No. 146. — Fra Oversætterne: *Machaz-i-uloom* by M. S. K. Ali, translated by *M. Obeyd-Olla* and *M. S. A. Ali*. Calcutta, 1867.

AUSTRALIEN. *The Royal Society of Victoria*. Transactions and Proceedings, vol. 8 p. 2, vol. 9 p. 1. Melbourne, 1868.

DE NORDAMERIKANSKE FRISTATER. *The Smithsonian Institution* (Washington): Annual report for 1866; Smithsonian contributions to knowledge, vol. 15, 1867. — *United States' Patent Office*, Washington: report of the Commissioner of patents for the years 1863 and 1864. Arts and manufactures. 2 Bind Text og 2 Bind Illustrations. 1866. — *The Boston Society of Natural History*: Memoirs, new series, Vol. I, part. 3; Journal 1 (2, 3 og 4), 2, 3 (1—4), 4 (1—4), 5 (1—4), 6 (1, 3, 4); Proceedings, Vol. XI, sign. 7—(end); annual reports for 1867 and 1868 og annual No. 1 (1868). — *The American Academy of Arts and Sciences* (Boston): Proceedings, pag. 185—344 (1866—67); Memoirs, new series, vol. 9 part. 1 (1867). — *The American Philosophical Society at Philadelphia*: Proceedings, 1867, vol. 10 No. 77. — *The Academy of Natural Sciences of Philadelphia*: Proceedings, 1867. — *The Historical Society of Pennsylvania* (Philadelphia): Memoirs, vol. 8 (1867); the 39th annual report of the inspectors of the state penitentiary for the eastern district of Pennsylvania, 1868. — *The State of Rhode-Island and Providence Plantations*: Acts and resolves of the general assembly, Jany 1852 — April 1861 (19 voll.); 7 discourses, delivered before the Rhode-Island Historical Society. — *The Numismatic and Antiquarian Society of Philadelphia*: Proceedings from May 4 1865, to Decbr. 31, 1866. — *Robert C. Winthrop* of Boston: first annual report of the trustees of the Peabody museum of American archæology and ethnology, Cambridge 1868 — og Mr. G. Peabody's gift for southern education; proceedings of the trustees. — *G. W. Childs*: the public ledger building, Philadelphia, 1868. — *Henry Phillips jr.* Philadelphia: Early currency of Maryland (1867) — medicine and astrology (1867) — pleasures of numismatic science (1867) — catalogue of the New Jersey bills of credit (1863) — historical sketch of the paper money issued by Pennsylvania (1862). — *John Edw. Holbrook*, M. D.: Ichthyology of

South Carolina, No. 1—10; Charleston, 1860. — *Daniel G. Brinton*: the myths of the new world: a treatise on the symbolism and mythology of the Red Race of America. New York, 1868. — *J. R. Bartlett*: Personal narrative of explorations and incidents in Texas, New Mexico etc. Vol. 1—2, New York, 1854 (forærede af Justitsraad F. S. Bang). — *Paul A. Chadbourne*: the influence of history on individual and national action, Madison, Wisc. 1868.

CANADA. *The Canadian Institute* (Toronto): The Canadian Journal of industry, science and art; new series, No. 62—65. 1866—67.

DET KGL. NORDISKE OLDSKRIFT-SELSKABS

STIFTENDE MEDLEMMER

OG

BIDRAGENE TIL DETS FASTE FOND.

	Rdlr.
H. M. FREDERIK VI*, Konge af Danmark	300
H. M. CHRISTIAN VIII*, Konge af Danmark	300
H. M. FREDERIK VII*, Konge af Danmark	300
H. M. CHRISTIAN IX, Konge af Danmark	300
H. M. OSCAR I*, Konge af Sverrig og Norge	300
H. M. CARL XV, Konge af Sverrig og Norge	100
H. M. NICOLAUS I*, Keiser af Rusland	400
H. M. ALEXANDER II, Keiser af Rusland	300
H. M. FRIEDERICH WILHELM IV*, Konge af Preussen	200
H. M. WILHELM I, Konge af Preussen	100
H. M. WILHELM I*, Konge af Nederlandene	200
H. M. WILHELM II*, Konge af Nederlandene	100
H. M. WILHELM III, Konge af Nederlandene	100
H. M. CARL ALBERT*, Konge af Sardinien	200
H. M. VICTOR EMANUEL, Konge af Italien	200
H. M. DOM PEDRO II, Keiser af Brasilien	200
H. M. MAXIMILIAN*, Keiser af Mexico	100
H. M. OTTO I*, Konge af Grækenland	200
H. M. FRIEDERICH AUGUST*, Konge af Sachsen	100
H. M. JOHANN, Konge af Sachsen	100
H. M. ABDUL AZIZ KHAN, Sultan af Tyrkiet	300
H. M. MUHAMMED SCHAH*, Konge af Persien	400
H. M. FERDINAND II*, Konge af Begge Sicillierne	200
H. M. MAHA MONGKUT, Konge af Siam	600
H. Ks. H. LEOPOLD II, fh. Storhertug af Toscana	100
H. K. H. GEORG V*, Storhertug af Meklenburg-Strelitz	200
H. K. H. FRIEDERICH FRANTZ, Storhertug af Meklenburg-Schwerin	200
H. K. H. AUGUST*, Storhertug af Oldenburg	200
H. K. H. LEOPOLD*, Storhertug af Baden	100
H. K. H. FREDERIK, Kronprinds af Danmark	100
H. K. H. GUSTAV*, Hert. af Uppland, Prinds af Sverrig og Norge	100
H. K. H. OSCAR, Hert. af Øster-Götland, Prinds af Sverrig og Norge	100
H. K. H. AUGUST, Hert. af Dalarne, Prinds af Sverrig og Norge	100
H. Ks. H. CONSTANTIN NICOLAIEVITSCH, Storfyrste af Rusland	200
H. Ks. H. MAXIMILIAN*, Hertug af Leuchtenberg	200

	Rdlr.
H. Ks. H. JEROME NAPOLÉON*, Prinds af Frankrig	200
H. Ks. H. NAPOLÉON BONAPARTE, Prinds af Frankrig	200
H. K. H. ALBERT*, Prinds Consort, af Storbritannien og Irland	300
H. K. H. ALBERT EDWARD, Prinds af Wales	200
H. K. H. WILHELM FRIDRICH, Prinds af Nederlandene	100
H. Ks. H. CONSTANTIN FRIDRICH PETER, Prinds af Oldenburg	100
H. K. H. CARL II LUDVIG, af Bourbon, fh. Hertug af Lucca	300
H. K. H. HUMBERT, Kronprinds af Italien, Fyrste af Piemont	100
H. K. H. AMADEUS, Prinds af Italien, Hertug af Aosta	100
H. K. H. OTTO*, Prinds af Italien, Hertug af Montferrat	100
H. K. H. EUGEN, Prinds af Savoyen-Carignan	100
H. K. H. LEOPOLD*, Greve af Syrakus, Prinds af Neapel	100
H. H. WILHELM GEORG*, Hertug af Nassau	200
H. H. ADOLPH, Hertug af Nassau	100
H. H. ERNST II, Hertug af Sachsen-Coburg-Gotha	100
H. H. JOHAN, Prinds af Slesvig-Holsteen-Sønderborg-Glücksborg	100
Aali, Mehemed Emin-, Pacha, H. M. Sultanens Storvisir, Constantinopel	100
Aall, J.*, Eier af Næs Jernværk, Medlem af Storthinget i Norge	100
Ackermann, W. A., Professor, Bibliothekar, Dresden	100
Adami; J. H., Besidder af Dän. Nienhof og Hohenhain, Sen. i Bremen	100
Adlerberg, V. von, Greve, General, Minister for det keiserlige Hof, St. Petersborg	100
Aggerup, C. G. Etatsraad, Kjøbenhavn	2000
Ahlefeldt-Laurwigen, C. J. F.*, Geh.-Conferentsraad, Lehns- greve til Langeland	100
Ahlefeldt-Laurwigen, F. L. V., Kammerh., Lehnsgr. til Langeland	100
Albinus, J. H. J.*, Cancelliraad, Bellevue ved Kolding	300
Alcock, R., Esq., fh. kgl. storbrittanisk bef. Minister i Japan, London	100
Ali Mahomed Khan, Mirza, britisk Fredsdommer, keis. ottomansk Gen.-Consul, Bombay	100
Almeida e Albuquerque, Don Fr.*, keis. brasiliansk Indenrigs- minister, Rio de Janeiro	100
Almonte, Don J. N., General, Minister for det keis. Hus, Mexico	100
Alsina, Don V., Dr., Buenos Ayres	100
Amherst, W. P., Earl of Montreal, Viscount of Holmesdale, Kent	100
Andersen, J.*, Cancelliraad og Forligelses-Commissair, Odense	450
Angelis, Don P. de*, kgl. siciliansk Chargé d'affaires	100
Araujo-Ribeiro, Dom J. de, fh. keis. brasiliansk bef. Minister i Paris, Rio de Janeiro	100
Aspinwall, Th., Oberst; Brooklyne, Massachusetts	100
Athanasius, Erkebiskop, Metropolit af Korfu	100
Barkly, Sir H., K. C. B., Gouverneur paa Øen Mauritius	100

	Rdr
Barry, Sir R., Overdommer og Universitets-Cantsler, Victoria, Australien	100
Bartholomæi, J. A. de, General, St. Petersborg	100
Basilius, Erkebiskop i Polotsk og Vitebsk	100
Beamish, N. L., F. R. S., Oberstlieutenant, Loto Park, Irland	100
Belcredi, E. von, Greve, Schloss Lösch, Mähren	100
Bengesco, G. de, fh. Cultusminister i Wallachiet, Bukarest	100
Bering-Liesberg, P. L.*, kgl. nederlandsk Oberstlieutenant	100
Bertouch, C. C. F. de, Hofjægermester, Paris	100
Bertouch-Lehn, J. J. S. E., Kammerherre, Lehnsbaron til Sønder- karle, Lolland	200
Berselius, J.*, Friherre, Profess. og Sec. ved Vid. Akad. i Stockholm 100	
Bexley, N.*, Lord, Vice-Præsident i det kgl. Literatur-S. i London 200	
Bibesco, Fyrst George, fh. Hospodar af Wallachiet, Wien	200
Bille, T., Kammerherre, fh. kgl. dansk Minister i London	100
Bille-Brahe, P.*, Geh.-Conferentsr., Lehnsgr. til Brahesminde, Fyen 100	
Bliss, W. W. S.*, Oberst, Washington	100
Blome, A. v., Geh.-Conferentsraad, Baron, til Blomsche Wildniss- og Heiligenstedten, Itzehoe	100
Blome, O.*, Greve, kgl. dansk bef. Minister i St. Petersborg	170
Bloudoff, D.*, keis. russisk Indenrigsminister, St. Petersborg	100
Bonaparte, L. L., Prinds, Senator, Paris	100
Bonghi, D., Cavaliere, Neapel	100
Bornemann, P. J., Kammerherre, Bjerghbygaard, Sjælland	100
Borromeo, V., Greve, Grand af Spanien, Senator, Sardinien	100
Botfield, B.*, Esq., til Norton Hall, Northamptonshire	200
Boucher de Perthes*, J., Præsident for Société Impér. d'émulation d'Abbeville	100
Bouilé, R. de, Marquis, Paris	100
Boutourline, D. P.*, Geheimer. og Medl. af Statsraadet i St. Petersb. 100	
Bowring, Sir J., London	100
Bradford, A. W., Esq., New York	100
Bradley, Ch. W., L. L. D. fh. Statssekr. Connecticut, New Haven 100	
Bridgham, Hon. S. W.*, Major, Providence, Rhode-Island	100
Brockdorff, C. L.*, Greve, Geh.-Conferentsraad, Curator for Uni- versitetet i Kiel	100
Bröel Plater, W. S. de, Greve til Wiszniowitz, Gouvernementet Minsk	100
Brown, J.*, Esq., London	100
Brown, J. G., Esq., Providence, Rhode-Island	100
Brown, J. R., Esq., Clerkenwell, England	100
Brøndsted, P. O.*, Professor ved Kjøbenhavns Universitet	100
Bülow, B. E., storhert. meklenborgsk Statsminister, Strelitz	150
Bülow, J.*, Geh.-Conferentsraad, Sanderumgaard, Fyen	100
Calvo, Don N. A. Buenos-Ayres	100

	Rdlr.
Carlisle, Sir N., Secretair ved Soc. Ant., London	300
Casaus, Don F. R., fh. Erkebiskop af Guatemala	170
Castro, Don F. D. F. de, Senator, St. Domingo	100
Cederfeld de Simonsen, H. C. J., Amtmand, Kammerherre, til Erholm og Søndergaarde, Fyen	100
Chadbourne, P. A., A. M., M. D., Professor i Naturhistorie ved William College i Brunswick, Maine	100
Chalmers, P., Esq. til Auldbarcastle, Skotland	100
Charnock, R. S., Esq., F. S. A., London	100
Chaudoir, St. de*, Baron, Curator for Undervisnings-Districtet Kiew	100
Christie, V. Fr. K., Stiftamtmand i Bergen	100
Christy, H., Esq., London	100
Cigalla, G. de, Greve, Dr. phil., Santorin i det græske Archipel .	100
Coates, B. H., Dr. med., Philadelphia	100
Collings, Rev. W. T., East Grafton, England	100
Conestabile, G., Greve, Prof. i Archæologi ved Universit. i Perugia	100
Cooper, Ch. P., Esq., F. R. S., F. S. A., Oxford	100
Coopmans, Edz. W., kgl. dansk bef. Minister i Haag og Brüssel.	100
Cosby, J. H. W., Esq., Advocat, Abbey Lodge, County Dublin, Irland	100
Cust, Sir E., D. C. L., Gen.-Lieutenant, Leasowe Castle, Cheshire	100
Daschkoff, D. de*, keis. russisk Justits-Minister, St. Petersburg . .	100
Daschkoff, J. A., keis. russisk bef. Minister i Stockholm	100
Davis, Sir J. F., Bart, K. C. B., Holly-Wood, Gloucestershire	100
Demidoff, Fyrst A., Greve af San Donato, Toskana	200
Dickson, J., Brukspatron, Billdahl, Vester-Gotland	100
Dietrichstein, M. von*, Greve, Overhofm. hos Hds. M. Keiserinden af Østerrig, Wien	100
Dirckinck-Holmfeld, U. von, Baron, Geh.-Conferentsraad, Kiel .	100
Djurklou, N. G., Friherre, Intendant over de antiquar. Mindesm. Sørby, Nerike	100
Donner, C. H., Conferentsraad, Altona	250
Doudeauville, O. de*, Hertug, Pair af Frankrig, Præs. i det geogr. Selskab i Paris	100
Dowler, B., M. D., practiserende Læge, New Orleans	100
Du Bois, H. C., fh. kgl. nederlandsk bef. Minister i Frankfurt, Velp ved Arnhem, Nederlandene	100
Dufferin, F. T., Lord, London	100
Earle, Rev. J., Professor, Præst i Swanswick, England	100
Eastwick, E. B., Esq., F. R. S., F. S. A., M. R. As. S., London . . .	100
Edgley, Th., Esq., Willoughby Terrace Park, Tottenham, England .	100
Ekman, C. H., Commerceraad og Grosserer, Gøteborg	100
Ekman, J. J., Grosserer, Gøteborg	100
Elkan, W., Grosserer, kgl. dansk Consul i Harburg	100

	Rdlr.
Ellenborough, E. L., Earl, Southam House ved Cheltenham, Gloucestershire	100
Ellesmere, F., Lord Egerton*, Earl, F. G. S., Hon. D. C. L., Oxford	100
Ellesmere, G. G.*, Earl, Worsley Hall, Lancashire	100
Elphinstone, J.*, Lord, Gouverneur over Bombay	100
Elphinstone, Hon. Mount-Stuart*, F. R. S. A., London	100
Elton, R., A. M., Professor ved Browns Universitet i Providence, Rhode Island	100
Eugenius*, H. Em., Metropolit af Kiew og Halicz	100
Eulampius, fh. Erkebiskop af Tobolsk og Sibirien, Svijsk, Gouverne- mentet Kasan	100
Evans, T. W., Esq. M. P., Alles Tree Hall, Derbyshire	100
Eynard, J. G.*, Genf	100
Fair, G., D. M., F. R. C. S. Edinb., Engelsk Hospitalslæge, Buenos-Ayres	100
Farrer, J., Esq., M. P., af Ingleborough, Lancaster, Yorkshire . . .	100
Fife, J. D.*, Earl, Lord-Lieutenant i Banffshire, Skotland	100
Force, Hon. P., Washington	100
Foundouklei, J. J., Geheimer., Sen., Gen.-Controleur, Warschau	100
Fragueiro, Don M., Dr., Gouverneur, Buenos Ayres	100
Fraser, A., Esq., kgl. storbritanisk Consul i Batavia	100
Freymark, C. A. W.*, Gen.-Superintendent og evangelisk Biskop i Posen	100
Frijs, E., Krag-Juel-Vind-, Lehns greve til Frijsenborg, Nørrejylland	100
Frijs, F. J. Krag-Juel-Vind-, Greve, Lehnsbaron til Juellinge, Lolland	100
Fuad, Mehemed-, Pacha, H. M. Sultanens Udenrigsminister, Con- stantinopel	100
Fürst, C. J.*, M. & C. D., Læge, Buenos-Ayres	100
Fytche, J. L., Esq., F. S. A., Thorpe Hall, England	100
Gibbs, H. H., Esq., London	100
Gibson, W. S., A. M., F. S. A., Barrister at law, Tynemouth, Northumberland	100
Goldmann, L., Esq., kgl. dansk Consul i Capstaden, Afrika . . .	100
Golitzine, D.*, Fyrste, Gen.-Gouverneur i Moskwa	200
Golitzine, S.*, Fyrste, Curator for Universitetet i Moskwa	240
Good, Cl., kgl. dansk Gen.-Consul i Hull	100
Gorostiaga, Don. B., Dr., Advocat, Buenos-Ayres	100
Gortschakoff, M.*, Fyrste, Statholder i Polen	100
Gortschakoff II, P. D., Fyrste, Gen.-Lieutenant. St. Petersborg .	100
Graty, A. M. du, Baron, Oberst, Chargé d'affaires for Republiken Paraguay, i Berlin	100
Gråberg de Hemsø, J.*, Greve, Kammerh. hos Storhert. af Toscana	100
Grill, J. W., Brukspatron. til Bona Bruk, Øster-Gøtland	100
Gurney, H.*, Esq., Vice-Præsident for Soc. Ant., London	100
Gyllenstjerna, C.*, Friherre, til Krapperrup, Skaane	100

	Rdr.
Gyllenstjerna, N. C.*, Friherre, Kammerherre, til Krapperup, Skaane	100
Hall, R.*, Admiral, Militair-Gouverneur i Archangel	100
Hallam, H.*, Esq., Vice-Præsident for S. A., London	100
Hambro, C. J., Baron, London	100
Hamlin, A. C., M. D., Midicinal-Inspecteur i Bangor, Maine	100
Harrison, W., Esq., F. G. S., F. Z. S., Galligreaves House, Lancashire	100
Heintze, J. Fr. E., Baron, Kammerherre, Bordesholm	100
Heros, Don M. de los, Directeur for det kgl. Bibliothek i Madrid .	100
Holbrook, J. E., M. D., Professor i Anatomi ved Collegiet i Charleston, Syd-Carolina	100
Holstein, L. H. C. H., Kammerh., Lehnsg. til Holsteinborg, Sjæll.	100
Hopkins, E. A., Esq., Buenos Ayres	100
Horsburgh, J.*, Hydograph ved det Engelsk-Ostindiske Compagni .	150
Hucht, W. L. J. van der, Grosserer, Harlem	100
Hudson, W. H., Esq., fh. nordamerikansk Consul i Buenos-Ayres .	100
Ingram, J.*, Præsident for Trinity College i Oxford	100
Isidorus, Præsident for den hellige Synode, St. Petersborg	100
Jacob*, Biskop af Saratoff og Zarizinsk	100
Jenisch, M. J.*, Senator i Hamburg	100
Juel, N., Baron, Kammerherre, Lundbæk, Nørrejylland	100
Kemble, J. M.*, Esq., M. A., Trinity College i Cambridge	100
Kheredine Ben Hassem, Divisions-General, Marineminister, Tunis	300
Kiriakow, M.*, keis. russisk Collegieraad, Odessa	120
Klewitz, W. A. von*, kgl. preussisk Geh.-Statsminister, Berlin . .	120
Klick, J. J.*, kgl. dansk Consul i Buenos-Ayres	100
Knowles, J. T., Esq., Architect, London	100
Kold, P.*, Agent, Kjøbmand i Nibe	600
Kossakowsky, St., Greve, Geheimeraad, Senator, Præsident for det heraldiske Kammer i Warschau	100
Koucheleff-Besborodko, A. Gr., Greve, virkelig Statr., St. Petersb.	100
Krabbe-Carisius, H.*, Geh.-Statsminister, Kjøbenhavn	100
Kubinyi, A. von, Directeur for National-Museet i Pest	100
Kulakowski, J., Curator for Gymnasiet i Bialystok	100
Lamas, Don A., Dr., fh. bef. Minister for Republikken Uruguay i Rio de Janeiro	100
Lamb, W., Esq.*, Øen St. Thomas, Vestindien	210
Lang, A., Major og Over-Veimester, St. Croix, Vestindien	100
Lang, H.*, M. D., kgl. dansk Consul i Greenock, Skotland	100
Larsen, Don J. M., Dr., Professor ved Universitetet i Buenos-Ayres	100
Lastarria, Don J. V., Advocat, St. Jago, Chile	100
Leathes, Ph. H.*, Esq., F. S. A., London	100
Le-Blanc, Th.*, Esq., LL. D., F. S. A.	100
Lee, J., Esq., LL. D., F. R. S., London	100

Rdlr.

Lee, Right Rev., J. P., D. D., F. R. S., Lord-Biskop af Manchester, Mauldeth Hall	100
Lenox, J., Esq., New York	100
Lerche, Chr. A., Kammerh., Lehns greve til Lerchenborg, Sjælland	100
Lerchenfeld, Fr.*, Baron, Stats- og Finantsminister, München . .	100
Letterstedt, J.*, kgl. svensk og norsk Generalconsul, Capstaden .	100
Lewis, M., Esq., Baltimore, Maryland	100
Lidén, J.*, Dr. med., Stockholm	100
Lopez, Dom C. A.*, Præsident for Republiken Paraguay	200
Lowell, Ch.*, D. D., Sognepræst i Boston, Massachusetts	100
Lunzi, N. C., Greve, San Kyrikos, Zante	100
Luyne, H. T. P. J. duc d'Albert*, Paris	200
Macaulay, D., LL., D., Edinburgh	100
M'Caul, J.*, M. A. i Oxford, kgl. storbritanisk Consul i Kjøbenh. .	100
Macedo, Dom J. da Costa de, Secretair ved Vid. Akad. i Lissabon .	100
Macgregor, F. C., fh. kgl. storbritanisk Consul i China, Reinbeck, Holstein	100
Mackinlay, D., M. D., Pollockshields, Skotland	100
Macleod, Sir H. G.*, fh. Gouverneur paa Trinidad, Vestindien . .	100
Manockjee Cursetjee, Esq., F. R. A. S., Bombay	100
Marcoran, Sir G., J. U. D., Corfu	100
Marquez, J. J., fh. Præsident for Republiken Ny Granada	100
Marsh, G. P., nordamerikansk bef. Minister i Florents	100
Marschall, V.*, Esq., kgl. dansk General-Consul i Skotland	100
Martinez de la Rosa, D. Fr.*, kgl. bef. spansk Minister i Rom .	100
Mavros, N. de, Statsraad, Gen.-Inspecteur over Quarantainerne ved Donau, Bukarest	100
Mayer, J., Esq., F. S. A., Curator for Antiquitets-Museet i Liverpool	100
Melin, H. M., Theol. Dr., Professor ved Universitetet i Lund	100
Menschikoff, A.*, Fyrste, Admiral, Gen.-Gouvern. over Finland . .	150
Metcalfe, Ch.*, Lord, Gouverneur over Agra, Hindostan	200
Metternich, Cl.*, Fyrste, keis. østerrigsk Stats-Cantsler, Wien . .	100
Michélsen, C., kgl. dansk Gen.-Consul i Santa Fé de Bogotá, Ny Granada	100
Miniscalchi-Erizzo, F., Greve, keis. østerrigsk Kammerh., Verona	100
Mittrowsky, A. F.*, Greve, keis. østerrigsk Øverste Cantsler, Wien .	100
Molander, J.*, Biskop over Borgå Stift, Finland	100
Moltke, A. V.*, Lehns greve til Bregentved, Sjælland	100
Moltke, C. E.*, Geh-Conferentsraad, Greve, til Aagaard, Sjælland .	100
Moltke-Hvitfeldt, A. G., Geh-Conferentsraad, Greve, til Moltken- borg, Fyen	100
Moltke-Hvitfeldt, G. L., Greve, kgl. dansk bef. Minister i Paris .	100
Mønrad, D. G., fh. Biskop, Ny-Zeeland	100

Rdlr.

Monserate, F. D. C. de, Directeur for det keis. Bibliothek i Rio de Janeiro	100
Montefiore, Sir M. Bart., F. R. S., London	100
Montezuma, Vicomte de Jequitinhonha, D. F., Grand af Brasilien, virkelig Statsraad, Rio de Janeiro	100
More, J. Sh., Professor i skotsk Ret ved Universitetet i Edinburgh	100
Morpurgo, J., Banquier, kgl. belgisk Gen.-Consul i Trieste	100
Morris, J. G., Esq., Philadelphia	100
Morrow, R., Esq., Grosserer, Halifax, Ny Skotland	100
Mosquera, T. C. de, General, Præsident for Republiken Ny Granada St. Fé de Bogotá	100
Mosquera, J. M., Erkebiskop i Ny Granada, Santa Fé de Bogotá	100
Mueller, F., M. D., Ph. D., Government Botanist, Australien	100
Mülertz, A. F., P. D., Rector ved den lærde Skole i Horsens	100
Murphy, Hon. H. C., Brooklyn, New York	100
Mylius, J. J., de*, Hofjægermester, til Rønningesøgaard, Fyen	100
Mylius, S. W. V. de, Kammerherre, til Rønningesøgaard, Fyen	100
Navarrete, Don F. de*, Præs. for det kgl. Acad. for Span. Historie i Madrid	100
Neergaard, P. J., Etatsraad, til Førslev og Faareville, Sjælland	100
Neophytos*, Metropolit af Wallachiet	100
Nesselrode, C. R., Greve, keis. russisk Rigsconsul, St. Petersburg	100
Nicholson, Sir C., Bar., D. C. L., LL. D., London	100
Nordenfalk, J., Friherre, P. D., Stockholm	100
Norman, B. M., Esq., New Orleans	100
Northumberland, A. P., Lord Prudhoe, Hertug af, til Alnwick Castle, England	100
Obligado, Don P., Dr., fh. Gouverneur i Buenos Ayres	100
Obrenovitsch*, Michael III, Fyrste af Serbien, Belgrad	200
Oesterreicher, R. von*, Etatsr. og kgl. dansk Gen.-Consul i Trieste	100
Olfers, J. F. M. von, Geh.-Raad, Gen.-Director over de kgl. preussiske Museer, Berlin	100
Olinda, Don P. de Araujo Limas, Marquis de, virkelig Statsraad, Rio de Janeiro	100
Orloff, A., Fyrste, Medlem af Statsraadet i St. Petersburg	100
Osuna y del Ynfantado, Don M., duque de, kgl. spansk bef. Minister i St. Petersburg	100
Ouseley, Sir Gore*, Director R. A. S., London	100
Ouseley, W. G., fh. kgl. bef. storbritanisk Minister	100
Ouvaroff, A., Greve, Statsraad, Medl. af Vid. Akad. i St. Petersburg	100
Ouvaroff, S., Greve, keis. russ. Udenrigsminister, St. Petersburg	100
Parish, F., Esq., kgl. storbritanisk Consul i Buenos Ayres	100
Parker, Rev. P., Washington	100
Pazos, Don J. B., Dr., Buenos Ayres	100

	Rdlr.
Perez de Velasco, Don H., J. U. D., Advocat, Lima	100
Peterson, J.* , Esq., Overdommer paa Øen St. Vincent, Vestindien	100
Petit, L. H.* , Esq., F. R. S., London	200
Peto, Sir S. M., Bart., M. P., K. C. D., Somerleyton Hall, Suffolk	100
Phillips, Sir T., Bart., Middlehill, Worcestershire	100
Plaskett, J.* , Major, St. Croix, Vestindien	100
Platen, B. J. E., Greve, Statsraad, Ørbyhus, Uppland	100
Platon, Erkebiskop af Riga og Mitau, Dubela, Rusland	100
Plessen, O., Baron, Geh.-Conferentsraad, Baden-Baden	100
Plumer, W.* , Esq., Epping i New Hampshire	100
Pontoppidan, H., kgl. dansk General-Consul i Hamburg	100
Power, Rev. J., Bibliothekar ved Universitetet i Cambridge	100
Pratápa Chandra Sinha Bahádoor, Raja, Bakparáh, Bengalen	100
Precht, H. W.* , Oberstl., fh. Stadthauptmand paa Øen St. Thomas i Vestindien	200
Prescott, H.* , fh. Gouverneur over Newfoundland	100
Preus, J. C.* , fh. Sorenskriver i Vester-Nedenæs, Norge	100
Prieto, Don J.* , Præsident i Chile	100
Pryce, D. T., Esq., Grosserer, Batavia	100
Przedziecki, A., Greve, Archæolog, Warschau	100
Pycroft, J. W., Esq., F. S. A., F. R. A. S., London	100
Pyrkervon Felsø-Eør, J. L.* , Patriarch-Erkebiskop af Erlau, Ungarn	100
Radhákant Deva Bahádoor*, hinduisk Literator, Calcutta	100
Rafn, C. C.* , Conferentsraad, Professor, det kgl. nordiske Oldskrift- Selskabs Stifter og bestandige Secretair	100
Rájendralála Mitra, B, Vice-Præsident for R. A. S., Bengalen	100
Ralli, A. di Stefano, Banquier, Triest	100
Rantzau, C. F., Greve, Kammerherre, til Frederikslund og Brahes- holm, Fyen	100
Rastawiecki, E., Baron, Archæolog, Warschau	100
Read, J. M., General, Albany, Nord Amerika	100
Rehling, J.* , Gen.-Gouverneur over dansk Ostindien, Tranquebar	100
Reventlow, F. C. O., Geh.-Conferentsr., Lehns greve til Christians- sæde, Lolland	100
Reventlow, Fr. D.* , Greve, kgl. dansk bef. Minister i London	100
Reventlow, D. C. E.* , Greve, til Brahetrolleborg, Fyen	100
Ricker, Hon. S., fh. nordamerikansk General-Consul i Frankfurt	100
Rink, H. J., Dr. ph., Inspecteur i Syd-Grønland, Kjøbenhavn	100
Robert, P. C., Intendant ved den 5te Militair-Division, Paris	100
Rodotheatos, Sp., Overrets-Præsident, Corfu	100
Romualdo Antonio de Seixas*, Erkebiskop af Brasilien, Bahia	100
Rosen, S. A. G. G., Kammerherre, Hendriksholm, Sjælland	100
Rosenørn-Teilmann, C. P. T., Kammerherre, til Stamb. Nørholm	100
Rumine, N. de, virkelig Statsraad, Kammerherre, Moskwa	100

	Rdlr.
Ruyssenaers, S. W., kgl. nederlandsk Gen.-Consul i Alexandria	100
Rönnenkamp, Chr.*, Kammerh., til Næsbyholm og Bavelse, Sjælland	250
Salvandy, N. A.*, Greve, fh. fransk Udenrigsminister, Paris	100
Santa-Cruz, A.*, fh. Protector for den Peru-Boliviske Confoederation	160
Savvaïtof, P., Prof. ved det geistl. Seminarium i St. Petersborg	100
Scarpa, J., da, fh. kgl. dansk Consul i Fiume	100
Scavenius, J. B.*, Hofjægermester, til Basnæs, Sjælland	100
Scavenius, P. B.*, Kammerherre, til Gjørslev, Sjælland	100
Schack, O. D.*, Lehnsgreve til Schackenborg, Sønderjylland	100
Schack-Sommer, J. O., kgl. dansk Vice-Consul i Hamburg	100
Scheele, L. N., Geheime-Conferentsraad	100
Scheel-Plessen, W. H. B., Greve, kgl. dansk bef. Minister i Stockh.	100
Schindler, J., Baron, Geheimeraad, Canonicus, Krakau	100
Schmidt, P. Chr.*, til Vindeby, Senator i Tønning	200
Scholten, P. C. F.*, Gen.-Gouverneur over dansk Vestindien	100
Schubert, F. H. de, Gen.-Lieutenant, St. Petersborg	100
Schüth, N. C., kgl. dansk Gen.-Consul, Valparaiso	150
Schütte, A. T., Hofjægermester, til Bygholm og Nørlund, Nørrejyll.	100
Sieveking, K.*, Syndicus i Hamburg	100
Siögren, A. J.*, Statsraad og Medl. af Vid. Akad. i St. Petersborg	100
Skeel, E. W. R., Kammerherre, til Dronninglund, Nørrejylland	100
Smith, J. C., Esq., Sharon, Connecticut	100
Smith, M.*, Sø- og Land-Krigscommissair, Frederiksværn	100
Solomos, D., Greve, Zante	100
Sparks, J., LL.D., Prof. i Historie ved Harvard-Universitetet i Cambridge, Massachusetts	100
Stawell, Sir W. F., Overdommer, Victoria, Australien.	100
Stenhammer, M.*, Provst og Sognepræst til Risinge, Øster-Gøtland	100
Stichæus, J. F.*, Landshøvding over Borgå, Finland	100
Stift, A. J. von*, Keiser Frants I's Livlæge, Wien	100
Stirbey, Fyrst D., Barbo de, fh. Hospodar af Wallachiet, Bukarest	100
Stourdz, Fyrst M., fh. Hospodar af Moldau	200
Stroganoff, G.*, Greve, Geheimeraad, St. Petersborg	100
Strøyberg, C.*, Cancelliraad, Aalborg	600
Studach, H. L., Apostolisk Vicar, i Stockholm	100
Stürup, W., kgl. dansk Gen.-Consul i Venezuela	100
Sutherland, G. G. L. G.*, Hertug af Dunrobin Castle, Sutherland	100
Swinburne, Sir J. E.*, Bart., Præs. for Ant. Selskab i Newcastle	150
Symington, A. J., Esq., Glasgow	100
Teïmouraz, H. T. Czarevltsh*, Prinds af Georgien, Søn af Kong Georg XIII.	100
Teleki von Széh, J.*, Greve, Gouverneur over Siebenbürgen	100
Thamsen, H. D.*, Etatsraad, Stuttgart	2,020
Thomander, J. H.*, T. D., Biskop i Lund	100

	Rdlr.
Tiedge, J. E. C., Grosserer, Buenos Ayres	100
Titoff, V. P. de, fh. keis. russisk bef. Minister i Stuttgart	100
Tobin, Sir T, Fredsdommer, Ballincollig, Grevskabet Cork	100
Toreno, J. M. de*, Greve, Kammerherre hos Hds. M. Dronningen af Spanien, Madrid	100
Traill, Th. St.*, M. D., Professor ved Universitetet i Edinburgh	100
Trevelyan, Sir C., Bart., Gouverneur over Præsidentskabet Madras	100
Trevelyan, Sir W. C., Bart., Wallington, Northumberland	100
Trolle-Bonde, G., Greve, Kammerh., Säfstaholm, Södermannland	150
Typaldos, G. K*, Senator, Athen	100
Tyskiewicz, E*, Greve, Gouvernements-Secretair og Curator for Skolerne i Borysoff	100
Ulrich, F. C., Gouverneur paa Øen St. Barthelemy, Vestindien	150
Van Buren, M*, fh. Præs. for de foren. nordamerik. Fristater	100
Van Deurs, J. F*, Gen.-Krigscommissair, til Frydendal, Sjælland	100
Vargas, J*, M. D., Præsident for Republikken Venezuela	100
Warszawa, Fyrst J. de, Grev Paskevitch Erivansky*, Statholder i Polen	150
Vedel-Simonsen, L. S*, Conferentsraad, til Elvedgaard, Fyen	100
Waldo, D*, Esq., Worcester, Massachusetts	100
Wallén, C. S., Geheimeraad, Medlem af Senatet for Finland, Helsingfors	100
Webster, N*, LL. D., New-Haven, Connecticut	100
Wedell, C. W. A. S., Kammerh., Lehnsgreve til Wedellsborg, Fyen	100
Wellenheim, L. W. von*, Hofraad, Wien	100
Were, J. B, Esq., kgl. dansk og svensk-norsk Consul i Melbourne, Australien	100
Werkmester, M*, Landmøaler, Svendborg	100
Wetmore, Hon. P. M., General, New York	100
Wiarda, S., kgl. nederlandsk Consul i Buenos Ayres	100
Wilson, Right Rev. D*, D. D., Biskop i Calcutta	100
Wilson, Rev. J., D. D., F. S. A., Præs. for Trinity College, Oxford	100
Winthrop, R. C , LL. D., Præsident for det historiske Selskab i Massachusetts	100
Winthrop, Th. L*, Præs. for det Amer. Antiquar. Selskab i Boston	100
Witte, J. J. A. M. de, Baron, Numismatiker, Paris	100
Wolanski, T. Pr. z Wolan, Ländraad, Pakosc, Posen	100
Wood, R., Esq., kgl. storbritanisk Consul i Tunis	100
Woolsey, T. D., A. M., Professor ved Yale College, New Haven, Connecticut	100
Wrangell, F. de, Baron, Admiral og Gen-Adjutant, St. Petersburg	100
Young, A., Capitain, Twickenham, England	100
Young, Sir J., Gouverneur over New South Wales, Australien	100
En russisk Statsmand i St. Petersburg	100
En Amerikaner	500

	Rdlr.
Fond under Benævnelsen »Grønland»	600
Fond under Benævnelsen »Stavanger»	200
Tilvæxt, som Fonden forøvrigt har erholdt	29,240
Selskabets faste Fond den 31 December 1868	85,100

DET KGL. NORDISKE OLDSKRIFT-SELSKABS BESTYRELSE OG MEDLEMMER

den 31te December 1868.

Selskabets Præsident:

HANS MAJESTÆT KONG CHRISTIAN IX AF DANMARK.

Vicepræsident: J. J. A. Worsaae, Etatsraad, Museums-Directeur.

Secretair for Udgivelsen af Oldskrifterne: K. Gislason, Professor i
de nordiske Sprog ved Københavns Universitet.

Secretair for Udgivelsen af de archæologisk-historiske Tidsskrifter:
H. C. C. Engelhardt, Adjunkt.

Kasserer: F. S. Bang, Justitsraad, Kasserer ved Privatbanken.

Oldskrift-Afdeling:

G. Brynjulfsson, Stipend. Arnamagnæanus.

K. Gislason, Professor ved Universitetet (Formand).

A. F. Krieger, Etatsraad, Høiesteretsassessor.

J. Sigurdsson, Archivar.

G. Stephens, Professor, Docent ved Universitetet.

P. G. Thorsen, Professor, Universitetsbibliothekar.

N. L. Westergaard, Professor ved Universitetet.

Oldsag-Afdeling:

H. C. C. Engelhardt, Adjunkt (Formand).

J. Kornerup, Architecturmaler.

T. A. J. Regenburg, Etatsraad.

F. Schiern, Professor ved Universitetet.

A. Strunk, Kammerraad, Archivsecretair og Museums-Inspecteur.

J. P. Trap, Geh.-Etatsraad, Kabinetssecretair.

J. J. A. Worsaae, Etatsraad, Directeur. (Fungerer ikke, medens
han er Vice-Præsident).

A. Medlemmer i Norden.

(Nemlig i: Danmark [derunder indbefattet: Island, Færøerne, Grønland, de danske Øer i Vestindien og indtil 1865: Slesvig, Holstein og Lauenburg] Norge og Sverige).

Hs. M. Christian IX, Konge af Danmark	F. B. B.
Hs. M. Carl XV, Konge af Sverige og Norge	F. B. B.
Hs. K. H. Frederik, Kronprinds af Danmark	F. B. B.
Hs. K. H. Oscar, Pr. af Sverige og Norge, Hert. af Øster-Gøtland	F. B. B.
Hs. K. H. August, Prinds af Sverige og Norge, Hert. af Dalarne	F. B. B.
H. H. Johan, Prinds af Slesvig-Holstein-Sønderborg-Glücksborg	F. B. B.
Aagaard, A. Z., keis. østerrigsk Konsul, Tromsø, Finmarken .	A. B.
Abrahams, A., Cand. philos., København	A. B.
Abrahams, N. C. L., Etatsraad, Notarius publicus, København	A. B.
Agerbek, H., Sognepræst til Østerhæsinge, Fyen	A. B.
Agerholm, E. V., Capitain, København	A. B.
Aggerup, C. G., Etatsraad, København	F. B. B.
Ahlander, J. A., Dr. phil., Kyrkoherde, Jønkøping	A. B.
Ahlefeldt-Laurwigen, F. L. W., Kammerh., Lehnsgr. til Langel.	F. B. B.
Allen, C. F., Dr. ph., Professor ved Københavns Universitet .	A. B.
Andersen, C. C. T., Kammerassessor, Inspecteur, København	A. B.
Andersen, S. Chr., kgl. dansk Konsul i Cristiania	C. B.
Baastrup, F., Kammerherre, Overførster, København	F. B. B.
Bagger, J. H., Cand. juris, København	A. B.
Bang, F. S., Justitsraad, Bankkasserer, København	F. B. B.
Barkén, M. Dr. phil., Rector i Køping	A. B.
Bech, A. V., Hofjægermester, til Valdbygaard, Slagelse	A. B.
Bech, F. C., Justitsraad, Birkedommer, Slagelse	A. B.
Bech, J. A., Justitsraad, til Taarnborg, Korsør	A. B.
Becker, J. G. Burman, Dr. phil., København	F. B. B.
Becker, T. A., Dr. ph., Prof., Medhjælper i Geh.-Arch., Københ.	A. B.
Bellander, O. R., Hofprædikant, Provst, Køping	A. B.
Berckemeyer, E. P., Landraad, Gross Thurow, Lauenburg . .	F. B. B.
Bergman, J., Dr. phil., Biskop, Stockholm	F. B. B.
Bergmann, J. W. K., fh. kgl. svensk-norsk Ministerres. i Madrid	F. B. B.
Bergsøe, S., Proprietair, Andigaard, Randers	A. B.
Berlin, N. J., Prof., Gen.-Direct. ved Sundhedscollegiet i Stockh.	A. B.
Berling, J. E. C., Kammerherre, København	A. B.
Bertouch, C. G. F. de, Hofjægermester, Paris	F. F. B.
Bertouch-Lehn, J. J. S. E., Kammerherre, Lehnsbaron til Sønderkarle, Lolland	F. B. B.
Bille, T., Kammerherre, fh. kgl. dansk Minister i London . .	F. B. B.
Bille-Brahe, H., Geh.-Conferentsraad, Lehns greve til Brahes- minde, Fyen	F. B. B.

Blixen-Finecke, C. F. A. B., Baron, til Dallund og Næsbyholm	A. B.
Blom, O. E., Artilleri-Capitain, Kjøbenhavn	A. B.
Blome, A. v., Baron, Geh.-Conferentsraad, til Blomsche-Wildniss og Heiligenstedten, Itzehoe	F. B. B.
Bock, J. Chr. A., Etatsraad, Læge, Kjøbenhavn	A. B.
Bonde, C. J., Friherre, Overceremonimester, Stockholm	F. B. B.
Bornemann, P. J., Kammerherre, Bjergbygaard, Holbæk	F. B. B.
Borring, L. S., Professor, Kjøbenhavn	A. B.
Boye, V., Cand. phil., Kjøbenhavn	A. B.
Brammer, G. P., Dr. theol., Biskop, Aarhus	A. B.
Bretton, L. P., Baron, Kammerherre, Helsingør	F. B. B.
Briem, J. G. G., Sognepræst til Gundslev, Stubbekjøbing	F. B. B.
Bring, E. G., Dr. theol., Biskop, Linköping	A. B.
Brun, P. F. C., Kammerherre, Amtmand, Lindersvold, Rønnede	A. B.
Brunius, C. G., Dr. phil., Professor, Lund	A. B.
Bruun, Chr. W., Justitsraad, Bibliothekar, Kjøbenhavn	A. B.
Bruzelius, N. G., Dr. phil., Rektor, Ystad	V. B.
Brynjulfsson, G., arnamagnæansk Stipendiar, Kjøbenhavn	V. B.
Bræstrup, C. J. C., Geh.-Conferentsr., Overpræs. i Kjøbenh.	A. B.
Bugge, S., Professor ved Universitetet i Christiania	A. B.
Cappé, J., Esq., kgl. nederlandsk Konsul paa Øen St. Thomas	F. B. B.
Carlsen, C., Etatsraad, Vandbygnings-Inspecteur, Kjøbenhavn	A. B.
Carlsen, J. F. S., Sognepræst til Dalbynder, Randers	A. B.
Carlson, F. F., Statsraad, Chef for Depart. for de kirkel. Anliggender, Stockholm	A. B.
Carnegie, D., Brukspatron, Grosserer, Gøteborg	F. B. B.
Cederfeld de Simonsen, H. C. J., Kammerh., til Erholm og Søndergaarde, Nyborg	F. B. B.
Cronholm, A., Dr. phil., Professor, Lund	F. B. B.
Cronstern, G. F. S., Hofjægermester, Nehnten, Pløen	F. B. B.
Dahl, T. Chr., Kammerherre, Stiftamtmand, Aarhus	F. B. B.
Danneskjold-Samsøe, C. C. S., Greve, Overskjenk, Kjøbenh.	A. B.
Danneskjold-Samsøe, O. S., Greve, Generalpostdirecteur, Kjøbenhavn	A. B.
Dickson, J., Brukspatron, Billdahl, Gøteborg	F. B. B.
Dickson, R., Grosserer, Gøteborg	F. B. B.
Dirckinck-Holmfeld, C., Baron, Altona	F. B. B.
Dirckinck-Holmfeld, U., Baron, Geh.-Conferentsraad, Kiel	F. B. B.
Djurklou, N. G., Friherre, Intendant over de antiquar. Mindesmærker, Sorby, Ørebro	F. B. B.
Dreyer, C. V. L., Oberst, Kjøbenhavn	F. B. B.
Dumreicher, C. O., Conferentsraad, Kiel	F. B. B.
Ekman, J. J., Grosserer, Gøteborg	F. B. B.
Ekman, O., Grosserer, Konsul, Gøteborg	F. B. B.

Elvius, R. E., Cand. theol., Forstander for det kgl. Opfostringshus, Kjøbenhavn	A. B.
Engelhardt, H. C. C., fh. Adjunkt, Kjøbenhavn	A. B.
Esbensen, J. R., Sognepræst til Flemløse, Assens	A. B.
Essen, G. A. F. W., Greve, Gen.-Major, Wik, Upsala	F. B. B.
Essen, R. J., Friherre, Ljunghem, Skøfde	A. B.
Ewaldsen, Chr., Præst, Kjøbenhavn	V. B.
Ewerløff, F. A., kgl. svensk-norsk Gen.-Konsul, Kjøbenhavn .	A. B.
Fabricius, C. L., Sorenskriver i Øster Nedenæs, Norge	F. B. B.
Fahnøe, H. Chr., Sognepræst til Sønderup, Slagelse	A. B.
Falck, H. P., Sognepræst til Vindinge, Nyborg	A. B.
Fasting, H. Chr., Etatsraad, Amtsforvalter, Esrom, Frederiksborg	A. B.
Fasting, L. G., Etatsraad, Herredsfoged, Nakskov	A. B.
Fiedler, H. V., Birkedommer, Holsteinborg, Slagelse	F. B. B.
Finsen, V. L., Cancelliraad, Landsoverrets-Assessor, Viborg . .	V. B.
Fischer, Chr., Etatsraad, Borgemester, Randers	F. B. B.
Flor, Chr., Dr. phil., Etatsraad, Professor, Kjøbenhavn	A. B.
Friedleif, J., Dr. phil., Notarius ved Domcapitlet i Linkøping	A. B.
Frijs, Chr. E., Krag-Juel-Vind-, Conseilspræsident, Lehns greve til Frijnsborg, Kjøbenhavn	F. B. B.
Frijs, J. Krag-Juel-Vind-, Greve, Kammerherre, Lehnsbaron til Juellinge, Maribo	F. B. B.
Fritz, G. Justitsraad, Raadmand i Roskilde	A. B.
Fryxell, A., Dr. phil., Sognepræst til Sunne, Carlstad	A. B.
Funch, F. C. C., Oberstlieutenant, Kjøbenhavn	F. B. B.
Garde, A. A. B. Mazar de la, Etatsraad, Kjøbenhavn	F. B. B.
Gardie, A. J. de la, Greve, Helsingborg	F. B. B.
Gislason, K., Professor ved Kjøbenhavns Universitet	V. B.
Gjessing, G. A., Adjunkt, Christiansand	F. B. B.
Gosch, C. C. A., Attaché ved det danske Gesandtskab i London	A. B.
Grill, J. W., Brukspatron, Bona Bruk, Motala	F. B. B.
Grundtvig, Sv., Capitain, Docent ved Kjøbenhavns Universitet	A. B.
Grüner, G., Gen.-Krigscommissair, til Kjærup, Ringsted	A. B.
Grøndahl, B., Cand. mag., Kjøbenhavn	A. B.
Gudmundsen, Th., Sognepræst i Nysted	V. B.
Gyllenhaal, L. H., Friherre, Härlingstorp, Skøfde	F. B. B.
Gyllenskøld, Th., Kammerjunker, Wallen, Laholm	A. B.
Gynther, Sv. V., Landhøvding, Stockholm	A. B.
Gøtzsche, H. C., Sognepræst til Finderup, Slagelse	A. B.
Hamilton, H. L. H., Greve, fh. kgl. svensk Minister i Danmark, Stockholm	F. B. B.
Hammerich, P. F. A., Dr. phil., Professor ved Kjøbenhavns Universitet	A. B.
Hammershaimb, V. U., Provst, Østerø, Færøerne	V. B.

Hansen, Heinr., Professor, Kjøbenhavn	A. B.
Hansen, P., Conferentsraad, Helsingør	F. B. B.
Hansteen, Chr., Professor ved Universitetet i Christiania	V. B.
Harhoff, C. J. C., Conferentsraad, Byfoged i Ringsted	F. B. B.
Hauch, A. G. Ø., Cand. philol., Kjøbenhavn	A. B.
Hegermann-Lindenerone, C. D., Generallieutenant, Børnemo- mose, Svendborg	A. B.
Heintze, J. F. E., Baron, Kammerherre, Bordesholm, Kiel	F. B. B.
Herbst, C. F., Kammerraad, Museums-Inspecteur, Kjøbenhavn	A. B.
Hildebrand, B. E., kgl. svensk Rigsantiquar, Stockholm	V. B.
Hindenburg, Th., Cand. jur., Kjøbenhavn	A. B.
Hjort, P., Dr. phil., Professor, Kjøbenhavn	A. B.
Hoff, T. C. F. A., Museums-Assistent, Kjøbenhavn	A. B.
Holek, C. G. W. F., Capitain, Kjøbenhavn	A. B.
Holm, A. J., Etatsraad, Kjøbenhavn	F. B. B.
Holm, P. E., Dr. phil., Professor ved Universitet i Kjøbenhavn	A. B.
Holm, Th., Kjøbmand, Skaarup, Svendborg	A. B.
Holmboe, C. A., Professor, Christiania	F. B. B.
Holmstedt, Sv., Overlærer ved Frederiksborg lærde Skole	A. B.
Holst, H. P., Professor, Kjøbenhavn	A. B.
Holst, N. H., Etatsraad, Jernbane-Driftsbestyrer, Aarhus	A. B.
Holstein, L. H. C. H., Kammerh., Lehns greve til Holsteinborg, Slagelse	F. B. B.
Holsten, F. C., Baron, Kammerh., Stiftamtmand, Nykjøbing, Falster	A. B.
Hornbeck, H. B., Dr. med., Kjøbenhavn	F. B. B.
Ihre, Friherre, En af Rikets Herrar, Stockholm	F. B. B.
Jakhelln, C. A., Kjøbmand, Bodø, Norge	F. B. B.
Jensen, J., Examinandus polyt., Kjøbenhavn	A. B.
Jensen, J. Chr., Sognepræst til Ousted, Roskilde	A. B.
Jessen, C. A. E., Dr. phil., Kjøbenhavn	A. B.
Johannsen, C. G. W., Kammerherre, Kjøbenhavn	A. B.
Johnstrup, J. F., Professor ved Universitetet i Kjøbenhavn	A. B.
Jonsson, E., Cand. phil., Kjøbenhavn	A. B.
Juel, A. G., Adjunkt ved Aalborg Cathedralskole	A. B.
Juel, N., Etatsraad, Kjøbenhavn	A. B.
Juel, N., Baron, Kammerherre, til Lundbæk, Nibe	F. B. B.
Juel-Ryssensteen, C. A., Baron, Kammerherre, Kjøbenhavn	A. B.
Jørgensen, A. D., Lærer, Kjøbenhavn	A. B.
Jørgensen, C. H., Kammerraad, Hoffoureur, Kjøbenhavn	V. B.
Jørgensen, J. F., Sognepræst til Trige, Aarhus	F. B. B.
Kalkar, C. H. A., Dr. theol., Sognepræst til Gladsaxe, Kjøbenhavn	A. B.
Kauffmann, H. A. Th., Gen.-Major, Lausanne, Sveits	A. B.
Kellner, L. S., Oberst, Kjøbenhavn	A. B.

Kjellerup, C. A., Jægermester, til Store-Hyllinge i Skaane . . .	A. B.
Kierkegaard, P. Chr., Dr. phil., Biskop, Aalborg	F. B. B.
Kjær, T. A., Capit., Havnemester paa Øen St. Thomas, Vestindien	F. B. B.
Koefoed, H. J., Geh.-Conferentsraad, Kjøbenhavn	A. B.
Konow, F. L., kgl. dansk Konsul i Bergen	C. B.
Kornerup, J., Kunstmaler, Roskilde	A. B.
Krieger, A. F., Etatsraad, Høiesteretsassessor, Kjøbenhavn . .	A. B.
Krieger, M. D., Justitsraad, Landsoverrets-Assessor, Kjøbenhavn	A. B.
Krohn, F. Chr., Medailleur, Kjøbenhavn	A. B.
Kruse, R. H., Øen Fuur i Liimfjorden	V. B.
Kræmer, R. F., Overstatholder, Upsala	F. B. B.
Kunzen, C. F., Konferentsraad, Øen St. Croix, Vestindien . .	F. B. B.
Königsfeldt, J. P. F., Overlærer ved Frederiksborg lærde Skole	V. B.
Landgren, L., Dr. theol., Provst, Sognepræst til Delsbo, Hudiksvall	F. B. B.
Lang, A., Major, Over-Veimester, Øen St. Croix, Vestindien . .	F. B. B.
Langkilde, F. C., Jægermester, Frederiksgave, Assens	A. B.
Larsen, Chr. Eier af Skovmøllen ved Skaarup, Svendborg . .	A. B.
Lehmann, E. A., Etatsraad, Amtsforsvarter, Aarhus	A. B.
Lerche, Chr. A., Kammerherre, Lehns greve til Lerchenborg, Kallundborg	F. B. B.
Lewgren, A. W., Grosserer, Gøteborg	F. B. B.
Liebenberg, A. E., Adjunkt ved Sorø Academi	A. B.
Lind, E., Oberst, Kjøbenhavn	A. B.
Linde, A. C. P., Etatsraad, Departmentschef, Kjøbenhavn . . .	A. B.
Linder, J. A., Sognepræst, Umeå	F. B. B.
Ljungstrøm, C. J., Mag., Sognepr. til Sandhem, Falkøping . .	A. B.
Lucht, M. J. F., Dr. phil., Professor, Directeur for Gymnasium Christianeum i Altona	V. B.
Lund, G. F. W., Dr. phil., Rektor ved Cathedralskolen i Aarhus	F. B. B.
Lund, L., Artilleri-Capitain, Adjudant, Kjøbenhavn	A. B.
Lundbye, Chr. C., Oberst à la suite i Generalstaben, Kjøbenh.	A. B.
Lunn, O., Artilleri-Oberst, Kjøbenhavn	A. B.
Lyngbye, K., J., Dr. phil., Docent ved Kjøbenhavns Universitet	A. B.
Lyng, H. H. J., Boghandler, Kjøbenhavn	A. B.
Lütken, J. A., meklenborgsk Konsul, Kiel	F. B. B.
Læssøe, L., Kammerr, Inspecteur ved den chronologiske Sam- ling paa Rosenborg, Kjøbenhavn	A. B.
Læssøe, Th., Landskabsmaler, Kjøbenhavn	A. B.
Løgstrup, A. B., Major, Kjøbenhavn	A. B.
Løvenskjold, H. F., Hofjægermester, Lehnsbaron til Løvenborg Holbæk	F. B. B.
Madsen, A. P., Capitain, Kjøbenhavn	A. B.
Magnusen, C., Kammerraad, Skard, Island	A. B.

Mandelgren, N. M., Kunstmaler, Stockholm	V. B.
Manderstrøm, C. R. L., En af Rikets Herrar, svensk-norsk Udenrigsminister, Stockholm	F. B. B.
Mansa, F. V., Dr. med., Etatsr., Stabslæge i Sø-Etat., Kjøbenh.	A. B.
Martensen, H. L., Dr. theol., Biskop, Kjøbenhavn	A. B.
Melin, H. M., Dr. theol., Professor, Lund	F. B. B.
Moltke-Hvitfeldt, A. G., Greve, Geh.-Conferentsr., til Molt- kenborg i Fyen	F. B. B.
Moltke-Hvitfeldt, L., Greve, kgl. dansk bef. Minister i Paris	F. B. B.
Monrad, D. G., fh. Biskop, Ny Zeeland	F. B. B.
Monrad, G. H., Kammerherre, Gen.-Decisor, Kjøbenhavn	A. B.
Moth, C. L. J. P., Overlærer, Sorø	A. B.
Mylius, S. W. V. de, Kammerh. til Rønningesøgaard, Odense	F. B. B.
Müller, C. L., Professor, Directeur for den kgl. Mønt- og Me- daille-Samling, Kjøbenhavn	A. B.
Müller, J. C., Dr. med., Etatsraad, Kjøbenhavn	A. B.
Møller, Chr. H., Orlogscapitain, Kjøbenhavn	A. B.
Møller, P. de, Ritmester, til Skottarp, Halland	F. B. B.
Neergaard, P. J., Etatsr., til Førslevgaard og Faareveile, Nestved	F. B. B.
Nilsson, Sv., Professor emeritus, Lund	V. B.
Nordenfalk, J., Dr. phil., Friherre, Stockholm	F. B. B.
Nordvi, A. G., Kjøbmand, Mortensnæs, Norge	A. B.
Nørgaard, P. M. T., Sognepræst til Saaby, Sjælland	A. B.
Olrík, C. S. M., Justitsr., const. Direc. for den kgl. grønsl. Handel	F. B. B.
Olsen, Chr., Cancelliraad, Prokurator, Randers	F. B. B.
Oxholm, W. T., Overkammerh., Overhofmarskal, i Kjøbenhavn	F. B. B.
Paludan-Müller, C. P., Dr. phil., Professor, Rektor ved Ny- kjøbing Cathedralsskole, Falster	F. B. B.
Petersen, A., Fuldmægtig i Finantsministeriet, Kjøbenhavn . .	A. B.
Petersen, E., Jægermeter, Bakkegaarden, Kjøbenhavn	F. B. B.
Petersen, J. C. L., Capitain og Skoleinspecteur, Kjøbenhavn .	A. B.
Petersen, J. M., Artist, Kjøbenhavn	A. B.
Petrelli, C. M., Dr. phil., Sognepræst i Søderkøping	F. B. B.
Pjetursson, P., Professor, Biskop paa Island, Reykjavik	F. B. B.
Platen, B. J. E., Greve, Statsraad, Ørbyhus, Stockholm	F. B. B.
Plessen, H. F. A., Kammerherre Eckernförde	F. B. B.
Plessen, O., Baron, Geh.-Conferentsraad, Baden-Baden	F. B. B.
Pontoppidan, D., Præst, Randers	S. B. B.
Quistgaard, C. S., Consistorialraad, Roskilde	F. B. B.
Raasløff, H. J. A., Conferentsraad, Lyngby	F. B. B.
Raasløff, V. R., Gen.-Major, Krigsminister, Kjøbenhavn	F. B. B.
Raben-Levetzau, C. W., Greve, Kammerherre, til Beldringe, Præstø	F. B. B.

Rantzau, G. F., Greve, Kammerherre, til Frederikslund og Bra-hesholm, Assens	F. B. B.
Rasmussen, H. V., Præst, København	A. B.
Rasmussen, O. F. C., Kammerraad, Jettehøi, Rønnede	A. B.
Rasmussen, R. C., Organist, København	A. B.
Regenburg, T. A. J., Etatsraad, København	F. B. B.
Reventlov, F. C. O., Geh.-Conferents., Lehnsgreve til Christians-sæde, Lolland	F. B. B.
Rink, H. J., Dr. phil., København	F. B. B.
Rosen, S. A. G. C., Kammerherre, Henriksholm, Hørsholm	F. B. B.
Rosenørn-Lehn, O. D., Kammerherre, Lehnsbaron til Guld-borgland, Falster	F. B. B.
Rosenørn-Teilmann, C. P. T., Kammerherre, til Stamhuset Nørholm, Varde	F. B. B.
Rudbeck, R. Th. C. C. G., Friherre, Kammerherre, Stockholm	F. B. B.
Rygh, O., Professor ved Universitetet i Christiania	A. B.
Rääf, L. F., Kammerjunker, Buhlsjø, Linkøping	F. B. B.
Røgind, J., Sognepræst ved Veirum, Holstebro	A. B.
Salomon, E. C. V., Dr. med., Overlæge, Malmø	F. B. B.
Sandberg, J. B., Vinhandler, København	A. B.
Saxild, G. Chr., Cancelliraad, Herredsfoged, Kolding	F. B. B.
Schade, A. H., Kjøbmand, Nykjøbing, Mors	A. B.
Scheele, L. N. von, Geh.-Conferentsraad, København	F. B. B.
Scheel-Plessen, W. H. B., Greve, kgl. dansk bef. Minister i Stockholm	F. B. B.
Schiern, F., Professor ved Københavns Universitet	F. B. B.
Schjøtz, O. M., Sognepræst til Hasle, Ringsted	A. B.
Schlegel, J. F., Geh.-Etatsraad, København	A. B.
Schleisner, P. A., Dr. med., Justitsraad, København	A. B.
Schmidt, T. H. G. Vald., Cand. theol., København	A. B.
Schmidt, S. E. W., Kammerassessor, Revisor, København	A. B.
Schütte, A. T., Hofjærgemester, til Bygholm og Nørlund, Horsens	F. B. B.
Schwensen, J., Justitsraad, Byfoged og Byskriver i Nysted	A. B.
Schøler, H. V. R., Sognepræst til Vester-Hassing, Aalborg	A. B.
Sehested, N. F. B. de, Hofjærgemester, til Broholm, Svendborg	A. B.
Sigurðsson, J., Archivar, København	V. B.
Simesen, R. J., Professor, København	A. B.
Skeel, E. W. R., Kammerherre, til Dronninglund, Aalborg	F. B. B.
Sommer, C. C. L. F., Læge	A. B.
Sparre, G. A., Greve, Stockholm	F. B. B.
Sprengtporten, J. W., Friherre, Over-Statholder, Stockholm	F. B. B.
Stedingk, L. E., Greve, Gen.-Lieutenant, Stockholm	F. B. B.

Steenstrup, J. J. S., Etatsraad, Professor ved Universitetet i Kjøbenhavn	A. B.
Steltnordh, J. H. W., Dr. phil., Rektor i Linkøping	F. B. B.
Stenersen, A. C. A., Justitsraad, Kjøbenhavn	F. B. B.
Stephens, G., Professor, Docent ved Kjøbenhavns Universitet	V. B.
Stephensen, O., Etatsraad, Directeur for det islandske Departm., Kjøbenhavn	A. B.
Stiesen, S., fh kgl. siciliansk Konsul i Helsingør	F. B. B.
Stjernstedt, A. W., Baron, Rigsheraldicus, Stockholm	F. B. B.
Strandgaard, A. S., Major, Bygnings-Inspecteur, Øen St. Tho- mas, Vestindien	F. B. B.
Strandgaard, L. W., Kammerraad, Toldforvalter, Grenaa	A. B.
Strunk, A., Kammerraad, Museums-Inspecteur, Kjøbenhavn	V. B.
Studach, H. L., Apostolisk Vicar, Stockholm	F. B. B.
Suhr, O. B., Etatsraad, Konsul, Kjøbenhavn	F. B. B.
Sveinsson, J. A., Adjunkt ved Nykjøbing Cathedralskole, Falster	A. B.
Säve, C., Dr. phil., Professor, Upsala	F. B. B.
Sørensen, A. A., Sognepræst til Terslev, Ringsted	A. B.
Thomsen, Gr. T., Dr. phil, Legationsraad, Bessastaðir, Island	A. B.
Thorbrøgger, Sk. T., Etatsraad, Toldinspecteur, Aalborg	A. B.
Thorkelin, F. B. J., Capitain, Kjøbenhavn	A. B.
Thorlacius, A. O., Kjømand, Stykkisholm, Island	A. B.
Thorsen, P. G., Professor, Bibliothekar, Kjøbenhavn	A. B.
Thorson, E. M., Underbibliothekar, Kjøbenhavn	A. B.
Thortsen, C. A., Professor, Kjøbenhavn	A. B.
Thrige, S. B., Professor, Skolebestyrer, Kjøbenhavn	A. B.
Thue, J., kgl. portugisisk Konsul i Arendal	F. B. B.
Tillisch, F. F., Geh.-Conferentsraad, Kjøbenhavn	A. B.
Trap, J. P., Geh.-Etatsr., Cabinets-Secretair hos Hs M Kongen, Kjøbenhavn	A. B.
Tregder, P. H., Dr. phil., Professor, Rektor ved Sorø Academi	A. B.
Treschow, F. W., Geh.-Conferentsraad, Kjøbenhavn	F. B. B.
Trolle-Bonde, G., Greve, Kammerh., Säfstaholm, Södermanland	F. B. B.
Trolle-Wachtmeister, H. G., Greve, En af Rikets Herrar, Årup, Christianstad	A. B.
Tørnstrand, G., Dr. phil., Provst, Stora Schedvi, Fahlun	A. B.
Unger, C. R., Professor, Christiania	V. B.
Vaupell, O. F., Oberst, Odense	A. B.
Viborg, K. F., Dr. phil., Sognepræst, Slagelse	A. B.
Wachtmeister, H., Dr. phil, Greve, Johannishus, Carlskrona	F. B. B.
Wackerbarth, A. D., Professor, Upsala	F. B. B.
Wasrin, P. A., Dr. phil., Brukspatron, Linkøping	F. B. B.
Wedell, K. W. A. S., Kammerh., Lehnsgr. til Wedellsborg, Assens	F. B. B.

Wegener, C. F., Conferentsr., Geh.-Archivar, kgl. Historiograph, Kjøbenhavn.	A. B.
Werlauff, E. C., Conferentsraad, Professor, Kjøbenhavn. <i>Æresmedlem.</i>	
Westergaard, N. L., Professor ved Kjøbenhavns Universitet. .	A. B.
Wetterbergh, C. A., Dr. med., Sätra, Norköping.	V. B.
Wiberg, C. F., Lector, Gefle.	F. B. B.
Wichfeld, J. de, Kammerh., til Stamhuset Engestofte, Maribo	A. B.
Wieselgren, P., Dr. theol., Dromprovst, Gøteborg	F. B. B.
Willemoes, F. C., Etatsraad, Herredsfoged, Aarhus.	B. B.
Willer, M., Varemægler, Kjøbenhavn	A. B.
Wimmer, L. F. A., Dr. phil., Kjøbenhavn	A. B.
Winkel-Horn, E. F., Cand. mag., Kjøbenhavn	A. B.
Winstrup, L. A., Prof., Bygningsinspecteur, Kolding	A. B.
Wolff, A. A., Dr. phil., Overrabiner, Kjøbenhavn	A. B.
Wolff, F., Konsul, Kjøbenhavn.	A. B.
Wolfhagen, F. H., Kammerherre, Kjøbenhavn.	A. B.
Worsaae, J. J. A., Etatsraad, Museums-Directeur, Kjøbenhavn.	A. B.
Wroblewsky, J. J., Korpslæge, Kjøbenhavn	A. B.
Wulff, J., Kammerraad, Østergaard, Løgstør	F. B. B.
Wyk, O., Grosserer, Gøteborg	F. B. B.
Wørishøffer, J. P. A., General, Nyborg	A. B.
Zethrin, P. O., Dr. phil., Provst, Lillkyrka, Erköping.	A. B.
Zinck, L., Cand. theol., Kjøbenhavn	A. B.

B. Medlemmer udenfor Norden.

H. M. Alexander II, Keiser af Rusland	F. B. B.
H. M. Wilhelm I, Konge af Preussen	F. B. B.
H. M. Wilhelm III, Konge af Nederlandene	F. B. B.
H. M. Victor Emanuel, Konge af Italien	F. B. B.
H. M. Dom Pedro II, Keiser af Brasilien	F. B. B.
H. M. Johann, Konge af Sachsen	F. B. B.
H. M. Abdul-Aziz-Khan, Sultan af Tyrkiet	F. B. B.
H. M. Maha Mongkut, Konge af Siam.	F. B. B.
H. Ks. H. Leopold II, fh. Storhertug af Toscana.	F. B. B.
H. H. Friedrich Frantz, Storhertug af Meklenburg-Schwerin.	F. B. B.
H. Ks. H. Constantin Nicolaievitsch, Storfyrste af Rusland F. B. B.	
H. Ks. H. Napoléon Bonaparte, Prinds af Frankrig	F. B. B.
H. K. H. Albert Edward, Prinds af Wales	F. B. B.
H. K. H. Wilhelm Fridrich, Prinds af Nederlandene.	F. B. B.
H. Ks. H. Peter, Prinds af Oldenburg, General i russisk Tjeneste	F. B. B.

H. H. Carl II, fh. Hertug af Lucca	F. B. B.
H. K. H. Humbert, Kronprinds af Italien, Fyrste af Piemont.	F. B. B.
H. K. H. Amadeus, Prinds af Italien, Hertug af Aosta	F. B. B.
H. K. H. Eugen, Prinds af Savoyen-Carignan.	F. B. B.
H. H. Adolph, Hertug af Nassau	F. B. B.
H. H. Ernst II, Hertug af Sachsen-Coburg-Gotha	F. B. B.
H. H. Bernhard, Hertug af Sachsen-Meiningen	F. B. B.
Aali, Mehemed Emin-, Pacha, H. M. Sultanens Storvisir, Constantinopel	F. B. B.
Abel, W. O., Diaconus, Leonberg, Württemberg.	F. B. B.
Adami, J. H., Besidder af Dänisch Nienhof og Hohenhain, Senator i Bremen	F. B. B.
Adlerberg, V. von, Greve, General, Minister for det keiserlige Hus, St. Petersborg	F. B. B.
Akerman, J. Y., Esq., Secretair v. d. numismatiske Selskab i London	F. B. B.
Albarellos, Don N., Dr. med., Medlem af Repræsentantskabet i Buenos Ayres	F. B. B.
Alcock, R., Esq., fh. kgl. storbritansk bef. Minister i Japan, London	F. B. B.
Ali Mahomed Khan, Mirza, britisk Fredsdommer og keis. ottomanisk Gen.-Konsul, Bombay	F. B. B.
Almonte, Don J. N., General, Mexico	F. B. B.
Alsina, Don V., Dr., Buenos Ayres	F. B. B.
Amherst, Right Hon. W. P., Earl of Montreal, Kent	F. B. B.
Appleton, J. R., Esq., Durham	F. B. B.
Araujo-Ribeiro, Dom J. de, fh. keis. brasiliansk bef. Minister i Paris, Rio de Janeiro	F. B. B.
Arntzen, N., Esq., Fall River, Massachusetts	F. B. B.
Aspinwall, T., Oberst, Brooklyne, Massachusetts.	F. B. B.
Asaad Kayat, Sheikh, fh. kgl. storbritannisk Konsul i Syrien, Jaffa	V. B.
Athanasius, Erkebiskop, Metropolit af Korfu	F. B. B.
Babu-Digamber Mitra, Medlem af Bengalens lovgivende Raad, Calcutta.	B. B.
Baggesen, C. R., Archidiaconus ved Domkirken i Bern.	F. B. B.
Baratayeff, Fyrst M., Adels-Marskal for Gouvernementet Simbirsk	F. B. B.
Barclay, Rev. S. V., Principal ved Universitetet i Glasgow.	F. B. B.
Barkly, Sir H., K. C. B., Gouverneur paa Øen Mauritius.	F. B. B.
Barkow, A. F., Professor, Greifswalde	F. B. B.
Barry, Sir R., Overdommer og Kantsler ved Universitetet i Melbourne, Australien	F. B. B.
Bartholomæi, J. A. de, General, Secretair v. d. archæologiske Selskab i St. Petersborg	F. B. B.

Bartlett, J. R., Esq., Statssecretair, Providence, Rhode-Island	F. B. B.
Basilius, Erkebiskop af Polotsk og Vitebsk, Rusland	F. B. B.
Baudot, H., Præsident for den archæologiske Commission for Côte d'Or, Dijon	F. B. B.
Beamish, J. C., Esq., Penlee Cottage, Devonport	F. B. B.
Beamish, N. L., F. R. S., Oberstlieutenant, Loto-Park, Irland	F. B. B.
Beauvois, E., R. af D., Paris	V. B.
Belcredi, F. von, Greve, Schloz Lösch i Mähren	F. B. B.
Bengesco, G. de, fh. Cultusminister i Wallachiet, Bukarest	F. B. B.
Bergmann, F., Professor ved Akademiet i Strasborg	F. B. B.
Bibesco, Fyrst G., fh. Hospodar af Wallachiet, Wien	F. B. B.
Biondelli, B., Directeur for Antiquitets-Museet i Milano	F. B. B.
Boehm, V. A., Mag., Helsingfors	V. B.
Bonaparte, L. L., Prinds, Senator, Paris	F. B. B.
Bonghi, D., Cavaliere, Neapel	F. B. B.
Bonstetten, G. von, Eichenbühl, Schweiz	F. B. B.
Borromeo, V., Greve, Grand af Spanten, Senator, Turin	F. B. B.
Bosworth, Rev. J., Dr. phil., F. R. S., Islip, England	F. B. B.
Boton, Don J, Dr., Høiesterets-Dommer, Venezuela	F. B. B.
Bouillé, R. de, Marquis, Paris	F. B. B.
Boutkoff, P. G., Greve, Geheimeraad, St. Petersborg	F. B. B.
Bowring, Sir J., London	F. B. B.
Brabrook, E. W., Esq., F. S. A., London	F. B. B.
Bradford, A. W., Esq., New York	F. B. B.
Bradley, Ch. W., LL. D., fh. Statssecretair i Connecticut, New Haven	F. B. B.
Brailas, P., Professor, Senats-Secretair, Korfu	F. B. B.
Brasseur de Bourbourg, C. E., Abbed, Paris	V. B.
Bröel-Plater, W. S. de, Greve til Wiszniowitz, Gouverne- mentet Minsk	F. B. B.
Brown, J. C., Esq., Providence, Rhode-Island	F. B. B.
Brown, J. P., Esq., nordamerikansk Legationssecretair i Con- stantinopel	F. B. B.
Brown, J. R., Esq., Clerkenwell, England	F. B. B.
Browne, P., Esq., fh. kgl. storbritannisk Legationssecretair i Kjøbenhavn, London	F. B. B.
Bülow, B. E., storchert. meklenborgsk Statsminister, Strelitz	F. B. B.
Burnes, J., Esq., LL. D., Vicepræsident for R. A. S., Bombay	F. B. B.
Byzantios, C. D., Lexicograph, Athen	B. B.
Calvo, Don N. A., Buenos Ayres	F. B. B.
Capponi, G., Marquis, Medlem af Academia della Crusca, Florents	F. B. B.
Carnioline-Pinsky, M. M., Geheimeraad, Senator, St. Petersborg	F. B. B.
Casaus, Don F. R., Erkebiskop af Guatemala og Biskop i Havanna	F. B. B.
Castellanos, Don F., Dr., Senats-Præsident, Uruguay	F. B. B.

Castro, Don F. D. F. de, Senator, Santo-Domingo	F. B. B.
Chadbourne, P. A., A. M., M D., Professor i Naturhistorie ved Williams College, Brunswick, Maine	F. B. B.
Chamberlain, M., Esq., Boston, Massachusetts	F. B. B.
Charnock, R. S., Esq, London	F. B. B.
Cigalla, G. de, Greve, P. D., Santorin i det græske Archipel .	F. B. B.
Clarke, H., Esq., Præs. for det archæol. Academi i Smyrna .	F. B. B.
Coates, B. H., M. D., Philadelphia	F. B. B.
Colt, Th. W., D. D., Præsident for det transsylvaniske Univer- sitet i Lexington, Kentucky	F. B. B.
Coke d'Ewes, Esq., Brookhill Hall, Derbyshire	F. B. B.
Collings, Rev. W. T., East Grafton, England	F. B. B.
Conestabile, G., Greve, Professor i Archæologi ved Univer- sitetet i Perugia	F. B. B.
Cosby, J. H. W., Esq., Advocat, Abbey Lodge, Irland	F. B. B.
Croker, Th. C., Esq, London	F. B. B.
Cronstedt, A., Gouverneur over Åbo og Bjørneborgs Lehn, Åbo	F. B. B.
Cust, Sir E., D. C. L., Gen.-Lieutenant, Leasowe Castle, Che- shire	F. B. B.
Dalrymple, Edw. A., Rev., D. D., Professor ved Universitetet i Maryland, Baltimore	F. B. B.
Damaskini, Sir A., J. U. D., Justitiarius i Overretten paa Korfu	F. B. B.
Daschkoff, J. A., keis. russisk bef. Minister i Stockholm . . .	F. B. B.
Dasent, G. W., Esq., D. C. L., London	V. B.
Davis, Sir J. F., Bart., K. C. B., Holly-wood, Gloucestershire .	F. B. B.
Demidoff, Fyrst A, Greve af San Donato, Toscana	F. B. B.
Desjardins, A., Overarchitect i Stiftet og Staden Lyon	F. B. B.
Dezoz de la Roquette, J. B. M. A., fh. kgl. fransk Konsul, Paris	F. B. B.
Dirks, J., J. U. D., Advocat ved den frisiske Overret i Leeuwarden	F. B. B.
Domingues, Don L, Buenos Ayres	F. B. B.
Dowler, B., M. D., practiserende Læge i New-Orleans	F. B. B.
Drake, S. G., Esq., Boston, Massachusetts	F. B. B.
Dufferin, F. T., Lord, London	F. B. B.
Du Bois, H. C., forh. k. nederl. Minister, Haag	F. B. B.
Duncan, A., Esq., fh. Sheriff paa Shetland, Lerwick	F. B. B.
Durbin, J. P., Esq., A. M., Præsident for Dickinson College, Carlisle, Pennsylvania	F. B. B.
Earle, Rev., J., Professor, Præst i Swanswick, England	F. B. B.
Eastwick, E. B., Esq, F. R. S., London	F. B. B.
Edgley, Th., Esq, Willoughby Terrace, Park Tottenham, England	F. B. B.
Elizalde, Don R., Dr., Udenrigsminister, Buenos Ayres	F. B. B.
Elkan, W., Grosserer, kgl dansk Konsul i Harburg	F. B. B.
Ellenborough, E. L., Earl, Southam House, Gloucestershire	F. B. B.

Elton, R., A. M., Professor ved Browns Universitet i Providence, Rhode-Island	F. B. B.
Eulampius, fh. Erkebiskop af Tobolsk og Sibirien, Svijsk, Gouvernementet Kasan	F. B. B.
Enochin, J. V., M. D., virkel. Statsraad, St. Petersburg	F. B. B.
Eschmann, J., Oberstlieutenant, Ingenieur-Geograph, St. Gallen	F. B. B.
Europaeus, A. J., Provst, Libelitz, Finland	V. B.
Evans, J., F. R. S., Secretair ved det numismatiske Selskab i London, Nash Mills, England	F. B. B.
Evans, T. W., Esq., M. P., Alles-Tree-Hall, Derbyshire	F. B. B.
Ewald, G. H. A., Professor ved Universitetet i Göttingen	F. B. B.
Fair, G., M. D., engelsk Hospitalslæge, Buenos Ayres	F. B. B.
Falck, P. E., Lagman i Åbo og Bjerneborgs Lagsage, Finland	F. B. B.
Farrer, J., Esq., M. P., Ingleborough, Yorkshire	F. B. B.
Flaux, A. de, Uzez i Bas Languedoc	F. B. B.
Force, Hon. P., Washington	F. B. B.
Foundouklei, J. J., Geheimeraad, Senator, Warschau	F. B. B.
Fowler, Rev. W. C., A. M., Professor, Durham, Centre, Connecticut	F. B. B.
Fragueiro, Don M., Dr., Gouverneur, Buenos Ayres	F. B. B.
Franks, Aug. W., V. P. S. A., En af Directeurerne for British Museum, London	F. B. B.
Fraser, A., Esq., kgl. storbritannisk Konsul i Batavia	F. B. B.
Frati, L., Adjunkt ved Antiquitets-Museet i Bologna	F. B. B.
Fuad, Mehemed, Pacha, Hs. M. Sultanens Udenrigsminister, Constantinopel	F. B. B.
Fytche, J. L., Esq., Thorpe Hall, England	F. B. B.
Genty de Bussy, P., Statsraad, Paris	F. B. B.
Gerhard, E., Professor i Archæologi ved Universitetet i Berlin	F. B. B.
Gibbes, R. W., M. D., Columbia, Syd-Carolina	F. B. B.
Gibbs, H. H., Esq., London	F. B. B.
Cibson, W. S., Esq., A. M., Advocat, Tynemouth, Northumberland	F. B. B.
Giesebrecht, L., Professor ved Gymnasiet i Stettin	F. B. B.
Goldmann, L., kgl. dansk Konsul i Capstaden, Afrika	F. B. B.
Good, C., kgl. dansk Gen.-Konsul i Hull	F. B. B.
Gordon, G. J. R., kgl. storbritannisk bef. Minister i Stuttgart	F. B. B.
Gorostiaga, Don B., Dr., Advocat, Buenos Ayres	F. B. B.
Gortschakoff II, P. D., Fyrste, Gen.-Lieutenant, St. Petersburg	F. B. B.
Graty, A. M. du, Baron, Chargé d'affaires for Republiken Pa- raguay i Berlin	F. B. B.
Grez, H. F. de, J. U. D., Districts-Commissair, Brede, Nord-Brabant	F. B. B.
Guillon, C., Roermond, Limburg	F. B. B.
Gutierrez, Don J. M., fh. Udenrigsminister i den argentinske Confoederation, Paraná	F. B. B.

Halberstma, J. H., Præst i Deventer, Over-Yssel	V. B.
Haliburton, R. G., M. A., Oberstlieutenant, Halifax, Ny Skotland	B. B.
Hambro, C. J., Baron, London	F. B. B.
Hamilton, A., Esq, London	F. B. B.
Hamilton, Sir W. R., Professor i Astronomi ved Universitetet i Dublin	F. B. B.
Hamilton, Rev. Z., Præst i Bressay, Shetland	F. B. B.
Hamlin, A. C, M. D., Medicinal-Inspecteur, Bangor, Maine	F. B. B.
Harrison, W., Esq., Samlesbury Hall, Lancashire	F. B. B.
Haupt, M., Professor ved Universitetet i Berlin	F. B. B.
Haurovitz, H. V. H., M. D., Geheimeraad, Wien	F. B. B.
Head, Sir E. W., Bart., K. C. B, M. A, London	F. B. B.
Heros, Don M. de los, Directeur for det kgl. Bibliothek i Madrid F. B. B.	
Hettema, M. de Haan, Medlem af det frisiske Ridderskab, Leeuwarden	V. B.
Hipping, A. J., Provst, Sognepræst i Ny-Kyrka, Finland	F. B. B.
Hogg, J., Esq, M. A., F. R. S., Secretair ved R. S. L., London	F. B. B.
Holbrook, J. E., M. D., Professor i Anatomi ved Collegiet i Charleston, Syd-Carolina	F. B. B.
Homeyer, G., Professor ved Universitetet i Berlin	F. B. B.
Hopkins, E. A., Esq, Generalkonsul, New York	F. B. B.
Hucht, W. L. J. van der, Grosserer, Harlem	F. B. B.
Hudson, W. H., Esq, Buenos Ayres	F. B. B.
Hume, Rev. A, D. C. L., LL. D., Secretair in the Hist. S. of Lancashire and Cheshire, Everton, Lancashire	F. B. B.
Huth, H., Esq., fh. kgl. dansk Gen.-Konsul i Mexico, London	F. B. B.
Isidorus, Præsident for den hellige Synode, St. Petersborg	F. B. B.
Janssen, L. J. F., Conservator ved Rigsmuseet i Leyden	V. B.
Kalmykoff, P. D., virkel. Statsraad, Professor ved Universitetet i St. Petersborg	F. B. B.
Kendrik, Rev. A. C., Professor, Hamilton, New-York	F. B. B.
Kheredine Ben Hassem, Divisions-General, Marineminister, Tunis	F. B. B.
Knésévitch, D. M., Geheimeraad, Odessa	F. B. B.
Knowles, J. T., Architect, London	F. B. B.
Kossakowski, S., Greve, Geheimeraad, Senator, Præsident for det heraldiske Kammer i Warschau	F. B. B.
Koucheloff-Besborodko, A. G., Greve, virkel. Statsraad, St. Petersborg	F. B. B.
Kraszewsky, J. J., Curator for Skolerne i Volhynien, Shitomir, Rusland	F. B. B.
Kubinyi, A. von, Directeur for National-Museet i Pest	F. B. B.
Kubinyi, F. von, jun., til Felsø, Kubin og Deménfalva i Ungarn	F. B. B.
Kubinyi, F. von, Vice-Præsident for det geologiske Selskab i Pest	V. B.

Kulakowsky, J., Curator for Gymnasiet i Bialystok	F. B. B.
Kutorga, M. S., Professor ved Universitetet i St. Petersborg	F. B. B.
Køhne, B. von, D.P., Friherre, virkel. Statsraad, St. Petersborg	V. B.
Laing, S., Esq., Edinburgh	F. B. B.
Lamas, Don A., Dr., fh. bef. Minister for Republikken Uruguay i Rio de Janeiro	F. B. B.
Langgaard, T. J. H., M. & Ph. D., Campinas, Brasilien	B. B.
Lapham, J. A., Esq., Milwaukee, Wisconsin	F. B. B.
Larsen, Don J. M., Dr., Professor ved Universitetet i Buenos Ayres	F. B. B.
Lastarria, Don J. V., Advocat, Santiago, Chile	F. B. B.
Lavinsky, A., Gouverneur over Jencseisk og Irkutsk, Sibirien	B. B. B.
Leal, Dom F. J. P., keis. brasiliansk Minister-Resid. i Buenos Ayres	F. B. B.
Lee, J., Esq., LL. D., F. R. S., London	F. B. B.
Lee, Right Rev., J. P., D. D., F. R. S., Lord Biskop af Manchester, Mauldeth Hall, England	F. B. B.
Leemans, C., P. D., Directeur for Rigsmuseet i Leyden	V. B.
Lenox, J., Esq., New York	F. B. B.
Lewis, M., Esq., Baltimore, Maryland	F. B. B.
Lewschine, A. de, Geheimeraad, Senator, St. Petersborg	F. B. B.
Lilliencron, R. W. T. H. F. von, Baron, P. D., Kammerherre, Sachsen-Meiningen	F. B. B.
Lindfors, P. P., M. D., Collegie-Assessor, Nyslott, Finland	F. B. B.
Lindsley, Rev. P., Præsident for Universitetet i Nashville, Tennessee	F. B. B.
Litton, S., Esq., M. D., Præsident for det kgl. irske Akademi, Dublin	F. B. B.
Lobera, Don J. G., Alcalde i Cordova, Andalusien	F. B. B.
Longfellow, H. W., Esq., Professor ved Harvard Universitetet i Cambridge, Massachusetts	F. B. B.
Lukis, Rev. W. C., M. A., Collingbourne Ducis, England	F. B. B.
Lund, P. V., P. D., Professor, Rio de Janeiro	F. B. B.
Lunzi, N. C., Greve, San Kyrikos, Zante	F. B. B.
Lüttké, F. B. de, Admiral, General-Adjutant, St. Petersborg	F. B. B.
Lønrot, E., M. D., Professor ved Universitetet i Helsingfors	F. B. B.
Macaulay, D., Esq., LL. D., Edinburgh	F. B. B.
Macedo, Dom J. da Costa de, Secretair ved Vid. Akad. i Lissabon	F. B. B.
Macgregor, F. C., Esq., fh. kgl. storbritannisk Konsul i China, Reinbeck, Holstein	F. B. B.
Mackinlay, D., M. D., Pollockshields, Skotland	F. B. B.
Mc. Kenzie, J. W., Writer to the Signet, Edinburgh	F. B. B.
Manockjee-Cursetjee, Esq., F. R. A. S., Bombay	F. B. B.
Mansel, G., Capitain i den britiske Marine, London	F. B. B.
Marcoran, Sir G., J. U. D., Korfu	F. B. B.
Marquetz, J. I., Præsident for Republikken Ny-Granada	F. B. B.
Marsh, C. P., nordamerikansk bef. Minister i Florents	F. B. B.

Mayer, J., Esq., Curator for Antiquitets-Museet i Liverpool . . .	F. B. B.
Meisser, C., Professor ved Universitetet i Brüssel	F. B. B.
Mellen, W. P., Esq., Advocat, Natchez, Mississippi	F. B. B.
Michélsen, C., kgl. dansk Gen.-Konsul i St. Fé de Bogotá, Ny Granada	F. B. B.
Miniscalchi-Erizzo, F., Greve, Kammerherre, Verona	F. B. B.
Mitchell, J. M., kgl. belgisk Konsul i Leith	F. B. B.
Mitré, Don B., General, Præsident i den Argentinske Republik	F. B. B.
Mohnike, O., M D., Læge i den nederlandsk-ostindiske Armeé, Batavia	F. B. B.
Monserrate, F. D. C. de, Directeur for det keis. Bibliothek i Rio de Janeiro	F. B. B.
Montefiore Sir M., Bart, F. R. S., London	F. B. B.
Montezuma, D. F., Vicomte de Jequitinhonha, Grand af Bra- silien, virkel. Statsraad, Rio de Janeiro	F. B. B.
Morgan, H. J., Embedsmand i Provincial-Secretary-Office, Ottawa, Canada	B. B.
Morpurgo, J., Banquier, kgl. belgisk Gen.-Konsul i Triest . . .	F. B. B.
Morris, J. G., Esq., Philadelphia	F. B. B.
Morrow, R., Esq., Grosserer, Halifax, Ny Skotland	F. B. B.
Mosquera, T. C. de, General, Præsident for Republikken Ny Granada, St. Fé de Bogotá	F. B. B.
Moukhanoff, P. de, Geheimeraad, Medlem af det keis. Stats- raad, St. Petersburg	F. B. B.
Mueller, F., M. & P. D., Government Botanist, Melbourne, Australien	F. B. B.
Moussine-Boushkine, M. de, Geheimeraad, fh. Curator for Universitetet i Kasan	F. B. B.
Murphy, Hon. H. C., Brooklyn, New York	F. B. B.
Müncb-Bellinghausen, E., Friherre, Directeur for Hof- bibliotheket i Wien	F. B. B.
Nabert, H., P. D., Overlærer ved den høiere Borgerskole og det polytechniske Institut i Hannover	B. B.
Napiersky, C. A., P. D., Statsraad, Gouvernements-Skole- Directeur, Riga	F. B. B.
Nicholson, Sir C., Baronet, D. C. L., LL. D., London	F. B. B.
Nisser, Don P., Melbourne, Australien	S. B. B.
Nordenheim, C., virkel. Statsraad, Senator, Helsingfors . . .	F. B. B.
Nottingham, J., M. D., Surgeon N. C., Liverpool	F. B. B.
Obligado, Don P., Dr., fh. Gouverneur i Buenos Ayres . . .	F. B. B.
Obolensky, M., Fyrste, Geheimeraad, St. Petersburg	F. B. B.
Olfers, J. F. M. von, Geheimeraad, Gen.-Directeur over de kgl. preussiske Museer, Berlin	F. B. B.

- Olinda, Don P. de Araujo Limas, Marquis de, virkel. Statsraad,
Rio de Janeiro F. B. B.
- Olsoufieff, B. D., fh. Hofmarskal hos Hs. M. Keiser Alexander F. B. B.
- Ormerod, Ven. T. J., A. M., Archdeacon af Suffolk F. B. B.
- Osnobischin, D., Collegieraad, Curator for Gymnasiet i Simbirsk F. B. B.
- Osuna y del Ynfantádo, Don M. Duque de, Grand af Spanien,
kgl. spansk overordenl. bef. Minister i St. Petersburg . . . F. B. B.
- Ouvaroff, A., Greve, Statsraad, Medlem af Vid. Akad. i St.
Petersborg F. B. B.
- Parish, F, Esq., kgl. storbritannisk Konsul i Buenos Ayres . . F. B. B.
- Parker, Rev. P., Washington F. B. B.
- Pazos, Don J. B., Dr., Buenos Ayres F. B. B.
- Pérez, Don J. J., Præsident for Republikken Chile B. B.
- Perez, Don R. J., Advocat, Prof. ved Univers. i Buenos Ayres F. B. B.
- Perez de Velasco, Don H., J. U. D., Advocat, Lima F. B. B.
- Peto, Sir S. M., Bart., M. P., K. C. D., til Somerleyton Hall,
Suffolk F. B. B.
- Philarétes, Medl. af den hell. Synode, Metropolit af Moskwa
og Kolomna, Moskwa F. B. B.
- Philips, G., Professor ved Universitetet i Wien F. B. B.
- Philips, Sir T., Bart., til Middlehill, Worcestershire F. B. B.
- Philosophoff, A., Gen.-Adjutant, St. Petersburg F. B. B.
- Pipping, F. W., Statsraad, Prof. ved Universitetet i Helsingfors F. B. B.
- Platon, Medlem af den hell. Synode, Erkebiskop af Riga og Mitau F. B. B.
- Pontoppidan, H., kgl. dansk Gen.-Konsul i Hamburg F. B. B.
- Porter, J, M. D., Plainfield, Massachusetts F. B. B.
- Power, Rev. J., Bibliothekar ved Universitetet i Cambridge . . F. B. B.
- Pratápa Chandra Sinha Bahádoor, Raja, Bakparáh, Bengalen F. B. B.
- Pryce, D. T., Esq., Grosserer, Batavia F. B. B.
- Przezdziecky, A., Greve, Archæolog, Warschau F. B. B.
- Pycroft, J. W., Esq., London F. B. B.
- Rabbe, F. J., P. et M. D., Collegie-Assessor, Helsingfors . . . F. B. B.
- Raëvsky, M., Erkepræst ved den keis. russiske Legation i Wien F. B. B.
- Rájendralála Mitra, B, Vice-Præsident for R. A. S., Calcutta F. B. B.
- Ralli, A. di Stephano, Banquier, Triest F. B. B.
- Ramírez y de las Casas Deza, Don L. M., M. D., Professor
ved Lyceet i Cordova F. B. B.
- Rangabés, A. R., Professor ved Universitetet i Athen V. B.
- Rastawiecki, E., Baron, Archæolog, Warschau F. B. B.
- Read, J. M., General, Albany, Nord-Amerika F. B. B.
- Reutz, A. M. T. von, J. U. D., Hofraad, Professor ved Univer-
sitetet i Dorpat F. B. B.
- Riant, P. E. D., Greve, Paris F. B. B.
- Ricker, S., fh. nordamerikansk Gen.-Konsul i Frankfurt a. M. F. B. B.

Ritschl, G. C. B., T. D., fh. Gen.-Superintendent, Berlin . . .	F. B. B.
Robert, P. C., Directeur i Krigs-Departmentet, Paris	F. B. B.
Robinson, J. R., Esq., Dewsbury, England	F. B. B.
Rochussen, J. J., kgl. nederlandsk Statsminister, Haag	F. B. B.
Rodotheatos, S., J.U.D., Justitiarius ved Overretten paa Korfu	F. B. B.
Rodriguez de Berlanga, Don M., J. U. D., Malaga	B. B.
Rumine, N. de, virkel. Statsraad, Kammerherre, Moskwa . . .	F. B. B.
Ruysenaers, S.W., kgl. nederlandsk Gen.-Konsul i Alexandria	F. B. B.
Sabatier, J., Archæolog, St. Petersburg	V. B.
Sabatini, Signore D, Neapel	F. B. B.
Savvaitof, P., Prof. ved det geistl. Seminar. i St. Petersburg	F. B. B.
Scarpa, Chevalier J. da, fh. kgl. dansk Konsul i Fiume	F. B. B.
Schack-Sommer, J. O., kgl. dansk Vice-Konsul i Hamburg.	F. B. B.
Schildt, W. S., Districtslæge, Jyväskylä, Finland	F. B. B.
Schindler, J, Baron, Geheimeraad, Canonicus, Krakau	F. B. B.
Schoeppingk, D., Baron, Archæolog, Moskwa	F. B. B.
Schoolcraft, H. R., Esq., New York	V. B.
Schroeder, F., fh nordamerikansk Chargé d'Affaires i Stockholm	F. B. B.
Schubert, F. H. de, Generallieutenant, St. Petersburg	F. B. B.
Schultén, O. de, P. D., Baron, Vice-Præsident i Justits-Departementet, Helsingfors	F. B. B.
Schumann, H., P. D., Overlærer ved Real-Gymnas. i Hildesheim	B. B.
Schüth, N. C., kgl. dansk Gen.-Konsul i Valparaiso	F. B. B.
Sheil, Sir J., Gen-Major, London	F. B. B.
Simpson, J. Y., M. D., Professor ved Universitetet i Edinburgh	V. B.
Singer, Rev. J., D. D., Secretair ved det kgl. irske Akademi i Dublin	F. B. B.
Smith, C. R., Esq., Strood i Kent, England	V. B.
Smith, J. C., Esq., Sharon, Connecticut	F. B. B.
Smith, R. B., Esq., Villa Nova, England	F. B. B.
Solomos, D., Greve, Zante	F. B. B.
Sourdeval, C. M. de, Dommer ved Retten i Tours	F. B. B.
Sparks, J., LL. D., Prof. i Historie ved Harvard-Universitetet i Cambridge, Massachusetts	F. B. B.
Squier, Hon. E. G., M. A., New York	V. B.
Ståhlberg, C.H., P.D., Provst og Sognepræst, Pielavesi, Finland	F. B. B.
Stallknecht, F. S., Esq., Advocat, New York	F. B. B.
Stawell, Sir W. F., Overdommer, Victoria, Australien	F. B. B.
Stirbey, Fyrst D. Barbo de, fh. Hospodar af Wallachiet, Bukarest	F. B. B.
Stourdza, Fyrst Michael, fk. Hospodar af Moldau, Yassi	F. B. B.
Stülz, J., k.k. Historiograph, Chorherre i St. Florian, Øvre Østerrig	F. B. B.
Stürup, W., Legationsraad, kgl. dansk Gen.-Konsul i Caracas, Venezuela	F. B. B.
Swithinbank, G. E., Newcastle upon Tyne	F. B. B.

Symington, A. J., Esq., Glasgow	F. B. B.
Tamlander, C. G., Oberstlieutenant, Helsingfors	F. B. B.
Tatarinoff, S. P., Gen.-Major, fh. Civil-Gouverneur i Toms.	F. B. B.
Tchertkoff, A., General, Moskwa	F. B. B.
Thacher, J. S. B., Assessor i Øverste-Ret, Mississippi	F. B. B.
Theophilos, Præsident i Grækenlands hell. Synode, Metropolit af Athen	B. B.
Tiedge, J. E. C., Grosserer, Buenos Ayres	F. B. B.
Titoff, V. P. de, keis. russisk bef. Minister i Stuttgart	F. B. B.
Tobin, Sir T., Fredsdommer, Ballincollig, Grevskabet Cork	F. B. B.
Todd, J. H., D. D., Vice-Præsident for det kgl. irske Akademi i Dublin	S. B. B.
Traherne, Rev. J. M., M. A., Coedriglan, England	F. B. B.
Trevelyan, Sir C., Bart., Gouverneur over Præsidentskabet Madras	F. B. B.
Trevelyan, Sir W. C., Bart., Wallington, Northumberland	F. B. B.
Tweddell, G. M., Esq., Stokesley, England	F. B. B.
Typaldos, C. P., Livilæge hos H. M. Kongen af Grækenland, Athen	F. B. B.
Ulrich, F. C., Gouverneur paa Øen St. Barthelemy, Vestindien	F. B. B.
Ustrialoff, N. G., Professor ved Universitetet i St. Petersborg	F. B. B.
Valaoritis, A., J. U. D., Legislatur, S. Maura	F. B. B.
Vandermaelen, P., Directeur for det geographiske Etablissem- ent i Brüssel	F. B. B.
Viola, Don M. N., Dr., Advocat, Buenos Ayres	F. B. B.
Vlassopoulos, S. J., Directeur for Assurance-Banken paa Ithaka	B. B.
Wallcott, Rev. M. E., M. A., London	F. B. B.
Wallén, G. S., Baron, Geheimeraad, Statssecretair for Finland, Helsingfors	F. B. B.
Watts, Rev. F., Esq., Professor ved Spring Hill College, England	F. B. B.
Webb, Th. H., Esq., M. D., Secretair ved Rhode-Islands hist. Selsk., Boston, Massachusetts	F. B. B.
Webber, S., M. D., Charlestown, New Hampshire	F. B. B.
Were, J. B., Esq., kgl. dansk og svensk-norsk Konsul i Mel- bourne, Australien	F. B. B.
Wetmore, P. M., General, New York	F. B. B.
Wiarda, S., kgl. nederlandsk Konsul i Buenos Ayres	F. B. B.
Wilson, Rev. J., D. D., Præsident for Trinity College i Oxford	F. B. B.
Winthrop, R. C., LL.D., Præsident for det hist. Selsk. i Massa- chusetts, Boston	F. B. B.
Witt, H., kgl. dansk Gen.-Konsul i Lima, Peru	S. B. B.
Witte, J. J. A. M. de, Baron, Paris	F. B. B.
Wocel, J. E., Professor i Archæologi ved Universitetet i Prag	V. B.
Wolanski, T. v. Wolan, Landraad, Posen	F. B. B.

Woldsen, J. N., kgl. dansk General-Konsul i Amsterdam . . .	F. B. B.
Wood, R., Esq., kgl. storbritannisk Consul i Tunis	F. B. B.
Woolsey, T. D., A. M., Professor ved Yale-College, New-Haven, Connecticut	F. B. B.
Wrangel, F. H. E von, Greve, Gen.-Feltmarskal, Berlin . . .	F. B. B.
Wrangell, F. de, Baron, Admiral, Gen -Adjutant, St. Petersborg	F. B. B.
Wüstenfeld, H. F., P. D., Prof. ved Universitetet i Göttingen	F. B. B.
Young, A., Captain, Twickenham, England	F. B. B.
Young, Sir J., Gouverneur over New South Wales, Australien.	F. B. B.
Zipser, E. A., Professor, Neusohl, Ungarn	S. B. B.

UDSIGT OVER SELSKABETS REGNSKAB FOR 1868.

INDTÆGTER.	Rd.	Sk.
Kassebeholdning fra 1867	485	49
HANS MAJESTÆT KONGENS aarlige Gave	300	"
Bestandige Bidrag fra Medlemmer og Extra-Tilskud	195	33
Aaarlige Bidrag fra Medlemmer og Extra-Tilskud	450	72
Ved Salg af Selskabets Skrifter. (Efter Fradrag af 155 Rd. 2 Sk. til Omkostninger ved Forsendelse af Selskabets Skrifter, Fragt, Udgifter til Bekjendtgørelser etc.)	611	30
Renter af den faste Fond	3396	"
	5438	88

UDGIFTER.

I. Til ufuldendte Arbejder fra 1867: Aarbøger og Mémoires . .	557	32
II. Til Selskabets Bestyrelse og dets Virksomhed:		
A. Secretairernes Honorarer	700	"
For Besørgelse af løbende Forretninger og til Diplomers Udfærdigelse	87	"
Budløn og Understøttelse til Enken efter det fornige Bud	230	"
Assurance, Trykløn, Møders Afholdelse, Fragt og Porto	277	33
	1294	33
B. Oldskrift Afdelingen: til Forberedelse af Ud- gaven af Niáls Saga	250	"
C. Oldsag Afdelingen:		
a) Aarbøgerne for 1868 og Tillægshftet for 1867	2034	6
b) Mémoires 1868. (Et Farvetryk)	100	"
d) Overlærer J. Kønigsfeldt for historisk-archæo- logisk Index til Tidsskrifterne	100	"
	2234	6
III. Anvendt til den faste Fonds Forøgelse	173	2
	4508	73
Kassebeholdning den 31 December 1868	930	15
	5438	88

F. S. BANG,
Kasserer.

Undertegnede, det Kongelige Nordiske Oldskrift-Selskabs for Aaret 1868 valgte Revisorer, erklære herved at have undersøgt og revideret Regnskabet med tilhørende Bilag og befundet samme rigtigt at være; endvidere erklære vi, at Selskabets faste Fond i 1868 er bleven forøget ved Indkjøb af Kgl. Obligationer til et paalydende Beløb af 200 Rigsdaler. Selskabets faste Fond er nu 85,100 Rdlr., der ere optagne i Finantsministeriets Indskrivningsprotokol.

KJÖBENHAVN, den 4. Marts 1869.

M. WILLER.

A. PETERSEN.

DL
1
N6
1868

Aarbøger for nordisk
oldkyndighed og historie

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

